

Gabriela Pană Dindelegan

REPERE

Elemente de gramatică

Dificultăți,
controverse,
noi interpretări

- cărți care facilitează orientarea elevilor și a profesorilor în domeniul științelor umaniste
- autori de referință pentru tematica abordată

COLECȚIA REPERE

REPERE

- Prin multitudinea aspectelor abordate (de la cele preponderent teoretice la cele descriptive și de interpretare sau la cele aplicativ-didactice și normative), cartea se adresează unor cititori diversificați ca pregătire și ca interese. Fiecare grup-țintă de cititori (de la specialiștii în domeniul gramaticii românești, dar și al gramaticii comparative, la profesorii de limba română, la studenții din facultățile filologice, la elevii de liceu și, prin unele capitole, și la cei de gimnaziu, până la nespecialiști, în măsura existenței unui interes pentru gramatica limbii române) poate alege aspectele de care este preocupat și pentru care caută răspunsuri imediate.
- Prin concepție, noutăți terminologice și de interpretare, prin „întrebările” și „încertitudinile” pe care le examinează și le pune în circulație, cartea premerge noii ediții a Gramaticii Academiei (ediție aflată actualmente în lucru), constituind un ghid în direcția pregătirii și a familiarizării unui public larg de cititori cu noi termeni și concepte și, mai ales, cu o nouă perspectivă în abordarea gramaticii.

Gabriela Pană Dindelegan este profesor universitar la Catedra de limba română a Facultății de Litere, Universitatea din București, specialist în gramatică generală și gramatica limbii române, terminologie lingvistică, teoria limbii și curente moderne de cercetare.

Gabriela Pană Dindelegan

elemente de gramatică

Dificultăți,
controverse,
noi interpretări

 HUMANITAS
EDUCATIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PANĂ DINDELEGAN, GABRIELA

Elemente de gramatică: dificultăți, controverse, noi interpretări /

Gabriela Pană Dindelegan. - București: Humanitas Educațional, 2003

Bibliogr.

ISBN 973-8289-44-0

81. 135. 1'36

Redactor: Cătălin Strat
Machetare: Florian Săpunărescu
Paginare: Radu Săpunărescu
Coperta: Dinu Dumbrăviciu

Humanitas Educațional
Piața Presei Libere 1, 79734 București
Tel. (021) 224 54 36 Fax (021) 224 54 38
e-mail: educ@agora.humanitas.ro

© HUMANITAS EDUCAȚIONAL, 2003
ISBN 973-8289-44-0

Cuvânt înainte

1. Pentru a facilita accesul la concepția generală a cărții, în sensul extragerii, dincolo de descrierea și de interpretarea de detaliu oferită de fiecare capitol, a ceea ce „unește” toate cele șaisprezece capitole, ne propunem a sublinia câteva idei directe avute permanent ca obiectiv în alcătuirea acestei lucrări.

1.1. La baza oricărei deducții teoretice stă o informație faptică solidă, fiind imposibilă elaborarea unei gramatici credibile în afara descrierii cât mai diversificate a tuturor aspectelor gramaticale ale limbii. În acest scop, primul obiectiv al cărții este cel **descriptiv**, fiecare capitol propunându-și investigația și prezentarea cât mai detaliată a unui anumit aspect gramatical, pe care, în raport cu descrierile existente, îl îmbogățește, îl detaliază, îl nuanțează sau chiar îl corectează (atunci când este cazul).

1.2. Al doilea obiectiv este **metodologic**, cartea propunându-și adoptarea unei **perspective dinamice și funcționale**, singura modalitate de surprindere a fenomenelor lingvistice în toată complexitatea lor. A stat în intenția cărții deplasarea perspectivei dinamice din domeniul istoriei limbii în domeniul cercetării sincronice, faptele de română actuală fiind examinate în **mișcare și în funcționalitatea lor dinamică**. Efectele acestei abordări se fac simțite în mai multe direcții:

- Așa se explică ideea constantă a **limitelor imprecise** dintre clase și subclase, a trecerilor „continue” de la o clasă la alta și, implicit, ideea dificultății de a stabili neechivoc granițele dintre ele. Dincolo de un nucleu precis de cuvinte și forme reprezentând fiecare clasă lexico-gramaticală (sau parte de vorbire) și fiecare subclasă a acesteia, există numeroase „zone de interferență”, cu trăsături aparținând mai multor clase / subclase. Unele „zone de interferență” sunt „instituționalizate” gramatical (este cazul formelor verbale nepersonale, care, prin specificul lor gramatical, se „așază” între două clase prototipice, având caracteristica de forme cu naturi duble). Altele sunt conținute

inerent în matricea gramaticală a unor forme și cuvinte. Altele sunt obținute ad-hoc, contextual. Numeroasele cazuri de ambiguitate aduse în discuție, de clase și forme cu natuiri duble, de soluții oscilante de interpretare sunt efectul acestei perspective dinamice și funcționale.

- Așa se explică, de asemenea, ideea constantă a *gradualității* diverselor fenomene gramaticale, de la gradele de tranzitivitate (capitolul 7), de topicalitate (capitolul 11) și de gramaticalizare (vezi articolul sau „istoria” lui *pe*), până la gradele de nominalizare (capitolul 10, destinat supinului), la gradele de adjectivizare (capitolul 8, consacrat participiului), la gradele de adjectivizare sau de substantivizare (capitolul 5, consacrat numeralului) etc.

- În același mod trebuie explicată orientarea cărții mai puțin spre sublinierea omogenității claselor (aspect, în general, examinat și cunoscut din lucrările anterioare) și mai mult spre surprinderea *eterogenității* lor. Așa se explică și interesul special al acestei cărți pentru clasele „problematic” (articol, numeral, adverb, prepoziție, forme verbale nepersonale). Intenția cărții este însă de a sublinia că nu există clase *total* „neproblematic”, fiecare clasă, inclusiv cele mai stabile, prezentând o eterogenitate funcțională de diferite tipuri.

- Funcțională este și explicația faptului că numeroase fenomene, clase și forme lingvistice se află simultan și / sau succesiv sub incidența mai multor tipuri de reguli și de restricții (vezi, de exemplu, articolul, aflat simultan și / sau succesiv — depinzând de context — sub controlul regulilor semantice, flexionare, sintactice, lexicale și lexico-gramaticale, fiecare, în parte, cu forme diverse de manifestare; vezi, de asemenea, construcția obiectului direct cu *pe*, aflată simultan și / sau succesiv, de la o utilizare la alta, sub controlul unei reguli sintactice, al unor reguli semantice, precum și al unor reguli și restricții lexicale și lexico-gramaticale). ♦ Polifuncționalitatea unor forme / construcții (polifuncționalitatea lui *de* din diversele apariții, a lui *să* din componența conjunctivului, a lui *a* din componența infinitivului, a supinului însuși etc.) poate avea efecte diverse în sistem, fie întărindu-le poziția (este, de exemplu, cazul supinului), fie, dimpotrivă, slăbindu-le poziția, în sensul restrângerii lor ca utilizare (este cazul unora dintre utilizările lui *de*), sau poate avea ca efect diversificarea formelor și crearea unor variante noi, specializate pentru o unică funcție sau pentru un număr mai mic de funcții etc.

- Aceeași este și sursa abordării gramaticii dintr-o *perspectivă integratoare*, perspectivă specifică lingvisticii moderne și derivând imediat din cea funcțională. Efectul l-a constituit examinarea faptelor gramaticale în *interacțiunea* lor, granițele tradiționale dintre nivelurile limbii (semantică vs. gramatică; sintaxă vs. morfologie; gramatică vs. lexic) dovedindu-se mult prea rigide pentru înțelegerea complexității fenomenelor lingvistice. Clasele și formele aici

discutate sunt examinate sub diverse aspecte, la diferite niveluri ale limbii, manifestările lor interferând și transgresând nu o dată nivelurile. Sub acest aspect, cartea continuă ca idee lucrarea noastră din 1992, *Sintaxă și semantică*. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură, unde se atrăgea atenția în *Introducere* că „Granițele atât de rigide dintre clasele morfologice de cuvinte, trasate pe considerente flexionare, se estompează dintr-o perspectivă semantică și sintactică integratoare [...]”.

1.3. Obiectivele comparative și tipologice, deși specificate expres pentru anumite capitole (capitolele 15 și 11), sunt avute subiacent în vedere și în celelalte părți, perspectiva *comparativă* permițând surprinderea mai exactă a specificului de organizare a limbii române, a poziției corecte pe care fenomenul analizat îl ocupă în ansamblul sistemului.

1.4. Obiectivele didactice, venind dintr-o experiență didactică de aproape patru decenii și bazându-se pe această experiență, nu sunt total străine acestei cărți. Ele se manifestă în două direcții: (a) în evidențierea *dificultăților* de diverse tipuri cu care elevii, studenții și profesorii se confruntă în practica didactică; (b) în încercarea de a interveni pentru *schimbarea mentalității* privind scopul didacticii și demersul didactic însuși.

- Propunându-și ca obiective didactice unul de *interpretare* și altul *normativ*, cartea urmărește inventarierea și explicarea a două tipuri de *dificultăți* și, implicit, de greșeli gramaticale: ♦ *dificultăți de interpretare*, constând în semnalarea și examinarea acelor clase și forme gramaticale greu de recunoscut și, ca atare, ușor de confundat; ♦ *dificultăți și greșeli de construcție*, adică de utilizare corectă a formelor și a structurilor gramaticale într-o situație contextuală dată. Nu întâmplător, de la titlurile de capitol la cele de subcapitole, frecvența termenului *dificultate* este atât de mare (capitolele 1, 3, 16). Nu întâmplător, situațiile *controversate* sunt în atenția specială a cărții. În cazurile de *dificultate*, cartea insistă asupra condițiilor contextuale favorizante pentru interpretările greșite. În acest scop, cartea își propune să fie și un *ghid* pentru situațiile gramaticale dificile și controversate, rolul ei fiind, pe de o parte, să avertizeze asupra diverselor tipuri de *dificultăți* și de greșeli, iar, pe de alta, să indice și să explice soluțiile corecte de interpretare și de construcție.

- În ce privește schimbarea de *mentalitate*, cartea își propune ca, în locul unei *mentalități* rigid taxonomice, cu clase fixe și imuabile, cu „etichete” unice pentru toate cuvintele și formele gramaticale, *mentalitate* consecvent cultivată de tradiția gramaticală, să introducă o înțelegere nuanțată, dinamică a faptelor de limbă. În acest sens, cartea relevă și explică existența formelor cu statut dublu, a utilizărilor în care forma analizată „alunecă” spre alte clase, a formelor imposibil de „etichetat” într-un *singur* fei (fără pierdere de informație gramaticală), a formelor cu dublă interpretare de la un context la altul, dar

și a celor ambigue pentru același context. Această nouă perspectivă nu trebuie înțeleasă ca mai puțin constrângătoare, mai laxă în aprecieri și în decizii, rezultând dintr-o atitudine de cercetare „à la légère”, ci trebuie înțeleasă ca venind din realitatea lingvistică însăși, unde faptele lingvistice, aflate în mișcare și în funcțiune, nu „respectă” totdeauna „etichetele pre-stabilite”.

2. Câteva precizări asupra organizării cărții și asupra grupurilor-țintă de cititori:

- Cele 16 capitole privesc domenii diverse ale gramaticii, fiecare urmărit din perspective multiple (semantică, sintactică, morfologică, lexico-gramaticală), perspective care se „sprijină” reciproc, aducându-și argumente și explicații una alteia.
- Organizarea internă a capitolelor, cu paragrafe și, mai ales, cu subtitluri, ușurează urmărirea succesiunii ideilor, asigurând o veritabilă „tablă de materii” a fiecărui capitol. Nu lipsesc nici concluziile „parțiale”, precum și cele „totale”, pentru sublinierea, din considerente didactice, a ideilor celor mai importante.
- Deosebirea bibliografiei *speciale*, subordonate fiecărui capitol, de cea *generală*, de la sfârșitul cărții, face posibilă indicarea bibliografiei specifice fiecărei probleme, inclusiv a titlurilor de articole și de studii, facilitând continuarea cercetării atunci când există interes în acest sens. Pe de altă parte, oferă, prin bibliografia „generală”, orientarea teoretică de ansamblu, semnalând titlurile considerate semnificative pentru nivelul actual al gramaticii.
- Capitolele și subcapitolele preponderent *practice* (capitolele 3, 16 și subcapitole finale din capitolele 4, 5, 6, 8, 12) trebuie privite și dincolo de interesul imediat al gramaticii didactice. Prin varietatea textelor și a situațiilor aduse în discuție, unele semnalate și analizate aici pentru prima dată, altele, prezentate mai nuanțat decât în descrierile anterioare (vezi, de exemplu, „amestecul” tipurilor de vorbiri; diverse tipuri de „împletire” a regentei cu subordonata; ambiguitatea unor conectori etc.), ele pot fi privite și sub aspect descriptiv, ca diversificare și îmbogățire a detaliilor de descriere.
- Unele dintre capitolele cărții au fost publicate, într-o formă mai apropiată sau mai depărtată de cea actuală, anterior, în reviste de specialitate. Ele au suferit însă revizui, remanieri, îmbunătățiri, ceea ce m-a determinat să nu ofer și indicația primei apariții. Dincolo de noutatea descriptivă și de interpretare a fiecărui capitol, noutatea lucrării trebuie căutată și în *concepția de ansamblu*, toate capitolele fiind „legate” pe baza unui set de idei generale, sintetizate în § 1.
- Prin multitudinea aspectelor abordate (de la cele preponderent teoretice, din capitolul 15, la cele descriptive și de interpretare sau la cele aplicativ-di-

dictice și normative), cartea se adresează unor cititori diversificați ca pregătire și ca interese. Fiecare grup-țintă de cititori (de la specialiștii în domeniul gramaticii românești, dar și al gramaticii comparative, la profesorii de limba română, la studenții din facultățile filologice, la elevii de liceu și, prin unele capitole, și la cei de gimnaziu, până la nespecialiști, în măsura existenței unui interes pentru gramatica limbii române) poate *alege* aspectele de care este preocupat și pentru care caută răspunsuri imediate.

• Prin concepție, noutăți terminologice și de interpretare, prin „întrebările” și „încertitudinile” pe care le examinează și le pune în circulație, cartea *premerge* noii ediții a Gramaticii Academiei (ediție aflată actualmente în lucru), constituind un *ghid* în direcția pregătirii și a familiarizării unui public larg de cititori cu noi termeni și concepte și, mai ales, cu o *nouă perspectivă* în abordarea gramaticii.

Capitolul 1

Dificultăți ale identificării cazului

În morfologia numelui (substantiv, pronume, numeral) și a adjectivului (propriu-zis, participial sau pronominal), una dintre cele mai mari dificultăți gramaticale o constituie stabilirea cazului. Dificultatea recunoașterii cazului se explică prin mai mulți factori.

- Unii țin de natura morfosintactică a acestei categorii, adică de manifestarea simultană, morfologică (flexionară) și sintactică (rolul cuvintelor vecine și al relațiilor sintactice din interiorul propoziției), a cazului.

- Alții privesc omonimia (identitatea) formelor de caz, formele omonime fiind deosebit de frecvente, chiar și în condițiile în care articolul rezolvă parțial unele omonimii.

- Alte explicații privesc „conținutul” (semnificația) diferită a cazului la substantiv, pronume și numeral, pe de o parte, și la adjectiv, pe de alta: primele clase primesc cazul direct prin funcția sintactică pe care o îndeplinesc în propoziție sau ca regim al prepoziției care le precedă, în timp ce adjectivul îl primește „formal”, prin fenomenul de acord.

- Alte explicații au la bază dubla posibilitate de exprimare a cazului în limba română: exprimare flexionară (cu ajutorul desinenței și / sau al articolului hotărât enclitic, articol care preia și funcția de marcă sintetică de caz), dar și exprimare analitică (prin utilizarea a două prepoziții specializate pentru acest rol sau a articolelor proclitice). Cele două exprimări fie se exclud una pe alta, fie, dimpotrivă, apar ca posibilități variante, libere, de construcție pentru aceeași relație cazuală.

- Alte explicații au în vedere topica relativ liberă din interiorul propoziției, între guvernor (termenul care cere cazul) și guvernat (termenul care primește cazul) putându-se intercala numeroase alte cuvinte, ceea ce îngreunează stabilirea corectă a legăturilor sintactice.

• Altă explicație o constituie posibilitatea marcării cazului în grupul nominal (deci în grupul format dintr-un substantiv, centru de grup, și determinanții lui) o singură dată, în forma primului component al grupului (sau a primilor componenți), ultimul sau ultimii rămânând fără mărci de caz.

Aceste particularități care țin de structura internă a limbii române formează, fiecare în parte, dar și combinate între ele, condiții favorizante pentru numeroase confuzii între cazuri. Recunoașterea corectă a cazurilor este unul dintre cele mai dificile capitole de gramatică practică a limbii române. După cum vom vedea, greșelile privesc nu numai analiza unui text, adică identificarea corectă a cazului într-o situație dată, ci pot avea și efecte de construcție, numeroase devieri de la normă apărând ca urmare a acestor false analize. Este motivul pentru care ne propunem, în cele ce urmează, să atragem atenția asupra construcțiilor celor mai expuse soluțiilor greșite de analiză și, mai ales, să explicăm cauza (sau cauzele) apariției diverselor tipuri de greșeli. Vom denumi fiecare subcapitol după particularitatea de structură care favorizează greșeala.

1. Marcarea cazului în forma primului element al grupului nominal

În situația în care grupul nominal este construit în jurul unui substantiv masculin sau neutru, fie la singular, fie la plural, și al unui substantiv feminin la plural, iar aceste substantive sunt precedate de determinanți adjectivali, marcarea genitiv-dativului se face frecvent o singură dată, în forma primului component al grupului. Cum substantivul rămâne nemarcat cazual, iar depărtarea de guvernor (de cuvântul care impune cazul) este uneori considerabil de mare, sunt suficiente motive de a se stabili incorect cazul substantivului. Avem în vedere construcții de tipul:

- (1) *plecarea blândului și a iubitului nostru profesor;*
- (2) *în ciuda oricărui asiduu și prelungit efort;*
- (3) *în timpul acestor continue și deosebit de mari insistențe;*
- (4) *împotriva celor cinci noi și exigenți inspectori;*
- (5) *grație primului extrem de important martor.*

În care grupurile nominale constituite în jurul substantivelor *profesor*, *efort*, *insistențe*, *inspectori*, *martor* apar în poziția de genitiv (1)–(4) și în poziția de dativ (5), poziții cerute fie de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale (2)–(5), fie de funcția sintactică de atribut genitival pe lă-

gă regentul *plecarea* (1). Grupurile nominale aici examinate sunt grupuri ample, cu un centru de grup așezat în finalul construcției și cu mai mulți determinanți adjectivali: adjective propriu-zise, adjective pronominale, numerale cu valoare adjectivală. Apar și câte doi sau trei determinanți ai aceluiași centru, iar determinanții, la rândul lor, pot apărea ei înșiși cu elemente antepuse (în (3) și (5) apar mărcile superlativului: *deosebit de*, *extrem de*, iar în 4 apare articolul demonstrativ *celor*, care însoțește numeralul cardinal *cinci*). În toate aceste construcții, relația cazuală de genitiv sau de dativ este marcată o singură dată, în forma primului termen al grupului. În (1), numai adjectivele coordonate *blândului*, *iubitului* marchează cazul prin preluarea articolului de la substantiv, în timp ce substantivul-centru *profesor* rămâne nemarcat. În (2) și (3), numai adjectivele pronominale *oricărui* și *acestor* marchează relația de caz prin desinențele speciale *-ui* și *-or*, în timp ce substantivele-centru *efort* și *insistențe* rămân nemarcate. În (4) și (5), marcarea cazuală revine numeralelor antepuse, prin utilizarea formei speciale de caz a numeralului ordinal *primului* și a formei speciale de caz a articolului demonstrativ *celor*, substantivele-centru *inspectori*, *martor* rămânând nemarcate. În asemenea situații, depărtarea de regent (*plecarea*) sau de prepoziția / locuțiunea prepozițională care impune cazul (în *ciuda*, în *timpul*, *împotriva*, *grație*), ca și apariția substantivului cu o formă nemarcată de caz sunt tot atâtea surse de greșeală, atribuindu-li-se substantivelor finale fie cazul nominativ, fie, mai des, acuzativul.

2. Dublă posibilitate de exprimare a cazurilor: sintetică și analitică. Omonimia mărcilor: *a*, articol sau prepoziție?

Cele două tipuri de exprimare: sintetică și analitică¹, ambele întâlnite în limba română, sunt în multe construcții complementare², apărând fie una, fie cealaltă. Într-o construcție ca: *plecarea bunei mele colege*, exprimarea genitivului este în exclusivitate sintetică (flexionară): pentru prima formă de genitiv *bunei*, intervin simultan două mijloace flexionare (desinența *-e* și articolul hotărât enclitic *-i*). În cazul adjectivului posesiv *mele*, genitivul se exprimă printr-o formă distinctă (*mele*, în raport cu forma de nominativ-acuzativ *mea*) și, la fel, în cazul substantivului *colege*, se exprimă desinențial, prin desinența *-e*. În construcții ca: *plecarea a doi studenți*, *plecarea a zece dintre noi*, *contra a oricui*, *contra a tot ce este nou*, utilizarea a *tot felul de cuvinte*, *formele a astfel de cuvinte*, *văcărelele a ditamai omul*, exprimarea este însă analitică,

recurgându-se obligatoriu la prepoziție (în exemplele date, la prepoziția *a*), singura modalitate de exprimare a raportului de genitiv în cazul numeralului cardinal, care nu marchează flexionar cazul, și al unora dintre pronume și adjective (pronominale sau nepronominale) caracterizate prin invariabilitate (ca, de exemplu, *ce, orice, ceva, tot, astfel de, di-tamai*). Marcarea analitică a relațiilor de genitiv-dativ *nu* trebuie înțeleasă în sensul că substantivul sau pronumele următor se află în cazul genitiv, respectiv în dativ. Semnificația este că grupul prepoziție + substantiv (sau pronume), în ansamblu, ocupă o poziție sintactică de genitiv sau de dativ, poziție în care cazul substantivului, respectiv al pronumelui este cel cerut de regimul prepoziției (adică acuzativul). Astfel, în construcțiile: *contra a șapte profesori, plecarea a șapte profesori*, prepoziția *a* cere acuzativul (caz impus direct substantivului *profesori*, iar, prin acord, și numeralului *șapte*), dar grupul întreg (prepoziția *a* + substantivul *profesori*) este echivalentul unui genitiv, ceea ce explică apariția lui în contextul prepoziției *contra* sau în vecinătatea substantivului *plecarea* (în ultima construcție, ca atribut genitival al substantivului *plecarea*). La fel, în construcția: *grație a șapte profesori*, prepoziția *a* impune acuzativul, dar grupul (prepoziție + substantiv) este echivalent cu un dativ, ceea ce explică apariția în contextul prepoziției *grație*. Exprimarea analitică se poate realiza și cu alt tip de mărci decât cu ajutorul prepozițiilor, recurgându-se la articole proclitice: articolul proclitic *lui* (*cartea lui Ion, componența lui GN*), articolele genitival, demonstrativ și nehotărât (*noul conținut al DOOM, cartea unui elev, cartea celor trei*).

Uneori, intervin simultan mărci analitice și sintetice, ca în construcția: *acest studiu al unei profesoare*, unde forma genitivului se realizează printr-o marcă sintetică (desinența *-e*) și prin mărci analitice (articolul genitival *al* și articolul proclitic *unei*). Trebuie însă subliniat că prezența cumulată a mărcilor sintetice și analitice este posibilă numai în cazul în care marca analitică se realizează prin articol (hotărât proclitic, genitival, demonstrativ sau nehotărât) și, dimpotrivă, este imposibilă în cazul în care drept marcă analitică apare prepoziția. Între marcarea genitivului cu ajutorul articolelor antepuse și marcarea prin prepoziție apare o diferență esențială: articolul precedă o formă de genitiv (*lui Ion, lui nenea, al profesoarei, unei profesoare, celor trei*), în timp ce prepoziția precedă un acuzativ (*a șapte profesoare, a ceea ce, a orice, a tot, a diferiți*) și numai întreaga construcție prepoziție + acuzativ este echivalentă cu un genitiv (sau un dativ).

Pentru limba literară, un context în care relația de genitiv se exprimă prepozițional (numerales, pronume / adjective invariabile) exclude prezența unei mărci sintetice și, invers, un context care permite o mar-

că sintetică exclude selecția prepoziției *a*. În acest sens, afirmam mai sus că selecția mărcilor sintetice și analitice este, în mare măsură, complementară. Și totuși, există contexte circumscrise lexical (este vorba de vecinătatea unor pronume sau a unor adjective pronominale cu valoare cantitativă nedefinită) în care este posibilă alegerea în variație liberă, deci ca variante sintactice literare libere³, fie a construcției cazuale (flexionare), fie a celei analitice (prepoziționale); vezi perechile de construcții:

(6) *plecarea multora din clasă* – (6') *plecarea a mulți din clasă*;

(7) *contra câtorva dintre noi* – (7') *contra a câțiva dintre noi*.

Același paralelism, fără însă a fi o alegere liberă, apare și pentru alte construcții de genitiv-dativ, distincția fiind, în acest caz, de registru stilistic: limba literară utilizează construcția cazuală (flexionară), în timp ce în registrul popular se preferă exprimarea analitică (fie varianta prepozițională, fie, dacă substantivul este personal, varianta cu articol hotărât proclitic⁴). Vezi perechile de construcții:

(8) *în locul șefei* (registru literar) – (8') *în locu' la șefă* (registru neliterar);

(9) *din cauza medicamentului* (literar) – (9') *din cauza la medicament* (neliterar);

(10) *te spun doamnei* (literar) – (10') *te spun la doamna* (neliterar), în care (8) și (9) conțin o relație de genitiv, iar (10), una de dativ.

Existența celor două modalități de exprimare a cazurilor genitiv-dativ, complementare sau variante, precum și omonimia lexico-gramaticală a două mărci de exprimare a aceleiași relații de caz (este vorba de marcarea genitivului atât prin articolul genitival *a*, când prin acord i se impune forma de feminin singular, ca în: *plecarea grăbită a profesoarei*, cât și prin prepoziția *a*, ca în: *plecarea grăbită a cinci profesoare*) sunt surse importante de confuzie a cazurilor. Construcții de tipul:

(11) *contra a cinci profesori de română și a altor profesori de limbi străine*;

(12) *semnificația a numeroase cuvinte neologice și a oricăror cuvinte din fondul vechi*

sunt și mai derutante, deci și mai expuse identificării greșite a cazului, având în vedere că în aceeași vecinătate: prepoziția *contra* și regentul substantival *semnificația*, apar, mai întâi, o realizare prepozițională (*a cinci profesori, a numeroase cuvinte*) și apoi, una mixtă, cu o formă specială de caz și cu articolul genitival *a* (*a altor profesori, a oricăror cuvinte*). Prin urmare, deși cu formă identică, cele două apariții ale substantivului *profesori*, respectiv *cuvinte* au cazuri diferite: acuzati-

vul, în prima apariție (impus de prepoziția *a*), dar genitivul, în a doua, genitiv marcat prin forma specială de caz a adjectivului pronominal *altor*, respectiv *oricăror*. Fără o atentă analiză a construcției și fără o exactă cunoaștere a teoriei de utilizare a celor două tipuri de mărci, confuzia este lesne de făcut.

Atragem, în consecință, atenția asupra diferențelor de caz dintre seriile de construcții analizate. În (6), (7), (8), (9), cazul pronumelor *multora*, *câtorva* și al substantivelor *șefei*, *medicamentului* este genitivul; în timp ce în (6'), (7'), (8'), (9'), cazul impus aceluiași cuvinte este acuzativul. În (10), cazul impus substantivului *doamnei* este dativul, în timp ce în (10'), cazul substantivului prepozițional este acuzativul. De altfel, observarea atentă a formei cuvintelor evidențiază această deosebire; vezi diferența dintre *multora*, *câtorva*, *șefei*, *medicamentului*, *doamnei*, respectiv, *mulți*, *câțiva*, *șefi*, *medicament*, *doamna*. În (11) și (12), unde forma substantivului *profesori*, respectiv *cuvinte* este aceeași, numai observarea formei adjectivelor pronominale *altor*, *oricăror* poate servi ca indiciu de recunoaștere corectă. Este de notat și faptul că prepoziția *a* poate apărea și în condițiile unui regent articulat hotărât sau având altă formă decât cea de feminin singular (vezi: *analiza a*, *întrebările a cinci profesori*), în timp ce articolul genitival *a* nu poate apărea, potrivit normelor literare, decât dacă regentul, cu formă de feminin singular, este nearticulat, articulat nehotărât sau separat de determinantul în genitiv printr-un alt component (*această carte a*, *o carte a*, *cartea de istorie a*).

3. Omonimia formelor cazuale

Omonimia genitiv-dativ, pe de o parte, și nominativ-acuzativ, pe de altă parte, prezintă la orice clasă de cuvinte care cunoaște categoria cazului, și omonimia totală nominativ-genitiv-dativ-acuzativ, caracterizând numai anumite clase de cuvinte (este situația substantivelor masculine și neutre, singular și plural, și a femininelor la plural, dacă substantivul este nearticulat) sunt surse constante de erori în recunoașterea cazurilor. Sunt numeroase construcții în care numai particularitățile sintactice (de vecinătate și de funcție sintactică) sunt singurele mijloace pentru identificarea corectă a cazului. Este și motivul pentru care recunoașterea cazurilor este imposibilă în afara unei *interpretări sintactice* corecte. Perspectiva *morfosintactică*, o perspectivă integratoare între morfologie și sintaxă, este obligatorie în abordarea cazului.

3.1. Omonimia generală genitiv-dativ se rezolvă aproape total în interiorul limbii române pe baze contextuale (sintactice): genitivul are ca regent un substantiv sau un pronume (ex. *răspunsul elevului*, *acela al elevului*, *nimic al elevului*) sau poate fi selectat de o clasă precisă de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale, în timp ce dativul are ca regent un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție (ex. *îi place elevului*, *îi trebuie elevului*, *util elevului*, *aidoma elevului*, *bravo elevului*) și este selectat de cu totul alte prepoziții, cele cu regim de dativ. Prepozițiile: *gratie*, *mulțumită*, *datorită*, *conform*, *potrivit* cer dativul, așa cum dovedește construcția acestora cu forme specifice de dativ (*gratie ție*), iar prepoziții ca: *asupra*, *contra*, *împotriva*, *dedesubtul*, *deasupra* sau locuțiuni ca: *în ciuda*, *din cauza*, *în locul*, *în afara*, *în privința*, *în fața*, *de jur împrejurul* cer genitivul, fiind imposibilă construcția lor cu aceleași forme tipice de dativ: **asupra mie*, **în ciuda mie*. În construcții de felul celor enumerate anterior, omonimia nu este supărătoare, deoarece contextul îndeplinește un rol neechivoc, dezambiguizator. Dificultățile apar însă atunci când factorii sintactici devin insuficienți. Astfel, în construcțiile:

(13) *(este) nepot de soră Măriucăi; (este) stăpân Țarigradului;*

(14) *trimitere de bani elevului, predarea limbii române străinilor;*

(15) *elevi iubitori ai literaturii, echipă câștigătoare a concursului,*

dativul din (13) și (14) are ca regent un substantiv (*nepot*, *stăpân*, respectiv *trimitere* și *predarea*), iar genitivul din (15) are ca regent un adjectiv (*iubitori*, *câștigătoare*), fiecare context, privit din punctul de vedere al clasei morfologice, fiind specific celui alt caz. Suntem în fața unor excepții de la construcția generală a dativului și a genitivului, așa-numitul „dativ adnominal”⁵, respectiv „genitiv al adjectivului”⁶. În asemenea construcții, confuzia de caz este curentă și, într-o oarecare măsură, chiar explicabilă.

Pentru evitarea confuziei, cele trei tipare de construcție trebuie discutate separat, insistându-se asupra particularităților de structură ale fiecăruia. În (13) se va observa că lipsește articolul genitival în condițiile nearticulării regentului, context care, în mod normal, ar cere prezența acestuia (vezi construcțiile corespunzătoare cu genitivul: *nepot al Măriucăi*, *nepot de soră al Măriucăi*; *stăpân al Țarigradului*) sau că lipsește articolul hotărât al regentului în condițiile în care genitivul ar obliga, de asemenea, la prezența acestuia (vezi: *nepotul Măriucăi*; *stăpânul Țarigradului*). În (14) se va observa că regentul este un substantiv de proveniență verbală (infinitivele lungi *trimitere*, *predarea*), obținut de la un verb cu regim de dativ (*a trimite bani elevului*, *a preda limba română străinilor*)⁷, și că acest regent substantival poate apărea, ca și în construcția anterioară, nearticulat (*trimitere*). În (15) se va observa cali-

tatea regentului de adjectiv provenit de la un verb tranzitiv și, mai important, se va observa prezența obligatorie a articolului genitival, apariție imposibilă în cazul unui dativ.

3.2. Omonimia curentă nominativ-acuzativ, prezentă la toate părțile de vorbire care cunosc flexiunea de caz, cu excepția pronumelui personal, se rezolvă sintactic, prin funcțiile sintactice diferite îndeplinite de cele două cazuri. În situația în care cunoștințele de sintaxă sunt nesigure, confuzia celor două cazuri este aproape inevitabilă, derivând fie din confuzia funcțiilor de subiect și de obiect direct, fie a funcțiilor de obiect direct și de nume predicativ sau de obiect direct și de element predicativ suplimentar.

În construcții de tipul:

(16) *Îmi trebuie o carte, Îmi convine situația, Îmi priește aerul de munte, Îmi ajunge un necaz, Îmi revine o obligație, Nu-mi merge afacerea, Nu-mi strică puțină odihnă, Nici prin cap nu-mi trece gândul plecării, Îmi scapă din vedere esențialul, Mi s-a înrăit sufletul, Mă amuză ideea, Mă costă nepăsarea, Mă doare capul, Mă miră rezultatul, Mă răzbește foamea, Mă supără întârzierea, Mă copleșește suferința, Mă ajunge oboseala, Se întâmplă o nenorocire, Intervine o schimbare, S-a aflat adevărul, Se poate totul etc.,*

substantivele subliniate (sau pronumele *totul*) stau în nominativ, și nu în acuzativ, deoarece funcția sintactică pe care o îndeplinesc este de subiect, și nu de obiect direct.

În construcțiile:

(17) *Apariția lucrării reprezintă / constituie un succes,*

substantivul subliniat stă în cazul acuzativ, și nu în nominativ, deosebindu-se de construcțiile:

(18) *Apariția lucrării este / înseamnă un succes,*

unde același substantiv stă în nominativ, și nu în acuzativ⁸. Deosebirea de caz derivă din cele două funcții diferite ale substantivului: complement direct, în vecinătatea verbelor tranzitive *reprezintă, constituie*, dar nume predicativ, în vecinătatea verbelor copulative *este, înseamnă*. Cele două funcții distincte se probează neechivoc prin testul dublării: în (17) este posibilă dublarea printr-o formă atonă de pronume personal în acuzativ (vezi construcțiile: *Un mare succes îl reprezintă / îl constituie apariția lucrării*), în timp ce în (18), dublarea nu este acceptată (construcțiile **Un mare succes îl înseamnă / *îl este apariția lucrării* sunt imposibile, ceea ce a fost notat prin asterisc).

În construcțiile:

(19) *L-au ales director, L-au angajat mecanic al blocului, L-au numit inspector, L-au trimis reprezentantul nostru la ONU, Se consideră alesul poporului, Se crede un nedreptățit, Se consideră nedreptățit, Îl știu inteligent, Îl cred nevinovat,*

substantivele și adjectivele subliniate apar în cazul nominativ, și nu în acuzativ, ca urmare a relațiilor pe care le stabilesc și a funcției sintactice pe care o îndeplinesc în cadrul acestei organizări: au funcția de element predicativ suplimentar (realizat neprepozițional), și nu pe aceea de complement direct (sau, în cazul adjectivului, nu pe aceea de complement circumstanțial de mod). Trebuie observat că, în aceste construcții, poziția de complement direct este ocupată fie de forma atonă a pronumelui personal (*L-au ales, L-au angajat, L-au numit, L-au trimis*), fie de forma atonă a pronumelui reflexiv (*se consideră, se crede*). De reținut că și în condițiile în care elementul predicativ suplimentar se raportează la un obiect direct, și nu la subiect, cazul acestuia rămâne tot nominativul. Adjectivul cu funcție de element predicativ suplimentar se acordă în gen și număr cu obiectul direct, dar nu și în caz (astfel, în construcțiile: *îl știu inteligent – o știu inteligentă*, adjectivul *inteligent / inteligentă* se acordă cu obiectul direct în gen și număr, dar cazul este nominativul, dată fiind proveniența acestor construcții dintr-un nume predicativ: *știu că el / ea este inteligent / inteligentă*).

Verbele din construcțiile (19) trebuie distinse de utilizarea lor fără element predicativ suplimentar, în construcții cu un singur determinant, situație în care aceleași forme ocupă poziția de obiect direct și apar, în consecință, la cazul acuzativ. Vezi:

(20) *Au ales un director / pe directorul nostru, Au angajat un mecanic / pe noul mecanic, Au numit un inspector / pe noul inspector, Au trimis un reprezentant la ONU,*

unde substantivele ocupă poziția de obiect direct (neprepozițional sau precedat de prepoziția *pe*) și stau în cazul acuzativ.

În construcțiile:

(21) *El este un om bolnav,*

(22) *El este un astfel de om,*

cazul substantivului subliniat este același, nominativul, deși, în (22), substantivul apare precedat de prepoziția *de*, care, în mod curent, impune acuzativul. Acest *de* din (22) este total diferit de cel din (23):

(23) *Privirea lui este de om bun, Comportarea lui este de profesor integru,*

unde *de*, intrând în structura numelor predicative *de om, de profesor*, impune substantivelor *om, respectiv profesor* cazul acuzativ. Dar, în timp ce în (23) *de* se grupează cu substantivul următor, impunând acestuia

forma de caz, în (22) *de* se grupează cu adverbul anterior *astfel* (cu care formează locuțiunea adjectivală *astfel de*), neimpunând substantivului nici o restricție de caz. Gruparea cu termenul anterior, și nu cu cel următor (de altfel, destul de rară la prepoziție) apare și în construcții ca: *El este deosebit de inteligent*, *El este nespus de suspicios*, *El este la fel de supus*, *El este suficient de înțelept*, *Îl consider destul de matur*, unde *de* nu formează grup sintactic cu adjectivul, neinfluențându-l sub aspectul cazului. Cazul adjectivului este nominativul, cerut de funcția de nume predicativ (sau, pentru ultimul exemplu, de funcția de element predicativ suplimentar), și nu acuzativul, cerut de prepoziția *de*. Să se observe și o construcție ca: *împotriva unei fete destul de înțelepte*, unde forma de genitiv, marcată desinențial (*înțelepte*), nu este impusă de prepoziția *de*, ci este determinată prin acordul cu regentul *unei fete*.

4. Sinonimia construcțiilor

Greșeli în identificarea cazurilor apar și ca urmare a sinonimiei unor construcții, atribuindu-se cuvântului analizat cazul pe care îl are un cuvânt dintr-o construcție sinonimă.

4.1. Un tip de greșeală discutat mult în gramatica practică a limbii române este situația determinanților cu valoare posesivă, al căror caz este identificat în mod curent cu genitivul, indiferent de forma lingvistică pe care o îmbracă exprimarea posesiei. Se pierde din vedere faptul că genitivul, deși constituie o modalitate frecventă pentru exprimarea posesiei, nu este și singura, româna dispunând și de alte mijloace sinonime. Astfel, în construcțiile:

(24) *Cartea lui este nouă;*

(25) *Mă interesează cartea-i;*

(26) *Cartea ta a stârnit interes,*

relația de posesie se exprimă prin mijloace gramaticale diferite, recurgându-se la pronumele personal *lui*, la pronumele personal *-i*, respectiv la adjectivul posesiv *ta*, ceea ce înseamnă și forme de caz diferite (în (24) forma *lui* este de genitiv; în (25) forma *-i* este de dativ, iar în (26) apare nominativul, căci adjectivul posesiv *ta*, ca orice adjectiv, primește cazul de la substantivul regent; or, regentul *cartea* este subiect și stă în nominativ)⁹.

4.2. Un tip curent de greșeală constă în a atribui același regim cazual și, implicit, același tipar de construcție sintactică regentilor sinoni-

mici sau parțial sinonimici. Deși se organizează în jurul unor centre verbale sinonime sau parțial sinonime:

(27) *Am o carte – Îmi aparține cartea;*

(28) *Îmi trebuie o carte – Am nevoie de o carte;*

(29) *Mi-a scăpat din vedere ceva – Scap din vedere ceva;*

(30) *Seceta seacă fântânile – Din cauza secetei, au secat fântânile,*

construcțiile se organizează sintactic diferit, ceea ce înseamnă și cazuri diferite pentru nominalele (substantive sau pronume) vecine. Astfel, în (27), *a avea* este tranzitiv, atribuind substantivului *o carte* cazul acuzativ, în timp ce sinonimul lui *a aparține* este intransitiv, atribuind substantivului *cartea* funcția de subiect și cazul nominativ. În (28), verbul *a trebui* impune nominalului *o carte* funcția de subiect și, respectiv, cazul nominativ, în timp ce sinonimul lui perifrastic *a avea nevoie*, cu regim obligatoriu prepozițional, nu impune cazul decât prin intermediul prepoziției *de*, prepoziția cerând acuzativul. În (29), apare oscilația de regim a locuțiunii verbale *a scăpa din vedere*, variind între construcția intransitivă cu nominativul postpus și construcția tranzitivă cu acuzativul postpus, ceea ce înseamnă atribuirea cazului nominativ, în primul exemplu (*îmi scapă din vedere ceva*), dar a cazului acuzativ, în al doilea (*scap din vedere ceva*). În (30), verbul *a seca* oscilează între regimul tranzitiv, atribuind cazul acuzativ, în primul exemplu (*Seceta seacă fântânile*), și regimul intransitiv, atribuind nominativul, în al doilea (*au secat fântânile*).

5. Ambiguități cazuale

Există construcții ambigue în care același cuvânt poate primi valori de caz diferite, ca urmare, pe de o parte, a omonimiei cazuale (vezi *supra*, § 3), iar, pe de alta, a posibilității aceleiași construcții de a primi două interpretări ale raporturilor sintactice.

• În construcții ca:

(31) *trimit cartea elevului, trimiterea cărții elevului,*

substantivul *elevului* este ambiguu, primind câte două interpretări: fie ca genitiv, dacă se consideră ca determinant al substantivului *cartea / cărții*, fie ca dativ, dacă se consideră ca determinant al verbului *trimit*, respectiv al substantivului de proveniență verbală *trimiterea*. Ceea ce permite dubla interpretare este articularea hotărâtă a substantivului *cartea / cărții*, singura care asigură și subordonarea față de substantiv. În condițiile articulării nehotărâte a substantivului (vezi: *trimit o carte elevu-*

lui; trimiterea unei cărți elevului), interpretarea ca genitive este exclusă, singura soluție valabilă rămânând cea de dativ.

• În construcții ca:

(32) *trimit elevilor acestora / aceloră,*

formele de demonstrativ *acestora, aceloră* sunt ambigue, primind câte două interpretări: fie ca dative, dacă sunt interpretate ca adjective pronominale demonstrative în varianta lor postpusă, situație în care se acordă cu substantivul regent aflat în dativ, fie ca genitive, dacă sunt interpretate ca pronume demonstrative, determinante în genitiv ale regentului substantival *elevilor (elevilor lor / acestora, aceloră)*. Ceea ce permite dubla interpretare este identitatea de formă a pronumelui demonstrativ și a adjectivului pronominal corespunzător, identitate caracterizând numai varianta postpusă a adjectivului pronominal. În varianta antepusă a aceluiași adjectiv (vezi: *trimit acestor / acelor elevi*), dubla interpretare este imposibilă, adjectivul pronominal, acordat cu regentul substantival, fiind în cazul dativ.

6. False analogii

Prin analogie cu substantivele și substitutele lor precedate de prepoziție, care primesc forma de caz prin regimul prepoziției, se atribuie caz tuturor formelor verbale nepersonale precedate de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale. În construcții ca: *înainte de a pleca, fără a spune, pentru a lucra; (îl consider) ca având sensibilitate, (îl credea) ca fiind capabil*, infinitivele, respectiv gerunziile sunt analizate, în mod greșit, ca stând în cazul acuzativ (cerut de prepoziție), deși infinitivul verbal și gerunziul verbal nu cunosc categoria cazului.

Și tot prin analogie cu substantivele și substitutele acestora aflate în poziția de complement direct și de subiect, care primesc cazul prin poziția sintactică pe care o ocupă în raport cu verbul, se atribuie, în mod greșit, formă de caz modurilor nepersonale apărând în aceleași poziții. Este deci nepermis să se caracterizeze cazual gerunziile și infinitivele din construcții ca: *Se poate pleca, A pleca este o durere, Pot pleca, Aud tunând, Se simte venind o adiere de vânt* (atribuindu-li-se nominativul sau acuzativul), deoarece modurile nepersonale (dacă nu sunt substantivizate sau adjectivizate) nu disting cazul. Trebuie făcută clar deosebirea între:

- (33) *Este nesănătos a fuma* – (33') *Fumatul este nesănătos;*
 (34) *Este o durere a pierde anul* – (34') *Este o durere pierderea anului;*
 (35) *fără a citi lecția* – (35') *fără citirea / cititul lecției;*
 (36) *Pe femeie o văd suferind* – (36') *Văd o femeie suferindă,*

unde sinonimia nu înseamnă și identitate morfosintactică (vezi și *supra*, § 4). În (33), (34), (35), (36), infinitivul, respectiv gerunziul, ca forme verbale nepersonale, nu primesc caz, în timp ce în (33'), (34'), (35'), (36'), supinul și infinitivul lung, devenite substantive, precum și gerunziul adjectivizat primesc forme de caz, și anume: nominativ, în primele două construcții, unde ocupă poziția de subiect; acuzativ, în (35'), unde apar după prepoziția *fără*, cu regim de acuzativ; cazul acuzativ (în (36')), unde forma adjectivală se acordă cu regentul obiect direct.

Și tot prin falsă analogie se atribuie caz (cazul nominativ) oricărei forme care ocupă poziția de nume predicativ neprepozițional, pierzându-se din vedere că această poziție poate fi ocupată și de forme care nu cunosc flexiune cazuală. Vezi exemplele:

- (37) *Este nesănătos să fumezi, Este util să-ți procuri cartea*, cu adverbe în poziția de nume predicativ, și
 (38) *Dorința este de a reuși, Exercițiul este de rezolvat*, cu forme verbale nepersonale, infinitiv și supin, în aceeași poziție, atât adverbul, cât și formele verbale nepersonale neavând caz.

7. Greșeli de construcție

Identificarea incorectă a cazurilor are efecte nedorite și asupra construcției grupurilor nominale. În enunțurile:

- (39) *plecarea frumoasei și iubitei noastre soră;*
 (40) *grație ajutorului de la stat și a ajutorului privat;*
 (41) *plecarea a multor elevi; plecarea a numeroșilor elevi;*
 (42) *răspunsuri ale peste o sută de elevi;*
 (43) *sfaturile celei mai bune profesoare ale mele;*
 (44) *în fața prietenilor cei mai apropiați;*
 (45) *sfatul profesoarei însăși;*
 (46) *efectul medicamentelor acestea; tezele studenților aceștia;*
 (47) *punctajul subiectelor celor mai greu de rezolvat;*
 (48) *acestei cărți considerate dificile,*

sunt încălcate diverse reguli privitoare la cazul cuvintelor. Apar fie dezacorduri în caz (ca în (39), (44), (45), (46), fie, dimpotrivă, marcări de caz hipercorecte (ca în (40), (42), (43), (47), (48)); apar și marcări duble, mixte (simultan, analitice și sintetice, ca în (41)). Astfel, în (39) lipsește forma de genitiv pentru ultimele două componente ale grupului (corect: *iubitei noastre surori*). În (44) lipsește acordul în caz al articolului demonstrativ din componența adjectivului aflat la gradul superlativ relativ (corect: *prietenilor celor mai apropiați*). În (45) lipsește marca de genitiv din forma adjectivului de întărire (corect: *sfatul profesoarei*

înseși). În (46) nu se realizează acordul în caz al adjectivului demonstrativ postpus (corect: *efectul medicamentelor acestora; tezele studenților acestora*). Dimpotrivă, în (40) apare o marcă specifică de genitiv — articolul genitival *a* — într-un context care nu permite apariția acestei mărci, întrucât prepoziția *grație* se construiește cu dativul, și nu cu genitivul (corect: *grație ajutorului de la stat și ajutorului privat*). În (42) apare forma acordată de articol genitival *ale* într-un context care nu permite prezența articolului genitival, adică în vecinătatea unui substantiv având drept determinant un numeral cardinal (corect: *răspunsuri a peste o sută de elevi*). În (43) este marcat genitivul în forma articolului genitival (*ale mele*), deși articolul genitival variază numai după gen și număr, nu și după caz (corect: *cele mai bune profesoare a mele*). În (47) se realizează „acordul adverbului”, parte de vorbire invariabilă, care nu cunoaște categoria cazului (corect: *punctajul subiectelor cel mai greu de rezolvat*). În (48) se face acordul în caz al adjectivului *dificile* cu participiul regent *considerate*, pierzându-se din vedere funcția de element predicativ a adjectivului, funcție care cere o formă „neacordată” de nominal (corect: *acestei cărți considerate dificilă*). În (41) sunt amestecate două tipuri de construcții: tipul *plecarea multor elevi, plecarea numeroșilor elevi*, cu un genitiv flexionar, marcat în forma desinențială *multor* și în forma articulată enclitic *numeroșilor*, și tipul analitic *a mulți elevi, a numeroși elevi*, cu prepoziția *a* și cu acuzativul, ultimul tip excluzând forma de genitiv (corect: fie *plecarea multor elevi, plecarea numeroșilor elevi*, fie *plecarea a mulți elevi, plecarea a numeroși elevi*).

8. Concluzii

Toate exemplele analizate anterior, la care s-ar putea adăuga numeroase altele, evidențiază mari dificultăți în identificarea cazurilor și în construcția cuvintelor caracterizate prin caz. De aceea, orice identificare de caz și orice construcție de grup nominal obligă la o examinare extrem de atentă a situației, care nu se poate face în afara stăpânirii perfecte a regulilor de construcție și de utilizare a cazurilor în limba română și în afara cunoștințelor profunde de sintaxă a propoziției.

NOTE

1. Pentru cele două modalități de realizare a cazului și pentru raportul dintre ele, vezi Guțu Romalo (1994).
2. Pentru inventarul de mărci analitice și pentru utilizarea lor în româna actuală, diferențiate atât în funcție de criterii gramaticale și lexico-gramaticale, cât și ca

preferințe de registru stilistic, vezi Dindelegan (2002), p. 35–36, 40, unde se subliniază și „modul complex de manifestare a flexiunii analitice în româna actuală”.

3. Plecând de la conceptul de *variantă literară liberă* introdus și utilizat de DOOM pentru variantele fonetice, accentuale, flexionare, lexicale și ortografice, i-am lărgit accepția la *variația sintactică*, cuprinzând și *variantele literare sintactice libere*, adică acele construcții sintactice perfect sinonimice între care alegerea, în cadrul aceluiași registru literar, este total liberă (vezi și DSL, p. 291). În cazul de față, este vorba de alegerea mijloacelor de realizare a raporturilor cazuale.
4. În Dindelegan (2002), p. 44, am afirmat, pe baza faptelor anterior culese, că varianta cu articol hotărât proclitic este preferată în cazul unui substantiv aparținând subgenului personal. Între timp, însă, am înregistrat aceeași construcție și pentru forme neaparținând clasei nominalilor personale (vezi „în continuarea lui” ceea ce a spus Mircea”, TVR, 20 martie 2003), construcții neliterare recente, confirmate și de atestări din Zafiu (2001), p. 239–240.
5. Pentru „dativul adnominal”, vezi Avram (1965), p. 405–428, și Avram (1997), p. 66, 349.
6. Pentru „genitivul adjectival” și condițiile lui de apariție, vezi Dindelegan (1976), p. 178–179.
7. Pentru păstrarea posibilității de combinare cu dativul de către substantive postverbale provenind de la verbe cu regim de dativ, vezi Dindelegan (1976), p. 168.
8. Diferențele de construcție a verbelor sinonime *a fi*, *a însemna* vs. *a reprezenta*, *a constitui*, având drept efect calificarea celor dintâi ca verbe copulative, iar a ultimelor două, ca verbe tranzitive, sunt prezentate în Dindelegan (1992), p. 113.
9. Pe criterii strict distribuționale, gramaticile structuraliste (având ca punct de plecare Manoliu (1967), p. 274–290) propun noi interpretări ale construcțiilor (25) și (26).

• Manoliu observă, pe de o parte, că pronumele personal nu are forme pentru genitiv, iar, pe de altă parte, că adjectivul posesiv apare exact în contextele genitivului (să se compare contextele: (a) *cartea Ioanei / ei* – *cartea mea*; (b) *Ioana are cartea* – *Cartea este a Ioanei / a ei*; *Eu am cartea* – *Cartea este a mea*, (c) *împotriva Ioanei / ei* – *împotriva mea*; (d) *cartea Ioanei / ei înseși* – *cartea mea însăși*; (e) *acela al Ioanei / al ei* – *acela al meu*; (f) *Ai Ioanei / Ai lor au câștigat* – *Ai mei au câștigat*; (g) *Am discutat despre ai Ioanei / ai lor* – *Am discutat despre ai mei*). Identitatea distribuțională o face pe autoare (soluție preluată, în continuare, și de alți cercetători) să interpreteze adjectivul posesiv ca formă de genitiv a pronumelui personal.

• Manoliu subliniază că nici din punct de vedere semantic (*lucr. cit.*, p. 290) nu se justifică menținerea clasei „posesivelor”, deoarece în lanțuri ca *împotriva mea, dedesubtul meu*, formele *mea, meu* încetează să mai funcționeze ca indici ai posesiei. Posesia presupune, din punct de vedere semantic, o relație între „posesor” și „obiectul posedat”.

• Manoliu observă, de asemenea, că adjectivul posesiv și forma atonă (clitică) de dativ a pronumelui personal au contexte comune (vezi: în *cartea mea* – în *cartea-mi*; *contra mea* – *contra-mi*), ceea ce s-ar putea interpreta / explica prin extin-

derea distincției accentuat vs. neaccentuat (clitic) și la cazul genitiv, nu numai la cazurile dativ și acuzativ.

- Noile interpretări sunt profitabile din punct de vedere semantic și distribuțional și, în mod special, din punctul de vedere al contextului prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale cu regim de genitiv (*împotriva mea, în fața mea*), care, potrivit acestei soluții, s-ar construi cu genitivul în oricare dintre apariții (cu un genitiv personal „accentuat” în: *cartea lui / ei / lor, mea, ta, noastră / voastră*, dar cu un genitiv personal „aton” în: *cartea-mi / -ți / -i / -ne / -vă*).
- Aceeași interpretare prezintă, însă, și un neajuns major, fiind incomod de explicat „acordul” în gen și număr cu substantivul regent (*cartea mea, dar caietul meu, susținătorii mei, cărțile mele*), „acord” neverosimil pentru un genitiv pronominal autentic.
- Prin urmare, clasa „posesivelor” s-ar găsi și ea, ca numeroase alte forme ale limbii române (vezi *infra*, capitolele 4, 8), la *interferența* unor clase gramaticale, având, simultan, trăsături de pronume personal în genitiv și altele (mai exact, trăsătura acordului) de adjectiv pronominal.

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1965) = Mioara Avram, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive*, în „Limba română”, nr. 4, p. 405–428
- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Humanitas
- Dindelegan (1976) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, București, Tipografia Universității din București; ed. a II-a, Brașov, AULA, 1999
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, București, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (2001) = Gabriela Pană Dindelegan, *Admiterea în facultate. Teste de limbă română*, ed. a II-a, București, Editura Humanitas Educațional, testele 1–4, 9, 13
- Dindelegan (2002) = Gabriela Pană Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatorilor” în actualizarea lor contextuală*, în „Limba română”, 1999, nr. 1–2, reluat și îmbogățit în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București, p. 31–46
- DSL = termenii analitic II₁, II₂, caz I, declinare, flexiune, sintetic II₁, II₂, în Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira
- Guțu Romalo (1994) = Valeria Guțu Romalo, *Substantivul românesc între analitic și sintetic*, în „Studii și cercetări lingvistice”, nr. 1–2, p. 33–37
- Manoliu (1967) = Maria Manoliu, *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, în I. Coteanu (red. resp.), *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, p. 274–290
- Zafiu (2001) = Rodica Zafiu, *Articolul „lui / lui”: extinderea folosirii*, în *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, p. 239–240, 410

Capitolul 2

Eterogenitatea formelor reunite sub denumirea de „articol”

Discuțiile asupra clasei articolului din gramatica românească, dar și din gramatica altor limbi, cele mai multe concentrându-se asupra statutului clasei (statut lexical, lexico-gramatical sau exclusiv gramatical), au ca punct de plecare observarea eterogenității¹, sub diverse aspecte, a formelor reunite sub denumirea de *articol*. Fără a aduce fapte inedite în dezbaterile acestei chestiuni, capitolul de față își propune realizarea unei sinteze asupra clasei, privite, de astă dată, în mod explicit, sub aspectul eterogenității ei. Eterogenitatea explică, pe de o parte, atitudinile oscilante, din partea cercetătorilor, în interpretarea formelor (clasă lexico-gramaticală de sine stătătoare sau morfem cu diverse valori), iar, pe de altă parte, dificultatea de înțelegere a funcționării acestei clase, clasă în care funcții multiple (semantice, morfologice, sintactice, lexicele și lexico-gramaticale) și reguli diverse (semantice, morfologice, sintactice) se întrepătrund, făcând insuficientă (chiar imposibilă) discutarea articolului dintr-o unică perspectivă. Articolul aparține „zonelor” lingvistice care cer în cel mai înalt grad o abordare din perspectivă *dinamică și funcțională*, singurul tip de abordare care poate surprinde complexitatea clasei.

Fiecare punct se va concentra asupra unui anumit tip de eterogenitate. Eterogenitatea clasei în ansamblu este dată de aceste eterogenități particulare.

1. Eterogenitatea sub aspectul gradului de autonomie

Articolul românesc este unul dintre cele mai concludente domenii pentru urmărirea „pe viu” a modului în care s-a realizat, în dezvoltarea istorică a limbii, și în care continuă să se producă, sub ochii noștri,

procesul de *gramaticalizare*, adică de pierdere treptată a autonomiei unor cuvinte și de transformare a lor din mărci *lexicale* (pentru exprimarea unei / unor funcții) în mărci (morfele) *gramaticale*. Ca orice proces lingvistic de lungă durată și aflat încă în desfășurare, gramaticalizarea articolului, surprinsă sincron, evidențiază și faze intermediare, oscilante, coexistând, în aceeași perioadă de limbă, stadii diverse de evoluție: forme care au parcurs integral procesul de gramaticalizare, alături de forme ezitante și alături de forme (sau numai utilizări ale unor forme) care și-au păstrat total sau parțial autonomia. Deși demonstrația istorică ar fi extrem de concludentă, ne interesează însă stadiul *actual* de limbă, care oferă și el destule fapte în sensul acestei coexistențe și, implicit, al acestei eterogenități.

Coexistă, în stadiul actual de limbă, forme de articol devenite *flective*, adică morfele gramaticale, unele „legate”, altele „libere”², alături de forme având proprietatea de clitice³, adică de forme cu statut intermediar între cuvintele autonome și morfele gramaticale, și alături de forme cu independență mai mare, păstrându-și gramatical și semantic *autonomia*, totală sau parțială.

• Se comportă ca *flective* „legate” articolele hotărâte enclitice, care și-au pierdut total autonomia, pierderea autonomiei fonetice, adică atașarea la cuvântul-suport și aglutinarea celor două componente, fiind semnul unui stadiu final în procesul de gramaticalizare. Uneori, „legarea” înseamnă mai mult decât atașarea enclitică la forma flexionară a cuvântului; înseamnă și *amalgamarea* fonetică a unor *flective* și, implicit, *amalgamarea* semnificațiilor acestora. Este o diferență între formele *casei*, *zilele*, *cărțile*, unde se poate delimita net *flectivul*-desinență de *flectivul*-articol (*e-i*; *le-le*; *i-le*), și formele *casa*, *scânțea*, unde desinența și articolul au fuzionat, sau formele *cuscrii* [*kus-kri*], *socrii* [*so-kri*], unde, grafic, se marchează prezența a două *flective*, dar, fonetic, ele au fuzionat.

• În ipostaza proclitică a articolului hotărât (ca în: *(cartea) lui Ion*, *lui moș Vasile*, *lui tata*, *lui jupân Mihalache*, *lui Catrinel*, *lui soru-mea*; (*mijlocul*) *lui iunie*; (*absența*) *lui „pe”* din text; (*componența*) *lui GN* etc.), a dispărut calitatea de morfem „legat”. Chiar și în condițiile pierderii, în unele dintre aceste grupuri, a funcției individualizatoare (vezi *infra*, § 3.1.1.), are loc „încărcarea” formei cu alte funcții gramaticale și / sau lexico-gramaticale (marcă de caz, marcă a genului „personal”), în exercitarea cărora prezența formei este absolut obligatorie, ceea ce constituie un argument hotărâtor pentru pierderea autonomiei și transformarea acestui „*lui*” într-un morfem „*liber*”. Natura „*liberă*” a formei este limitată, având în vedere imposibilitatea disocierii construcției Articol + Sub-

stantiv chiar și de către elemente cu putere mare de „*infiltrare*” (vezi: *I-am dat și lui Ion / chiar lui Ion / tot lui Ion / nu lui Ion*, unde semiadverbele cele mai „*infiltrante*” se așază în afara grupului).

• Au comportamentul de *clitice*, cu statut intermediar între formele autonome și morfele gramaticale, articolele „*nelegate*”, cuprinzând nehotărâtele, demonstrativele și posesivele. „*Nelegarea*” atrage posibilitatea disocierii grupurilor: *un nou film*, (*o lucrare*) *a acestui strălucit elev*, (*scriitorul*) *cel destul de nedreptățit și aproape uitat*. Omonimiile celor mai multe forme din aceste clase de articole, cu sensuri actualizate numai contextual (vezi capitolul următor, unde sunt discutate omonimiile nehotărâtelor, ale demonstrativelor și ale posesivelor), precum și posibilitatea de suprimare a unora sunt semne suplimentare pentru un grad de autonomie mai mare. Uneori, gradul de gramaticalizare și, implicit, de autonomie poate să difere între singular și plural. Vezi, de exemplu, nehotărâtele care par a avea o independență mai mare la plural, așa cum probează posibilitatea suprimării frecvente la plural a lui *niște* (vezi: *Am cumpărat niște cărți* = *Am cumpărat cărți*; *Pe stradă trec niște copii* = *Pe stradă trec copii*), dar, extrem de rară, a lui *un*, o la singular (*apud* Manoliu (1968), p. 71): *este un copil al nimănui* = *este copil al nimănui*; *este o profesoară a școlii noastre* = *este profesoară a școlii noastre*, dar imposibil de suprimat în construcții ca: *trece un elev, cumpără o carte*).

• Se comportă ca forme *autonome*, în anumite utilizări ale lor, formele de demonstrativ și de posesiv, și anume în construcțiile în care lipsește capul (regentul) grupului, demonstrativul și posesivul preluând rolul acestuia⁴. În calitate de centru (cap, regent) al grupului, primesc determinanți proprii capurilor de grupuri nominale: determinanți adjectivali, genitivi, prepoziționali, propoziții relative⁵, inventarul de determinanți fiind diferit după cum centrul este o formă de demonstrativ sau una de posesiv. Vezi: *Elevul din prima bancă m-a enervat*; *cel din dreapta lui mi-a sărit în ajutor*; *Am vești despre copiii tăi, dar nu și despre ai Mariei sau ai Ruxandrei*. Autonomia sintactică, manifestată prin capacitatea lor de a funcționa ca centre de grup, este, totuși, limitată, formele în discuție neputând apărea în afara prezenței unui determinant (**cel mi-a sărit în ajutor*; **nu am vești despre ai*). Autonomia sintactică limitată se completează cu o „*autonomie*” semantică limitată, formele în discuție comportându-se, semantic, ca substitute tipic pronominale. Prin urmare, „*autonomia*” semantică trebuie privită nu ca autonomia specifică unui substantiv, purtător el însuși de semnificație semantică, ci ca „*autonomie*” limitată, tipică substitutelor, care, deși lipsite prin ele însele de referință, își primesc referința prin „*legare*” semantică de un

component plin referențial. Asta înseamnă că își procură referința prin raportare la un substantiv, fie unul exprimat contextual (ca în: *Am vești despre copiii lui, dar nu și despre ai Mariei*; vezi relația anaforică *ai* – *copiii*), fie unul al cărui referent este deductibil din situația de comunicare (ca în: *Dă-mi, te rog, pe cel din dreapta!*, cerință asociată adesea și cu o indicație gestică). Ca orice substitut pronominal, o dată cu referința, preia și genul substantivului substituit.

În lingvistica modernă, ca urmare a observării comportamentului autonom al formelor de demonstrativ și de posesiv din aceste contexte, asemănător, semantic și sintactic, cu al substitutelor pronominale, ele au fost separate de utilizările neautonome sau semiautonome (vezi cli-ticele), fiind interpretate drept *pronume*. Cum autonomia lor cunoaște, din punct de vedere sintactic, o anumită limitare, în sensul imposibilității apariției fără determinanți, au fost denumite *pronume semiindependente*⁶. Între semantica celor două pronume semiindependente apare o diferență: *al* este un substitut „pur”, semnificația lui contextuală fiind echivalentă cu a sursei referențiale (*ai* = *copiii*), în timp ce pronumele semiindependent *cel*, adaugă la semnificația sursei referențiale propria semnificație „demonstrativă”, comportându-se, sub aspect semantic, ca varianta lui autonomă *acela*.

• Este autonomă forma *niște* din combinarea cu substantivele masive *singularia tantum*, autonomia fiind probată atât prin posibilitatea suprimării ei, fără pierdere de informație, cât și prin posibilitatea substituției, cu aceeași funcție cantitativ-nehotărâtă și partitivă, cu alte cuvinte sau grupuri de cuvinte (*Cumpără niște carne* = *Cumpără carne* = *Cumpără ceva carne* / o anumită cantitate de carne).

• Examinarea acestui tip de eterogenitate ne conduce firesc spre un *anume* răspuns la întrebarea: „Este articolul o parte de vorbire de sine stătătoare sau este un element care și-a pierdut autonomia lexico-gramaticală, devenind un morfem gramatical?” și spre un *anume* mod de înțelegere a acestei chestiuni. Apare evident că la această întrebare nu se poate răspunde *global*, interpretarea depinzând de tipul de articol avut în vedere, iar, pentru aceeași formă, de situația contextuală în care apare. ♦ Singurele articole care, integral, deci în orice apariție, au parcurs *complet* procesul de gramaticalizare, devenind mărci (morfeme gramaticale) ale diverselor categorii, sunt articolele hotărâte enclitice. ♦ În utilizarea lor proclitică (este cazul formei antepuse *lui*), un anumit grad de autonomie există, „autonomie” pe care i-o dă calitatea de morfem „*liber*”. ♦ Nehotărâte, demonstrative și posesive oscilează, de la un context la altul, între statutul de *clitice* și cel de forme *autonome*, fiind necesară, pentru fiecare apariție, dezambiguizarea formelor. Astfel,

se va distinge un *al*, (și întreaga lui clasă flexionară) din structurile cu centrul nominal de grup exprimat, funcționând cu un anumit grad de autonomie, deci cu trăsăturile unui clitic, de un *al*₂ (și întreaga lui clasă flexionară), pronume semiindependent, cu o autonomie sintactică și semantică mai mare. În același sens, se va distinge un *cel*, de un *cel*₂, ultimul, pronume semiindependent, dispuse, ca și *al*, pe aceeași scară a gradelor de autonomie. „Nehotărâtele” se comportă și ele diferit, în funcție de utilizarea contextuală. Se vor distinge: *un*₁, articol nehotărât, *un*₂, numeral cardinal, și *un*₃, adjectiv pronominal nehotărât (vezi construcțiile: *Un*₁ copil trecea pe stradă; *Astăzi am cumpărat un*₂ pix, ieri, două; *Un*₃ student m-a întrebat una, altul, alta), ultimele două, cu un grad mai mare de autonomie. Se va distinge *niște*₁, articol nehotărât, de *niște*₂, adjectiv pronominal nehotărât, ultimul, cu autonomie mai mare (vezi construcțiile: *M-au căutat niște*₁ studenți; *Am cumpărat niște*₂ carne). Cum diferențele semantice sunt în exclusivitate contextuale, iar, în cazul lui *un*, destul de vagi (stabilite prin relațiile semantice create contextual), limita dintre formele gramaticale *autonome* și cele *neautonome* este, în mare măsură, *arbitrară*, considerându-se că, ori de câte ori, contextual, apar sensurile: „un singur individ, în raport cu mai mulți indivizi, determinați numeric”, respectiv „un individ oarecare, în raport cu alți indivizi oarecare, nedeterminați”, forma funcționează autonom, ca parte de vorbire, inclusiv ca parte de propoziție de sine stătătoare. În cazul lui *niște*, delimitarea este mai clară, având și o bază sintactică (de combinare selecțională): ori de câte ori apare combinarea cu un substantiv masiv (nume de materie) *singularia tantum*, *niște* funcționează autonom, ca parte de vorbire, inclusiv ca parte de propoziție de sine stătătoare.

Întreaga discuție din acest paragraf privește în exclusivitate „gramaticalizarea” formelor, nu și funcțiile cu care acestea apar. Propunându-și surprinderea, pentru faza actuală a limbii, a stadiului în care se află procesul de pierdere a autonomiei, ideea susținută anterior a fost dispunerea actuală a formelor reunite sub numele de *articol* pe o scară diferită a gradelor de gramaticalizare, cu forme (sau utilizări) aflate la extremitățile scării și cu forme intermediare, ele însele diferite ca grad de autonomie. Între articolul hotărât enclitic, aflat la limita superioară a pierderii autonomiei, și pronumele semiindependente, aflate la cealaltă limită, se dispun, pe trepte intermediare, articolul hotărât proclitic, posesivul din structurile cu centru nominal exprimat, articolul nehotărât de singular, articolul demonstrativ, articolul nehotărât de plural. În exteriorul acestei scări, se „așază” formele omonime: *un*, numeral, și *un*, adjectiv pronominal, *niște*, adjectiv nehotărât partitiv, considerate ca

având grade mai mari de autonomie și deci constituind părți de vorbire și părți de propoziție de sine stătătoare. Chiar și aparițiile considerate „autonome” (cazul pronumelor semiindependente) sunt și ele cu o autonomie sintactic limitată, având în vedere particularitatea lor distribuțională de a cere obligatoriu un determinant.

Surprinderea acestei ierarhii a gradelor de autonomie este, în anumite limite, și o justificare pentru oscilațiile cercetătorilor asupra interpretării formelor (este avută în vedere, în acest context, nu o interpretare funcțională, deci funcția diferită pe care o îndeplinesc formele analizate, ci interpretarea sub aspectul distincției gramaticalizat – non-gramaticalizat) și, implicit, o justificare pentru oscilațiile de delimitare a componentelor din structura grupului nominal.

2. Eterogenitatea ca poziție

Atât calitatea de *flectiv* (legat sau liber), cât și de *clitic* cere prezența unui cuvânt-suport, față de care poziția articolelor este *enclitică* sau *proclitică*. „Nehotărâtele” sunt totdeauna proclitice, în timp ce „hotărâtele” (propriu-zise, pentru a le distinge de „posesive” și „demonstrative”) sunt, de cele mai multe ori, enclitice, dar, în condiții lexico-gramaticale speciale, uneori, în condiții stilistice (de registru stilistic), pot apărea și proclitic (vezi: *elevul, elevului, zilele, zilelor vs. lui Ion, lui iunie, lui tata, lui nașa, (absența) lui „pe”, (componenta) lui GN, lu’ matala*).

Mai deosebite sunt cazurile în care „suportul” fonetic și cel semantic nu coincid. • În construcții ca: *frumosul meu băiat, bunului meu prieten*, articolul hotărât are ca suport fonetic adjectivul, dar ca suport semantic, substantivul, dată fiind „legarea” semantică și gramaticală a „individualizării” de substantiv, și nu de determinanții adjectivali ai acestuia. • În construcțiile cu articol demonstrativ (*caietul cel nou*) sau cu articol posesiv (*caiet al elevului*), exceptând cazurile în care acestea funcționează ca centre de grup, suportul semantic și, parțial, sintactic îl constituie regentul substantival, iar suportul fonetic și, sub unele aspecte, și cel gramatical îl reprezintă cuvântul legat la dreapta: genitivul sau posesivul, în cazul formelor de „posesiv”, și adjectivul sau numeralul, în cazul formelor de „demonstrativ”. Că legătura fonetică este mai strânsă cu termenul determinant, și nu cu regentul substantival, o probează deplasarea, în cadrul grupului nominal, a *întregului* grup „posesiv” + determinant în genitiv (sau determinant posesiv), respectiv „demonstrativ” + adjectiv calificativ (sau numeral, sau grup prepozițional), articolul nerămânând legat de determinat, ci deplasându-se

o dată cu determinantul. Vezi: *ale colegului opinii, opiniile cele mai extravagante ale colegului; cei trei elevi, elevii cei trei, cartea cea nouă, cartea de matematică cea nouă*. Pentru aceste cazuri de neconcordanță între suportul fonetic și cel semantic, distincția *proclitic vs. enclitic* devine neconcludentă, depinzând de tipul de suport luat ca punct de reper. Astfel, „genitivalele” și „demonstrativele” sunt enclitice în raport cu regentul substantival (cum, de altfel, și istoric s-au creat aceste forme, din forme „enclitice” de demonstrativ), dar sunt proclitice în raport cu determinantul, față de care legătura (morfosintactică) este mai strânsă. Această observație decurge din particularitatea acestor forme de a apărea obligatoriu în structuri de minimum trei componente, unul legat la stânga, iar celălalt, la dreapta, ceea ce face inoperantă distincția *enclitic vs. proclitic*.

3. Eterogenitatea funcțională

Eterogenitatea funcțională constă în funcțiile diverse, manifestate *simultan* sau *succesiv*, pe care formele reunite sub numele de *articol* le pot îndeplini: funcții *semantice*, funcții *morfologice*, funcții *sintactice*, funcții *lexico-gramaticale* (de *clasificatori* în operațiile de conversiune, cu orientarea noilor forme spre clasa substantivului, și de *clasificatori* pentru unele subclase lexicale de substantive sau pentru orientarea de la o subclasă la alta), funcții *stilistice* și *pragmatice*. Discuția următoare va evidenția faptul că, nici chiar din punctul de vedere al unui singur tip de funcție, nu există o omogenitate perfectă, formele analizate putând apărea, de la o utilizare la alta, cu valori diferite, uneori chiar opuse.

3.1. Funcții semantice

3.1.1. Funcțiile semantice specifice realizate de clasa articolelor, în cadrul G(rupului)N(ominal), legate în mod obligatoriu de centrul substantival de grup, sunt de „actualizare” a substantivului, adică de utilizare a lui în comunicare, și de „individualizare” („determinare”), adică de restrângere a clasei de obiecte desemnate de substantiv la un obiect cunoscut sau identificabil (la obiecte cunoscute sau identificabile) de către locutori⁷. Rolul de determinare al articolului este asemănător adjectivului demonstrativ, ambele limitând clasa de referinți la obiecte cunoscute, identificabile, și se deosebește substanțial de adjectivul / adjunctul determinativ, al cărui rol este de „restrângere a referinței”. Determinări succesive pot avea ca efect restrângeri succesive ale referinței, ca în cazul: [[[curent lingvistic] modern] european] postchomskyan], în timp ce articolul intervine o singură dată, după ce restrângerile de re-

ferință s-au încheiat, prin alegerea din clasa de referenți astfel delimitată a unui referent / a mai multor referenți identificabil / i contextual: „curentul lingvistic modern european postchomskyian despre care am vorbit anterior sau avut în vedere în descrierea făcută”.

În calitate de „individualizator”, articolul poate fi utilizat *anaforic* sau *deictic*. Este *anaforic* când „restrângerea” obiectelor desemnate prin substantiv, deci „indicarea” unui anume obiect / restrângerea la anumite obiecte, se face prin „trimiteră” la un antecedent, adică la un substantiv exprimat anterior (vezi: *Am primit un câine. Câinele mi-a făcut mare plăcere.*). Este *deictic* când „restrângerea” se face prin „trimiteră” la o situație de comunicare, specificându-se, adesea prin gest (mișcare a mâinii, a capului, a ochilor), referentul / referenții desemnați (ex. *Dă-mi cartea!* (cea pe care ți-o indic gestual), *Dă-mi niște cărți!* (însemnând câteva, dintr-un grup mai mare, cele indicate de mine în situația de comunicare dată).

Funcția de „individualizare” („determinare”), deși specifică, definitorie pentru clasa articolului, este și cea mai complexă, mai derutantă în modul ei de manifestare, făcând extrem de dificilă, pe de o parte, delimitarea ei de alte funcții, iar, pe de alta, însăși delimitarea clasei articolului, clasă legată prin definiție de marcarea acestei funcții. Dificultățile de recunoaștere și de delimitare a funcției de „individualizare” se explică prin mai mulți factori.

• Există utilizări când aceleași forme de articol pot indica valori semantice opuse „individualizării” / „determinării”, cum este cazul citirilor „generice”⁸ ale articolului, unde rolul lui este nu de individualizant, ci, dimpotrivă, unul de cuantificator universal, exprimând „extinderea” valabilității predicției la *toți* indivizii / membrii clasei desemnați prin substantiv. Citiri „generice” sunt posibile pentru oricare poziție sintactică a substantivului, atât pentru articolul hotărât, cât și pentru cel nehotărât. Vezi, de exemplu, citiri „generice” și non-generice pentru poziția substantivului articulat (hotărât sau nehotărât) din poziția subiectului:

- (a) *Am primit un câine. Câinele îmi procură mare bucurie* (citire individualizantă hotărâtă: „unul dintre indivizii desemnați prin substantivul *câine*, cel la care s-a făcut referirea anterior, cel primit”);
- (b) *Câinele este un animal devotat omului* (citire generică: „orice câine”);
- (c) *M-a mușcat un câine* (individualizant nehotărât: „unul dintre indivizii desemnați prin forma *câine* m-a mușcat”);
- (d) *Un câine este o companie agreabilă* (citire generică: „orice câine”) sau din poziția obiectului direct:

- (a) *Ador câinele / câinii școlii* (individualizant hotărât: „unul sau mai mulți dintre indivizii desemnați prin forma *câine*, cel al / cei ai școlii, o școală cunoscută de vorbitor / i”);
- (b) *Ador câinele / câinii pentru devotamentul lui / lor* (citire generică: „orice individ desemnat prin forma *câine*”).

Chiar și în poziția *genitiv-dativului*, unde substantivul nu poate apărea decât articulat, există citiri non-generice (individualizante) și altele generice. Vezi, de exemplu, ambiguitatea construcțiilor: *În componența lui GN, apare un adjectiv; Aparțin lui GN determinanții în genitiv, unde lui GN* (fie pentru G, fie pentru D) poate primi, de la caz la caz, o citire individualizantă („un anumit GN, cel despre care a fost vorba în descrierea anterioară”) și una generică („în orice GN al limbii române poate apărea un adjectiv sau un determinant în genitiv”).

Trebuie făcută observația că „citirea” generică este mai frecventă în cazul „hotărâtului” decât al „nehotărâtului” și mai frecventă, în cazul „singularului” decât al „pluralului”.

• Funcția de „individualizare” / „determinare” nu caracterizează toți membrii clasei, iar, pentru membrii la care ea se manifestă, nu îi caracterizează în egală măsură și în toate aparițiile lor.

♦ Este, în primul rând, distincția „hotărât”, „nehotărât”, pe de o parte, și „demonstrativ”, „posesiv”, pe de alta. ♦ Între primele două există o distincție de grad de individualizare, prezentă atât în contextele de N-Ac, cât și în contextele de G-D. Opoziția „determinat hotărât” / „determinat nehotărât” este opoziția fundamentală în funcție de care se recunoaște existența categoriei gramaticale a „determinării”, având în vedere că „nearticularea”, mai ales la singular, este rară, iar la G-D, imposibilă (*cartea elevului vs. cartea unui elev*). ♦ În al doilea rând, este situația „demonstrativului” și a „posesivului”, care, chiar și atunci când nu apar ca centre de grup, deci în construcții în care nu funcționează pronominal (în construcții precum: *Caietul cel nou, Caietul de istorie cel nou, Caietul de istorie cel din raftul de sus; un elev al profesoarei, oricare elev al profesoarei, acest elev al profesoarei, al profesoarei elev, elevul harnic al profesoarei*), pun numeroase semne de întrebare asupra funcției lor „individualizante”. Despre „demonstrativ”, se spune că „adaugă o nuanță vag demonstrativă construcției, întărind astfel determinarea exprimată prin afixul *-(u)l*”, iar, despre „posesiv”, formulările sunt și mai categorice, spunându-se că este lipsit, în orice apariție, de valori de „determinare” (apud Guțu Romalo (1985), p. 96, 100).

Cel acceptă suprimarea fără pierdere de informație semantică (*caietul cel nou = caietul nou; caietul de istorie cel nou = caietul nou de*

istorie; caietul de istorie cel din raftul de sus = caietul de istorie din raftul de sus), cu observația că, atunci când apare, permite așezarea mult mai liberă a adjectivului, fiind concludent exemplul al doilea: *caietul nou de istorie*, dar *caietul de istorie cel nou* (vezi *infra*, § 4). Trebuie, totuși, subliniat că, prin suprimare, deși nu se pierde informația semantică de „individualizare” (întrucât regentul este obligatoriu „individualizat hotărât”, iar citirea generică este exclusă), se pierde însă emfaza, construcția cu *cel* fiind una de marcă *insistentă* a individualizării hotărâte (vezi *infra*, § 7).

Al, dimpotrivă, nu admite suprimarea în nici una dintre construcții, fiind cerut de reguli sintactice, în care opozițiile de individualizare nu mai funcționează (vezi *infra*, § 5). Posibilitatea combinării cu orice tip de articol, hotărât, nehotărât, inclusiv cu substantivul nedeterminat (lipsit și de mărcile lexicale ale determinării): *este cetățean al României / un cetățean al României / cetățeanul cel mai devotat al României* anulează acestei clase de forme calitatea de marcator al valorii de „determinare”.

◆ Trebuie deci subliniată ideea că intervine suprimarea distincțiilor de „determinare” ori de câte ori formele de articol sunt cerute obligatoriu, din rațiuni sintactice, și nu semantice. Astfel, absența „hotărâtului” este determinată sintactic în construcții prepoziționale ca: *merg la Universitate, pun cartea pe masă, locuiesc lângă cinematograful*, unde lipsa acestuia nu are nici o justificare în planul semnificației, contextul prepozițional (în absența unei determinări a substantivului) fiind unul în care se suprimă opozițiile de „determinare”. Vezi, de asemenea, situația lui *al*, a cărui apariție obligatorie este impusă prin reguli sintactice.

◆ Există și situația inversă, în care este posibilă suprimarea unui termen al clasei fără pierderea totală a „determinării”. Vezi exemplele anterioare conținând pe *cel*, suprimabil în oricare dintre aparițiile sale (nu intră în discuție apariția sa ca centru de grup); vezi și posibilitatea suprimării lui *niște* la plural (*trec niște copii – trec copii*). Prin urmare, rolul lui *cel* este de emfază a „determinării hotărâte”, iar rolul „nehotărâtului de plural”, de emfază a „determinării nehotărâte”.

• În marcarea funcției de „individualizare” („determinare”), formele de articol sunt concurate și de alte tipuri de mărci: în primul rând, *lexicale* (este vorba de utilizarea unor adjective determinative cu același rol individualizant; de exemplu, cele demonstrative și cele posesive sau ambele coocurente: *acest elev, elevul meu, acest elev al meu*), iar, în anumite condiții, și mărci sintactice (mărcile sintactice nu privesc

orice apariție a substantivului, ci numai apariția acestuia în poziția complementului direct: *caut pe profesor, pe profesor îl caut*), mărci coexistente cu articolul sau, dimpotrivă, aflate în distribuție complementară cu acesta (vezi coexistența: *copilul acesta (al meu), colegul meu cel nou*; vezi însă imposibilitatea apariției coocurente în: *acest elev, al meu elev*). Chiar și în cazul marcării prin același tip de mijloc, prin articol, se poate recurge la coocurența a două forme de articol, ambele purtătoare ale aceleiași valori de „determinare”, mărcii a doua revenindu-i rolul de emfază a „determinării” (vezi: *elevul cel nou*). Intervenția coocurentă sau succesivă a mai multor tipuri de mărci face ca funcția de individualizare a articolului să fie și mai dificil de recunoscut și, mai ales, de delimitat de alte funcții.

• Formele de articol se „încarcă” și cu alte valori (vezi *infra*), valori coexistând uneori cu „determinarea” și amalgamându-se cu aceasta sau, dimpotrivă, manifestându-se succesiv. Este, de exemplu, cazul formelor de articol de la genitiv-dativ, care coexistă cu valoarea de „determinare”, amalgamând o valoare semantică și una flexionară (*casa elevului*). Sau este cazul articolelor apărute ca rezultat al antonomazei, utilizări în care coexistă valorile de „determinare” și cele de marcă a unui tip de conversiune între subclasele de substantiv (vezi *infra*, § 3.3.4., funcția de clasificator pentru subclasa „comunelor” provenite din „proprie”), ca în construcțiile: *Enescu din seara asta a fost remarcabil, Am ascultat un Enescu remarcabil* (În primul exemplu, funcția de „clasificator” coexistă cu valoarea de „individualizator hotărât”, iar în al doilea, cu cea de „individualizator nehotărât”).

În cazul posesivului, lipsit integral de valori de determinare (vezi *supra*), acesta funcționează numai ca marcă flexionară de caz (vezi *infra*, § 3.2.) și ca marcă sintactică (*infra*, § 4).

După prezentarea complexității în manifestarea valorilor semantice de „individualizare”, se înțelege de ce delimitarea clasei articolului nu formal, ci funcțional, prin limitarea articolului la situațiile în care acesta funcționează ca marcă de „individualizare”, este extrem de dificilă.

• Pentru multe construcții, intervine și „interpretarea” diferită de la un cercetător la altul și, în consecință, posibilitatea unor răspunsuri diferite. De exemplu, s-a pus frecvent întrebarea: „Aparține lui proclitic clasei articolului sau îndeplinește numai cealaltă / celelalte funcții (marcă flexionară de caz și marcă a (sub)genului personal; vezi *infra*, § 3.2. și 3.3.), neapărținând mărcilor de individualizare?” Pentru unii cercetători, răspunsul a fost categoric negativ (*nu aparține mărcilor de individualizare*), avându-se în vedere că subclasa substantivelor care

cer un *lui* proclitic este intrinsec „determinată”, nemaiîntrând în sistemul opozițiilor de „determinare”. Se poate da însă și un răspuns mai rezervat, dacă se are în vedere că, deși celelalte funcții sunt de necontestat, de fapt, acest *lui* proclitic cunoaște utilizări diverse: ♦ pentru unele substantive, cunoaște citiri „individualizante” și citiri „generice”, ca și alte apariții ale articolului (vezi *supra*, exemplul: *În structura lui GN, intră un adjectiv*); ♦ pentru alte construcții, *lui* este substituibil cu *unui* (vezi: *absența lui „pe”, alături de absența unui „pe”*), *lui* fiind selectat numai în caz de „determinare hotărâtă”; ♦ pentru alte substantive, apariția lui se asociază, în mod necesar, cu natura intrinsec „determinată” a substantivului, fiind exclusă apariția „nedeterminării” sau a „determinării nehotărâte” din aceleași contexte (vezi: *cartea lui Ion, blana lui Azorică*, unde apare subclasa numelor proprii de persoană sau de animal, deci o subclasă de substantive „intrinsec determinate”). Asocierea cu trăsătura de „determinare intrinsecă”, chiar și în cazul ne-realizării opozițiilor de determinare (*cartea lui Ion*), nu poate lipsi această apariție a formei *lui* de valoarea de „articol hotărât”, având în vedere că imposibilitatea este impusă de clasa lexicală de substantive (ceva asemănător apare în cazul substantivelor *singularia tantum*, care, totuși, sunt incluse în clasa singularului). De altfel, ori de câte ori, contextual (este vorba de contextul stilistic), se produce diminuarea gradului de „determinare intrinsecă” (mai exact, trecerea de la „un individ” la mai mulți indivizi cu trăsături asemănătoare sau aparținând aceleiași categorii), este posibilă înlocuirea acestui *lui* „hotărât”, cu marca „determinării nehotărâte” (vezi: *venirea unui Mitică, mărturia unui Cațavencu*)⁹.

Din cele prezentate rezultă că *exercitarea altor funcții* nu împiedică exercitarea simultană a funcției de „determinare” (se poate vorbi de o *amalgamare* a funcției de „determinare” cu alte funcții), inclusiv în cazul substantivelor intrinsec determinate, unde valoarea inerentă a „determinării” își asociază și o marcă formală. În alte cazuri (vezi situația posesivului, dar și celelalte construcții în care articolul este impus prin reguli sintactice), funcția de „determinare” este total *anulată*, forma exprimând altă / alte valori. În cazul „demonstrativului”, dacă nu este el însuși centru de grup, funcția „individualizantă” se păstrează, adăugându-se, ca marcă suplimentară sintagmatică de emfază, funcției „individualizante” a articolului hotărât.

3.1.2. În cazul subclasei substantivelor masive (sau nume de materie), substantive din clasa mai largă a substantivelor non-numărabilele, absența articolului se „încarcă” cu o valoare specială de tip „parti-

tiv”, devenind în condițiile românei, unde lipsește un articol special partitiv, o marcă „zero” pentru valoarea „partitivă” (ex. *Mănâncă pește și carne*). În construcțiile: *Mănâncă pește și carne* vs. *Peștele gătit astăzi avea cinci kg*, diferite prin absența (articol Ø) vs. prezența articolului, formele se disting atât sub aspectul subclasei de substantive la care articolul (-Ø, respectiv -le) se atașează (masiv, în prima apariție, vs. numărabil, non-masiv, în a doua), cât și ca valoare: [+ partitiv], pentru marca Ø din primul enunț, vs. [+ determinat hotărât], pentru formantul -le, din al doilea enunț.

De altfel, atât construcția nearticulată, cât și cea articulată hotărât sunt ambigue, primind, contextual, câte două interpretări: *Peștele de la cap se impute* (interpretare generică „orice pește”) vs. *Peștele gătit astăzi* (interpretare individualizantă); *În post nu se mănâncă pește* (interpretare generică, din care decurge imposibilitatea introducerii cantitativului niște: *În post nu se mănâncă „niște pește”*) vs. *Astăzi, la masa de prânz, s-a mâncat pește* (interpretare partitivă, care permite utilizarea cantitativului niște: *La masa de prânz s-a mâncat niște pește*).

3.2. Funcții morfologice

• Toate gramaticile¹⁰ vorbesc despre funcția de *flectiv* a articolului hotărât „legat” (aglutinat), participând la flexiunea substantivului și a adjectivului. Categoriile morfologice marcate cu ajutorul flectivului-articol, ca și frecvența de apariție diferă de la substantiv la adjectiv. Sub aspectul frecvenței de apariție, trebuie observat că la adjectiv apare mult mai rar, în condițiile sintactice în care adjectivul propriu-zis (nu și cel pronominal!) precedă substantivul (ex. *plecarea bunului meu prieten, plecarea ciudatului oaspete*), în timp ce la substantiv, apariția lui este curentă, cazurile de „nearticulare” fiind puțin numeroase. În al doilea rând, apare o diferență de conținut între articularea substantivului și cea a adjectivului. Comună substantivului și adjectivului este marcarea categoriilor de „gen”, de „număr” și de „caz”, în timp ce, pentru clasa substantivului (și numai a substantivului!) marchează, suplimentar, și „determinarea”. Astfel, în construcțiile: *plecarea prietenului meu, plecarea bunului meu prieten, plecarea bunei mele prietene, plecarea prietenilor mei, plecarea bunilor mei prieteni*, articolul marchează „cazul” în forma substantivului sau a adjectivului, după cum pe prima poziție a grupului nominal apare substantivul sau adjectivul, și marchează „numărul” și „genul” în forma substantivului și a adjectivului. Atât la substantiv, cât și la adjectiv, valorile morfologice, în cele mai multe apariții, se amalgamează. În formele *copilului, bunului (copil)*, se amalgamează, pentru prima, valorile de „număr”, „caz”, „gen” și „de-

terminare", iar, pentru a doua, valorile de „caz”, „număr” și „gen”. Mult mai rar, pentru că și formele diferite de caz sunt mai rare, marcarea „cazului” are flectiv distinct, ceea ce înseamnă că flectivul-articol dublează marca de caz (vezi formele: *prietenei, bunei (mele prietene)*, unde substantivul și adjectivul, fiind de genul feminin singular, au și desinență specială pentru genitiv-dativ: -e).

S-a discutat mult rolul articolului românesc de a rezolva, atât la substantiv, cât și la adjectiv, omonimiile de caz, articolul distingând și la singular, și la plural, câte două forme cazuale: nominativ-acuzativul vs. genitiv-dativul (vezi: *copilul – copilului, bunul copil – bunului copil; copii – copiilor, bunii copii – bunilor copii*). S-a subliniat rolul special pe care l-a jucat articolul „legat” românesc, asigurând limbii române, tocmai prin încărcarea lui cu rolul de marcă flexionară (de flectiv), păstrarea parțială a tipului *sintetic* de flexiune și îndepărtarea, în consecință, de tipul romanic *analitic*¹¹. Rolul desinențelor de caz din latină este preluat, parțial, în română de articolul enclitic postpus.

• Și articolului nehotărât, ca, de altfel, și altor predeterminanți (adjective pronominale antepuse), le revine un rol morfologic dezambiguizator, asigurând, prin formele lor, distingerea celor două cazuri, a numărului și a genului (vezi construcțiile: *unui copil, unei copile, unor copii*, unde articolul nehotărât marchează o formă distinctă de genitiv-dativ singular și plural, indicând, în același timp, și o distincție de număr, iar, pentru singular, și de gen). Ca și în cazul „hotărâtului”, și acesta poate dubla marca de caz și de număr sau poate exprima singur (sau parțial singur) distincțiile morfologice. Astfel, formele *unui, unor* marchează *singure*, pentru substantivele masculine și neutre la singular și pentru toate genurile la plural, o distincție cazuală (*unui copil / tablou; unor copii / cărți / tablouri*).

• Aceeași este și funcția „demonstrativului”: *elevului celui bun, elevilor celor buni*. Marca de caz a „demonstrativului” dublează alte mărci cazuale (vezi, de exemplu: *elevei celei bune*, unde valoarea de „genitiv-dativ” se marchează, simultan, prin patru mărci: desinența de caz a substantivului feminin și a adjectivului + articolul enclitic al substantivului + articolul demonstrativ) sau, dimpotrivă, marchează singură cazul pentru întregul grup: (*contra*) *celui mai integru profesor*).

• Articolul genitival este un context specific pentru „genitiv”, anunțând vecinătatea unui genitiv, rol cu atât mai important, cu cât omonimia G-D este, exceptând câteva forme ale pronumelui personal, generală (vezi: *El este nepot surorii mele vs. El este nepot al surorii mele; echipe aparținătoare clubului Dinamo vs. echipe câștigătoare ale cupei*, unde apariția formei *al* (sau o variantă flexionară a acesteia) „anunță”

obligatoriu vecinătatea genitivului, distingând genitivul de un dativ; *nepot surorii* (dativ) vs. *nepot al surorii* (genitiv); *aparținătoare clubului* (dativ) vs. *câștigătoare ale cupei* (genitiv)). Lipsit de funcție individualizantă (vezi *supra*, § 3.1.1.), *al* se „încarcă” cu alte funcții (vezi, aici, funcția flexionară de marcă a genitivului).

3.3. Funcții morfo-lexicale

3.3.1. Articolul (hotărât sau nehotărât) participă la marcarea *genului gramatical* al substantivului, *trăsătură inerentă* a fiecărui substantiv, articolul servind, în anumite limite, la încadrarea acestuia într-un anumit gen și, implicit, într-un anumit tipar de flexiune (nehotărâtele *un, unui* încadrează substantivul în clasa masculinelor sau a neutrelor, iar *o, unei*, în clasa femininelor). Ceea ce o desinență nu poate rezolva singură, poate rezolva, parțial, grupată cu articolul. Astfel, desinența de plural -i, comună tuturor genurilor, se dezambiguiază parțial prin articol: -ii (*cuscarii*) nu poate aparține decât masculinului, față de -ile, care poate aparține femininului și neutrului (*porțile, serviciile*).

3.3.2. În condiții determinate sintactic (*numai* pentru pozițiile sintactice de G-D), articolul poate servi și la manifestarea particularităților unui anumit *gen lexical*, indicând apartenența substantivului la subclasa „numelor de persoană” sau a celor „animate”, adică acele substantive caracterizate prin trăsătura lexicală inerentă [+ personal / + animat]¹². • Astfel, alegerea, pentru G-D, a formei proclitice *lui* poate fi un semn gramatical al apartenenței substantivelor la clasa „subgenului personal” / „animat”: *lui Ion, lui Catrinel, lui moș Gheorghe, lui tata* (în registrul cult al limbii); *lui mama, lui Ioana, lu(i) ta-su, lu(i) mă-sa, lu(i) dascălu’ Vasile, lu(i) șefa, lu(i) șefu’, lu’ doctora* (în registrul neliterar al limbii).

• În același sens, am putea adăuga utilizarea articolului hotărât după prepoziții, dincolo de regulile acceptate de normele literare (adică după prepoziția *cu* sau în condițiile apariției unor determinanți postpuși ai substantivului: *cu prietenii, pentru profesorul nostru*), utilizare care poate servi ca semn al apartenenței substantivului la subclasa „subgenului personal”: *pentru mama, de la tata, lângă bunicul* (în registrul literar), *din cauza la șefa, pentru șefa, în locu’ la doctora, (te spun) la tovarașă / la doamna* (în registrul neliterar și familiar).

3.3.3. Articolul, fie hotărât, fie nehotărât, dobândește rolul de „clasificator flexionar substantival”, servind la încadrarea oricărei baze, oricât de străină sau de inedită ar fi, în clasa substantivului¹³.

• Bazele neologice cele mai recente și mai neobișnuite pentru sistemul românesc, atașându-și una dintre cele două forme de articol (hotărât sau nehotărât), sunt încadrate automat în clasa substantivului (vezi exemple recente ca: „s-a folosit cell-server-ul, un aparat care colectează sângele de la pacient”, RLib, 19 iulie 2002, 9; „pentru a-i sublinia calitățile și feelingul de automobil Ford”, *idem*, 13 iulie, 2002, „la menținerea trendului ascendent al vânzărilor”, *idem*, „din contractul de înființare a unui joint-venture”, RLib, 19 iulie, 2002, 4; „pentru cei care își doresc o dublă hi-tech”, *idem*, 13 iulie). Articularea este mijlocul cel mai comod și cel mai frecvent de „preluare” a bazelor neologice și de încadrare a lor în tiparul flexionar al substantivului. Și dacă limba română se dovedește atât de „primitivă” față de neologism, asta se datorește și articolului, al cărui rol este de „adaptare” a bazei la sistemul morfosintactic românesc.

• Conversiunile cele mai inedite și încadrarea noilor formații în clasa substantivului se realizează adesea prin „articulare”, articolul îndeplinind și aici rolul unui „clasificator substantival”. Astfel, se pot substantiviza:

♦ adjective și participii (*ipoteza anticipatelor, revenirea foștilor la guvernare, nespălații de casieri, „doar fraierul de păgubaș este vinovatul”, RLit, 5 sept. 2002, p. 3*);

♦ pronume și locuțiuni pronominale („și eu făcusem orice ca să-mi public cărțile, orice-ul fiind internarea mamei în azil”, PG, II, p. 29, *ceva-ul căutat de profesor este... sinele, eul, ești un nimeni, un nimic, există un ce în aceste întâmplări, caut un nu știu ce*);

♦ adverbe și locuțiuni adverbiale (*aproapele nostru, binele făcut, „de-ce-uri-le populației”, într-un târziu, „mă iubeau nespus – mi-au spus și mie nespus-ul în față”, PG, III, p. 270*);

♦ interjecții (*ofurile și ahurile din sală; ești un scârța-scârța*);

♦ orice cuvânt, inclusiv prepoziții și conjuncții, și orice fragment de text, în urma unor substantivizări autonimice, adică prin reluarea unui fragment de text anterior, fragment care ajunge să se desemneze pe el însuși (ex. *Din text lipsesc „sau”-ul și „pe”-ul; Am spus „da”, dar „da”-ul meu a fost greșit interpretat*).

• Formațiile recente din interiorul limbii române, mai ales compuse prin abreviere, a căror bază și a căror terminație sunt greu de recunoscut și de încadrat morfologic, apelează și ele la „articulare”, articolul îndeplinind, și în acest caz, rolul de „clasificator substantival” (vezi exemplele: „poate decupla ESP-ul”, RLib, 13 iulie, 2002, *FSN-ul anului 1990, „modificarea DOOM-ului”*).

3.3.4. Articolul, fie cel hotărât, fie cel nehotărât, poate avea și rol de „clasificator pentru subclasa numelor comune”, servind la trecerea substantivelor proprii în subclasa celor comune. Acest rol se explică prin faptul că subclasa numelor proprii, ca mulțime de substantive conținând inerent trăsătura [+ individ unic], nu-și asociază la N-Ac în mod curent articolul. Dacă și-l asociază, îl include fie ca formant obligatoriu, pierzându-se relația cu „individualizarea”, care a existat inițial (vezi: *Lupu, Ursu*, unde -u final este o forma populară de articol), fie ca semn al trecerii totale sau parțiale a substantivelor proprii în subclasa celor comune. Trecerea în altă subclasă de substantive (subclasa „comunelor”) este rezultat al antonomazei, o deviere semantică metonimică sau metaforică (vezi: *mărturia unui Cațavencu, Enescu ascultat de curând, Manoleștii noului val, „Avem acum Noivremământ-ul nostru” etc.*)¹⁴.

4. Funcții sintactice

A fost semnalat¹⁵ rolul jucat de articolul genitival și de cel demonstrativ de conectori specifici Grupului Nominal, asigurând o mai mare libertate de topică în interiorul GN și permițând depărtarea de centru a determinanților genitivali și posesivi și a celor adjectivali și prepoziționali (este vorba de adjectivul calificativ, și nu de cel pronominal, ultimul fiind caracterizat prin restricții mari de topică). Vezi construcția: *acest copil, dragălaș, extrem de vioi și de sănătos, dar și extrem de nostim și de deschis, al prietenilor noștri* sau construcția: *cartea, de povești științifico-fantastice traduse din engleză, cea, nouă, și nu cea, veche*, unde relația la mare distanță dintre centrul substantival *copil* și determinantul în genitiv *al prietenilor*, respectiv, dintre centrul substantival *cartea* și determinanții adjectivali *nouă, veche* este posibilă grație componentelor *al, cea*, componente specifice G(rupului)N(ominal), care, prin forma de gen și de număr, trimit neechivoc la centru, asigurând o mai mare libertate de topică pentru determinanți. Între centrul substantival (sau pronominal) și componentele *al, cel* are loc un transfer de formă și de semnificație asemănător celui realizat de componentele relative din propozițiile relative atributive cu antecedent. Singura deosebire este că relativele asigură încastrarea (legarea și ierarhizarea sintactică) a unei subordonate, în timp ce *al, cel* asigură legarea și ierarhizarea sintactică a determinanților non-propoziționali (Să se compare: *acest copil, dragălaș, extrem de vioi, al prietenilor cu acest copil, dragălaș, extrem de vioi, care...*).

Intrat în componența superlativului relativ, pe lângă rolul de marcă a acestei forme din paradigma adjectivului, articolul adjectival îndeplinește și rolul de *conector sintactic* pentru adjectiv, permițând, în cadrul grupului, aceeași libertate de topică a adjectivului aflat la superlativ. Vezi construcții ca: *elevii, noștri premianți și olimpici din clasele superioare, cei, mai buni din școală și din sector*, unde apare clar apropierea de funcție dintre demonstrativ și relativ. Funcția conectivă a relativului (*elevii noștri premianți și olimpici, care...*) este preluată, în noile condiții sintactice, de demonstrativul *cei*, a cărui formă trimite neechivoc la regent, eliminând orice ambiguitate sau opacizare a relațiilor.

5. Reguli sintactice

S-a semnalat în numeroase rânduri¹⁶ apariția sau, dimpotrivă, absența articolului din rațiuni *sintactice*, existând construcții în care articolul este cerut prin reguli *sintactice*, și nu *semantice*. Sunt construcții în care opozițiile de „individualizare” se neutralizează (vezi *supra*, § 3.1.1.), prezența sau absența articolului nedând nici o informație despre gradul de individualizare a substantivului. Astfel, în construcțiile în care substantivul este precedat de prepoziții cu regim de acuzativ sau de predeterminanți din clasa adjectivelor pronominale, articularea sau nearticularea substantivului este dictată în exclusivitate de reguli *sintactice*. Substantivul apare nearticulat în construcții ca: *în casă, la Facultate, din cameră*, dar apare articulat dacă substantivul precedat de prepoziție are un determinant: *în casa noastră, la Facultatea de Litere, din camera de la stradă*. Și, după aceleași constrângeri sintactice, substantivul apare nearticulat în relație cu o serie de adjective pronominale predeterminante (*acest / acel / același / celălalt / al doilea / al meu elev*), dar este obligatoriu articulat în relație cu alte adjective predeterminante, pronominale și nepronominale (vezi adjectivele pronominale *tot omul, însuși profesorul*; vezi și adjectivele nepronominale invariabile *di-tamai omul, cogeamite bărbatul*¹⁷). Este, de asemenea, obligatoriu articulat în relație cu apariția postpusă a pronominalelor sau a unor nume-rale (*elevul acesta / acela / celălalt / meu / al doilea*).

În concluzie, • „non-articularea” este *semantic afuncțională* în grupul nominal prepozițional (fără determinanți); • funcția de determinare este *preluată de alte mărci* (mărci lexice) în grupul cu adjective pronominale antepuse; • pentru mărcile lexice postpuse, care „cer” articularea, același rol „individualizant” este marcat dublu sau chiar triplu (este marcat dublu, prin articulare + marcă lexicală: *elevul acela / meu*

al doilea; este marcat triplu, când apar două mărci de determinare postpuse, inclusiv articolul demonstrativ: *elevul meu cel cuminte*).

6. Calitatea de formant

Încă din primele studii care au observat și analizat eterogenitatea formelor strânse sub denumirea de articol¹⁸, s-au semnalat cazurile în care „articolul” apare ca formant (deci un component obligatoriu) în alcătuirea unor cuvinte străine de clasa substantivului (sau a adjectivului), fără nici o relație semantică cu „determinarea” / „individualizarea” și fără nici o relație cu flexiunea substantivului sau a adjectivului. Asemenea apariții sunt regulate pentru anumite clase sau accidentale, în cazul altora (sau numai a unor forme). Este regulată:

♦ în componența numeralului ordinal, unde se include obligatoriu forma articolului genitival (*al doilea, al treilea*);

♦ în componența superlativului relativ, unde se include obligatoriu articolul demonstrativ, chiar și în cazul gradării adverbului (*cel mai bine, cel mai departe*);

♦ în componența unor pronume, asigurând distingerea formelor pronominale de corespondentele lor adjectivale (*altul, dar alt; unul, dar un; vreunul, dar vreun; nici unul, dar nici un*). Pentru unele pronume, nu există un corespondent adjectival, formele de „articol”, atunci când apar, neîndeplinind alt rol decât pe acela de „formant” (component obligatoriu al formei pronumelui: (*într- / dintr- / printr-*) *însul, dânsul*). Sau, dacă avem în vedere formele arhaice ale relativului: *carele, carea, carii*, în absența formelor flexionare distincte pentru N-Ac, „articolul” preia rolul de marcă flexionară, distingând „numărul”, „genul”, „cazul” și la formele de N-Ac (vezi *supra*, § 3.2.);

♦ în componența unor prepoziții și locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv, asigurând distingerea lor de adverbele și locuțiunile adverbiale corespunzătoare (*împrejurul, dedesubtul, înaintea, înapoia* (prepoziții) *vs. împrejur, dedesubt, înainte, înapoi* (adverbe); *în jurul, în fața, în josul, în dosul* (locuțiuni prepoziționale) *vs. în jur, în față, în jos, în dos* (locuțiuni adverbiale)). Există și situații în care aceeași formă „articulată” apare atât în componența prepoziției sau a locuțiunii prepoziționale, cât și în cea a adverbului sau a locuțiunii adverbiale corespunzătoare (vezi: *deasupra*, care poate funcționa și ca prepoziție, și ca adverb, sau *în dreapta, în stânga, de-a curmezișul*, care pot funcționa și ca locuțiuni prepoziționale, și ca locuțiuni adverbiale)¹⁹.

În toate aceste apariții, „articolul” este *neanalizabil*, intrând obligatoriu în structura formei. La dificultățile semnalate anterior, provenind din eterogenitatea și din amestecul de „funcții” (în § 3–5), trebuie adăugate și dificultățile provenind din calitatea de formant (component obligatoriu) cu care apar forme identice cu ale articolului, ceea ce face ca greșelile de identificare și de analiză să fie și mai numeroase (vezi capitolul 3).

7. Funcții stilistice

- Au fost semnalate²⁰ valorile afective ale articolului *nehotărât*, de marcare a atitudinii „peiorative” sau, dimpotrivă, „admirative”, cu care, într-un context mai larg, se încarcă frecvent articolul *nehotărât*, atât la singular, cât și la plural. Vezi exemple din Dimitrescu (2002): *Un urât și un nemernic!; O rea, o lepădătură!; „Niște papugii, niște scârța, scârța pe hîrtie!”* Uneori, chiar în absența substantivului-centru, deductibil total sau parțial din context, articolul *nehotărât* exprimă aceste valori calificativ-afective („Nu mă mări! Nici să nu vă gândiți că am să-mi leg viața de un...!”). De observat că funcția stilistică avută aici în vedere și decodarea intenției suplimentare de comunicare încorporate în articol sunt recuperabile numai contextual, într-un context situațional sau discursiv mai larg.

- Interesante, stilistic, sunt și tiparele sintactice de *invectivă*, atunci când invectiva se realizează nominal, prin cuprinderea în aceste tipare fie a articolului *hotărât* (vezi: *Imbecilul! Imbecilul de profesor!*), fie a celui genitival: *Al dracului de viață!; Al dracului de muiere!; Măă! al dracului rumân și jupânul nostru!*)²¹. Construcția cu articol genitival dobândește uneori sens superlativ²², ca în construcțiile: *Al dracului mă doare!; Al dracului / Al naibii de frumoasă!*

- S-a semnalat (vezi *supra*, § 3.1.1.; 5) rolul *emfatic* al articolului *demonstrativ* din structurile cu minimum patru termeni: substantiv + articol hotărât sudat + articol demonstrativ + adjectiv / grup prepozițional (ex. *rochia mea cea nouă, rochia albastră cea de pe scaun*), unde articolul demonstrativ dublează sau triplează informația de determinare, ceea ce permite suprimarea acestuia fără pierdere de informație semantică, ci numai cu pierderea emfazei.

8. Concluzii

Mulțimea de funcții și, mai ales, *interferența* acestora, exprimate când simultan, când succesiv și controlate când semantic, când sintactic, când morfologic, când lexical sau lexico-gramatical, fac din articolul *articolului românesc* unul dintre cele mai complexe și mai specifice domenii ale limbii române, în sensul că particularitățile limbii române privesc manifestarea *fiecărui tip de reguli* (semantice, sintactice, morfologice, lexicale și lexico-gramaticale) și a *fiecărui tip de articol*.

La întrebarea cărui domeniu aparține *clasa articolului*: morfologie, sintaxă, lexic, semantică, stilistică, răspunsul nu poate fi decât *unul singur*: aparține *tuturor* acestor domenii, iar o privire dintr-un *singur* punct de vedere ar fi simplificatoare și neconformă cu realitatea lingvistică, care, în cazul articolului, este mult mai complexă.

În concluzie, putem spune că faptele articolului românesc sunt complexe nu numai din perspectivă *istorică*, ci și din punctul de vedere al românei *actuale*. În funcționarea sa dinamică, articolul a ajuns, în etapa actuală de limbă, la *stadii diferite* de gramaticalizare și la utilizări cu *funcții diferite*, stadii diferite chiar în ce privește aceeași formă de articol, și funcții diferite, de la o formă la alta, de la un context la altul, funcții a căror manifestare este uneori simultană, alteori, *interferentă*, iar, alteori, *succesivă*. Dificultatea devine și mai mare dacă se au în vedere numeroase construcții în care forme omonime cu articolul se atașează unor cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale decât substantivului și adjectivului calificativ, singurele clase legate de funcțiile definitorii ale articolului românesc: funcția semantică și cea flexionară.

NOTE

1. Cele mai complete și mai convingătoare prezentări asupra eterogenității articolului apar la Guțu Romalo (1958), (1967), (1985), autoarea distingând calitatea articolului ca morfem al categoriei determinării, calitate prezentă numai în situațiile în care articolul participă la opozițiile (sau măcar la una dintre opozițiile) acestei categorii, de celelalte funcții, unele nemaivând nici o relație cu clasa substantivului și cu „determinarea”.
2. Pentru conceptul de *morfem liber / mobil*, vezi Guțu Romalo (1962), p. 191–197.
3. Pentru conceptul de *clitic*, vezi articolul *clitic* din DSL, p. 109–110; o tratare teoretică apare la Mel'čuk (1993).
4. Pentru *al* și *cel* cu valoarea centrului de grup, vezi Manoliu (1968), p. 70–71, 91–92; Guțu Romalo (1985), p. 99, 111; Dindelegan (1992), p. 39–40, 42–45.
5. Pentru contextele pe care le acceptă *al*, *cel*, în calitate de centre de grup, vezi Dindelegan (1992), *loc. cit.*

6. Sintagma terminologică *pronume semiindependent* este propusă de Manoliu (1968), p. 91–92. Ea va fi preluată de Guțu Romalo, *loc. cit.* și Dindelegan (1992), *loc. cit.* Vezi și articolul *semiindependent (pronume)* din DSL, p. 464.
7. Pentru funcția semantică de *determinare*, specifică G(rupului)N(ominal), vezi Riegel, Pellat, Rioul (1994), p. 151–166; Wilmet (1986). Vezi și articolul *determinare* din DSL, p. 167–168.
8. Pentru *genericitate*, vezi Dobrovie-Sorin & Laca (1998).
9. În româna actuală neliterară, s-a semnalat tendința de extindere a acestui *lui* proclitic și dincolo de clasa numelor de persoană, devenind, în exclusivitate, o marcă analitică a genitiv-dativului. Vezi și capitolul 1, nota 4; vezi și Zafiu (2002), p. 410.
10. Pentru funcția morfologică a articolului și pentru relația dintre desinențele substantivale și articol, vezi Guțu Romalo (1968), p. 77–81.
11. *Apud* Guțu Romalo (1994), p. 35.
12. Vezi *supra*, nota 9, unde semnalăm extinderea, în registrul neliterar actual, a articolului proclitic *lui* și dincolo de clasa genului „personal” / „animat”.
13. Pentru conceptul de *clasificator flexionar substantival*, vezi Dindelegan (2002), p. 31–46. Pentru utilizarea articolului cu acest rol, vezi *lucr. cit.*, p. 39–40, 41.
14. Detalii ale acestor tipuri de deviere semantică și, inclusiv, ale acestor tipuri de deplasări dintr-o subclasă substantivală în alta (mai precis, din subclasa numelor proprii non-numărabile în cea a numelor comune numărabile) apar la Miron-Fulea (2002), p. 337–362.
15. Pentru funcția *sintactică* a articolului, în special a formelor *al, cel*, vezi Guțu Romalo (1985), p. 99–101, și Dindelegan (1992), p. 42; vezi și DSL, intrările *adjectival (articol-), genitival (articol-)*, p. 26, 233.
16. Restricțiile *sintactice* de utilizare a articolului apar la Dindelegan (1992), p. 19; vezi și DSL, intrările *articol, genitival (articol)*, p. 72–73, 233.
17. Tiparul de grup nominal cu adjectivele invariabile *ditamai, cogeamite* este comentat în Zafiu (2002), p. 421.
18. Pentru rolul articolului ca *formant* al diverselor părți de vorbire, fără nici o relație cu determinarea, vezi Guțu Romalo (1985), p. 97.
19. Pentru includerea „articolului” în componența unor prepoziții și locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv, vezi Ciompec (1985), p. 272.
20. *Apud* Dimitrescu (1954, 2002), p. 79 și urm.
21. *Apud* Iordan (1975), p. 154, 214, 281.
22. *Apud* Iordan (1975), p. 217.

SURSE

PG, II, III = Paul Goma, *Jurnal de călătorie-mare; Jurnal de noapte-lungă*, Editura Nemira, 1997

RLib = „România liberă”

RLit = „România literară”

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Ciompec (1985) = Georgeta Ciompec, *Prepoziția*, în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, București, Editura Didactică și Pedagogică
- Dimitrescu (1954; 2002) = Florica Dimitrescu, *Observații asupra valorilor afective ale articolelor nehotărâte în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, V (1954), 1–2, republicat în *Drumul neîntrerupt al limbii române*, Editura Clusium, 2002
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan *Teorie și analiză gramaticală*, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (2002) = Gabriela Pană Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatorilor” în actualizarea lor contextuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București
- Dobrovie-Sorin & Laca (1998) = Carmen Dobrovie-Sorin & Brenda Laca, *La générativité entre la référence à l'espèce et la quantification générique*, „Actes du Colloque Langues – Grammaire”, Paris, 1997
- Dobrovie-Sorin (2001) = Carmen Dobrovie-Sorin, *Génitifs et déterminants*, în Georges Kleiber, Brenda Laca & Liliane Tasmowski (sous la direction de), *Typologie des groupes nominaux*, Presses Universitaires de Rennes, 2001, p. 205–233
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira (intrările: *articol, determinare, determinant, nominal (grup-), demonstrativ (articol), genitival (articol), hotărât, nehotărât, nedeterminare, nedeterminat*)
- Guțu Romalo (1958) = Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română actuală*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Editura Academiei, p. 365 și urm.
- Guțu Romalo (1967) = Valeria Guțu Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română*, în *Studii de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, p. 225–236
- Guțu Romalo (1985) = Valeria Guțu Romalo, în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, Editura Didactică și Pedagogică, p. 96–101
- Guțu Romalo (1994) = Valeria Guțu Romalo, *Substantivul românesc între analitic și sintetic*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1994, nr. 1–2, p. 33–37
- Iordan (1975) = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ed. a II-a, București, Editura Științifică
- Manoliu (1967) = Maria Manoliu, *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, p. 264–273
- Mel'čuk (1993) = Igor Mel'čuk, *Cours de morphologie générale (théorique et descriptive)*, I: *Introduction et premier partie – Le mot*, Les Presses de l'Université de Montréal, CNRS éditions, 1993
- Miron-Fulea (2002) = Mihaela Miron-Fulea, *Numele proprii metaforice în limba română actuală; Numele proprii metonimice în limba română actuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București

Riegel, Pellat, Rioul (1994) = Martin Riegel, Jean-Christophe Pellat, René Rioul, *Grammaire méthodique du français, Linguistique nouvelle*, Paris, Presses Universitaires de France

Wilmet (1986) = M. Wilmet, *La détermination nominale*, Paris, Presses Universitaires de France

Capitolul 3

Dificultăți de recunoaștere, de analiză și de utilizare a articolului

Clasă extrem de eterogenă, după cum am demonstrat în capitolul 2, articolul românesc pune și alt tip de probleme. În cele ce urmează, vom lua în discuție, pe de o parte, dificultățile de recunoaștere și de analiză, iar, pe de altă, greșelile de construcție provenind din cunoașterea insuficientă a regulilor de utilizare.

1. Dificultăți de recunoaștere și de analiză

Greșelile de recunoaștere au multiple explicații.

1.1. Pot fi urmarea unor *false analize*, rezultând din *false analogii*.

• Se consideră, de exemplu, adesea ca articulate formele: (*acestei funcții*, (*acestei familii*, (*acestei patrii*, prin falsă analogie cu (*paginile cărții*, (*parfumul florii*, ultimele forme având un *-i* final care reprezintă, în mod real, articolul hotărât enclitic pentru feminin singular G-D. Se pierde din vedere că prima clasă de substantive, terminată în *-e* (în hiat): *funcție-e*, *familie-e*, *patrie-e* are, în raport cu tipul curent de feminine, o trăsătură flexionară aparte, necreându-și forma articulată de G-D singular după regula obișnuită a femininelor. Astfel, forma articulată nu se creează de la cea nearticulată, care, la feminine, este omonimă cu forma de plural nearticulat, prin adăugarea articolului de G-D singular *-i* (**funcții*, **familii*, **patrii*). În cazul acestor substantive, articolul de G-D singular se atașează la o formă omonimă cu cea de N-Ac singular nearticulat (și nu cu cea de plural!): *funcție-i*, *familie-i*, *patrie-i*.

În aceeași serie de substantive intră și *corabie*, *sabie*, a căror formă corectă de G-D este *corabiei*, *sabiei* (fără alternanță), nu *corăbiei*, *săbiei* (cu alternanță). Vor avea un genitiv-dativ fără alternanță, căci, pentru

această clasă de substantive, forma de G-D se creează de la nominativ-acuzativul singular nearticulat prin adăugarea articolului de G-D singular *-i*, și nu se formează de la plural, unde apare alternanța (corect: *corabie, sabie* + *-i*; incorect: *corăbii, săbii* + *-i*).

- Se consideră articulate forme ca: *basma, cazma, macara, zahana*, terminate în *-a* accentuat, terminație asociată frecvent cu femininele articulate (*casa, masa*), prin analogie cu care primele sunt greșit analizate ca având un articol hotărât. Se neglijează faptul că prima serie de substantive aparține altei subclase flexionare decât cea de a doua, și anume subclasei de feminine care, ca nearticulate, au un *-a* vocalic, iar, în momentul articulării, atașează la acest *a* din radical articolul *-ua*, unde *-u-* este semivocala de legătură între terminația vocalică a substantivului nearticulat și articol: *basmaua, cazmaua, macaraua*.

- Se consideră articulate hotărât formele de plural (*aceste / câteva / multe / puține*) *mahalale, zile, basmale, perdele*, prin falsă analogie cu *florile, casele, mesele*, la ultimele, *-le* constituind, în mod real, articolul enclitic pentru pluralele feminine. Se pierde din vedere faptul că substantivele feminine terminate în vocală accentuată (*-i, -a, -ea*: *zi, mahala, perdele*) primesc, când sunt articulate hotărât, doi *-le*, primul ca desinență a pluralului și numai cel de al doilea ca articol hotărât: *mahalale, perdele, zile* (nearticulate) vs. *mahalalele, perdelele, zilele* (articulate hotărât). În vecinătatea adjectivelor pronominale antepuse *aceste / câteva / multe / puține* etc., substantivul apare nearticulat, *-le* reprezentând desinența de plural (*aceste / câteva / multe / puține mahalale / basmale / zile / perdele*). Numai în vecinătatea altor adjective pronominale sau nepronominale: *toate mahalalele, basmalele, zilele, perdelele; ditamai, coșcogen mahalalele* sau în cazul postpunerii unor adjective pronominale (*mahalalele, zilele, basmalele aceste / acelea / celelalte / toate*), contexte care cer articularea hotărâtă, apare și articolul, reprezentat prin al doilea morfem din combinația *-lele*.

- Se consideră articulate hotărât formele (*aceste, câteva, multe, puține*) *fotolii, onorarii, salarii, stadii*, prin falsă analogie cu forme ca: *pozii, urșii, pereții*, care, ca și primele, au în componența grafică doi *-i*, pierzându-se din vedere două aspecte diferențiatore: ♦ deosebirea de gen (prima serie de substantive aparține neutruului, în timp ce a doua aparține masculinului; or, numai masculinele primesc ca articol de plural *-i*, în timp ce neutrele primesc *-le*); ♦ particularitatea de formă a substantivelor neutre avute în vedere, al căror radical se termină în *-i* (*fotoliu, onorariu, salariu, stadiu*), cel de al doilea *-i* reprezentând desinența de plural, și nu articolul (formele articulate sunt: *fotoliile, onorariile, salariile, stadiile*).

1.2. Pot fi urmarea *omonimiilor* caracterizând diversele forme de articol, în sensul că aceeași formă corespunde fie la valori lexico-gramaticale diferite, fie la terminații de cuvânt având cu totul altă semnificație și explicație.

1.2.1. Din prima categorie de fapte, aducem în discuție următoarele situații:

- Forma *lui* funcționează ca pronume personal și ca articol, permițând ușor confuzia între: *sfârșitul lui* (ca pronume) și *sfârșitul lui iulie* (ca articol) și, implicit, amestecarea formelor în analiză. Așezarea diferită a formei *lui*, când postpus, separat de regent (ca pronume), când enclitic-aglutinat (ca articol), când proclitic nelegat (tot ca articol), face și mai nesigură analiza: *sfârșitul lui* (pronume), *sfârșitul lui iulie* (articol folosit proclitic pentru numele lunilor anului), dar *sfârșitul anului* (aceleși articol, așezat enclitic, după regula curentă de folosire); *șoseaua lui* (pronume), *șoseaua lui lancu* (articol folosit proclitic, după regula actuală de utilizare a articolului la numele proprii masculine de persoană), dar *șoseaua lancului* (arhaism morfologic, prin conservarea formei enclitice a articolului pentru aceeași clasă a numelor proprii masculine de persoană). Și mai dificile sunt cazurile de variație liberă, când aceeași formă de articol, în aceeași etapă de limbă, cea actuală, apare când în procliză, când în encliză; vezi exemple ca: *deschiderea lui File*, în variație liberă cu *deschiderea File-ului*; *absența lui „și”*, alături de *absența „și-ului”*; *componența lui GN*, alături de *componența GN-ului*¹ etc.

- Formele *un, o* au valori destul de apropiate, pentru a căror distingere este nevoie de mare atenție, fiind vorba de nuanțe observabile numai contextual². Astfel, *un, o*, pe lângă valoarea curentă de articole nehotărâte pentru singular, dobândesc, contextual, și alte valori apropiate (aparținând aceleiași zone a cantitativelor nedefinite): fie valoare de numeral cardinal utilizat adjectival, în contexte în care intră în opoziție cu alte numere cardinale: *Astăzi am citit numai o pagină* (sau *o singură pagină*), în timp ce ieri am citit aproape cincizeci; fie valoare de adjectiv pronominal nedefinit, în contexte în care intră în opoziție cu adjectivul pronominal alt / altă sau cu pronumele corespunzătoare: *Un student m-a întrebat soluția folosită, altul mi-a cerut direct rezultatul*. În cazul lui *o*, apar și alte omonimii (cu forma de pronume personal: *o știu de multă vreme* sau cu cea de interjecție: *O! ce frumoasă ești!*), dar aceste ultime situații sunt, atât din punct de vedere contextual, cât și ca funcție, mult mai ușor de recunoscut, iar confuziile, mai lesne de evitat.

- Forma *niște* corespunde la două valori, articol nehotărât de plural și adjectiv nehotărât³, după cum se combină cu substantive numă-

rabile cu formă de plural (*niște profesori / profesoare, niște elevi / eleve*) sau cu substantive masive (nume de materie) non-numărabile, *singularia tantum* (*niște carne / fasole / brânză*). În ultimele construcții, *niște* este echivalentul adjectivului nehotărât „*ceva carne, brânză*”. Confuzia este cu atât mai ușor de făcut cu cât, în ambele utilizări, forma apare cu valoare cantitativă nedefinită. Pentru a le diferenția, trebuie luate în considerație trăsăturile combinatorii (vecinătatea unor clase lexicale diferite de substantive, cărora le corespund și forme gramaticale diferite: pluralul vs. singularul, singularul fiind un *singularia tantum*).

• S-a discutat de nenumărate ori (vezi și Hristea, *Teste*, p. 65; Dindelegan (1992), p. 36–41; Dindelegan (2001), p. 8–9; vezi și capitolul anterior, § 3.1.1–3.1.2.) ambiguitatea formelor *al, a, ai, ale*, unele dintre ele (*a, ai*) având un grad mai mare de ambiguitate, căci pot apărea cu mai multe valori.

Anumite valori sunt mai ușor de recunoscut și, ca atare, confuzia lor, este ușor de evitat. Astfel, *a* prepozițional, el însuși cu valori multiple (*A citi este o plăcere*, prepoziție, devenită marcă flexionară a infinitivului; *miroase a pâine caldă*, prepoziție plină semantic, cu valoare modală; *caiete a douăzeci de mii de lei bucate*, prepoziție grupată cu un numeral cardinal, pentru a exprima distribuția; *plecarea a cinci elevi*, prepoziție abstractă, marcă analitică pentru exprimarea relației cazuale de genitiv), trebuie deosebit de *a* auxiliar, el însuși cu valori diferite (*a cântat*, auxiliar al perfectului compus pentru persoana a 3-a singular; *a veni el odată și odată*, auxiliar al viitorului, formă regională), de *a* substantival („*A*” este prima literă din alfabet) sau de *a* interjecțional (*Al ce bine că te-am întâlnit!*). În cazul lui *ai*, trebuie deosebit *ai* ca verb propriu-zis (*Ai la tine scrisoarea?*) de *ai* ca auxiliar, el însuși cu valori diferite (*ai plecat*, auxiliar al perfectului compus pentru persoana a 2-a singular; *Ai putea să faci asta?*, auxiliar al optativ-condiționalului pentru persoana a 2-a singular), și de *ai* substantival (fie ca rezultat al substantivării autonimice a unui component din text: *Lipsește „ai” din forma verbală*, fie ca substantiv arhaic cu sensul „usturoi”, astăzi, numai cu utilizare regională). Ultimele forme omonime, având o distribuție și valori total diferite, nu pun probleme speciale de recunoaștere și diferențiere.

Alte omonimii sunt, însă, mai greu de recunoscut, dată fiind apariția formelor într-un context comun, și anume contextul de genitiv (inclusiv un posesiv), aflat obligatoriu la dreapta formei. În acest caz, diferențierea este dificilă, fiind necesară observarea cu atenție a prezenței sau, dimpotrivă, a absenței regentului nominal. Astfel, în construcții ca: *această carte a elevului, cartea nouă a elevului, ceva nou al elevului* apare și regentul nominal (substantivul *carte*, respectiv pronumele *ceva*). Dar în

construcții ca: *Prietenă mea a luat examenul, dar a fratelui meu, nu; Am vorbit despre romanul lui Cărtărescu, dar nu și despre al lui Breban*, aceleași forme, cu aceeași trăsătură distributivă de dreapta (combinația cu un genitiv), sunt lipsite de regentul nominal, preluând calitatea de centru al grupului nominal: *a fratelui, al lui Breban*. Trebuie observat că al doilea grup cu centrul pronominal *al* face parte el însuși dintr-un grup prepozițional (*despre al lui Breban*), unde cazul acuzativ este impus pronumelui *al* de către prepoziție, iar pronumele *al*, la rândul lui, cere vecinătatea unui determinant în genitiv: *lui Breban*)⁴.

• S-a remarcat adesea (vezi Dindelegan (1992), p. 41–43; Dindelegan (2001), p. 9; vezi și capitolul 2, § 1) omonimia formelor corespunzătoare articolului demonstrativ, care apare fie ca articol (în combinație de minimum patru termeni: substantiv + articol hotărât legat + articol demonstrativ + adjectiv / determinant prepozițional: *casa cea nouă / cea din deal, din față*), fie ca centru pronominal de grup (în construcțiile în care lipsește regentul nominal, formele *cel / cea / cei / cele* preluând calitatea centrului: *Cei care încearcă să...*; *Am discutat despre colegii noștri, și nu despre cei din clasa vecină*), fie ca formant din structura superlativului relativ (*cel mai nou*), fie ca adjectiv pronominal demonstrativ de depărtare (în construcții regionale: *pe cel deal*). Pentru calitatea de articol, este absolut necesară îndeplinirea următoarelor condiții: ♦ să fie exprimat centrul (regentul) nominal; ♦ forma să facă parte dintr-o structură cu minimum patru termeni, din care să nu lipsească substantivul-centru + articolul hotărât (atașat centrului substantival); ♦ în condițiile satisfacerii primelor condiții, *cel* să îndeplinească pe a treia, adică să nu facă parte din structura unui superlativ relativ.

1.2.2. Din a doua categorie de situații, aducem în atenție următoarele:

• Formele de articol hotărât enclitic sunt ușor confundabile cu terminațiile unor prepoziții și locuțiuni prepoziționale cu regim de genitiv: *contra, asupra, împotriva, împrejurul, în jurul, de-a lungul, în fața, în ciuda, în pofida* etc. Chiar dacă în cazul unora dintre ele (cele care conțin în structura lor un substantiv: *în fața, în ciuda, în pofida*) terminația a funcționat la origine ca articol, o dată devenite locuțiuni prepoziționale, nu mai au nici o relație funcțională cu „determinarea” / „individualizarea”, deci cu articolul (vezi și capitolul 2, § 6). Confuzia cu articolul este facilitată și de realizarea unui fel de „acord” cu posesivul (adjectiv pronominal sau articol posesiv) următor, care, în funcție de formantul final al prepoziției: *-ul* sau *-a*, poate apărea fie cu formă de masculin, fie de feminin (*contra mea, asupra mea, dar împrejurul meu, dedesubtul*

meu; contra mamei și a tatei, dar împrejurul mamei și al tatei), ceea ce creează, suplimentar, impresia de „comportament” substantival al prepoziției.

• Formele de articol hotărât sunt ușor confundabile cu particula deictică din componența unor pronume, fie din forma de nominativ-acuzativ *acela, aceia*), fie din forma de genitiv-dativ singular și plural: *plecarea acestuia / aceleia / fiecăruia / oricăreia / căreia / altuia / acestora / aceloră / căroră / unora / altora*, pierzându-se din vedere că aceeași „particulă” -a apare și la singular, și la plural, și la masculin, și la feminin și, mai ales, că articolul *nu* are nici o relație funcțională cu pronumele.

• Chiar și atunci când apare în structura unui pronume, articolul nu funcționează decât ca formant, deci un component neanalizabil (vezi formele pronominale: *într- / dintr- / printr-*) în *însul, dânsul, unul, altul, vreunul, nici unul*; vezi și capitolul 2, § 6). În forme ca: *dumnealui, dumneaei*, separarea unui articol este cu atât mai greșită, cu cât în structura formelor compuse de pronume de politețe se include un pronume personal în genitiv, și nu un articol.

1.3. Pot fi urmarea *valorilor diverse* cu care funcționează formele reunite sub numele de articol (vezi și capitolul 2, § 3).

• „Articularea” adjectivului apare cu valori diferite: a) fie că adjectivul preia *formal* articolul substantivului în condițiile în care adjectivul calificativ îl precedă (*inteligentul elev, rezultatele inteligentului elev, inteligenții noștri elevi, inteligentele noastre colege, grație inteligenților noștri elevi*); b) fie că articolul funcționează ca marcă de substantivizare în condițiile în care lipsește capul substantival de grup (vezi capitolul 2, § 3.3.), adjectivul transformându-se, contextual, într-un substantiv (*Scumpul mai mult păgubește, iar leneșul mai mult aleargă; Anticipatele sunt la ordinea zilei; Dreapta adversarului l-a pus la pământ*). Cele două apariții diferite ale articolului (a, b) trebuie distinse cu toată atenția, pentru că, pe de o parte, forma „articulată” corespunde la clase lexico-gramaticale diferite: adjectiv propriu-zis, în prima, vs. substantiv, în a doua, iar, pe de altă parte, pentru că în ambele situații, există un rol comun al articolului, cel de marcă de individualizare a substantivului. Pentru prima apariție (în a), articolul își disociază funcțiile. ♦ Față de adjectiv, cu care se grupează fonetic, îndeplinește rolul unei *mărci morfologice* (vezi capitolul 2, § 3.2.), fiind singura marcă de caz pentru situațiile de G-D sau dublând marca de gen, de număr și de caz, pentru situațiile de N-Ac. ♦ Față de substantiv, de care, fonetic, este separat, îndeplinește rolul de *marcă de individualizare / determinare*, „individualizarea” / „determinarea” fiind o trăsătură semantică specifică în

exclusivitate substantivului (vezi capitolul 2, § 3.1.). Pentru a doua apariție (în b), articularea îndeplinește simultan două funcții: ♦ funcția de *clasificator substantival*, adică de trecere a adjectivului în clasa substantivului; ♦ funcția de *marcă de individualizare*, pentru substantivul nou apărut.

• În următorul tipar de sintagmă nominală: *nebulul de elev, nesătulul de inspector, imbecilul de director, ipocritul de Ion, inocentul de mine, bietul de tine*, analiza apariției articolului trebuie făcută cu cea mai mare atenție, căci, deși cu adjectivul antepus și cu nominalul exprimat: substantivele *elev, inspector, director, Ion* și pronumele personale *mine, tine*, fapte care apropie construcțiile de tiparul analizat anterior (*nebulul elev, nesătulul inspector, imbecilul director*), relațiile sintactico-morfologice din interiorul grupului sunt *totalmente schimbate*. Inversiunea adjectivului se asociază cu substantivizarea acestuia, pe de o parte, și cu modificarea centrului de grup, pe de alta, după cum probează apariția mărcii de subordonare *de* și a formei specifice cazului acuzativ cerut de prepoziție (sunt evidente formele de acuzativ *mine, tine*).

Prin urmare, trebuie distinse următoarele trei tipuri de sintagme nominale:

(a) *elevul nebun, inspectorul nesătul, imbecilul; Ion / eu / tu, inocent, ipocrit*, tiparul reflectând ordinea canonică. În legătură cu acest tipar, trebuie făcută observația că, dacă regentul este un substantiv propriu sau un pronume personal, determinarea printr-un adjectiv calificativ în postpunere este rară și posibilă numai în cazul izolării acestuia (vezi izolarea, marcată grafic, prin virgulă: *Ion, ipocrit cum este; tu, inocent cum ești*);

(b) *nebulul elev, nesătulul inspector, imbecilul director; veselul Alexandri, (din cauza) ipocritului Ion, (grație) înțelegătorului Ion*, un tipar rezultat din simpla inversiune a adjectivului calificativ. Trebuie observat că, pentru pronume personale ca centre, inversiunea nu este posibilă (**inocentul eu / tu*), iar, dacă centrul de grup este un substantiv propriu, tiparul este utilizat mai ales la G-D, unde adjectivul antepus preia marca de caz, construcția având posibilitatea mărcii sintetice a cazului: (*vorbele*) *inocentului / ipocritului Ion*;

(c) *nebulul / nesătulul / imbecilul de inspector; inocentul de Ion / de mine*, tipar de construcție care, față de (b), adaugă și inversiunea raporturilor (adjectivul, substantivizat, a devenit și centru de grup). De observat că restricțiile de construcție semnalate în cazul unui centru pronume personal sau nume propriu + adjectiv calificativ sunt anulate în această nouă turnură de construcție, care este posibilă și pentru cele două clase lexicale menționate (*inocentul de Ion / inocentul de mine*).

• În cazul numelor proprii, „articularea” îndeplinește diverse funcții: (a) ca formant obligatoriu (vezi numele proprii *Lupu, Șchiopu*); (b) ca marcă morfologică pentru G-D-ul numelor de persoane masculine (fie că este folosit proclitic, ca în norma actuală: *lui Ion / lui Iancu*, fie că este folosit enclitic, ca în norma mai veche a numelor proprii masculine: *Iancului, Sân Pătrului* sau ca în norma literară actuală a numelor proprii feminine: (*contra*) *Mariei / Anei*, fie că este preluat de adjectivul calificativ antepus (*contra prefăcutului Ion*)); (c) ca marcând antonomazia, adică atragerea numelor proprii de persoană, prin mecanisme semantice de metonimie sau de sinecdocă, spre clasa substantivelor comune: *Luchian-ul nou cumpărat, Caragiale-le nou montat nu mai seamănă cu ce văzusem*. Cum arătam însă în capitolul anterior (vezi *supra*, capitolul 2, § 3.3.2.; 3.3.4.), în toate aceste construcții, articolul, când este analizabil (nu mai este cazul în formele *Lupu, Șchiopu*), pe lângă diversele roluri cu care apare (marcă flexionară, clasificator al numelor comune provenite din proprii), poartă și o semnificație de „individualizare”, fie ca reflex al unei particularități semantice inerente [+ individ unic], fie, în cazul antonomazei, ca marcă de individualizare a numelui comun nou creat.

1.4. Greșelile pot apărea ca urmare a *naturii duble* (sau a *naturii oscilante*) a unor forme gramaticale, limba însăși oferind premisele confuziei.

• La formele verbale nepersonale, de exemplu, există utilizări în care formele s-au substantivizat total, alături de altele în care formele își păstrează (total sau parțial) natura verbală, diferența de grad de substantivizare fiind marcată și prin prezența / absența articolului. Vezi: *Am plecat la cules mere, De judecat pe altul este destul de ușor* (supine care, având comportament verbal, nu se caracterizează prin articulare) *vs. culesul merelor; judecatul altora* (supine care, substantivizându-se complet, trebuie să primească și o caracterizare sub aspectul articulării). Vezi, de asemenea, *Se gândește a vinde totul, dorința de a vinde totul*, infinitive care, având un comportament verbal, nu se caracterizează prin articulare, *vs. Se gândește la vinderea casei vechi și la cumpărarea alteia noi, vinderea bunurilor din casă*, infinitive lungi care, complet substantivizate, primesc articol. Sau vezi: *Îl aud plângându-și soarta, Îl simt suferind*, gerunzii, incompatibile cu articularea, *vs. Suferinzii de cord primesc îngrijiri gratuite*, gerunziu substantivizat, care primește articol, iar, în analiză, trebuie să primească și o caracterizare sub aspectul articulării. Uneori, coexistența *aceleiași* forme, o dată substantivizată, altă dată, cu valoare verbală, favorizează analizele greșite. Este cazul supinului, a

cărui formă se poate utiliza când verbal, când substantival. Să se compare: *Mergem la cules de porumb vs. Am de cules porumb, mașină de cules porumb*, unde, în prima construcție, supinul are natură substantivală, dovedită prin legarea prepozițională a determinantului, iar în ultimele două, are natură verbală, dovedită prin legarea directă a determinantului, care apare în poziția de complement direct. În consecință, în prima construcție, se va caracteriza ca substantiv nearticulat, în timp ce în celelalte două, ca supin cu valoare verbală, incompatibil cu articularea. Este, de asemenea, cazul infinitivului lung, care apare când verbal, când nominal, chiar dacă una dintre utilizări (cea verbală) este leșită total din uz în româna actuală: *Este pedepsită cumpărarea și revinderea de produse alterate* (infinitive lungi substantivizate și deci articulate), dar „*Căci mi-era acum a scăpare de dânsul, drept să vă spun*”, *Creangă* (infinitiv lung, utilizat arhaic, deci cu valoare verbală, incompatibil cu articularea). În concluzie, nu se vor caracteriza prin articulare infinitivele „scurte”, deci cele cu valoare verbală, gerunziile și supinele verbale, infinitivele „lungi” cu valoare verbală din construcții arhaice (exemple: *mi-e greu a cumpăra haine copiilor / de cumpărat haine copiilor; Simt venind o adiere de vânt, Se aude tunând, „mi-era acum a scăpare de dânsul”*).

1.5. Unele greșeli au ca punct de plecare *neregularități în articularea unor substantive*, care, de la un context la altul, prezintă variație de articulare, amestecând articolele, în sensul acceptării atât a articulării de tip „masculin”, cât și a articulării de tip „feminin” (*tatăl vs. tata, tatălui vs. tatei; gădele vs. gădea, gădelui vs. gădei*), formele cu *-l, -le* (pentru N-Ac) și *-lui*, pentru G-D fiind de tip „masculin”, iar formele *-a, -i*, pentru N-Ac, respectiv *-i, -ei*, pentru G-D, fiind de tip „feminin”. La amestecul formelor de articol, provenind din genuri diferite, se adaugă variația de poziție: pentru forma de G-D masculin, sunt posibile atât encliza, cât și procliza articolului (*tatălui vs. lui tata*). Ultima construcție cumulează, cum se întâmplă frecvent la numele de rudenie puternic individualizate, câte două articole, unul proclitic, cu formă masculină de G-D, iar celălalt enclitic, cu formă feminină de N-Ac: *lui tata, lui gădea, lui nenea*).

Tiparul de articulare „dublă” este mult extins în registrul neliterar actual al limbii: *lui nașa, lu' șefa, lu' șefu', lu' doamna, lu' doctora* și trebuie puternic combătut. Ca fapt de limbă, însă, este un semn suplimentar pentru nevoia disocierii funcțiilor: *lui*, ca marcă analitică de caz, indiferent de genul substantivului, iar articolul enclitic, diferențiat după gen (*lu' șefu, lu' șefa*), ca marcă de individualizare. Articularea „dublă”

apare și în texte arhaizante, tot la nume de persoane („*Grigore a lui Petre Lucăi*”, Creangă), unde un articol proclitic de G-D, specific masculinelor (*lui*), este „dublat” de un articol enclitic pentru feminine (*-i*), a cărui selecție este determinată de terminația *-a*, asociată frecvent cu o formă de feminin, și nu de masculin.

Cum fenomenul variației libere (deci al variantelor de articulare), ca și fenomenul „dublării” articolului, indiferent de registru și de funcțiile articulării, sunt cazuri de neregularitate, observarea și descrierea lor nu sunt ușor de făcut, fiind adesea însoțite de comentarii eronate.

2. Greșeli de construcție și de grafie

Încercăm, în cele ce urmează, să inventariem câteva tipuri de greșeli de construcție și de grafie, primele fiind, sub anume aspecte, surprinse și în comentariile anterioare, care urmăreau greșelile de analiză.

2.1. Procliza formei *lui* și dincolo de regulile admise de norma academică în vigoare

- Construcții ca: *plecarea lu(i) Maria, lu(i) Ioana, lu(i) mama, lu(i) mă-tusa, lu(i) nașa, lu' matală, lu' dânsu', lu' dânsa*, în care *lu(i)* de la numele proprii masculine de persoană și de la o clasă restrânsă de nume masculine de rudenie (desemnând, pentru vorbitor, persoane unice) s-a extins, mai întâi, la cele feminine, nume proprii de persoană, dar și comune, apoi, la pronume substitute ale numelor de persoană, sunt curente în limba actuală. Dintre exemplele date, primele construcții nu mai sunt, pentru o mare categorie de vorbitori, simțite ca neliterare. Am trecut între paranteze *-i-ul* final sau *i-am* marcat absența prin apostrof, având în vedere pronunția neliterară curentă fără *-i* final, extinsă adesea și la aspectul literar vorbit.

- Construcții ca: *din cauza lu' profesorul (nostru), din cauza lu' profesoara (noastră), din cauza lu' doctorul / lu' doctora*, unde *lu'* s-a extins la nume de persoană comune, masculine și feminine, fără particularitatea de a fi nume de rudenie, sunt curente în registrul neliterar și simțite puternic neliterare de o mare categorie de vorbitori. Construcția este în variație liberă, în același registru neliterar de limbă, cu cea analitică prepozițională: *din cauza la șefa, din cauza la doctora mea* (vezi capitolul 1). Interesantă, în construcția cu *lui* proclitic, este folosirea articulat hotărâtă a substantivului în condițiile în care acesta nu este urmat de o determinare lexicală: *mea / noastră* (vezi: *din cauza lu' doctora / lu' profesoara*), articolul final preluând rolul de individualizator forte (în sensul

indicării unei persoane „unice” pentru situația de comunicare dată). Vezi *supra*, fenomenul de „dublare” a articulării și de „neconcordanță cazuală” a formelor de articol (*lui*, pentru G-D, dar *-a / -u'*, pentru N-Ac). Găsim aici un argument puternic pentru disocierea funcțiilor celor două mărci: *lui*, specializat ca marcă flexionară de G-D, iar articolul final, specializat ca marcă pentru individualizările puternice, apropiind substantivele la care se atașează de subclasa numelor proprii (în situația de comunicare dată, vorbitorii privesc referentul substantival ca persoană „unică”).

- În registrul neliterar actual, apar și construcții în care *lu(i)* se extinde și dincolo de clasa genului personal, pierzându-se orice relație cu „individualizarea” (vezi exemplul: *urmarea lu ce a spus Mircea*). *Lu / lui* exprimă o singură funcție, fiind un marcator analitic de caz pentru formele care nu pot exprima o variație flexionară.

Exemplele analizate, cele mai multe neconforme cu normele literare în vigoare, iar unele, simțite ca puternic neliterare, evidențiază cât de „alunecoasă” este, în româna actuală, funcționarea procliticului *lui*. Cumulul de valori de „gen lexical” și de „individualizare” (apare la numele proprii de persoană și la numele de rudenie, adică la nominalele aflate pe locul cel mai înalt în ierarhia „animatului” și a „individualizării”), precum și de valori flexionare (marcă analitică de G-D) îl face prea „încărcat” funcțional. Ca atare, *lui* tinde să se specializeze pentru marcarea analitică a genitiv-dativului, lăsând articolului enclitic funcția de individualizare (vezi: *din cauza lu' doctora*).

2.2. Amestecul de tipare de construcție, cel analitic (prepozițional) și cel sintetic (flexionar)

- Construcții ca: *împotriva a multor factori, urmarea a mai multor factori, concordanța a numeroșilor factori* (vezi și discuția din capitolul 1) sunt curente în limbă, apărând, din neglijență, și la vorbitori de limbă literară.

- Construcții ca: *recrutarea a noi forțe, descoperirea a noi rețele*, cu marcarea analitică a relației de genitiv după postverbale abstracte, sunt frecvente în stilurile jurnalistic, politic, științific, indicând o tendință actuală de extindere a construcției analitice de genitiv în locul unei construcții prepoziționale cu „*de*”.

2.3. Dezacordul

- Dezacordul⁵ se manifestă frecvent în cazul articolului demonstrativ și al celui genitival. Primul se acordă în gen, număr și caz cu regentul, marca de caz fiind adesea „uitată” (vezi situații ca: *plecarea ele-*

vilor cei mai buni, împotriva elevilor de după-masă cei mai zgomotoși s-au luat măsuri drastice). Al doilea se acordă numai în gen și număr cu regentul-centru de grup, variația formei fiind adesea „uitată” fie din neglijență (*plecările dis-de-dimineață a echipei noastre*), fie din așezarea la mare distanță de centrul de grup (*sfârșitul mileniului de curând încheiat și, în fond, a perioadei mele de școlaritate*), fie din pricina unor raporturi sintactice dificil de controlat (*echipa a căror inițiative, elevii ai căror opinie*), fie dintr-o deprindere regională (*„de hatârul călugărilor și a călugărișelor”, „cu prietenul meu Chiriac a lui Goian”, Creangă*).

• Dezacordul apare și în cazul unor prepoziții și locuțiuni prepoziționale care cer un fel de „acord” al articolului genitival (vezi *supra*). În exemple ca: *În jurul casei primarului și a școlii în care învață copiii lui, s-a întărit paza; S-au depus plângeri contra celor mai mulți directori și ai celor mai mulți inspectori*, „acordul” articolului genitival cu prepoziția / locuțiunea prepozițională cu regim de genitiv este neglijat, pierzându-se din vedere că prepozițiile / locuțiunile prepoziționale terminate în *-a* (*contra, asupra, împotriva, deasupra, în fața, în ciuda* etc.) cer „femininul” (*contra mamei și a tatei*), iar cele terminate în *-ul* (*dedesubtul, împrejurul, în josul, în jurul* etc.) cer „masculinul” (*în jurul casei și al școlii*).

2.4. Hipercorectitudini în utilizarea articolului

• Apar frecvent în cazul articolului posesiv, care, din „grijă” excesivă pentru articulare, este acordat și în caz, deși acesta nu cunoaște distincții de caz (vezi construcții greșite ca: *prețul cărții celei mai noi ale mele*).

• Hipercorectitudini apar și ca urmare a confuziei în analiza unor forme omonime. De exemplu, sunt interpretate drept articole posesive, fiind deci „supuse” fenomenului de acord, forme aparținând unor cuvinte invariabile, confuzia curentă producându-se cu prepoziția *a*. Apar construcții greșite ca: *semnături ale peste o sută de delegați, consecințe ale numeroși și diverși factori*.

• Apariția articolului posesiv după prepoziții care cer dativul, în construcții ca: *grație ajutorului din țară și al efortului străinilor, conform programului dinainte stabilit și al graficului alegerilor*, poate avea drept cauză aceeași excesivă grijă față de realizarea acordului, pierzându-se din vedere incompatibilitatea dintre articolul genitival și contextele de dativ.

• Hipermarcări de tipul: *contra celor mai multor factori, contra celei mai talentatei noastre eleve* au fost semnalate ca fapte curente de „hipercorectitudine sintactică” (vezi și capitolul 1, § 7).

2.5. Absența articolului în situații sintactice care reclamă apariția sau repetarea lui

Construcții în care centrul de grup este prea depărtat de determinantul în genitiv sau de posesiv, precum: *competiția dintre rudele mamei și / tatei; în jurul școlii și / parcului; Banii sunt ai mamei și / tatei* cer prezența articolului genitival pentru al doilea determinant în genitiv.

2.6. Grafii incorecte în cazul în care regulile au rațiuni morfosintactice, și nu fonetice

• Grafia substantivelor masculine terminate în diftongul *-iu* (*tutungiu, macaragiu, fiu*) și a adjectivelor terminate fie în diftongul *-iu* (*zglobiu, fumuriu, cenușiu*), fie în diftongul *-iu* (*propriu*), în condițiile în care adjectivele antepuse primesc articolul hotărât, este una morfosintactică, și nu fonetică. Prin urmare, se scriu cu trei *i* substantivele și adjectivele din construcții ca: *Macaragiile / tutungii / fiii aceștia* sau *Toți macaragiile / tutungii / fiii, Fumuriile ochelari / Cenușii pereți / Propriii copii te protejează*, unde ultimul *-i* reprezintă articolul pentru pluralul masculinelor, articol obligatoriu în prezența nehotărâtului *toți*, a adjectelor demonstrative postpuse sau în cazul antepunerii adjectivelor calificative. Dar se scriu cu doi *i* substantivele și adjectivele din construcții ca: *Aceiași macaragii / tutungii / fii, pereții cenușii / fumurii / proprii*, construcții din care lipsește articolul din motive sintactice (antepunerea adjectivului demonstrativ sau postpunerea adjectivului calificativ).

• Grafia substantivelor și a adjectivelor terminate în grupul „*muta cum liquida*” este, de asemenea, morfosintactică, și nu fonetică, prezența a doi *i* sau a unui *a* singur fiind cerută de reguli gramaticale de articulare. Astfel, în grupurile: (1) *despre asprii mei socri*, (2) *despre socrii mei aspri*, (3) *Merg la socri*, (4) *Merg la socrii băiatului meu*, (5) *Merg la socrii-i*, scrierea cu doi, respectiv un *i* are o bază gramaticală. ♦ În primul exemplu, adjectivul precedă substantivul, deci preia articolul substantivului. ♦ În (2), substantivul precedă adjectivul, deci articolul apare la substantiv. ♦ În (3), după prepoziție, în absența unui determinant, substantivul este folosit fără articol. ♦ În (4), tot după prepoziție, dar în prezența unui determinant (*socrii băiatului*), substantivul primește articolul. ♦ În (5), tot după prepoziție, dar în prezența unui dativ posesiv ca determinant (un dativ pronume personal de persoana a 3-a singular), substantivul apare, de asemenea, articulat, iar după cratimă apare al treilea *-i*, reprezentând forma de dativ posesiv.

NOTE

1. În Dindelegan (2002), p. 31–45, este prezentată caracteristica anumitor clase recente de substantive (xenisme, compuse prin abreviere, substantivizări accidentale) de a oscila între flexiunea sintetică, cu articolul atașat direct la bază (având drept semn grafic legarea prin cratimă), și flexiunea analitică, cu mijloace diverse ale analitismului cult (fie prepoziții, fie articole proclitice).
2. Vezi observații similare în capitolul 2, § 1.
3. Vezi și capitolul 2, § 1.
4. Pentru ipostazele sintactice ale lui *al*, care apare când ca centru de grup nominal, când ca „transmițător” al trăsăturilor semantice și morfologice ale centrului, îndeplinind un rol de conector specializat pentru grupul nominal, asemănător, sub anumite aspecte, relativelor din structura grupului nominal, vezi capitolul 2, § 1.
5. Pentru diverse aspecte ale dezacordului, inclusiv examinarea și explicarea condițiilor favorizante pentru apariția lui, vezi Guțu Romalo (2000), p. 33–50 și (2002), p. 21–28.

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1990) = Mioara Avram, *Ortografia pentru toți. 30 de dificultăți*, Editura Academiei
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză sintactică*, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (2001) = Gabriela Pană Dindelegan, *Admiterea în facultate. Teste de limbă română*, Editura Humanitas Educațional
- Dindelegan (2002) = Gabriela Pană Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatoarelor” în actualizarea lor contextuală*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București
- Guțu Romalo (2000) = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșală. Limba română de azi*, versiune nouă, Editura Humanitas Educațional
- Guțu Romalo (2002) = Valeria Guțu Romalo, *Despre „acord”: reguli și abateri*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București
- Hristea, *Teste* = Theodor Hristea, *Limba română. Teste rezolvate, texte de analizat și un glosar de neologisme*, Editura Petron

Capitolul 4

Dificultăți de încadrare morfologică.
La interferența mai multor părți de vorbire:
„mulți”, „puțini”

Mulți, puțini fac parte dintre cuvintele care, de la o lucrare la alta, sunt calificate în mod diferit. În Jordan (1956), p. 355–356, sunt clasificate drept **numerale nedefinite**. *Gramatica Academiei*, p. 33, impune, pe baza unei justificări prealabile, schimbarea calificării lor, incluzându-le în clasa **adjectivelor propriu-zise**, iar, atunci când se folosesc singure, fără regent substantival, în clasa **adjectivelor substantivizate**. Soluția *Gramaticii Academiei* este menținută de către Avram (1997), p. 112, care le consideră „adjective variabile cu cinci forme în total”, incluzând, ca formă distinctă, forma de genitiv-dativ pl. în *-or*, utilizată „când sunt antepuse și neprecedate de alt determinant cu formă cazuală marcată” (*multor, pușinor elevi*). Soluția *Gramaticii Academiei* este preluată și de DOOM (vezi, de exemplu, calificarea lui *mult*, p. 389: adj. m. pl. *mulți*; f. sg. *multă*, pl. *multe*; g.-d. pl. m. și f. (numai antepus) *multor*, cu val. s. *multora*). Manoliu (1968), p. 123, 162, le include în clasa largă a **substitutelor pronominale**, considerând că ele aparțin unei subclase distincte semantic prin calitatea de „cantitative comparative”, iar, distribuțional, prin apariția în contextele specifice gradului comparativ. Interpretarea lor ca **pronume nehotărâte**, respectiv ca **adjective pronominale nehotărâte** și delimitarea netă de soluția din *Gramatica Academiei* apare și la Guțu Romalo (1985), p. 234. O găsim, de asemenea, susținută în Popescu (1983), p. 202, și pătrunde, în oarecare măsură, și în practica școlară. În momentul de față, analizele școlare oscilează între soluția de interpretare din *Gramatica Academiei* (ca adjective propriu-zise, iar, în lipsa substantivului, ca adjective substantivizate) și interpretarea ca pronume nehotărâte, respectiv ca adjective pronominale nehotărâte¹.

Ceea ce vrem să susținem în cele ce urmează este că oscilațiile de încadrare într-o clasă sau alta nu țin de stângăcia cercetătorului sau de

necunoașterea soluțiilor propuse anterior, ci de natura însăși a cuvintelor analizate, ale căror trăsături le situează la interferența claselor lexico-gramaticale (sau a părților de vorbire). Ele prezintă simultan caracteristici de numeral, de adjectiv propriu-zis (calificativ) și de adjectiv pronominal sau, în absența substantivului regent, de pronume nehotărât.

1. Caracteristici comune cu ale numeralului

- Esențială este prezența unei valori semantice cantitative, pe baza căreia *mulți*, *puțini* se includ, alături de numeral, în clasa cuvintelor cu rol de cuantificare (sau a cuantificatorilor²). Deosebirea dintre ele constă în tipul de cuantificare: cuantificare exactă, realizată prin serii numerice, în cazul numeralului, dar cuantificare nedefinită, în cazul cuvintelor *mulți*, *puțini*.

- Flexiunea cazuală de G-D pl. a lui *mulți*, *puțini* se poate realiza și analitic, prepozițional, folosindu-se aceleași prepoziții ca și în cazul numeralului cardinal propriu-zis: *a* pentru relația de genitiv, și *la*, pentru relația de dativ (vezi: *întrebarea a mulți / a puțini elevi*, ca și *întrebarea a doi elevi*; *trimit la mulți / la puțini elevi*, ca și *trimit la doi elevi*). În primele exemple, articularea substantivului *întrebarea*, ca și forma invariabilă a lui *a*, independentă de forma regentului: *întrebările a mulți elevi*, sunt argumente clare pentru calificarea lui *a* altfel decât ca articol genitival³.

- Ca și numerele cardinale, formele *mulți*, *puțini* preferă topica antepusă (*mulți elevi*, *puțini elevi*), deosebindu-se de adjectivele propriu-zise, a căror topică sintactic normală, cu puține excepții, este postpusă (*elevi frumoși*, *inteligenți*). Insistăm asupra faptului că este vorba de topica sintactic normală, și nu de variația de topică, fiind știut că adjectivul calificativ românesc admite, cu funcție stilistică, și antepoziția (*frumosul și inteligentul copil*), după cum și *mulți*, *puțini* admit și topica postpusă (*Copii mulți / puțini erau în clasă*), dar, în ambele cazuri, antepoziția, respectiv postpoziția nu reprezintă topica sintactică⁴.

- Ca și numeralul cardinal, poate apărea însoțit de un articol adjectival (vezi: *cei mulți*, *cei puțini*, ca și *cei trei*), articol care, ca și în cazul grupurilor cu numeral, poate prelua și marca de caz, fiind singurul indiciu de încadrare a grupului la cazurile genitiv-dativ (vezi: *opinia celor mulți*, ca și *opinia celor trei*).

2. Caracteristici de adjectiv calificativ

- Suportă, ca orice adjectiv propriu-zis, morfeme de gradare, apărând în contextele specifice gradelor de comparație; ex. *mai puțini / mai mulți elevi decât ne așteptam*; *tot atât de puțini / tot atât de mulți elevi ca și anul trecut*; *foarte / extraordinar de puțini / mulți elevi*. Gradarea se poate realiza și cu alte mijloace decât cele gramaticalizate; vezi: *prea mulți*, *destul de mulți*, *cam mulți*, *suficient de mulți* etc.

Spre deosebire însă de adjectivul propriu-zis, morfemele și contextele gradelor de comparație se păstrează și în condițiile absenței substantivului; să se compare: *Mai puțini / Mai mulți au reușit*; *Foarte puțini / Foarte mulți au reușit*; *Prea puțini / Prea mulți au reușit* și **Mai studioși au reușit*; **Foarte studioși au reușit*; **Prea studioși au reușit*, unde primele sunt construcții curente, în timp ce ultimele sunt imposibile. Face excepție superlativul relativ al adjectivelor propriu-zise, singurul care se poate substantiviza, comportându-se deci identic cu formele *mulți*, *puțini*. Să se compare: *Cei mai buni dintre elevi au reușit*, unde *buni* s-a substantivizat, iar *elevi* a devenit un determinant al acestuia, cu *Cei mai mulți / Cei mai puțini din clasă au reușit*, cu exact același comportament.

- Spre deosebire de numeral, realizează, ca orice adjectiv, numărul prin acord, substantivul cu formă de plural impunându-le pluralul, iar substantivul singular *tantum*, deci cu formă unică de singular, impunându-le singularul (*mulți elevi*, *puțini elevi*; *multă căldură*, *carne*, *plăcere*; *puțină căldură*, *carne*, *plăcere*; *mult timp*, *entuziasm*, *interes*; *puțin timp*, *entuziasm*, *interes*). De semnalat diferența selecțională (de combinare lexicală) dintre formele de plural și cele de singular, pluralul grupându-se numai cu substantivele numărabile (*mulți copii*, *multe scaune*), iar singularul, numai cu substantivele nenumărabile, fie cu nume de materie (*multă carne*, *fasole*, *brânză*; *mult lapte*, *unt*, *bulion*), fie cu abstracte (*multă imaginație*, *pasiune*, *putere*; *mult curaj*, *entuziasm*, *interes*). Dar o dată combinația făcută, *mulți*, *puțini* se comportă în acord ca orice adjectiv, preluând, pe lângă informația de gen și de caz a substantivului, și pe cea de număr.

- Se adverbializează ca orice adjectiv calificativ, apărând cu o formă invariabilă de adverb, omonimă cu a adjectivului masculin singular; ex. *trăiește mult*, *aleargă puțin*; *este mult / puțin interesată de gramatică*. Există și construcții ambigue, atunci când, în raport cu verbe tranzitive sau cu verbe impersonale care cer poziția de subiect, se utilizează o formă de singular. Să se compare construcțiile: *mănâncă multe / puține*, unde forma de feminin plural exclude interpretarea ca adverb, cu: *mănâncă mult / puțin (din peștele cumpărat)*; *se cere mult / puțin (din materia de*

bacalaureat), unde formele *mult*, *puțin* pot fi interpretate atât ca forme de masculin singular, cât și ca forme adverbiale. Numai în contextul unor verbe intransitive care au poziția de subiect ocupată (ex. *Sacul cântărește mult / puțin*, *Ședința durează mult / puțin*) este exclusă interpretarea de masculin singular, singura interpretare posibilă fiind cea de adverb.

- Ca orice adjectiv propriu-zis, calificativ, apare atât în poziția sintactică de atribut, cât și în vecinătatea unui copulativ, ca nume predicativ, sau în vecinătatea unui verb predicativ, ca element predicativ suplimentar; vezi:

Mulți elevi / Puțini elevi erau în clasă (atribut acordat);

Elevii din clasă erau mulți / puțini (nume predicativ);

Îi consideram destul de mulți / de puțini pentru a reuși (element predicativ).

Apar și cu alte funcții sintactice ale adjectivului; vezi: *De mulți / De puțini ce erau, n-au fost primiți* (complement circumstanțial de cauză).

- Utilizarea fără regent substantival antrenează, uneori, apariția articolului demonstrativ, raportul cu acest articol fiind asemănător celui care caracterizează vecinătatea unui adjectiv propriu-zis; vezi: *cei mulți*, *cei puțini* ca și *cei frumoși*, *cei vrednici* (este de notat că aceeași construcție caracterizează și numeralul utilizat fără regent substantival; vezi *supra*, § 1, construcții ca: *cei trei*). În ce privește utilizarea articolului hotărât propriu-zis, extrem de puține sunt situațiile în care ea este asemănătoare cu a adjectivului calificativ; ex. *puținii elevi prezenți*, ca și *studioșii elevi prezenți*. În majoritatea construcțiilor însă, utilizarea articolului hotărât este domeniul de diferențiere netă de adjectivul calificativ; să se compare: *Studioșii au reușit*, dar imposibil **Puținii au reușit*, **Mulții au reușit* (vezi *infra*, § 3, unde, în absența substantivului, sunt indicate ca forme normale cele nearticulate). Formele articulate: *Puținul pe care mi-l doresc*, *Mutul cu mult* („popular”, *apud* DLR), devenite substantive singularia tantum, nu au corespondente pentru plural (**mulții clasei*; *S-au pus întrebări, iar (?)puținele interesante au fost publicate*⁵).

- *Mulți*, *puțini* selectează afixe derivative de tip adjectival, fie sufixe diminutive (puținel-puținei, mulțișor-mulțișori), fie sufixe care formează substantive abstracte de la baze adjectivale (puținătate, ca și bunătate, răutate; mulție (arh.), ca și slugărnicie, voinicie; mulțime, ca și istețime).

- Sub aspect semantic, adjectivele *mulți*, *puțini* realizează o calificare cantitativă de tip apreciativ, evaluativ, asemănătoare calificării realizate prin adjective propriu-zise, aprecierea depinzând de punctul de vedere (de standardul de evaluare) al locutorului, al epocii, al momentului în care se face aprecierea. Evaluarea cantitativă, dacă nu este una

numerică, deci exactă, este de tip subiectiv, așa cum se întâmplă și în cazul adjectivelor calificative: ceea ce este „frumos”, „interesant”, „mult” pentru un locutor poate fi, dimpotrivă, apreciat ca „urât”, „neinteresant”, „puțin” de către alt locutor.

3. Caracteristici pronominale

- Cunoscut utilizări paralele de adjectiv și de pronume, cum se întâmplă cu alte pronume ale limbii române (demonstrative, posesive, interrogative, nehotărâte și unul dintre pronumele negative). Ca și în cazul altor pronume (fără însă a fi situația generală), forma pronominală și cea adjectivală sunt identice la nominativ-acuzativ; vezi: *Mulți elevi au reușit*, *Mulți au reușit*, ca și *Fiecare elev a reușit*, *Fiecare a reușit*; *Care elev a reușit?*, *Care a reușit?* sau *Toți elevii au reușit*, *Toți au reușit*, dar diferă, prin particula deictică *-a* (vezi *infra*, paragraful următor), la genitiv-dativ.

- Există o variantă sintetică de genitiv-dativ plural realizată cu desinența specific pronominală *-or(a)*. Particula *-a* diferențiază, ca și pentru alte pronume, forma pronominală de cea adjectivală; ex. *cărțile multor elevi* / *cărțile multora*, ca și *cărțile acestor elevi*, *cărțile fiecărui elev* / *cărțile acestora*, *cărțile fiecăruia*.

- Din punct de vedere semantic, aparțin clasei mai largi a *anaforicelor* (sau, în alți termeni, a *pro-formelor*, a *substitutenor*⁶ pronominale), procurându-și referința de la un substantiv antecedent sau subsecvent și preluând de la acesta și forma de gen; vezi relația anaforic (substitut) – antecedent: *În cancelarie erau profesori; mulți, nu știau nimic de grevă* sau relația anaforic (substitut) – subsecvent, ca în: *Mulți, dintre profesori, au intrat în grevă*. Spre deosebire de substituturile pronominale „pure” (*el*, *însul*, *semiindependentul al* și formele lor flexionare), a căror referință este echivalentă integral cu cea a sursei referențiale, *mulți*, *puțini* adaugă la informația substituitului propria lor informație, comportându-se ca cele mai multe dintre substituturile pronominale (ca demonstrativele, pronumele de politețe, alte nehotărâte). Astfel, în *La școală erau profesori; mulți, nu știau nimic de grevă*, *mulți* cumulează, din punct de vedere semantic, două informații: cea a lui *profesori* + propria informație cantitativă.

4. Consecințe în planul interpretării și al uzului. Concluzii

Prezența acestor trăsături provenind de la trei părți de vorbire diferite a avut consecințe de diverse feluri. • În planul interpretării (al analizei), ele explică soluțiile *oscilante* de încadrare discutate în prima parte. • În planul uzului lingvistic, ele, pe de o parte, justifică apariția formelor cazuale *variante*, fiecare formă reflectând încadrarea în altă parte de vorbire — vezi *cărțile pușinilor elevi* (adjectiv propriu-zis) / *cărțile pușinor elevi* (adjectiv pronominal) / *cărțile a pușini elevi* (numeral) —, iar, pe de altă parte, justifică amestecul aberant al paradigmelor — vezi construcția nerecomandată de normele literare: *cărțile a multor elevi*, care amestecă forma analitică (prepozițională) a numeralului cu cea flexionară (cazuală) a adjectivului pronominal.

Din punct de vedere teoretic, cuvintele aici în discuție constituie dovada cea mai clară a faptului că limitele dintre clasele lexico-gramaticale sunt departe de a fi atât de rigide pe cât se consideră. Trecerea de la o clasă la alta nu apare numai ca efect al conversiunii (numite și *schimbare a valorii gramaticale*). Ea este conținută, uneori, în natura însăși a unor cuvinte sau a unor forme gramaticale, existând cuvinte și forme care aparțin zonei de interferență dintre două sau mai multe clase⁷.

Chiar și între cele două cuvinte analizate există diferențe de tratament care, în cadrul zonei de interferență, le situează diferit, mai aproape de adjectivul propriu-zis sau de cel pronominal. Se constată, de exemplu, că formele *pușinor*, *pușinora* sunt mai puțin frecvente decât *multor*, *multora*, că sintagmele *pușinii elevi*, *pușinilor elevi* sunt mai acceptabile decât *mulții elevi*, *mulților elevi* sau că ordinea postsubstantivală este mai frecventă în cazul lui *pușin* decât al lui *mult* (apud Manoliu, *op. cit.*, p. 162). Se poate deduce de aici că *pușin*, în raport cu *mult*, se situează mai aproape de caracteristicile de adjectiv propriu-zis, iar *mult*, mai aproape de caracteristicile de adjectiv pronominal, amândouă aparținând însă zonei de interferență dintre clase. Situația lui *mult*, *pușin* o împărtășesc și alte cuvinte cu valoare cantitativă: *anumiți*, *diferiți*, *numeroși*, *destui*, chiar și *câțiva*, *tot*, care oscilează, în grade diferite, între comportamentul morfologic al mai multor clase (vezi, de exemplu: *plecare a numeroșilor suporteri*, alături de *plecarea a numeroși suporteri*; *plecare a diferiților suporteri*, alături de *plecarea a diferiți suporteri*, *totul mă interesează*, alături de *tot mă interesează*).

În practica școlară, unde se lucrează cu clasificări sigure și cu soluții unice, se impune încadrarea într-o singură parte de vorbire, încadrare care nu se poate face decât prin decizie și, implicit, prin neglijarea trăsăturilor care țin de comportamentul celorlalte clase. Oricare ar fi decizia, ea este, totuși, simplificatoare, căci neglijează numeroase alte trăsături.

Scopul acestui capitol a fost dublu: pe de o parte, să ofere un exercițiu de includere a unui cuvânt într-o anumită clasă lexico-gramatică (un mod de argumentare), iar, pe de altă parte, unul teoretic, să sublinieze ideea că limitele dintre părțile de vorbire sunt în practica limbii mult mai labile, clasele fiind adesea interferente. Cele două cuvinte (și nu sunt singurele!) oferă un bun exemplu pentru susținerea acestei idei.

Ca soluție de analiză, optăm, în cunoștință de cauză (deci cunoscând avantajele și pierderile comportate de fiecare soluție), pentru soluția de pronume nehotărâte, respectiv de adjective pronominale nehotărâte. Soluția de numeral iese din discuție, fiindcă *mulți*, *pușini*, spre deosebire de numerele, nu exprimă o cuantificare exactă și nu se includ în *serii* de cuvinte cu care se poate număra.

5. Consecințe pentru analiză

Atribut substantival sau atribut pronominal?

Atribut prepozițional sau atribut genitival?

• În analiza sintactică a grupurilor: *părerea multora dintre ei*, *discuția cu pușini dintre ei*, apare curent întrebarea: „atribut substantival sau atribut pronominal?”, întrebare provenind din oscilațiile de interpretare semnalate anterior pentru analiza lui *mulți*, *pușini*. Răspunsul depinde de soluția de interpretare aleasă. Dacă se alege soluția din *Gramatica Academiei*, potrivit căreia, în absența unui regent substantival cu care se acordă, *mulți*, *pușini* funcționează ca adjective propriu-zise substantivizate, atunci răspunsul asupra funcției îndeplinite va fi de *atribut substantival genitival*, pentru *multora*, respectiv de *atribut substantival prepozițional*, pentru *cu pușini*. Dacă însă se alege soluția altor lucrări, potrivit căreia aceleași cuvinte funcționează pronominal (este și punctul de vedere asupra căruia, personal, înclin, date fiind asemănările mai numeroase și mai profunde cu substituturile pronominale, respectiv cu adjectivele pronominale), răspunsul va fi de *atribut pronominal genitival*, respectiv *prepozițional*.

• În practica școlară curentă apar și greșeli de subclasificare a atributelor exprimate prin cuvinte din clasa *mulți*, *pușini*, ca urmare a pierderii din vedere a următoarelor aspecte: (a) există prepoziții care impun ele însele cazul genitiv, genitivul neapărând ca determinant direct al unui regent substantival (ex. *insistența asupra multora*, *discuția în jurul multora dintre răspunsuri*); (b) există construcții în care relația de genitiv se exprimă analitic, cu ajutorul prepoziției *a*, fie că această ex-

primare este singura posibilă (ca în construcțiile: *urmările a tot ce s-a spus, cunoașterea a ceva nou*), fie că apare, ca în cazul cuvintelor aici discutate, în variație liberă cu o construcție cazuală (*plecarea multora / a mulți*); (c) există construcții în care apar două prepoziții, combinând situațiile analizate sub (a) și (b): *insistența asupra a multe dintre chestiuni, discuția în jurul a puțini dintre ei*. Pentru cuvintele subliniate, apare frecvent o nouă întrebare: „atribut prepozițional sau atribut genitival?”

Date fiind particularitățile de la (a), (b), sunt posibile greșeli în ambele sensuri.

♦ Pentru construcțiile de sub (a), este frecventă greșeala calificării atributului ca tip de atribut *genitival*, plecându-se de la cazul formei *multora*. Se pierde însă din vedere că genitivul este impus aici nu de funcția sintactică a cuvântului, ci de regimul prepoziției *asupra* (sau al locuțiunii prepoziționale *în jurul*) și că relația de subordonare față de regent este marcată aici prin intermediul prepoziției, și nu prin caz. Prin urmare, răspunsul corect este apartenența acestor atribute la subtipul de atribut *prepozițional*.

♦ Pentru exemplele de sub (b), o dată recunoscută prepoziția *a*, se dă, dimpotrivă, ca soluție („hipercorectă”) calitatea de atribut *prepozițional*. Se pierde din vedere că prepoziția nu apare din rațiuni semantice (deci pentru sensul pe care ea îl introduce, așa cum se întâmplă sub (a)), ci este cerută de alegerea unei modalități analitice de exprimare a relației de genitiv și că *întreaga* construcție *a + mulți / a + puțini* este echivalentă cu un genitiv și poate fi substituită printr-un genitiv: *plecarea multora*. Prin urmare, soluția corectă, în cazul: (*părerea*) *a mulți*, este de atribut *genitival*. Diferența față de (*părerea*) *multora* apare numai la nivel *morfologic*: primul atribut genitival se realizează printr-o formă de acuzativ precedată de prepoziție (deci se realizează analitic), în timp ce al doilea atribut genitival se exprimă printr-un genitiv propriu-zis (realizat flexionar sau, altfel spus, sintetic).

♦ Pentru exemplele de sub (c), analiza corectă conduce spre soluția adoptată sub (a), deci de atribut *prepozițional*. Diferența față de (a) privește numai nivelul *morfologic*: *asupra a mulți*, în *jurul a puțini* sunt atribute prepoziționale exprimate prin cuvinte în cazul *acuzativ* (un acuzativ cerut de prepoziția *a*), dar *întreaga* construcție *a + mulți / a + puțini* este echivalentă cu un genitiv, un genitiv care apare în contextul prepoziției *asupra*, respectiv al locuțiunii prepoziționale *în jurul*. Ca și în (a), relația dintre atribut și regent este prepozițională, fiind realizată de prepoziția *asupra* (sau de locuțiunea *în jurul*).

NOTE

1. În Avram (2002), p. 9–20, sunt examinate interferențele flexionare dintre substantiv și adjective propriu-zise și pronominale, pe de o parte, și pronume, pe de alta, ajungându-se la ideea „labilității granițelor dintre nume și pronume, care explică și controversele referitoare la statutul morfologic al unor cuvinte ca *anumit*, *mult*, *puțin* și, mai ales, *tot*”, idee reprezentând și subiectul capitolului de față.
2. Pentru conceptele *cuantificator*, *cuantificare*, vezi DSL, p. 149, 150.
3. Pentru omonimiile formei *a*, unul dintre omonime fiind și cel prepozițional pentru marcarea relației de genitiv, vezi capitolul 3, § 1.2.1.
4. Trebuie făcută distincția între *topica sintactică*, cea normală, canonică, cu frecvența de apariție cea mai mare, și *topica non-canonică*, la care se poate recurge pentru varierea construcției (cu intenții adesea stilistice), dar care nu constituie ordinea cea mai frecventă și cea caracteristică, sub aspect tipologic.
5. Semnul [?], așezat înaintea exemplului, notează o acceptabilitate îndoieală, totuși o acceptabilitate mai mare decât în cazul asteriscului [*], care semnifică imposibilitatea de apariție a construcției.
6. Pentru conceptele *anaforă*, *pro-formă*, *substituit*, vezi DSL, p. 45–46, 409–410, 517–518.
7. Această idee, prezentă și la Avram (2002) (vezi *supra*, nota 1), apare curent în cuprinsul acestei cărți, unde vizează și alte cuvinte și clase din afara G(rupu-lui)N(ominal). Este cazul formelor „*ca*”, „*decât*”, al formelor participiale, care, în funcție de tipul de verb de la care derivă, sunt „mai adjectivale” sau „mai verbale”, al verbelor tranzitive, care, de la o clasă de verbe la alta, sunt „mai tranzitive” sau „mai puțin tranzitive” etc.

SURSE

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, litera M, Editura Academiei, 1965
DOOM = *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Editura Academiei, 1982 și 1989

BIBLIOGRAFIE CITATĂ

- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas
Avram (2002) = Mioara Avram, *Interferențe între nume și pronume în limba română*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București
DSL = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
Gramatica Academiei = *Gramatica limbii române*, I, II, Academia Română, ediția a II-a revăzută și adăugită, 1966

- Guțu Romalo (1985) = Valeria Guțu Romalo, *Pronumele*, în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, Editura Didactică și Pedagogică
- Iordan (1956) = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învățământului
- Manoliu (1968) = Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din limba română contemporană standard*, Editura Academiei
- Popescu (1983) = Ștefania Popescu, *Gramatica practică a limbii române*, ediția a III-a, Editura Didactică și Pedagogică

Capitolul 5

Despre valorile numeralului

Gramatica Academiei și, după modelul ei, manualele școlare consemnează utilizarea numeralului cu două valori distincte: cea „adjectivală”, manifestată când numeralul însoțește un substantiv și se acordă cu substantivul (ex. *două eleve, cartea elevului al doilea, amândouă elevele, câte douăsprezece eleve, puteri înzecite*) și cea „substantivală”, manifestată când numeralul este folosit singur, fără regent substantival cu care să se acorde, primind, eventual, în calitate de centru de grup, el însuși determinanți (ex. *trei dintre elevi au plecat, al doilea de pe listă a reușit, amândoi au reușit*).

1. Valoarea „adjectivală” a numeralului

1.1. Pentru utilizarea „adjectivală”, trebuie remarcat că acordul numeralului cu substantivul este, exceptând numeralul multiplicativ, *diferit* de cel al adjectivului propriu-zis. În cazul numeralului, acordul se *limitează* la caz și la gen, substantivul impunând numeralului acordul în caz și gen, cu observația că cel în gen se manifestă în destul de puține situații în care numeralul cunoaște variații de gen (vezi, de exemplu, numerele *un / o, doi / două, doisprezece / douăsprezece* și compușii cu *doi* și *doisprezece*; ex. *două sute două fete, două sute doisprezece elevi*).

Sub aspectul numărului, numeralul cuprinde *lexical* informația de număr (fiind inclusă în informația lui lexicală), nedistingând, prin forme flexionare, valorile de număr. Totuși, un anume tip de „acord” se manifestă și în ce privește numărul. Exprimând lexical

numărul, numeralul este cel care impune substantivului o limitare a formei de număr, între numeral și substantiv realizându-se un fel de „acord” semantic, și nu unul gramatical: numeralul cu valoare „adjectivală” *un / o* impune substantivului singularul, iar numerele mai mari decât *un / o* cer substantivului pluralul. Aceeași este și situația numeralului distributiv: *câte doi elevi – câte două eleve*.

Identic se comportă și numeralul ordinal cu valoare „adjectivală”, acesta preluând de la regentul substantival informația de caz și de gen. Informația de gen se exprimă, simultan, prin variația formantului posesiv (articolul posesiv din structura numeralului ordinal) și prin variația celui de al doilea component: *al doilea, al treilea elev vs. a doua, a treia elevă*). Sub aspectul numărului, acesta este inclus, ca și în cazul numeralului cardinal, în semantica internă a numeralului, între numeral și regentul substantival realizându-se un fel de „acord” semantic: substantivul-centru nu poate apărea decât cu formă de singular (vezi: *elevul al doilea, banca a zecea, poziția a o sută douăzeci și una*).

1.2. Cu totul diferit se manifestă acordul numeralului multiplicativ, care se comportă *identic* cu un adjectiv propriu-zis, numeralul preluând formal informația de caz, de gen, dar și pe cea de număr de la substantivul regent; vezi *forță înzecită*, dar *forțe înzecite*, *câștig întreit*, dar *câștiguri întreite*. Diferența de tratament sub aspectul numărului este hotărâtoare pentru a considera că, în timp ce numerele cardinale și ordinale pot avea numai „valoare adjectivală” (vezi *supra*), numeralul multiplicativ este, sub toate aspectele, un adjectiv *propriu-zis*, un adjectiv care, ca și alte adjective (vezi, de exemplu, *numeroși*), include în structura lui semantică trăsături (seme) cantitative. Numărul acestui adjectiv este variabil, acomodându-se, prin acord, la numărul substantivului regent. Vezi, în același sens, și comportamentul sub aspectul topicii și al articulării: când precedă regentul substantival, preia articolul hotărât al substantivului, ca orice adjectiv calificativ, marcând cu ajutorul articolului și relația de caz: *rezultatul înșutitelor eforturi*. Spre deosebire de un adjectiv calificativ, nu cunoaște categoria comparației. Responsabilă de acest aspect este însă semantica numeralului-adjectiv, și nu calitatea lui adjectivală. Sub aspectul comparației, intră în seria adjectivelor calificative care, exprimând semantic intensitatea, nu cunosc grade de comparație.

Ca orice adjectiv calificativ, și acesta admite conversiunea în adverb, apărând în construcții în care determină un verb, iar, flexionar, devine invariabil (vezi: *muncește înzecit, câștigă înșutit*). Este, de altfel, singurul tip de numeral care manifestă regulat această trecere de la ad-

jectiv la adverb (numerele multiplicative pot deveni, în funcție de context, și adverbe), ceea ce poate fi un argument suplimentar pentru comportamentul lui de adjectiv calificativ, căci numai adjectivele calificative au această caracteristică. Celelalte numere, determinând verbul, își păstrează natura „adjectivală”, comportându-se sintactic ca dublu dependente, fie în poziția de nume predicativ, fie în cea de element predicativ suplimentar (vezi: *Ea a ieșit a doua, El s-a întors primul, Ele veneau câte două, Ele locuiau amândouă, Ele sunt două*).

2. Valoare „substantivală” sau valoare „pronominală”?

În cele ce urmează, intenționăm să demonstrăm că ceea ce *Gramatica Academiei* (și manualele) numesc în mod curent valoare „substantivală” corespunde, în esență, valorii „pronominală”, având în vedere numeroase caracteristici comune între numeral și pronume. Demonstrația privește în mică măsură planul sintactic, întrucât contextele substantivului și ale pronumelui și, respectiv, funcțiile lor sintactice sunt comune. Privește, în mică măsură, planul flexionar, întrucât flexiunea celor mai multe numere este, în multe privințe, diferită de cea pronominală, dar, în aceeași măsură, diferită și de cea substantivală. Demonstrația se bazează pe trăsătura comună a numeralelor și a pronumelor de a funcționa ca *substitute* (sau, altfel spus, ca *pro-forme*¹), cu toate caracteristicile *semantice* și *gramaticale* decurgând din aceasta. Observația a fost făcută și pentru gramatica altor limbi; pentru franceză, de exemplu, se distinge *terminologic* comportamentul „pronominal” al numeralului de cel „adjectival”, vorbindu-se despre „*pronom numéral*” vs. „*adjectif numéral*”².

• Numeralul, asemenea pronumelui, este lipsit de referință proprie, preluând referința, ca toate substitutele, prin raportare la un nominal referențial (la substantivul substituit care îi împrumută valoarea lexicală). Ca și pronumele, numerele funcționează *anaforic* sau *cataforic*, legându-se de un substantiv exprimat în contextul lingvistic, substantiv care îi împrumută referința și informația de gen și care poate preceda numeralul (funcționare *anaforică*; vezi *M-am întâlnit cu prietenii. Doi, au reușit la examen. Al doilea, a reușit la examen*) sau poate urma numeralului (funcționare *cataforică*; vezi *Doi, dintre prietenii, noștri au reușit la examen*). În construcții ca: *M-am întâlnit cu studenții. Ei, / Aceștia, / Aceiași, / Toți, / Câțiva, / Doi, ... au reușit la examen*, numeralul *doi* se comportă ca și celelalte substitute: *ei, aceștia, aceiași, toți, câțiva*, preluând informația lexicală a substantivului cu care se

leagă (vezi desemnarea prin același indice „i” a sursei referențiale *studenți* și a substitutelor) și adăugând propria informație (*doi* = „studenți” + informația numerică, tot astfel cum *aceștia* = „studenți” + informația demonstrativă, adică „apropriere” de sursa referențială, tot astfel cum *câțiva* = „studenți” + informația cantitativă nedefinită etc.). Dintre substitutele pronominale luate ca exemple, singurul care funcționează eminamente ca substitut este *ei*, neadăugând, în raport cu substantivul substituit, nici o informație lexicală suplimentară. În acest proces de substituție, numeralul, ca și pronumele, preia de la antecedent (substantivul substituit) și informația de gen, dacă numeralul substituit cunoaște distincții de gen (*studenți*, masculin → *doi*, masculin; *studenți*, masculin → *al doilea*, masculin). Preluarea informației de număr nu este obligatorie, după cum nu este obligatorie nici în cazul pronumelui (vezi: *În sală erau mulți studenți. Al doilea din dreapta / Aceiași ca și ieri m-a impresionat prin cunoștințe*).

- În alte utilizări ale numeralului, există, ca și în cazul pronumelui, posibilitatea funcționării *deictice*, locutorul trimițând prin gest la obiecte / persoane pe care le indică direct. Utilizarea deictică asociază, uneori, numeralului un deictic autentic: un demonstrativ sau un adverbial deictic (vezi *Numaiăștia doi vor pleca; Numai cei doi de sus vor pleca*, unde specificarea persoanelor se obține prin indicarea lor de către vorbitor cu o mișcare a degetului, a capului sau a ochilor).

- Că numeralul este lipsit, ca și pronumele, de referent propriu, ne-o arată posibilitatea includerii lui în enunțuri ghicitoare (ex. „*Două merg. / Două stau. / Două dușmănie-și au*”). Neraportarea numeralului la un substantiv antecedent are ca efect *nedeterminarea semantică*. Informația semantică adusă de numeral este insuficientă pentru specificarea neechivocă a referențelor (vezi, în consecință, soluțiile multiple ale ghicitorii: „apa și focul”, „cerul și pământul”, „soarele și luna”, „ziua și noaptea” etc.).

- Cu aceleași caracteristici pronominale apare și numeralul ordinal, atunci când acesta este neînsoțit de un substantiv. În construcții ca: *Toți elevii, mei au reușit la examen. Primul, de pe listă a avut media zece, iar al doilea, media nouă*, numerele ordinale se leagă semantic de un cuvânt referențial, de la care preiau referința și informația de gen, adăugând și propria lor informație. Astfel, *primul, al doilea* = „elev” + informația numerică privind ordinea, iar, sub aspectul genului, ambele numere preiau informația de „masculin” de la substantivul substituit.

- Caracteristica semantică de substitut, precum și comportamentul față de gen, comune cu ale pronumelui, sunt argumente hotărâtoare în

susținerea valorii „pronominale” a numeralului din aceste construcții. Uneori, natura lor comună are ca efect atragerea unora dintre numerele în schema de flexiune a pronumelui. Vezi numeralul colectiv *amândoi*, care primește la G-D desinența *-or (a)*, specifică flexiunii pronominale, și care distinge, ca și pronumele, prin particula deictică *-a*, forma pronominală de cea *adjectivală*: *Trimit amândurora invitații, dar Trimit amânduror elevilor invitații*³.

Dar, ca și în cazul celor mai multe numere cu „valoare adjectivală”, și în acest caz, se acceptă soluția unei „valori pronominale”, și nu aceea a unei conversiuni *totale* în clasa pronumelui (există între numeral și pronume importante diferențe de comportament flexionar)⁴. Mai exact, numerele cu această folosire fac parte din clasa generală a *substitutelor* (sau a *pro-formelor*).

3. Valoare „pronominală” sau valoare „adjectivală”?

O dată demonstrată valoarea „pronominală”, se pune întrebarea dacă, după raționamentul gramaticilor școlare și al *Gramaticii Academiei*, numerele care primesc obligatoriu prepoziția *de* (vezi: *douăzeci de elevi; douăzeci și două de elevi*) se comportă și ele pronominal, ca centre de grup, sau, dimpotrivă, se comportă adjectival, centrul de grup rămânând substantivul.

- Sub aspect strict formal, prezența prepoziției *de* este un semn de subordonare a substantivului față de numeral. Totuși, acest *de*, cerut obligatoriu de o subclasă a numeralelor cardinale (de la *douăzeci* în sus) pentru legarea lor cu substantivul, nu se comportă identic cu alte prepoziții din grupul nominal (vezi, de exemplu, *dintre, din, de₂: opt dintre copii, două dintre noi, douăzeci dintre noi, doi din clasă, douăzeci și două de la munte, doi de acolo, doi de pe lângă profesor*, a căror apariție este admisă de *întreaga serie* a numeralelor cardinale, precum și de alte centre lexico-gramaticale ale grupului nominal: *al doilea dintre noi, jumătate dintre noi, câte doi dintre copii, fiecare dintre noi, oricine de la munte, cel de acolo, nimeni de pe lângă profesor* etc.).

- Și tot sub aspect strict formal, prezența prepoziției *de* nu influențează acordul în gen al grupului numeral + substantiv, acordul funcționând „peste” limita prepoziției; vezi *douăzeci și doi de elevi, douăzeci și două de elevi*.

- Sub raportul relației formale de caz, grupul cu *de* sau fără *de* se comportă identic, cerând, pentru exprimarea relației de genitiv, o construcție analitică, fie prepozițională, fie cu articol demonstrativ: *contra*

a douăzeci de elevi sau *contra celor douăzeci de elevi*. Relația de caz este, deci, neconcludentă pentru interpretarea structurii grupului, căci forma de plural a substantivului *elevi* (dar și a oricărui alt substantiv) rămâne aceeași, indiferent de cazul pe care îl primește: acuzativul, cerut de prepoziția *de* sau de prepoziția *a*, sau genitivul din construcția cu *celor*.

Singur acordul în gen cu direcția substantiv → numeral este un semn clar de subordonare, dând posibilitatea încadrării tiparului sintactic *douăzeci și doi de elevi* în aceeași clasă de organizare cu *doi elevi*, cu singura diferență că în prima construcție apare obligatoriu un *de*, care se grupează cu numeralul, și nu cu substantivul. Grupul *douăzeci de elevi* trebuie distins de *douăzeci și doi de elevi dintre noi / din clasă / de la munte* și de *douăzeci dintre noi, douăzeci de la munte*, unde determinantul prepozițional este facultativ, iar prepozițiile *dintre, din, de la* se grupează sintactic cu termenul următor, influențându-l sub aspectul cazului (*douăzeci de la mine din sat*).

Nu ne pare deloc extravagantă soluția celor care consideră că, indiferent de prezența sau absența prepoziției *de*, în condițiile în care există un suport substantival, numeralul se comportă „adjectival”⁵ (vezi: *doi elevi* sau *douăzeci de elevi*). Prepoziția, în aceste condiții, nu este generatoare de grup sintactic și nu impune o restricție de caz substantivului următor. Și chiar dacă, la origine, acest „*de*” își are explicația în natura substantivală a centrului din componența numeralului compus (*două*)(*zeci*), în româna actuală, componentele interne ale numeralului s-au sudat, același „*de*” pierzându-și semnificația originară. În faza actuală de limbă, prepoziția se grupează la stânga, cu numeralul, devenind un formant obligatoriu al construcției numeralului și neinfluențând cazul substantivului următor. De altfel, sunt numeroase alte construcții în care *de* se grupează cu elementul antepus, neinfluențând regimul cazual al cuvântului următor și neinfluențând sintaxa grupului. Vezi, în grupul nominal, o construcție ca: *Un astfel de contract nu mă avantajează*, iar, în grupul adjectival (uneori, adverbial), construcții ca: *împotriva unei fete extrem de / nemaipomenit de / suficient de / destul de voluntare*, unde *de*, grupat cu adjectivul invariabil antepus (*astfel*) sau cu adverbul antepus (*extrem, nemaipomenit, suficient, destul*), și nu cu substantivul următor *contract*, respectiv cu adjectivul următor (*voluntare*), nu influențează cazul. Formele *contract* și *voluntare* sunt prima, în nominativ, iar a doua, în genitiv.

Avantajul acestei interpretări este de a fi pus de acord soluția sintactică de analiză cu cea semantică și de a fi unificat modul de interpretare a tuturor numeralilor cardinale legate la dreapta de un suport sintactic substantival.

În interpretarea sintactică, se va distinge: (a) *douăzeci și doi de elevi* de (b) *douăzeci și doi dintre elevi / dintre noi / de aici / de la munte*. În prima construcție, centrul grupului îl constituie substantivul (și numai substantivul! Orice altă clasă morfologică este exclusă.), iar numeralul (grupat cu prepoziția) îndeplinește funcția de atribut adjectival. În a doua construcție, centrul grupului îl formează numeralul, cu valoare „pronominală”, iar determinantul, exprimat prin substantiv, pronume, adverb precedate de prepoziție, îndeplinește fie funcția unui atribut substantival (sau pronominal) prepozițional, fie pe cea de atribut adverbial.

4. Există numerele cu manifestare total „substantivală”?

4.1. Se include în seria numeralilor cu manifestare total substantivală întreaga clasă a numeralilor fracționare (indiferent că aparțin seriei cu sufixul *-ime*: *doime, treime, pătrime*... sau formelor izolate *jumătate, sfert*), toate deosebindu-se de alte numere prin tratamentul sub aspectul numărului și al articulării. Aceste cuvinte exprimă prin forma lor distincții de număr și primesc articolul după aceleași reguli semantice, sintactice și morfologice cu ale substantivului. Vezi: *plecarea unei jumătăți / unei pătrimi dintre elevi; în jumătatea / optimea mea de text; contra jumătății / optimii celorlalte de electorat; Am primit numai jumătăți de pagină* etc. În esență, numeralii fracționare sunt *substantive propriu-zise*, cu singura caracteristică de a cuprinde în semantica lor internă o trăsătură cantitativă (semul cantitativ [+ partitiv]). Sub aspect semantic, se comportă ca și alte substantive care includ în structura lor internă câte un sem cantitativ (o trăsătură cantitativă): *duzină, pereche, deceniu, secol, chenzină* etc., un sem diferit însă de cel „partitiv”.

4.2. Se includ aici și substantivizările accidentale ale numeralilor, conversiuni realizate cu mijloace flexionare și / sau sintactice. Vezi construcțiile: (a) *Am luat un doi*; (b) *Doiul primit m-a afectat mult*; (c) *Acest doi m-a afectat mult*; (d) *Consecințele doiului primit au fost catastrofale*; (e) *Și-au numit formația „Zece”*, unde substantivizarea se realizează cu mijloace morfologice în (a) și (b) (vezi prezența articolului), cu mijloace morfologice și sintactice în (d) (vezi marcarea relației de genitiv prin articol, și nu prin prepoziție) și cu mijloace exclusiv sintactice în (c) (vezi așezarea numeralului în contextul diagnostic al substantivului: *acest*—). În (e), este vorba de o substantivizare specială, forma de numeral devenind, în contextul verbului *a numi* și în prezența unor semne grafice de marcarea a noii valori, un substantiv propriu.

Spre deosebire de formele discutate în § 4.1., care în orice apariție a lor au un comportament substantival, în § 4.2. sunt luate în discuție numai cazuri de substantivizare *accidentală*.

4.3. Se includ aici și termenii aparținând seriei *zece, sută, mie, milion, miliard*, în condițiile utilizării lor la „plural” sau ale utilizării la „singular” / „plural” fără a apărea în vecinătatea altui numeral cardinal⁶.

• În ce privește comportamentul față de număr, fiecare, în parte, cunoaște și forme de plural, nearticulate sau articulate: *zeci – zecile, sute – sutele, mii – miile, milioane – milioanele, miliarde – miliardele*.

• Sub aspectul comportamentului față de articulare, au forme tipic substantivale (*suta primită, miliardul furat, sutele primite, miliardele furate, prima sută, ultima mie*).

• În ce privește relația de genitiv-dativ, fiecare realizează, la genitiv-dativ plural, o construcție tipic substantivală, cu ajutorul articolului hotărât „legat”, sau o construcție analitică, folosind articolul nehotărât (ex. *plecarea zecilor / miilor / sutelor / milioanele de elevi; plecarea unor zeci / unor mii / unor sute / unor milioane de elevi*).

4.4. Se include aici utilizarea numeralelor din textele matematice, unde numeralul denumește un număr abstract: *Doi plus unu fac trei; Șase ori doi fac doisprezece*. Comportamentul „substantival” se susține: • prin tipul de referință specific substantivului, numeralul având o referință proprie, adică desemnând un număr abstract din șirul numerelor naturale; • prin caracteristica de gen *fix* specifică substantivului, numerele, în aceste utilizări, aparținând masculinului, așa cum probează formele de numeral care cunosc variația de gen (vezi: *doi, doisprezece*. Este imposibilă în limbajul matematic construcția: **Două plus douăsprezece fac paisprezece*?).

Cu valoare „substantivală” apar și utilizările adnominale postpuse ale numeralelor cardinale din construcții ca: *nota doi* sau din construcții în care înlocuiesc numerele ordinale: *pagina cinci, etajul opt* etc. Uneori, ca și în alte utilizări de grupuri nominale, determinantul adnominal poate prelua informația semantică a întregului grup și natura morfosintactică a centrului de grup. Vezi construcții ca: *Am ajuns la opt*, unde *opt* înseamnă, după situația de comunicare, „etaj” + „opt” sau „pagină” + „opt”, iar, morfosintactic, înseamnă preluarea valorii gramaticale a centrului de grup, adică a naturii substantivale.

5. Comportamentul „adverbial” al numeralului

Numeralul adverbial, în oricare dintre aparițiile lui, se comportă eminamente adverbial: • este invariabil; • determină un verb, un adjectiv sau un adverb (*a venit de două ori; bonav de două ori, plătește de două ori mai mult*); • are sens circumstanțial.

Se poate comporta adverbial numeralul multiplicativ, care, dată fiind natura lui adjectivală (vezi *supra*, § 1.2.), se poate și adverbializa, caracteristică frecventă a adjectivelor calificative (vezi *muncește înzecit*).

În cazul altor numere, nu este vorba de un comportament curent adverbial, ci de o utilizare adverbială accidentală, așa cum, accidental, și alte cuvinte aparținând altor clase lexico-gramaticale se pot adverbializa (vezi, de exemplu, utilizarea cu valoare adverbială a numeralelor ordinale într-o secvență de argumentare științifică: *Numeralul adverbial este interpretat ca adverb din următoarele rațiuni: întâi, pentru invariabilitate; al doilea, pentru calitatea regentului; al treilea, pentru semnificație*).

6. Concluzii

6.1. Eterogenitatea morfosintactică a numeralului nu este o noutate, fiind susținută, în grade diferite și cu argumente diferite, de diverși cercetători⁸ și chiar inclusă în manualele școlare. Scopul acestei reluări a fost însă altul:

- de a atrage atenția că ceea ce se numește „valoare substantivală” corespunde unei „valori pronominale”;
- de a atrage atenția asupra faptului că „valoarea pronominală” nu înseamnă pronume propriu-zis, existând diferențe flexionare sensibile între pronume și numeralul cu valoare pronominală;
- de a sublinia că numeralul cu „valoare adjectivală” nu se comportă identic cu un adjectiv propriu-zis, între ele apărând diferențe în modul de manifestare a „acordului”;
- de a semnaliza faptul că există situații de comportament *total* adjectival și situații de comportament *total* substantival, altele însă decât cele indicate în manuale și în *Gramatica Academiei*;
- de a semnaliza că, pentru numerele cu trăsături substantivale, respectiv, pentru cele cu trăsături adjectivale, există grade de „substantivizare” și grade de „adjectivizare” (vezi, de exemplu, gradele diferite de „adjectivizare” între utilizările numeralului multiplicativ și alte utilizări „adjectivale”; vezi, de asemenea, grade diferite de „substantivizare” între diversele utilizări contextuale ale seriei de forme *zece, sută, mie, milion, miliard*);

• de a atrage atenția, ca și în alte capitole ale cărții (vezi capitolul destinat lui *mulți*, „*puțin*” sau cel destinat lui „*ca*”, „*decât*”), că limitele dintre clasele lexico-gramaticale sau dintre subclase ale acestora sunt dificil de trasat și că, uneori, pot diferi de la o construcție la alta, încadrările într-o clasă sau alta trebuind să fie „*judicate*” contextual, pentru fiecare apariție în parte.

Numeroase observații din acest capitol apar formulate, într-un fel sau altul, și în alte lucrări, inclusiv în articole redactate anterior de mine⁹. Cum însă sunt observații care corectează, în anumită măsură, punctul de vedere „*oficial*”, obiectivul esențial al acestui capitol a fost reafirmarea și justificarea, cu noi argumente și detalii, a ideii de eterogenitate, precum și examinarea acesteia cu toate consecințele de analiză pe care le antrenează.

6.2. Recunoașterea contextuală a diferitelor comportamente (sau *nu-mai valori*) ale numeralului atrage și mari diferențe de interpretare (de analiză) sintactică a diverselor utilizări ale numeralului. Vom examina, din punctul de vedere al analizei sintactice, următoarele construcții cu numeral:

- (a) *plecarea a trei* (dintre noi, dintre elevi, de acolo, care s-au dovedit mai buni), *plecarea amândurora*, *plecarea a tustrei*, *plecarea a câte trei*;
- (b) *plecarea a trei elevi*, *plecarea a douăzeci de elevi*; *plecarea amânduror elevilor*; *plecarea a tustrei elevii*;
- (c) *muncește cu puteri înzecite*; *va învinge cu un efort însutit*; (c') *muncește însutit*;
- (d) *plasarea lui trei între doi și patru*; *consecințele doiului primit*; *adăpostirea miilor de refugiați*; *găsirea miliardului furat*;
- (e) *anul 2002 al acestui mileniu*; *pagina cinci a cărții*; *începutul anului 2002*.

În (a), numerele, indiferent de subclasa căreia îi aparține fiecare și indiferent de modul de marcare a relației de genitiv, au valoare „*pronominală*”, îndeplinind, în consecință, funcția sintactică de atribut pronominal genitival. De observat că nu toate numerele din aceste construcții au și formă de genitiv. Uneori, în cazul exprimării analitice a genitivului (cu ajutorul prepoziției *a*), forma numeralului este de acuzativ, caz cerut de prepoziție, dar întreaga construcție este echivalentă cu un genitiv¹⁰. Determinantul numeralului, atunci când apare, este un atribut substantival (sau pronominal) prepozițional, un atribut adverbial sau o propoziție atributivă relativă.

În (b), numerele, indiferent de subclasă și de caz, au valoare „*adjectivală*”, îndeplinind funcția de atribut adjectival. Ele se acordă în

gen și caz cu regentul substantival, apărând, în funcție de modul de realizare a relației de genitiv, în genitiv sau în acuzativ (*amânduror* este în genitiv, dar celelalte sunt în acuzativ, un acuzativ cerut de prepoziția *a*).

În (c), numeralul are comportament „*totalmente adjectival*”, îndeplinind funcția de atribut adjectival. Față de (b), acordul cu regentul substantival se realizează sub toate aspectele, deci inclusiv un acord în număr. În (c'), numeralul are, contextual, comportament „*adverbial*”, îndeplinind funcția de complement circumstanțial de mod.

În (d), numerele se comportă „*substantival*”, iar patru dintre ele (*lui trei*, *doiului*, *miilor*, *miliardului*) îndeplinesc funcția de atribut substantival genitival. Diferă numai modul de marcare a relației de genitiv: prin articolul hotărât proclitic, în primul exemplu, și prin articolul hotărât enclitic, în celelalte.

În (e), numerele se comportă, de asemenea, „*substantival*”. Este diferită însă funcția lor sintactică și relația de caz. Indiferent de cazul substantivului regent, ele îndeplinesc funcția unui atribut substantival apozitional, o apozitie neacordată, ceea ce înseamnă o relație de nominativ. Rar, este posibilă și apariția lor ca apozitii acordate (vezi: *sfârșitul acestui an*, *anume al lui 2000*; *Am discutat mult despre această pagină*, *anume despre 120*), construcții în care numeralul cu valoare „*substantivală*” repetă întocmai construcția de caz sau de prepoziție a regentului.

NOTE

1. Pentru *pro-forme* și *substitute*, vezi DSL, p. 409–410, 517–518.
2. Cf. DO, p. 32–33, 541. În cadrul clasei mai largi a „*adjectivelor numerales*” (fr. *adjectifs numéraux*), gramaticile franțuzești disting: *adjectifs numéraux cardinaux*, *adjectifs numéraux ordinaux*, *adjectifs numéraux multiplicatifs*.
3. Ideea interferenței dintre nume și pronume, la care se poate adăuga, după cum se poate vedea, și numeralul, apare în Avram (2002); vezi și capitolul 4.
4. Și pentru a aduce o clarificare suplimentară acestei idei, ne întrebăm dacă există trăsături „*numerales*” specifice, altele decât cele „*pronominales*”, trăsături care ar permite să se vorbească de *substitute numerales*, diferite de *substitutele pronominales*. Fără a avea un comportament omogen, fiindcă numerele cardinale se comportă altfel decât cele ordinale, există, totuși, trăsături *comune* clasei generale a numeralului, care le deosebesc atât de substantiv, cât și de pronume, trăsături constând în: • comportamentul față de număr, numărul fiind cuprins în matricea semantică a numeralului, fie sub forma semului cantitativ [+ număr exact], fie a semului cantitativ [+ ordine exact], ceea ce le situează în afara opoziției de număr; • comportamentul față de caz, atât numerele cardinale, cât și cele ordinale fiind incapabile să exprime flexionar distincțiile de caz. Cel cardinal le exprimă obligatoriu cu ajutorul prepozițiilor *a*, *la* (*plecarea*

a trei dintre ei, se cuvine la trei dintre ei), iar cel ordinal cere obligatoriu un „cap” demonstrativ (cel căruia i se atribuie forma de caz), în raport cu care numeralul este subordonat prepozițional (*plecarea celui de al doilea, se cuvine celui de al doilea*).

5. O demonstrație convingătoare apare la Rădulescu (1998); vezi, pentru aceeași interpretare, Irimia (1997), p. 132.
6. În vecinătatea altui numeral, formele *sută, mie, milion, miliard* (cinci sute, zece mii, două milioane, trei miliarde) au un comportament cu totul diferit de situația în care aceleași forme nu sunt precedate de un determinant numeral. Precedate de alt numeral, pierd unele caracteristici substantivale, dobândind caracteristici ale clasei numeralului, și anume: • realizează cazurile genitiv-dativ prepozițional (*pierderea a zece mii din grup, contra a două milioane de oameni*); • nu acceptă articularea. Pentru detalii de comportament ale acestei serii, vezi Guțu Romalo (1985), p. 102.
7. Pentru demonstrație, vezi Rădulescu, art. cit.
8. Eterogenitatea clasei apare în Guțu Romalo (1985), p. 101–102. Vezi, în același sens, descrierea din Irimia (1997), p. 132–136; vezi și Saramandu (1999), p. 129–136.
9. Cf. Dindelegan (1997), p. 4–6, unde este analizată valoarea „pronominală” a numeralului.
10. Vezi capitolul 1, § 2.

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (2002) = Mioara Avram, *Interferențe flexionare între nume și pronume în limba română*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, p. 11–20, Editura Universității din București
- Dindelegan (1997) = Gabriela Pană Dindelegan, *Din întrebările-capcană ale gramaticii limbii române*, în „Limba și literatura română”, 1997, nr. 2
- DO = André Jouette, *Dictionnaire de l'orthographe. Tous les pièges et les difficultés de la langue française*, France Loisirs, 1991
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
- Guțu Romalo (1985) = Valeria Guțu Romalo, *Părțile de vorbire flexibile*, în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, Editura Didactică și Pedagogică
- Irimia (1997) = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom
- Rădulescu (1998) = Marina Rădulescu, *O nouă interpretare a valorilor numeralului*, în „Limba și literatura română”, nr. 3, p. 7–11
- Saramandu (1999) = Manuela Saramandu, *Numeralul – parte de vorbire eterogenă*, în „Limba română”, 1999 (XLVIII), nr. 1–2, p. 129–136

Capitolul 6

Forme pronominale clitice cu funcție sintactică și fără funcție sintactică. Ambiguitatea unor forme clitice

1. Prezentare generală a cliticelor românești

1.1. În cadrul flexiunii pronominale românești, pronumele personal și cel reflexiv au o flexiune de caz bogată și mai diversificată decât a celorlalte pronume¹. Amândouă disting pentru cazurile dativ și acuzativ câte două serii de forme: forme *neaccentuate* (numite și *atone* sau, în lucrările mai moderne de gramatică, *clitice pronominale*) și forme *accentuate* (sau *non-clitice*). *Cliticele pronominale* fac parte din clasa mai largă a *cliticelor*², forme caracterizate prin pierderea *parțială* a autonomiei și, ca atare, prin plasarea lor între cuvinte, forme cu autonomie deplină, și flexive, forme lipsite total de autonomie. Pierderea *parțială* a autonomiei cliticelor se manifestă, printre altele, prin nevoia de a se lega de un suport fonetic și morfosintactic. În unele apariții, suportul fonetic și cel morfosintactic coincid (ca în situații de tipul: *mi-am cumpărat, asupra-mi, viața-mi*). În alte apariții, suportul fonetic nu coincide cu cel morfosintactic. Astfel, în exemplele: *în frumoasa-ți carte, nu-l văd, și-l văd, cine-l găsește, unde-l găsește*, suportul fonetic, reprezentat, în ordinea apariției, de adjectiv, adverb, conjuncție, pronume, adverb relativ, nu coincide cu cel morfosintactic, reprezentat, în primul exemplu, de substantiv (*în frumoasa-ți carte*), iar în celelalte exemple, de verb. Clasele apărând ca suport fonetic sunt mai numeroase decât cele apărând ca suport morfosintactic.

Ca suport morfosintactic, româna³ admite: • verbele la mod predicativ, iar, dintre modurile nepredicative, infinitivul și gerunziul⁴, verbul fiind tipul de suport cel mai caracteristic pentru cliticele pronominale (*l-am văzut, l-aș vedea, trimite-l, trimițându-i, gândindu-se, furându-li-se*); • câteva interjecții cu regim verbal⁵ (*iată-l, na-ți-o*); • substantivul, care admite numai clitice pronominale cu formă de dativ⁶ (*în viața-mi, de-*

spre cartea-fi); • prepozițiile și locuțiunile prepoziționale cu regim de genitiv (*contra-mi, împotriva-fi, dedesubtu-fi, în juru-i*)⁷.

În raport cu un suport fonetic din clasele: substantiv, adjectiv, prepoziție / locuțiune prepozițională, conjuncție, pronume, adverb, interjecție, cliticul pronominal apare în postpoziție (funcționând ca *enclitic*). În raport cu un suport fonetic din clasa verbului, posibilitățile de topică ale cliticului pronominal sunt mai variate, apărând fie în antepunere (deci ca *proclitice*: *îl văd, i se dă, o ajut*), fie în postpoziție (ca *enclitice*: *dă-mi-l, am văzut-o, trimițându-mi-l*), fie, mai rar și mai ales arhaic⁸, *intraclitic*, deci așezat între elementele componente ale formei verbale compuse (*chematu-l-au, găsitu-s-au*).

1.2. Cliticele pronominale, la rândul lor, disting mai multe variante, unele dintre ele organizându-se în serii: seria caracterizată prin proteză⁹ vocalei *î-* (dativale *îmi, îți, îi* (*convine*), pentru pronumele personale, și *își*, pentru pronumele reflexiv; acuzativele *il, îi* (*vedea*), numai pentru pronumele personale, vs. seria fără *î-* protetic (dativale *mi / -mi / mi- / -mi-*; *ți / -ți / ți- / -ți-*; *i / -i / i- / -i-* și dativul reflexiv *și- / -și / -și-*; acuzativele *l- / -l / -l-*; *i- / -i / -i-*).

Diversitatea formelor se complică și prin aceea că unele clitice se folosesc *conjunct*, adică legate fonetic de cuvântul-suport, legătură marcată grafic prin cratimă, iar altele se folosesc *libere*, nelegate fonetic de cuvântul-suport, formând singure silabe; vezi deosebirea dintre *mi se spune, îmi spune* (forme clitice libere) și *mi-a spus, spunându-mi, spunându-se, spunându-mi-se* (forme clitice conjuncte). Din inventarul formelor clitice, unele se folosesc numai libere (este cazul tuturor formelor cu *î-* protetic: *îmi convine, îi cumpăr, îl laud, îi laud*), altele se folosesc numai conjunct (vezi: *l-am văzut, văzându-l, văzutu-l-am*), iar altele se folosesc când liber, când conjunct, în funcție de locul față de verb și de forma flexionară a verbului (vezi: *o las, dar las-o!, lăsând-o*) și de asocierea cu alte forme atone (vezi: *i se cuvine, dar i-am dat, dându-i*)¹⁰.

În română actuală există reguli bine fixate și extrem de rigide de utilizare a acestor variante: cele mai multe au caracter obligatoriu, altele sunt facultative, ultimele depinzând de un anumit tempo al vorbirii și de un anumit registru stilistic.

• *Utilizările facultative* depinzând de tempoul vorbirii privesc posibilitatea alegerii formei *conjuncte* sau *libere* în funcție de un ritm rapid sau lent al vorbirii: *și îl vede, de îl vede, cine îl vede, unde îl vede* (tempo lent) vs. *și-l vede, de-l vede, cine-l vede, unde-l vede* (tempo rapid). *Utilizările facultative* în funcție de un anumit registru stilistic privesc posibi-

litatea varierii topicii cliticului în funcție de distincția scris vs. oral sau de distincțiile popular vs. cult, arhaizant vs. non-arhaizant. Astfel, în registrul popular și în cel arhaizant sau în structurile de invectivă¹¹, pot apărea construcții ca: *spusu-l-am, vedea-l-aș, arză-l focul!*, cu o topică inversată a cliticului (cu utilizare intraclitică și postclitică), topică nemaiuzitată în registrul cult al românei actuale.

• *Utilizările obligatorii* variază în funcție de: ♦ relația cu o anumită formă din paradigma verbului (*îl văd, îl voi vedea, dar am să-l văd, a-l vedea, văzându-l*); ♦ relația cu o anumită formă din paradigma pronumelui (*l-am văzut, dar am văzut-o*); ♦ relația cu alt / alte clitice pronominale sau adverbiale (*îmi dă, îmi va spune, dar mi se dă, mi le va spune*). Uneori, regula poate fi dependentă și de contextul sintactic. Astfel, imperativul, dacă apare în prima propoziție principală, cere așezarea postpusă a cliticelor (*spune-mi-o!, dă-mi-o!*), în timp ce imperativul, așezat după conjuncțiile *și* sau *de*, permite antepunerea cliticelor (*Vino și mi-o dă!, Vino de mi-o spune!*).

1.3. La această mare varietate morfofonetică și, în oarecare măsură, contextual-sintactică (vezi ultima situație), se adaugă o varietate *funcțional-sintactică*, formele clitice diferențiindu-se după posibilitatea utilizării lor *sintactice* și *non-sintactice*. Asta înseamnă că există construcții în care formele clitice ocupă poziții sintactice distincte, cerute de particularitățile sintactice ale cuvântului-suport, poziții în care îndeplinesc singure funcția unor părți de propoziție, dar și construcții în care aceleași forme nu ocupă poziții sintactice distincte, nu sunt cerute de particularități sintactice ale cuvântului-suport și, în consecință, nu îndeplinesc funcția de parte de propoziție. Când nu au funcție sintactică de parte de propoziție, rolul lor este de altă natură: fie un rol gramatical, de marcarea a unora dintre valorile de diateză, fie unul stilistic, de marcarea a afectivității sau a unui registru stilistic (oralitatea de tip popular, familiar sau argotic), fie unul lexical, de distingere a două unități lexicale verbale, ultimele două valori (stilistică și lexicală) putând apărea concomitent, deci în aceeași construcție.

Această varietate *funcțional-sintactică* va forma obiectul capitolului care urmează.

2. Clitice cu utilizări sintactice

Situațiile în care formele clitice de pronume personal și reflexiv ocupă o poziție sintactică, îndeplinind o anumită funcție sintactică, se împart în două mari categorii, după cum formele atone sunt *neprepo-*

ziționale, adică legate de centre verbale sau nominale care le atribuie *direct* funcția sintactică (vezi: *le-am dat o carte* — complement indirect; *le-am întâlnit* — complement direct; *în viața-mi* — atribut pronominal), sau *prepoziționale*, adică precedate de o clasă de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale care acceptă această poziție, construcție în care funcția sintactică este impusă *global*, deci grupului prepoziție + formă atonă (vezi: *În juru-mi, era multă lumină* — complement circumstanțial de loc; *Din cauza-ți, n-am putut dormi toată noaptea* — complement circumstanțial de cauză).

2.1. Utilizări sintactice neprepoziționale

• Formele clitice de acuzativ sunt obligatoriu neprepoziționale și nu pot apărea decât grupate cu un verb tranzitiv sau cu o interjecție predicativă cu regim tranzitiv, deci depinzând de un centru-verbal sau de unul interjecțional, grupuri sintactice în care îndeplinesc funcția de **complement direct**, indiferent de calitatea pronumelui, personal sau reflexiv (*Îl citește, o citește, scrisorile le citește, pe studenți îi îndrumă; iată-l, iată-o, na-ți-l, na-ți-o* — exemple de forme clitice în acuzativ de pronume personal; *se apără, se cruță, ne lăudăm, mă știu nevinovat* — exemple de forme clitice în acuzativ de pronume reflexiv). În calitate de complemente directe, ele pot dubla un complement direct, anticipându-l sau reluându-l, sau dublează o propoziție completivă directă. Vezi, dintre exemplele anterioare: *scrisorile le citește, pe studenți îi îndrumă* (reluarea complementului direct); *îi respectă pe părinți, o întreabă pe profesoară, se apără pe sine* (anticiparea complementului direct); *Că e foarte bolnav, o știu de mult* (reluarea unei complementive directe).

• Spre deosebire de cele de acuzativ, formele clitice de dativ sunt atât neprepoziționale, cât și prepoziționale.

Cliticele neprepoziționale pot apărea grupate cu un verb tranzitiv sau intransitiv (vezi: *ți-am trimis o scrisoare, mi-a venit o idee, și-a impus o restricție*), rar, și cu o interjecție predicativă (vezi: *na-ți-o*). Pot apărea și în grupul nominal, unde, deși sunt legate funcțional de centrul grupului, se pot grupa fonetic nu numai cu acesta, ci și cu unul dintre determinanții adjectivali, în cazul antepunerii acestuia (vezi grupul nominal: *în viața-mi*, unde gruparea fonetică și cea sintactico-funcțională coincid, dar vezi grupul nominal: *în frumoasa-mi viață*, unde gruparea sintactică și cea fonetică nu coincid¹²).

♦ Grupate cu verbul și cu interjecția, atât cele personale, cât și cele reflexive îndeplinesc funcția de **complement indirect**, dacă apar în construcții în care e posibilă dublarea, forma neaccentuată dublând (anticipând sau reluând) o formă pronominală accentuată

în dativ, un substantiv în cazul dativ sau dublând o propoziție completivă indirectă. Vezi construcții ca: *îi trimit elevului o carte, își impune sieși numeroase restricții, îi trimit rezolvarea cui mă roagă*. În prima construcție, este dublat un complement substantival în dativ; în a doua, un complement pronominal în dativ (o formă accentuată de dativ); în a treia construcție, o întreagă propoziție.

♦ Grupate cu verbul, atât cele personale, cât și cele reflexive, ocupă poziția de **dativ posesiv**¹³, dacă apar cu valoare posesivă, incluzându-se în construcții cu *trei termeni*: clitic de dativ + verb + substantiv (dependent obligatoriu de verbul construcției)¹⁴, construcții în care cliticul exprimă posesia în raport cu numele realizat prin substantiv. Valoarea posesivă se poate proba prin introducerea unui adjectiv posesiv sau a unui genitiv al posesiei grupat cu substantivul (vezi construcții ca: *Mi-au venit copiii (mei), Ți-ai pierdut cartea (ta), I-au murit părinții (lui), Își vede de sănătate (de sănătatea lui), Îți stau la dispoziție (la dispoziția ta)*).

♦ Grupate cu substantivul sau adjectivul, deci prezente într-un grup nominal, au obligatoriu valoare posesivă, îndeplinind funcția de **atribut pronominal**¹⁵ (vezi construcțiile: *în viața-mi, în trista-mi viață*).

2.2. Utilizări sintactice prepoziționale

Formele clitice de dativ se pot construi prepozițional, acceptând întreaga serie de prepoziții și de locuțiuni prepoziționale care se construiesc cu genitivul. Caracteristică limbii române este sinonimia prepoziție / locuțiune prepozițională + genitiv (sau adjectiv posesiv) = prepoziție / locuțiune prepozițională + formă atonă de dativ¹⁶, ca în construcțiile: *contra mea = contra-mi; asupra lui = asupra sa = asupră-i; împrejurul meu = împrejur-mi; În afara lui, veniseră și alții = În afara sa, veniseră și alții*. Funcțiile sintactice ale grupului prepoziție / locuțiune prepozițională + forma clitică sunt extrem de diverse. Pe de o parte, depind de regentul grupului, nume sau verb; verb predicativ sau verb copulativ (vezi: *S-au așezat în fața-mi* — complement circumstanțial de loc, dar *casa din fața-mi* — atribut pronominal prepozițional; *S-a năpustit aupră-mi* — complement indirect, dar *Ei sunt contra-mi* — nume predicativ), iar, pe de altă parte, depind de tipul semantic de prepoziție și de regent (vezi: *Privea în juru-i* — complement circumstanțial de loc; *În locu-i, aș fi fost mai rezervat* — complement circumstanțial condițional etc., dar *Vegheau asupră-ne* — complement indirect).

3. Clitice cu utilizări non-sintactice

Insistăm, în cele ce urmează, asupra utilizărilor non-sintactice, propunându-ne inventarierea și sistematizarea acestora. În prezentare, vom avea drept criterii tipul gramatical de formă atonă (caz, gen) și valoarea specială pe care fiecare formă o poartă.

Comune utilizărilor non-sintactice sunt trei trăsături: (a) Forma clitică se desemantizează, pierzând orice legătură cu un nominal antecedent și făcând imposibilă decodarea pronumelui prin intermediul nominalului (altfel spus, forma clitică nu mai funcționează a substituit). (b) Ca o consecință directă a lui (a), forma clitică pierde funcția sintactică, nemaocupând o poziție sintactică distinctă în organizarea propoziției. Se va vedea, de exemplu, că formele clitice de acuzativ pot apărea în vecinătatea unor verbe intransitive, situație imposibilă în condițiile în care acest acuzativ ar ocupa o poziție sintactică de sine stătătoare. (c) În absența funcției sintactice, forma atonă „se încarcă” cu valori speciale, de natură stilistică sau lexicală¹⁷. Astfel, între cele două utilizări ale formei atone *o*:

- (1) *Am privit fotografia mamei, am șters-o de praf cu mare grijă;*
 (1') *Am șters-o de acasă, fără ca mama să mă simtă;*

între cele două utilizări ale formei atone *i*:

- (2) *Dă-i și colegului o carte!*
 (2') *Dă-i cu bere, dă-i cu vin!*

sau între cele două utilizări ale cliticului *se* din:

- (3) *Ion se laudă pe sine, dar laudă și pe ceilalți membri ai familiei;*
 (3') *Ion se uită pe fereastră și se crucește la vederea noastră,*

diferența semantică, sintactică și lexical-stilistică este importantă.

• Din punct de vedere semantic, în (1), (2) și (3), formele clitice funcționează ca substitute, procurându-și semnificația de la un substantiv antecedent (care precedă) sau subsecvent (care urmează) de care se leagă (vezi legătura semantică dintre *fotografia* – *o*; *i* – *colegului*; *Ion* – *se*), în timp ce în (1'), (2') și (3'), aceleași forme nu trimit la nici un substantiv, neexistând nici un nominal substituit și deci neprimind sens lexical de la acesta.

• Din punct de vedere sintactic, în (1), (2), (3), formele clitice îndeplinesc funcția sintactică pe care substantivul substituit ar ocupa-o: cea de obiect direct, în (1) și (3) (*am șters fotografia*, *laudă pe Ion*), și de obiect indirect, în (2) (*a da colegului*), în timp ce în (1'), (2'), (3'), formele clitice nu ocupă o poziție sintactică aparte, neîndeplinind prin ele însele o

funcție sintactică. Diferența de interpretare sintactică are importante consecințe asupra tranzitivității verbului-suport: în (1) și (3), verbele *a șterge*, *a lauda* sunt tranzitive, poziția obiectului direct fiind ocupată de forma clitică *o*, respectiv *se*, în timp ce în (1') și (3'), verbele *a o șterge*, *a se uita* (identic se comportă și *a se cruci*), care includ cliticul drept component obligatoriu, sunt intransitive.

• Lipsite de funcție sintactică, formele clitice din (1'), (2'), (3') dobândesc valori speciale: în (1') și (2'), forma clitică dobândește o funcție stilistică, de marcă a registrului familiar-argotic (în (1')) și a registrului familiar (în (2')); în (3') are fie rol lexical, de diferențiere a două sensuri (vezi „a privi”, sens actualizat în prezența cliticului din *a se uita*, dar „a pierde din memorie”, sens actualizat atunci când verbul apare fără clitic reflexiv: *a uita* (*pe cineva*, *de cineva*)), fie rol stilistic, de marcă a participării intense a subiectului (vezi verbul reflexiv *a se cruci* cu valoare de reflexiv „dinamic”).

4. Tipuri de utilizări non-sintactice ale cliticelor

4.1. Acuzativul pronumelui personal cu valoare neutră¹⁸

Caracteristică limbii române este utilizarea femininului singular *o* cu valoare „neutră”, adică fără legătură cu un substantiv antecedent și, implicit, fără referire la un obiect. Această valoare apare în două tipuri de construcții, total diferite ca statut semantico-sintactic și ca repartiziune stilistică: (a) o utilizare cultă, în care *o* reia sau anticipă o întreagă propoziție sau frază, semnificând „faptul”, „evenimentul” exprimat în propoziție, ca în exemplele: *Că mă antipatizează, o știu de mult*, *Am spus-o de nenumărate ori că rezervele sunt pe sfârșite*; (b) o utilizare populară, familiară, uneori argotică, în care *o* nu se referă, în faza actuală de limbă, la un obiect precis sau chiar nu mai trimite deloc la obiect, ca în exemplele: *a o apuca la dreapta*, *a o da în ninsoare*, *a o da în bară*, *a o da pe franțuzește*, *a o duce bine*, *a o face pe nebunul*, *a o face lată*, *a o încurca*, *a o lăsa mai moale*, *a o lua din loc*, *a o lua razna*, *a o păți*, *a o porni la drum*, *a o pune de mămăligă*, *a o rătăci pe străzi*, *a o rupe la fugă*, *a o rupe cu cineva*, *a o scălda*, *a o scoate la capăt*, *a o sfârși cu cineva* (*cu ceva*), *a o șterge din loc*, *a o ține într-un plâns*, *a o ține tot una și bună* etc. Tiparul sintactic (b) este în extindere, cuprinzând noi verbe, în special în utilizări argotice; vezi, de exemplu, seria argotică pentru sensul „a intra în încurcătură”: *a încurcat-o*, *a băgat-o pe mână*, *a fiert-o*, *a sfeclit-o*, *a festelit-o*, *a nasolit-o* etc. Tiparul sintactic (b) se extinde, în limbajul actual, și pentru forma feminină atonă de plural *le*: *le vede*, *le știe*, *le are*, *le nimerește*. Construc-

ția cu *le* „neutru” se folosește pentru a exprima admirația sau falsa admirație (ironia) față de calitățile unei persoane; de aceea, apare frecvent în propoziții exclamative: *Ce le mai știe!*, *Ce le mai vede!*

Între (a) și (b), diferențele sunt nu numai stilistice, ci și semantico-sintactice. În (a), *o*, deși cu valoare „neutră”, continuă să funcționeze ca substitut, natura lui semantică fiind de pro-frază (adică „stă” pentru o propoziție sau o frază întreagă), și îndeplinește funcția de complement direct, reluând sau anticipând o propoziție completivă directă. În (b), *o* (și, prin extindere, *le*) nu mai funcționează ca substitute, ele fiind total desemantizate, iar, sintactic, nu mai ocupă o poziție distinctă. În (a), verbele și locuțiunile au statut tranzitiv, iar în (b), utilizările sunt intransitive sau tind să devină intransitive.

Pentru utilizările non-sintactice, cele care interesează în acest subcapitol, trebuie avute în vedere numai construcțiile de sub (b), fie că apar în varianta cu *o* „neutru”, fie în cea mai nouă și mai puțin frecventă cu *le* „neutru”.

4.2. Dativul pronumelui personal cu valoare „neutră”¹⁹

Cu valoare „neutră”, deci fără trimitere precisă la obiect, se folosește și dativul singular *i*, ca în construcțiile: *Păi, ziceam să-i dăm înainte, Zi-i un cântec ca la noi!*, *O să-i trag niște aghioase!*, *„Sunteți pe drumul cel bun, dați-i bice!”*. Funcția lui *i* este stilistică și, uneori, vag lexicală, marcând, într-un registru popular și familiar sau familiar și argotic, și o apreciere cantitativ-superlativă (vezi: *Ce chef o să-i trag eu!*).

4.3. Dativul pronumelui personal cu valoare „etică”²⁰

Forma atonă de dativ de persoana I singular, dublată uneori de cea de persoana a 2-a, se utilizează și cu altă valoare stilistică decât cele anterioare, marcând, într-un registru popular de limbă, participarea intensă a vorbitorului, precum și interesul de captare a interlocutorului. Vezi construcțiile: *„Începe Flămânzila a cărăbăni deodată în gură câte o haraba de pâine și răpede mi ți le-a înfulicat”* (Creangă), *Pe unde mi-ai umblat?*, *Pe unde mi-ai fost?*, *Iar copilul, în timpul ăsta, ce-mi făcea?*

4.4. Acuzativul și dativul pronumelui reflexiv clitic ca formant obligatoriu²¹

Pentru numeroase verbe și locuțiuni verbale, forma clitică a reflexivului nu exprimă un determinant identic referențial cu subiectul, ci se include în forma verbului / a locuțiunii, verbul sau locuțiunea neputând apărea decât în variantă reflexivă. Altfel spus, suprimarea re-

flexivului are ca efect fie obținerea unei construcții imposibile pentru româna actuală și pentru varianta literară a limbii (vezi: **cuvine să faci asta*, **întâmplă o nenorocire*, **bate joc de copii*), fie modificarea sensului verbului (al locuțiunii), obținându-se un sens total diferit de cel realizat în vecinătatea reflexivului (să se compare: *el se așteaptă* – *el așteaptă*; *el se uită* – *el uită ceva*; *se comportă* – *comportă*; *el se duce* – *el duce ceva*; *el își revine* – *el revine asupra deciziei*; *el își dă seama* – *el dă seama de ceva* etc.). În toate aceste cazuri, forma clitică a reflexivului se include în structura verbului (sau a locuțiunii), fiind un formant al acestora și deci apărând în forma de dicționar a verbului (a locuțiunii). Suplimentar, pentru verbele care au și o formă nereflexivă cu sens total diferit (vezi exemplele anterioare: *a se aștepta* – *a aștepta* și celelalte), cliticul îndeplinește și o funcție lexicală, având rolul de distingere a două sensuri.

Unele gramatici recunosc și o valoare stilistică specială, vorbind de un reflexiv „dinamic” sau „participativ”, adică un reflexiv care exprimă implicare, intensitate din partea subiectului personal (pentru verbe de stare sau de schimbare de stare ca: *a se bosumfla*, *a se burzului*, *a se căciuli*, *a se codi*, *a se gudura*, *a se lăfăi*, *a se mândri*, *a se urăți* etc.). Așa se explică și variația, în unele situații, între forma reflexivă, marcată stilistic, și cea nereflexivă, nemarcată stilistic (vezi: *a râde* – *a se râde*, *a-și râde*, ultimele două neacceptate de norma literară actuală). Nu există însă o relație necesară între obligativitatea reflexivului și valoarea stilistică dinamic-participativă. Observația se întemeiază pe faptul că sunt numeroase alte verbe care nu pot apărea decât ca reflexive, fără a putea fi interpretate ca „dinamice”. De exemplu, unele sunt impersonale, fiind lipsite de subiect personal sau lipsite totalmente de subiect (vezi: *a se cuveni*, *a se cădea*, *a se întâmpla*, *a se înnopta*, *a se însera*, *a i se urî de*); altele sunt reciproce (*a se înrudi*, *a se învecina*, *a se înfrăți*), care, prin semantica relației reciproce, exclud o implicare intensă a subiectelor.

Interesantă este istoria unor verbe și, mai ales, a unor locuțiuni verbale care au evoluat de la faza de verbe active-pronominale, deci faza în care reflexivul era analizabil, ocupând o poziție distinctă de complement sau de dativ posesiv, spre stadiul actual, de verbe (și locuțiuni) reflexiv-obligatorii, deci de verbe (sau locuțiuni) care nu mai pot apărea fără vecinătatea obligatorie a cliticului reflexiv. Numeroase grupări: *a-și veni în fire*, *a-și ieși din minți*, *a nu-și cunoaște lungul nasului*, *a-și da arama pe față*, analizabile la origine, fiind simțită și astăzi valoarea de dativ „posesiv” a formei clitice de reflexiv: „firea sa”, „mințile sale”, „lungul nasului său”, „arama sa pe fața sa” (cu o relație de posesie obligatorie / „inalienabilă”, căci privește elemente: părți ale corpului, trăsături caracterologice aparținând obligatoriu locutorului), au deve-

nit cu timpul neanalizabile, reflexivul intrând în structura locuțiunii / expresiei și pierzându-și autonomia.

4.5. Forma reflexivă „se” ca marcă pasivă, impersonală sau pasiv-impersonală

Alături de pasivul cu auxiliar²², româna cunoaște o construcție pasivă cu realizare reflexivă, în care agentul este exprimat sub forma complementului de agent (ex. *Tezele se corectează de profesorii din afara liceului*) sau, mai frecvent, rămâne neexprimat (*Cartea se citește și se înapoiază la bibliotecă*). Absența agentului, ca în ultimul exemplu, precum și utilizarea numai la persoana a 3-a au ca efect exprimarea solidară a valorilor „pasivă” și „impersonală”. Asemenea construcții sunt posibile numai pentru verbe tranzitive, singurele compatibile cu pasivizarea, iar, dintre tranzitive, pentru tranzitivele care admit, în poziția obiectului direct, fie nominale non-animale, fie propoziții conjuncționale, singurele construcții care, prin pasivizare și deci prin trecerea obiectului în poziția subiectului, ajung să ceară persoana a 3-a și, implicit, construcția cu „se” (vezi: *X scrie o scrisoare; X a scris în gazetă că... → Se scrie o scrisoare, S-a scris în gazetă că...*). Forma clitică *se*, neavând nici o trăsătură de substitut, nu îndeplinește funcția unei părți de propoziție. Rolul ei gramatical este de a marca, în cadrul opozițiilor de diateză, valorile „pasivă” sau „impersonal-pasivă”. Acest *se* intră în structura formei pasive, iar, dacă verbul este la un mod personal, intră în structura predicatului.

Pentru verbe intransitive, incompatibile cu pasivul, există o construcție corespunzătoare impersonală (vezi: *se merge, se doarme, se trece pe roșu, se vine târziu, se procedează incorect* etc.). În acest caz, *se*, cu aceleași caracteristici de non-substitut, nu îndeplinește funcția de parte de propoziție, ci marchează, în cadrul opozițiilor de diateză, o valoare specială de diateză, cea „impersonală”²³. Acest *se*, ca și cel „pasiv”, intră în structura formei impersonale și, implicit, a predicatului, dacă verbul este la un mod predicativ.

5. Omonimii morfologice și lexico-sintactice

Deși numeroase și diversificate morfologic, formele clitice prezintă atât omonimii lexico-gramaticale, cât și omonimii morfologice, ultimele, în cadrul aceleiași părți de vorbire.

• Ca omonimie lexico-gramaticală este frecvent semnalată omonimia formelor clitice de pronume personal și reflexiv de persoana 1 și a 2-a,

deosebirea realizându-se exclusiv contextual, de obicei prin forma verbului. În construcții ca: *îmi scriu, îți scrii, ne scriem, vă scrieți, mă consider, te consideri, ne considerăm, vă considerați*, formele clitice de dativ *îmi, îți, ne, vă* și cele de acuzativ *mă, te, ne, vă* funcționează ca reflexive, dezambiguizarea realizându-se integral prin forma verbului, cu care ele coincid în număr și persoană. În construcții ca: *îmi scrie, îți scrie, ne scrie, vă scrie, mă consideră, te consideră, ne consideră, vă consideră*, aceleași forme funcționează însă ca personale, neexistând coincidență de număr și / sau de persoană cu forma verbului. Există și construcții cu un grad de ambiguitate sporit, căci, singur, contextul verbal nu poate rezolva ambiguitatea. În construcții ca: *Îmi impun numeroase restricții, Mă cred destul de sănătoasă*, dată fiind omonimia formelor verbale 1 sg. = 3 pl. (*eu impun, ei impun; eu cred, ei cred*), forma verbului este insuficientă pentru a decide dacă formele clitice funcționează ca personale sau ca reflexive. Pentru identificarea subiectului și clarificarea naturii personale / reflexive a pronumelui, este nevoie de un context mai larg sau de un context situațional.

În construcții în care cliticul se grupează cu numele sau cu adjectivul (ex. *în viața-mi, în frumoasa-mi viață*), distingerea reflexivului de personal se face tot contextual, prin raportare la forma verbului predicat. Dacă apare coincidența de număr și persoană cu forma verbului (ca în: *Nu vreau să vorbesc despre viața-mi, Ai multe părți de descriere în frumoasa-ți carte*), atunci cliticele aparțin pronumelui reflexiv. Dacă însă nu apare coincidența de persoană și număr cu verbul (ca în: *Nu-mi place să discuți despre viața-mi, Am făcut o cronică favorabilă la interesanta-ți carte*), atunci aceleași forme și cu aceeași valoare funcționează ca pronume personale.

• Ca omonime morfologice, sunt caracteristice omonimiile *fi*, dativ sg., și *îi*, acuzativ masculin pl. (vezi: *îi dau o carte* (dativ sg.) – *îi întâlnesc zilnic* (acuzativ pl.); *le*, dativ pl., și *le*, acuzativ feminin pl. (vezi: *le trimit o scrisoare* (dativ pl.) – *le întâlnesc zilnic* (acuzativ feminin pl.)); *ne, vă*, dative pl. reflexiv sau personal, și *ne, vă*, acuzative pl. reflexiv sau personal (vezi: *ne scriem unul altuia* (dativ reflexiv pl.) – *ne ajutăm unul pe altul* (acuzativ reflexiv pl.); *ne trimit bani* (dativ personal pl.) – *ne consideră* (acuzativ personal pl.); *vă scrieți unul altuia* (dativ reflexiv pl.) – *vă ajutați reciproc* (acuzativ reflexiv pl.) – *vă scriu zilnic* (dativ personal pl.) – *vă ajut cât pot* (acuzativ personal pl.)).

• Amestecul de utilizări sintactice (vezi *supra*, § 1) și non-sintactice (vezi *supra*, § 2, 3) constituie o nouă sursă de ambiguitate, făcând și mai dificilă sarcina celui pus să analizeze formele pronominale clitice. Dificultatea este sporită de faptul că același grup poate primi, de la un con-

text la altul, „citiri” diferite (vezi *a o șterge*₁ — tranzitiv vs. *a o șterge*₂ — intransitiv, verb de mișcare; *a se uita*₁ — intransitiv vs. *a se uita*₂ — tranzitiv reflexiv (ex. *Preocupat de ceilalți, se uită pe sine însuși*); *dă-i* — imperativ + obiect indirect vs. *dă-i* — imperativ + dativ neutru). Dificultatea apare și din asocierea a două forme clitice aflate în ipostaze diferite: (a) asocierea unei forme clitice sintactice cu una non-sintactică (vezi *mi se cuvine*, unde *mi* are funcția de complement indirect, iar *se* este non-sintactic, apărând ca formant reflexiv obligatoriu); (b) asocierea a două sau trei forme atone, toate non-sintactice, cu aceeași sau cu valori diferite (vezi legarea a două dativ cu valoare etică de un reflexiv obligatoriu, ca în: *mi ți se întinde cât este de lung sau asocierea a două dativ etice cu forma o cu valoare neutră, ca în: Și unde nu mi ți-o dă pe franțuzește...!*).

6. Concluzii

Obiectivele acestui capitol au fost, pe de o parte, unele teoretice, iar, pe de alta, unele strict descriptive. • În plan *teoretic*, am urmărit introducerea conceptelor (și a termenilor) de *clitic* și de *clitic pronominal*, concepte legate și de cel de *suport al cliticului* (*fonetic și morfosintactic*). • În plan *descriptiv*, obiectivele au fost diverse: ♦ inventarierea clasei cliticelor pronominale și examinarea relației lor cu suportul; ♦ distingerea între utilizările „sintactice” și cele „non-sintactice” ale cliticelor pronominale; ♦ distingerea, în cadrul utilizărilor „sintactice”, între diversele funcții / poziții sintactice ocupate de clitice, unele atribuite direct de cuvântul-suport, altele, indirect, prin intermediul prepoziției; ♦ distingerea, în cadrul utilizărilor „non-sintactice”, a diverselor funcții stilistice și lexicale cu care se încarcă cliticul; ♦ inventarierea diverselor situații de ambiguitate.

Inventarierea și examinarea diverselor tipuri de ambiguitate obligă la judecarea cu atenție a oricărei construcții cu forme pronominale clitice, în vederea distingerii, mai întâi, a formelor reflexive de cele personale (deci a omonimiilor lexico-gramaticale), apoi, a formelor omonime din interiorul aceleiași părți de vorbire, iar, în final, obligă la distingerea utilizărilor sintactice de cele non-sintactice, iar, pentru cele dintâi, la distingerea funcțiilor sintactice ocupate de clitice în organizarea enunțului.

NOTE

1. Bogăția și diversificarea de forme în raport cu celelalte pronume este dată, pe de o parte, de distincția suplimentară *aton* (clitic) vs. *accentuat* (non-clitic), inexistentă la alte pronume, iar, pe de altă parte, de distingerea formei de acuzativ, care, la alte pronume, este omonimă cu nominativul.
2. Pentru conceptul de *clitic*, vezi DSL, p. 109–110. Cliticele pronominale reprezintă numai un tip gramatical de clitice, de altfel, cel mai numeros și cu semnificațiile gramaticale cele mai importante. Pierderea parțială a autonomiei apare și la alte clase de cuvinte. Caracterizează unele adverbe (vezi *cliticele adverbiale*, numite și *semiadverbe*), unele verbe (*cliticele verbale*); caracterizează global clasa prepoziției (*clitice prepoziționale*) etc.
3. Această diversificare a claselor care pot apărea ca suport morfosintactic (verb, interjecție, nume, prepoziție) reprezintă o particularitate a românei în raport cu limbile romanice, unde cliticele pronominale admit numai suport verbal. Vezi Niculescu (1965), p. 37, unde, pentru română, se disting două tipuri de construcție: cu cliticul legat de verb și cu cel legat de nume.
4. Spre deosebire de infinitiv și gerunziu, care, ca și modurile personale, admit atașarea oricăror clitice pronominale, participiul și supinul, deși suportă determinanți de tip verbal, nu acceptă însă și clitice (vezi: *carte trimisă lor*, dar imposibil *carte *trimisă le* / **le trimisă*; *De ajutat copilul / pe copil*, nu este cea mai ușoară treabă, dar imposibil **De îl ajutat / *de ajutat îl*). Pentru ca determinanții participiului și ai supinului să accepte realizarea prin clitic, este absolut necesară introducerea unui suport verbal (*a fi*, copulativ sau auxiliar, sau *a avea*: *cartea le este trimisă*; *pe copil îl am de ajutat*). Pierderea cliticilor pronominale reprezintă argumentul cel mai important în interpretarea formelor de participiu și de supin ca forme care s-au îndepărtat parțial de verb sau, altfel spus, care și-au pierdut parțial trăsăturile de tip verbal. Pentru participiu, vezi *infra*, capitolul 8.
5. Nu toate interjecțiile predicative acceptă clitice pronominale. De exemplu, *bravo*, deși cu regim de dativ, nu admite și clitic de dativ (*bravo lor*, dar imposibil **le bravo*). Sau interjecțiile onomatopice pot apărea cu determinanți de tip verbal, dar nu și cu clitice pronominale (vezi: *Și el pleosc! o palmă*, dar imposibil: *el *o pleosc!*).
- 6–7. Pe criterii strict distribuționale, s-a propus interpretarea acestor clitice, atunci când apar în contexte specifice genitivului, drept clitice de genitiv (omonime cu cele de dativ). Vezi Manoliu (1967), p. 274–290; vezi și discuția din capitolul 1, nota 9.
8. Regulile de așezare a cliticului pronominal în raport cu suportul verbal sunt mult mai rigide în româna actuală față de româna veche. Cazurile de postpoziție și de intrapoziție sunt frecvente în româna veche (vezi, de exemplu, construcții cu două intraclitice: *„făcutu-le-s-au obroace”*, Neculce), ca și cazurile de variație liberă decurgând din poziția cliticului (*„chematu-l-au”*, alături de *„l-au cinstit”*, Neculce). Nu o dată apar construcții cu cliticul dublu exprimat, în antepunere și în postpunere (*„l-au slobozitu-l”*, *„i-au închisu-i”*, *„de-l porni-l”*, Neculce). Pentru așezarea cliticului în limba veche, pentru oscilația de topică și pentru raportul românei cu alte limbi romanice din perioada lor arhaică, vezi Ripeanu (2002), p. 199–212.

9. Cele două serii de forme, cu *i*-protetic și fără *i*-, fac ca inventarul de forme pronominale ale personalului și ale reflexivului (în special ale personalului) să fie deosebit de bogat, mult mai bogat decât al celorlalte pronume și mult mai bogat decât al pronumelor corespunzătoare din alte limbi, chiar în limbile în care există clitice pronominale.
10. Acest tablou complicat de forme clitice, cu utilizări când conjuncte, când libere, când cu *i*-protetic, când fără *i*-protetic, când în encliză, când în procliză față de cuvântul-suport, face ca pronumele personal și reflexiv să reprezinte unul dintre capitolele cele mai dificile din gramatica limbii române; vezi și Niculescu (1965), p. 66–67.
11. Structurile sintactice de invectivă (ex. *arză-te-ar focul! Lovi-te-ar moartea! Mîncă-v-ar cîinii! Uscă-i-s-ar ochii!*) preferă postpunerea și interpunerea cliticului și în româna actuală, amintind de structurile arhaice cu clitic.
12. Vezi și *supra*, § 1.1.
13. Funcția de *dativ posesiv* din componența G(rupului)V(erb)al constituie un *complement de tip special*, ale cărui particularități constau în natura obligatoriu *ternară* a construcției, structură în care, în afara verbului, sunt cuprinse obligatoriu și două nominale, ambele dependente față de verb, dar legate între ele printr-o relație de posesie (posesorul și obiectul posedat). Vezi Dindelegan (1992), p. 122–124, unde se distinge această poziție de una tipică de atribut, poziție din structura G(rupului)N(ominal), caracterizată printr-o relație *binară*.
14. Nominalul cuprins în relația de posesie este dependent față de verb, relație care explică apariția unei organizări de tip *ternar*. Nominalul, în raport cu verbul, apare: • fie în poziția de obiect direct (*ți-ai irosit viața, ți-am găsit lucrarea*); • fie în poziția de subiect (*ți-au venit copiii, ți-a pierit interesul, ți s-a stricat ceasul*); • fie în poziția de obiect prepozițional / grup circumstanțial (*îți stau la dispoziție, îmi caut de sănătate, îți ies în întâmpinare, îți plâng de milă, îți port de grijă, îți bate în ușă, ți-am pus în buzunar*); • fie în poziția de obiect indirect (*nu-mi cred ochilor și urechilor*); • fie în poziția de nume predicativ (*îmi este frate*). Rar, este implicat în relația de posesie un determinant al numelui, relația cu verbul fiind intermediată de alt nume dependent față de verb, ceea ce are ca efect o „legătură” sintactică nu între trei termeni, ca în construcțiile curente, ci între patru termeni: clitic + verb + nume₁ (dependent de verb) + nume₂ (dependent al numelui₁) (ex. *îmi₂ lipsesc bucăți₁ din rochie₂, își₂ petrece o parte₁ din viață₂, își₂ cunoaște lungul₁ nasului₂*).
15. Este o deosebire esențială între această poziție și cea anterioară, deosebire derivând nu din semantica raportului (în ambele, există un raport de „posesie”), ci din sintaxa raportului, un raport obligatoriu *binar vs. ternar*. Cele două poziții au fost distinse și terminologic, pentru relația *binară* folosindu-se *atributul pronominal*, iar pentru relația *ternară*, *dativul posesiv*. În ce privește cazul acestui atribut pronominal (*dativul sau genitivul*), asta depinde de interpretarea cazuală dată cliticului pronominal. Gramatica clasică / tradițională recunoaște aici un clitic (personal sau reflexiv) în cazul *dativ*. Gramatica structuralistă interpretează aceeași formă drept clitic de genitiv al pronumelui personal sau reflexiv (vezi Manoliu (1967); pentru argumente, vezi *supra*, capitolul 1, nota 9).

16. Acest tip de sinonimie caracteristică limbii române, precum și identitatea de contexte (pentru adjectivul posesiv și cliticul de *dativ* cu valoare posesivă) au constituit argumente esențiale pentru interpretarea formelor în discuție ca forme de genitiv ale pronumelui personal sau reflexiv, distinse între ele după natura *clitică vs. non-clitică* (*împrejurul meu* = genitiv al pronumelui personal de pers. 1, realizare non-clitică, *vs. împrejur-mi* = genitiv al pronumelui personal de pers. 1, realizare clitică). Vezi Manoliu, *art. cit.* Distincția *personal vs. reflexiv*, pentru pers. 1 sau a 2-a, este numai una contextuală, spre deosebire de pers. a 3-a, unde apare și o distincție formală: *împrejurul-i* (clitic de genitiv personal) *vs. împrejurul-și* (clitic de genitiv reflexiv).
17. Pentru analiza acestor modificări semantice, sintactice și stilistico-lexicale, ca și pentru trecerea *continuu* de la cliticul *sintactic* la cel *non-sintactic*, vezi Dindelegan (1994). Situații asemănătoare apar și în alte limbi romanice; vezi, pentru franceză, Leclère (1976), p. 73–96; Kleiber (1990), p. 24–50.
18. Pentru examinarea lui „*o*” *neutru*, vezi Dindelegan, *art. cit.* și Zafiu (1996).
19. Pentru *dativul* cu valoare „*etică*”, vezi Iordan (1975), p. 114.
20. *Dativul* cu valoare „*etică*” apare la Iordan, *loc. cit.*
21. Pentru verbele cu reflexiv obligatoriu și pentru distingerea lor de verbele cu reflexiv sintactic, vezi Dindelegan (1992), p. 70–73.
22. Vezi și *infra*, capitolul 10.
23. Pentru situația sintactică a lui „*se*” *pasiv, pasiv-impersonal* sau numai *impersonal*, vezi Dindelegan (1992), p. 68–69, 78.

BIBLIOGRAFIE CITATĂ

- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (1994) = Gabriela Pană Dindelegan, *Pronumele „o” cu valoare neutră*, în „*Limbă și literatură*”, 1994, nr. 1, p. 9–16
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
- Iordan (1975) = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, Editura Științifică
- Kleiber (1990) = Georges Kleiber, *Quand „il” n’a pas d’antécédent*, în „*Langages*” 97, mars 90, p. 24–50
- Leclère (1990) = C. Leclère, *Datifs syntaxiques et datif éthique*, în J.-C. Chevalier et M. Gross, *Méthodes en grammaire française*, Paris, Klincksieck, p. 73–96
- Manoliu (1967) = Maria Manoliu, *Genitivul pronumelui personal în limba română contemporană*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, p. 274–290
- Niculescu (1965) = Alexandru Niculescu, *Caracteristici ale flexiunii pronominale românești; Trăsături ale sintaxei limbii române, în Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică
- Rîpeanu (2002) = Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Locul pronumelor neaccentuate din limba română veche în perspectivă romanică*, în „*Actele Colocviului Catedrei de limba ro-*

mână. Perspective actuale în studiul limbii române", Editura Universității din București, p. 199–212

Zafiu (1996) = Rodica Zafiu, *Sur quelques particularités syntaxiques du verbe en roumain familier et argotique*, în Maria Iliescu, Sanda Sora (Hrsg.), *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, München, Würzburg, Wissenschaftlicher Verlag A. Lehmann (Balkan-Archiv, Neue Folge, 11), p. 203–210.

Capitolul 7

Există grade de tranzitivitate?

1. Accepții ale tranzitivității; grade de tranzitivitate

1.1. În dicționarele de terminologie lingvistică, s-au subliniat deja accepțiile diferite ale termenului *tranzitivitate* (DSL, p. 552–555), fie ca trăsătură *lexico-sintactică* a verbelor / a predicatelor¹, constând în necesitatea complinirii semantice printr-un obiect, fie ca trăsătură *strict sintactică*, manifestându-se prin capacitatea de apariție a verbului în contextul unui obiect direct, context specificat prin mărci proprii fiecărei limbi, fie ca trăsătură *logico-semantică* actanțială / argumentală, constând în capacitatea verbului / predicatului de a apărea într-o configurație cu doi actanți / două argumente. Comună acestor accepții este capacitatea verbului / predicatului, în calitate de centru de grup, de a-și asocia două G(rupuri)N(ominale), dintre care unul este așezat obligatoriu într-o poziție sintactică de obiect.

În cadrul accepției strict sintactice, există diferențe de concepere în funcție de *tipul de obiect* luat în considerație, distingându-se (*apud* Blinckenberg (1960)) *tranzitivele directe*, care se construiesc cu obiect direct, de cele *indirecte*, construite cu obiect indirect, iar, în funcție de numărul de obiecte, distingându-se *monotranzitivele*, cele construite cu un singur obiect, de *bitranzitive*, construite simultan cu două obiecte, fie unul direct și altul indirect (ex. *Ți-am dat o carte*), fie ambele, directe (ex. *Te-am învățat carte*²).

În lingvistica românească, tranzitivitatea, privită *strict sintactic*, a fost limitată la *tranzitivitatea directă*, deci la capacitatea verbului de a se construi cu un obiect direct, lexicalizat în context sau nelexicalizat, dar posibil de a fi introdus (ceea ce gramaticile clasice numesc *verb tranzitiv folosit absolut*).

Deși clasa verbelor tranzitive este, în mod curent, bivalentă, construindu-se simultan cu obiect direct și subiect, pentru situația specia-

lă a românei, limbă de tip *pro-drop*³, care admite deci nelexicalizarea (neexprimarea) subiectului și chiar inexistența lui⁴, nu este exclusă posibilitatea unei clase de verbe monovalente și tranzitive, adică verbe caracterizate prin construcția cu un singur nominal, așezat în poziția obiectului direct (tipul: *mă plouă, mă ninge*)⁵. Nu este exclusă, de asemenea, existența unei clase de verbe bivalente, impersonale și tranzitive (tipul: *mă apasă la stomac, mă doare în piept, mă furnică în spate, mă mănâncă la ceafă, mă ustură la cot*), care se caracterizează prin combinarea cu două grupuri nominale, unul, în poziția obiectului direct, iar celălalt, în poziția unui circumstanțial de loc⁶.

1.2. Indiferent de tipul de accepție adoptat pentru verbul / predicatorul tranzitiv, toate teoriile tranzitivității și, în primul rând, cea *strict sintactică*, atrag atenția asupra dificultății de a stabili granița precisă dintre *tranzitiv* și *intransitiv*, trecerea de la o clasă la alta fiind *graduală, continuă*.

S-a arătat deja (DSL, p. 553) că fluctuația granițelor de la o clasă la alta se manifestă atât în plan *sintactic*, cât și *semantic*. Dintre semnele fluctuației, amintim: • În istoria limbii, se constată trecerea de la o clasă la alta fără nici o modificare în semantica internă a verbului (vezi, de exemplu, arhaisme sintactice păstrate în expresii fixe: *a nu-și crede ochilor și urechilor*, unde *a crede* conservă un regim arhaic cu dativul, față de utilizarea actuală tranzitivă). • În momentul actual de limbă, apar dese cazuri de variație sintactică liberă în construcția aceluiași verb (vezi, pentru româna actuală: *a ajuta pe cineva / a ajuta cuiva; a spera ceva / a spera la ceva; a și-o aminti / a-și aminti de...; a colinda satele / a colinda prin sate; a apăsa suportul / a apăsa pe suport* etc.). • Mecanismul sintactic al pasivizării are ca efect contextual trecerea construcției tranzitive într-una intransitivă, micșorându-se, astfel, distanța sintactică dintre cei doi poli ai tranzitivității. • Numeroase verbe intransitive pot fi construite, accidental, cu un obiect intern (*a-și trăi traiul, a visa vise urâte, a lupta o luptă dreaptă*), verbe neprimind un rol tematic și neacceptând decât parțial testele tranzitivității. • Dificultatea separării între cele două clase o ridică verbele *ergative*⁷ (sau *inacuzative*), a căror caracteristică este prezența unor trăsături comune atât cu tranzitivele, cât și cu intransitivele. Comune cu tranzitivele sunt, sub aspect semantic, prezența actantului Pacient, iar, sub aspect sintactic, posibilitatea adjectivizării participiului (*Frunzele cad* – frunze căzute; *Fântâna seacă* – fântână secată; *Temperatura crește / scade* – temperatură crescută / scăzută; *Brânza se strică* – brânză strică, fenomen caracterizând și verbe tranzitive, dar inexistent la intransitive⁸: *El citește cartea* – carte citită, dar

Copilul înoată – **copil înotat*). Comună cu intransitivele este, sub aspect sintactic, inexistența obiectului direct, ca urmare a așezării Pacientului în poziția subiectului, așezare care are loc în absența sensului pasiv al verbului (*Cireșele se coc în luna mai, Frunzele cad toamna, Temperatura a crescut în ultimii ani, Brânza s-a stricat*)⁹.

Cercetătorii au avansat ideea *gradelor de tranzitivitate* (DSL, p. 554), introducând, între cele două puncte extreme, *verb tranzitiv vs. verb intransitiv*, o treaptă intermediară a clasei *inacuzativelor*.

1.2.1. În cele ce urmează, ne propunem să completăm informația anterioară cu noi aspecte. • Urmărim să subliniem că, în afara verbelor *inacuzative* (*ergative*), chiar și în interiorul clasei verbelor tranzitive (cu tranzitivitate sintactică de necontestat), există *grade diferite de tranzitivitate*, distingându-se o *tranzitivitate sintactică forte* și o *tranzitivitate sintactică slabă* (vezi Cornilescu (2002), p. 30–32)). • Ne propunem, de asemenea, să precizăm testele sintactice ale *tranzitivității forte*, iar, pe baza lor, să delimităm subclasele de verbe tranzitive: *cu tranzitivitate forte vs. cu tranzitivitate slabă* (eventual cu mai multe grade de tranzitivitate slabă) și să stabilim relația dintre ele (adică posibilitatea și condițiile trecerii contextuale de la un uz la altul).

2. Teste de recunoaștere a tranzitivității forte

În română, limbă în care există clitice pronominale (de pronume personal și de pronume reflexiv) cu forme proprii de acuzativ, distincte de cele de dativ, și unde există fenomenul dublării obiectului direct printr-un clitic pronominal în acuzativ, testele *tranzitivității forte* sunt: (a) posibilitatea construcției regentului cu un obiect direct realizabil printr-o formă de clitic pronominal în acuzativ; (b) posibilitatea dublării obiectului direct prin forma de clitic, clitic care anticipă sau reia obiectul; (c) acceptarea pasivizării (cf. DSL, p. 552).

Dintre acestea, testul (a), utilizat independent, nu este concludent, date fiind numeroasele apariții de clitice pronominale de acuzativ non-sintactic, adică de clitice care, deși au formă de acuzativ, nu ocupă ele singure o poziție sintactică, având alte motivații de apariție decât trăsăturile de subcategorizare ale verbului¹⁰. Amintim că întră aici toate situațiile de clitic reflexiv obligatoriu în acuzativ, constituind un formant obligatoriu al verbului (ex. *a se aștepta (la ceva), a se gudura, a se hărzi, a se mândri, a se preta, a se sinchisi, a se teme*), precum și situațiile de clitic personal cu valoare „neutră”, numai cazurile în care acesta nu

ocupă poziția de obiect direct (ex. *a o șterge „a pleca”, a o tuli, a o lua (la dreapta), a o lua razna, a o lua la sănătoasa, a o da în străchini, a o pune de mămăligă* etc.).

Testul (b), al dublării, subordonează pe (a), întrucât dublarea nu este posibilă decât în condițiile distribuționale ale acceptării unui clitic pronominal. Prin urmare, clasa regenților care au caracteristica *tranzitivității forte* se limitează la acei regenți care satisfac, succesiv, testele (b) și (c). Gradul de tranzitivitate diminuează dacă regentul, deși se combină *direct* (neprepozițional) cu un nominal, altul decât subiectul sau numele predicativ, satisface numai unul dintre testele de tranzitivitate și scade și mai mult, până la limita *inferioară* a tranzitivității, dacă nici unul dintre teste nu este satisfăcut.

Apartin tranzitivității forte verbe ca: *a citi, a iubi*, care satisfac testele (b) și (c), inclusiv pe (a) (vezi: *Cartea o citesc, Cartea este citită de mine; Pe mama o iubesc, Mama este iubită de toți cei din jur*).

3. Două trepte de tranzitivitate slabă

Prezentăm, în cele ce urmează, două trepte de *tranzitivitate slabă*: (a) o treaptă intermediară, reprezentată de regenții care, deși acceptă un nominal legat direct, altul decât subiectul sau numele predicativ, și deși acceptă testul dublării, nu satisfac și pasivizarea și (b) altă treaptă, la limita inferioară a tranzitivității, reprezentată de regenții care, deși acceptă un nominal legat direct, altul decât subiectul sau numele predicativ, nu admit nici pasivizarea, nici dublarea.

3.1. Prima treaptă de tranzitivitate slabă este reprezentată de regenții verbali care, deși admit dublarea, nu admit pasivizarea (vezi și capitolul 9, destinat pasivului). Pentru exemplificare, folosesc câteva verbe cu această caracteristică, atrăgând atenția asupra faptului că neacceptarea pasivizării apare ca reflex al unei constrângeri sintactico-semantică a acestor verbe, care, în întregime, aparțin clasei *non-agentivelor*, adică verbe care nu admit Agentul în structura lor de roluri¹¹. Se cuprind aici:

- verbul de posesie *a avea* (vezi construcțiile: *O am pe bunica la mine, dar *Bunica este avută la mine*);

- verbul modal *a vrea*¹² (vezi construcțiile: *Vreau casa, nu livada / Casa o vreau, dar *Casa este vrută de mine*);

- verbele de senzație fizică (vezi construcțiile: *Pe mine mă doare / mă mănâncă / mă ustură / mă furnică spatele, dar *Sunt durută / măncată / usturată / furnicată de...*);

- verbele de senzație psihică (vezi: *Pe mine mă miră / mă entuziasmează / mă pasionează / mă interesează / mă uimește situația, dar *Sunt mirată / entuziasmată / pasionată / interesată / uimită de...*, unde ultimele construcții, deși posibile, nu au sens pasiv);

- verbele „locative” *a cuprinde, a conține*, al căror Locativ este așezat în poziția de subiect (ex. *Întreaga informație o cuprinde / o conține / rezumatul, dar *Întreaga informație este cuprinsă / conținută / de / în...*, construcții neacceptabile pentru sensul pasiv);

- verbele relaționale „de echivalență” *a constitui, a reprezenta* (ex. *Noutatea o constituie / o reprezintă interpretarea, dar *Noutatea este constituită / reprezentată de...*, cu aceeași observație a neacceptării construcției cu *a fi* pentru sensul pasiv);

- verbul *a costa*, care, deși se combină direct cu două nominale, fără ca acestea să aibă rolul de subiect sau nume predicativ, pentru un nominal nu admite nici unul dintre teste, iar pentru celălalt, admite numai testul dublării, nu și pe cel al pasivizării (ex. *Pe mine, curajul m-a costat viața, dar *Am fost costată viața*) etc.

3.2. Există clasa compactă a verbelor cu două obiecte, diferențiate deja de gramatica structuralistă ca tip de poziție sintactică¹³, unul reprezentând obiectul direct, iar celălalt, obiectul secundar (tipul: *a anunța pe cineva ceva, a întreba pe cineva ceva, a învăța pe cineva ceva, a ruga pe cineva ceva, a trece pe cineva strada*). Unul dintre argumentele care au stat la baza diferențierii celor două poziții a fost și acela al satisfacerii testelor de tranzitivitate numai de către unul dintre obiecte, în timp ce al doilea nu îndeplinește nici unul dintre cele două teste (vezi: *Pe mine m-a anunțat ora plecării, Eu am fost anunțată de colegi ora plecării; Pe Ion l-a întrebat tabla înmulțirii, Ion a fost întrebat tabla înmulțirii*). Se deduce de aici că unul dintre obiecte, cel care admite ambele teste de tranzitivitate, probează un grad înalt de tranzitivitate, în timp ce al doilea obiect, care nu admite nici unul dintre teste, se află la limita „de jos” a tranzitivității. Găsim aici argumente pentru observația că gradele de tranzitivitate, probate sintactic, nu au legătură directă cu rolul tematic al obiectului, tranzitivitatea „forte” nefiind în mod necesar legată de calitatea de Pacient. În construcția aici analizată, Pacientul este obiectul tranzitivității „slabe”, în timp ce obiectul tranzitivității „forte” este reprezentat de Beneficiar. Prin urmare, din punctul de vedere al tranzitivității, Beneficiarul are, pentru acest tipar sintactic, un grad de relevanță mai mare decât Pacientul.

3.3. Există clase compacte de verbe care, în unele utilizări, admit testele de tranzitivitate, iar, în altele, nu le admit sau le admit numai pentru unul dintre nominalele legate direct. Să se compare următoarele construcții:

- (a) *Caut menajeră* – (a') *Îl caut pe Ion*;
- (b) *Găsesc meditator* – (b') *Îl găsesc pe Ion* – (b'') *L-am găsit pe Ion meditator pentru copiii mei*;
- (c) *Angajez grădinar* – (c') *Îl angajez pe Ion* – (c'') *Îl angajez pe Ion grădinar*;
- (d) *Astăzi, alegem director* – (d') *Îl alegem pe Ion* – (d'') *Îl alegem pe Ion director*;
- (e) *Numim / delegăm / trimitem ambasadori* – (e') *Îl numim / îl delegăm / îl trimitem pe Ion* – (e'') *Îl numim / îl delegăm / îl trimitem pe Ion ambasador*;
- (f) *Formez / scot / pregătesc muzicieni* – (f') *L-am format / l-am scos / l-am pregătit pe Ion* – (f'') *L-am format / l-am scos / l-am pregătit muzician excelent*;
- (g) *Am profesoară bună* – (g') *O am pe Ioana și sunt fericită* – (g'') *O am pe Ioana profesoară*.

Toate aceste verbe au o trăsătură comună, constând în asocierea *succesivă* sau *simultană* cu două nominale legate direct, dar fiecare cu „citire” diferită: fie o citire „predicativă”, adică un nominal care desemnează o „proprietate” / o „calitate” (citirile: (a)–(g)), fie o citire „individuală” (vezi citirile: (a')–(g')). Exceptând pe *a căuta*, care apare numai *succesiv* în cele două ipostaze, celelalte verbe admit și coocurența nominalilor cu citiri diferite (vezi (b'')–(g'')).

Testele de tranzitivitate sunt satisfăcute *integral* numai pentru citirile „individuale” (vezi: *Îl caut pe Ion* – *Ion este căutat de...*; *Îl angajez pe Ion* – *Ion este angajat de...*; *Îl trimit pe Ion* – *Ion este trimis de...*), exceptând verbul *a avea*, care, pentru citirea „individuală”, admite numai unul dintre teste, cel al dublării (*O am pe Ioana* – **Ioana este avută de...*). Aceleași verbe, în cazul obiectului cu citire „predicativă” (de nume de proprietate), nu satisfac testul dublării¹⁴, ci numai pe cel al pasivizării (vezi: *Mi-a fost căutat înlocuitor*; *Mi-a fost găsit înlocuitor*; *Mi-a fost angajat / numit / trimis / ales / fixat / pregătit înlocuitor*; *La această școală sunt formați muzicieni*). Prin urmare, verbele în discuție au capacitatea manifestării, de la o utilizare la alta, în funcție de „citirea” nominalului, a gradelor diferite de tranzitivitate: în (a')–(f'), se actualizează un grad *forte* de tranzitivitate, iar în (a)–(f), un grad *slab* de tranzitivitate, manifestat prin legarea directă de regent și prin acceptarea pasivizării, dar prin pierderea unuia dintre testele de tranzitivitate. Aceleași verbe, cu

excepția lui *a căuta*, admit și utilizarea concomitentă cu două nominale, actualizând, pentru fiecare, trepte diferite de tranzitivitate. *A avea*, din (g), care nu satisface nici unul dintre teste, apare, în raport cu (a)–(f), la un nivel și „mai jos” de tranzitivitate.

Observând această deosebire a gradelor de tranzitivitate, corelată și cu alte distincții de comportament (vezi, de exemplu, articularea, respectiv construcția cu „pe”, pentru nominalul cu citire „individuală” vs. non-articularea, respectiv imposibilitatea construcției cu „pe”, pentru nominalul cu citire „predicativă”¹⁵; vezi și Cornilescu (2002)), gramatica românească a distins, în cazul folosirii coocurente, două poziții sintactice: pe de o parte, obiectul direct, în cazul citirii „individuale”, iar pe de alta, elementul predicativ suplimentar (numit de unii lingviști și „complement al calității”¹⁶), în cazul citirii „predicative”. De altfel, anterior acestei etape de interpretare, în plină perioadă structuralistă, cele două poziții fuseseră distinse morfologic, prin observarea faptului că numai unul dintre nominale acceptă substituția cu o formă clitică de pronume personal, probând, astfel, apariția cazului acuzativ, în timp ce celălalt nominal nu admite substituția cu o formă specifică de acuzativ pronominal, nefiind deci un acuzativ „autentic”, ci reprezentând un alt caz, numit caz „neutru” și simbolizat prin X¹⁷.

Ne punem întrebarea dacă același criteriu de distincție n-ar trebui să funcționeze și pentru aparițiile *succesive* ale celor două nominale, atribuind celor două nominale funcții sintactice diferite: obiect direct, în utilizările (a')–(f'), utilizări ale tranzitivității forte, vs. altă poziție, o poziție diferită de a obiectului direct, în utilizările (a)–(f), în utilizările de minimă tranzitivitate.

3.4. Gradul de tranzitivitate este diferit și în funcție de forma din paradigma verbului, probleme speciale punând verbele aflate la forme verbale nepersonale.

Dintre formele verbale nepersonale, infinitivul și gerunziul se deosebesc în mai mică măsură de verbul prototipic¹⁸ (adică de verbul aflat la mod personal), întrucât, admițând asocierea cu un clitic pronominal și admițând forme specifice de diateză, păstrează capacitatea acceptării ambelor teste de tranzitivitate. O situație cu totul diferită au însă *supinul* și *participiul*.

3.4.1. *Supinul* păstrează, în unele apariții, trăsături *parțiale* de tip verbal (vezi Dindelegan (1992), p. 132–134), implicând capacitatea combinării *directe* cu un nominal, altul decât subiectul sau numele predicativ (ex. *Termin de citit cartea*, *Mi-e greu de citit cartea*, *Se apucă de citit car-*

tea, Se pregătește de făcut mari schimbări, A luat la purcat soluția, „Instrument de curățat părul de pe haine”, „Echipament pentru manipulat marmură, lemn, sticlă, metal”, P.A., 782). Ca și obiectele directe prototipice, în cazul îndeplinirii condițiilor lexico-semantică ale utilizării lui „pe”, obiectul dependent de supin primește și el această construcție (vezi capitolul 10, destinat determinantilor supinului): *De condamnat pe altul este mai greu decât pe tine însuși*.

Cu toate acestea, gradul de tranzitivitate al supinului este diminuat, ca urmare a nesatisfacerii nici unuia dintre testele de tranzitivitate. Nesatisfacerea testelor de tranzitivitate este efectul unor particularități distribuționale ale supinului, toate marcând *diminuarea naturii verbale* a acestei forme (vezi și Dindelegan (1992) *loc. cit.*). Astfel, supinul pierde capacitatea combinării cu un clitic și, implicit, posibilitatea dublării. Supinul pierde mărcile de diateză, iar, pe plan semantic, nu satisface opoziții de diateză, valorile de diateză, atunci când apar, fiind cuprinse în matricea semantică a supinului.

3.4.2. Participiul, deși păstrează și el câteva trăsături de tip verbal (vezi capitolul 8, destinat participiului), este lipsit, chiar și în condițiile în care este un participiu provenind de la un verb tranzitiv cu valoare „activă”, de capacitatea de a primi complement direct, pierzând total trăsătura tranzitivității (vezi participii active ca: „*Drumețul pățit e acela care... nu se bucură până n-a ajuns*” (Iorga); vezi și *om băut* „care a băut”, *om mâncat* „care a mâncat”, *om învățat* „care a învățat și știe multe”). Spre deosebire de supin, unde tranzitivitatea, atunci când se manifestă, ajunge la pragul minim de manifestare, în cazul participiului, tranzitivitatea este *inexistentă*, fie ca urmare a folosirii lui cu valoare pasivă, fie ca urmare a *diminuării* în și mai mare măsură a naturii lui verbale.

3.5. S-a pus întrebarea dacă substantivele de proveniență verbală (infinitive lungi substantivizate, supine substantivizate, substantive postverbale derivate cu sufixe, substantive postverbale derivate regresiv), care păstrează unele trăsături transmise de la verbul prototipic, mai prezintă semne ale tranzitivității. Pentru limba actuală¹⁹, răspunsul este negativ, dat fiind faptul că formele în discuție nu au capacitatea combinării *directe* cu un nominal în acuzativ. Orice determinant direct al acestora, dacă nu este nume predicativ, are fie formă de genitiv (*administrarea averii, cititul cărții, chemarea profesorului*), fie de dativ (*predarea limbii române străinilor*).

Totuși, în limba actuală, sub impactul puternic al limbajului anunțurilor publicitare, se răspândesc din ce în ce mai mult construcții de tipul: *vulcanizare și echilibrare roți, reparare și încărcare aer condiționat*, P.A., 219, *Vinde stingătoare incendiu*, *idem*, p. 458, *producător și exportator șuruburi, prezoane, tije, piulițe*, *idem*, p. 698, *mașini pentru șlefuire și recondiționare pardoseli, importator unelte scule*, *idem*, p. 782, în care substantive postverbale (toate având ca bază un verb tranzitiv), fie denumind acțiunea (*șlefuire, recondiționare*), fie denumind agentul (*importator, producător, exportator*) sau instrumentul (*stingătoare*), își atașează direct Pacientul. Uneori, în același anunț publicitar, apar amestecate supine nearticulate (cu statut morfologic incert) și infinitive lungi substantivate (vezi: „*Vă oferă: - testări și reglări direcție, suspensie, frâne...; - curățat injectoare; - redresări caroserii avariate*”, *idem*, p. 217), semn că cele două regente (tipul: *testări, reglări* vs. tipul: *curățat*) se comportă identic. Chiar dacă limitate ca uz stilistic la limbajul publicitar, unde sunt explicabile prin caracteristicile „telegrafice” ale stilului, aceste apariții indică o „revenire” la gradul minim de tranzitivitate, marcată prin posibilitatea legării „directe” a Pacientului. Cum nici unul dintre testele de tranzitivitate forte nu este satisfăcut, situația rămâne la pragul minim de tranzitivitate, asemănător cu ceea ce apare în cazul supinului (vezi *supra*, § 3.4.1.).

3.6. S-a pus, de asemenea, întrebarea dacă există adjective tranzitive (vezi Dindelegan (1992), p. 52–56), în special în cazul adjectivelor de proveniență verbală sau având o relație de derivare sau lexicală cu un verb.

Pentru majoritatea adjectivelor românești, răspunsul este categoric negativ. Rămân, însă, în discuție un număr restrâns de adjective, care comportă o analiză specială.

3.6.1. O clasă o reprezintă adjectivele construite obligatoriu cu prepoziția „pe” (*furios pe, gelos pe, invidios pe, mândros pe, sigur pe, supărat pe*). La o analiză atentă, se constată că nu îndeplinesc condiția de tranzitivitate, având în vedere că „pe” apare și în condițiile unui nominal non-animat (*furios pe situație, gelos pe reușita altuia, invidios pe averea altuia*) și că nu se înregistrează nici măcar o singură construcție în care determinantul adjectivului să apară legat direct (neprepozițional) de regent. Atunci când există un verb corespunzător acestor adjective (*a se înfuria pe, a gelozi pe, a învidia pe, a se mânia pe, a se supăra pe*), apar diferențe de regim de la un verb la altul: verbele reflexive nu satisfac testele de tranzitivitate, comportându-se identic cu adjectivele corespunzătoare, în timp ce verbele nereflexive (*a gelozi, a învidia*), dimpotrivă, au comportament clar tranzitiv, răspunzând pozitiv la testele de tranziti-

vitare (*l-am invidiat pe, X a fost invidiat de toată clasa*). Spre deosebire de verb, în cazul adjectivelor, există un tratament unic. Construcția cu „pe”, fiind o restricție obligatorie a acestor adjective, este un semn cert de intransitivitate.

3.6.2. Adjectivul dator are, spre deosebire de cele anterioare, o situație specială, căci suportă legarea „directă” (neprepozițională) de un nominal (ex. *mi-e dator bani / viața / recunoștință*). Date fiind caracteristicile distributive ale adjectivului, care nu suportă clitice și nu acceptă nici mărcile de diateză, ambele teste de tranzitivitate nu sunt satisfăcute, adjectivul aflându-se la limita inferioară a tranzitivității. Chiar și așa stând lucrurile, trebuie remarcat caracterul oscilant al construcției, care variază între: (a) o construcție prepozițională (*îmi este dator cu viața / cu atâția bani*); (b) o construcție adverbial-cantitativă (*îmi este dator mult / Cât îmi este dator?*); (c) o construcție legată direct, neprepozițional (*mi-e dator bani / viața*). Primele două construcții sunt, fără nici un dubiu, intransitive. Numai ultima construcție se plasează la pragul minim de tranzitivitate. Caracterul oscilant al construcției, variind între două tipare intransitive și unul de tranzitivitate minimă, este un indiciu suplimentar că tranzitivitatea sintactică nu este o caracteristică a clasei adjectivului.

4. Concluzii

Ideea acestui capitol a fost sublinierea faptului că *tranzitivitatea sintactică*, legată în mod necesar de *natura verbală* a regentilor sau de relația regentului cu o bază verbală, nu cunoaște același grad de manifestare, între verbele *tranzitive* și cele *intransitive*, incluzându-se, în afara clasei *inacuzativelor*, alte trepte de tranzitivitate. • La polul superior al scării de tranzitivitate, ceea ce am numit *tranzitivitate forte*, măsurabilă prin capacitatea satisfacerii ambelor teste de tranzitivitate, apar verbe agentive la moduri personale, iar, dintre modurile nepersonale, infinitivul și gerunziul. • În ierarhia gradelor de tranzitivitate, urmează ceea ce am numit *tranzitivitate slabă*, măsurabilă prin satisfacerea numai a unuia dintre testele de tranzitivitate și prezentă la verbe non-agentive sau la unele dintre verbele al căror nominal primește citiri „predicative”. • La polul inferior al tranzitivității, apare ceea ce am numit *tranzitivitate minimală*, marcată prin simpla legare directă (neprepozițională) a nominalului de regent, fără satisfacerea nici unuia dintre testele de tranzitivitate. *Tranzitivitatea minimală* apare, sporadic, la verb: o găsim la unele construcții verbale analizate în § 3.3., la obiectul

secundar și la formele de supin. În afara clasei verbului, *tranzitivitatea minimală* apare la adjectivul *dator* și, cu limitări de frecvență și de uz stilistic, la unele postverbale substantivale. • În exteriorul scării de tranzitivitate, se plasează *verbele inacuzative și adjectivele participiale inacuzative*, care, deși folosite în structuri intransitive, deci fără atașarea directă a unui obiect, au trăsături comune cu tranzitivele, conștând în asocierea cu un actant căruia îi atribuie rolul Pacient²⁰.

NOTE

1. *Predicatul* este utilizat aici nu în accepția lui sintactică, ci în accepția logico-semantică, desemnând clasa de cuvinte (nu numai de verbe) care exprimă „proprietăți” ale indivizilor. Cu această caracteristică apar adjectivele, în oricare poziție sintactică a acestora, adjectivele exprimând proprietăți ale indivizilor (*X este trist, X este bolnav*) sau relații între indivizi (*X este drag lui Y, X este sătul de Y*). Cu aceeași caracteristică apar, în unele dintre pozițiile lor sintactice (în poziția de nume predicativ și de element predicativ suplimentar), și substantivele (*X este profesor, X este frate cu Y, X este numit profesor*).
2. Cele două obiecte, ambele „directe” (în sensul că ambele pot fi legate „direct” de verb), se deosebesc ca poziție sintactică și ca rol semantic-sintactic. Argumentele esențiale sunt: • neacceptarea coordonării, semn că nu reprezintă aceeași poziție; • acceptarea testului dublării și al pasivizării numai de către unul dintre nominale (vezi *infra*, § 3.2.); • primirea (de la centrul verbal) a unor roluri actanțiale diferite: Beneficiar, pentru obiectul care suportă pasivizare și dublare, dar Pacient, pentru celălalt obiect. Pentru demonstrație, vezi și Dindelegan (1976), p. 91–93.
3. Limbile de tip *pro-drop*, tip căruia îi aparține și româna, sunt limbi care acceptă neexprimarea subiectului, fie că acesta este recuperabil contextual (din contextul lingvistic sau situațional), fie că rămâne parțial recuperat sau chiar nerecuperat (situația cunoscută sub numele de „subiect nedeterminat”).
4. Există o deosebire importantă între *nelexicalizare* și *inexistență*. • Primul concept se referă la capacitatea verbului de a accepta subiect, subiect care, dintr-un motiv sau altul, nu este exprimat, fiind recuperat referențial (vezi subiectul „inclus” și cel „subînțeles”). • Al doilea, însă, privește clasa de verbe inaptă sintactic de a primi poziția de subiect. Se includ aici fie construcții cu verbe meteorologice (sau verbe primind contextual sens meteorologic și / sau temporal; ex. *ninge, plouă, burnîțează, viscolește, toarnă cu găleata, se întunecă, se luminează de ziuă*), fie verbe psihologice, care, deși bivalente, nu așază nici unul dintre nominale în poziția subiectului (*îi pasă de, îi arde de, îi pare rău / bine de, i s-a urât de*).
5. Vezi Guțu Romalo (1967), p. 298, unde este înregistrat acest tipar sintactic.
6. Verbele aici în discuție, în a căror schemă actanțială apare un Locativ, acceptă construcții sintactice variate, permițând așezarea Locativului fie în poziția sintactică de circumstanțial (precum în exemplele noastre), fie în poziția de subiect (vezi: *Mă apasă stomacul, Mă doare pieptul, Mă mănâncă ceața* etc.).
7. Pentru conceptul de (verb) *ergativ / inacuzativ*, vezi DSL, p. 202, 554.

8. Vezi și capitolul 8, destinat participiului.
9. Trebuie deosebite construcțiile al căror Pacient se așază în poziția subiectului în condițiile absenței sensului pasiv de construcțiile pasive propriu-zise, în care așezarea Pacientului în poziția subiectului este efectul unei „deplasări” a nominalului obiect, deplasare asociată cu apariția sensului „pasiv”. Să se compare structuri (parțial) omonime ca: *Cireșele se coc în luna mai* (inacuzativ, non-pasiv) vs. *Prăjitura se coace cu ceasul în mână* (pasiv). În toate construcțiile pasive (pasivul cu auxiliar sau reflexiv-pasivul), Pacientul „ajunge” în poziția subiectului, ca efect al pasivizării.
10. Vezi capitolul 6, § 4.1., 4.4. Pentru cliticul de acuzativ cu valoare „neutră”, scoatem din discuție construcțiile în care același clitic, având calitatea de substituit pro-frază, reia sau anticipă o întreagă propoziție / frază (tipul: *Că ești ne-trebnic, o știu de mult; Dacă n-ai venit, ai făcut-o ca să mă superi*).
11. Fără a fi numeroase, există și verbe care, în absența Agentului, suportă pasivizarea (vezi: *a găsi, a suporta*, cu Beneficiar și Pacient – *Cartea este găsită de unul dintre vecini, Durerea este suportată cu stoicism*). Am indicat regula privind relația dintre pasiv și „agentivitate”, și nu excepțiile.
12. Modalul *a putea* prezintă o situație parțial diferită, caracterizându-se, ca și *a vrea*, prin imposibilitatea construcției pasive cu auxiliar (**este putut totul / orice*), dar distingându-se de acesta prin posibilitatea de a apărea într-o construcție reflexiv-pasivă (*În țara asta se poate orice*).
13. Vezi *supra*, nota 2.
14. Se confirmă încă o dată observația făcută adesea în sintaxa românească (vezi Dindelegan (1976), p. 90–91 și bibliografia indicată aici) că dublarea obiectului direct, pe lângă rol sintactic, are și un rol semantic, asociindu-se cu „determinarea” / individualizarea puternică a nominalului din poziția obiectului.
15. Niculescu (1965), p. 77 și urm., intuiește, pentru prima dată, deosebirea dintre: *caut profesor și caut pe profesor*, ceea ce am distins aici prin citire „predicativă” vs. citire „individuală”. Vezi reluarea, în termeni semantici moderni, la Cornilescu (2002).
16. Ion Diaconescu (Diaconescu (1960), p. 14) analizează acest tip de coocurență, propunând pentru cel de al doilea nominal, cel neindividualizat, termenul de *complement al calității*.
17. Pentru conceptul de *caz neutru* și pentru bibliografia problemei, vezi Guțu Romalo (1967), p. 296–297.
18. Infinitivul și gerunziul se deosebesc de verbul prototipic nu prin testele de tranzitivitate, ci prin pierderea autonomiei comunicative. Exceptând infinitivul, care, accidental, are autonomie comunicativă (*A nu se călca pe iarbă!*), gerunziul și toate celelalte apariții ale infinitivului cer, pentru a forma un enunț autonom, prezența unui suport predicativ.
19. În limba veche, sunt semnalate curent asemenea construcții (cf. Byck (1951)); vezi și alte exemple la Stan (1998), p. 144 și urm.). Ca fapt arhaic cu funcție poetică se conservă până târziu (vezi: *„Cu ale voastre umbre nimica crezătoare”*, Eminescu, 47).
20. Avem în vedere regula de construcție a *tranzitivelor forte*, și nu situațiile izolate, căci, mai rar, nu este exclus ca tranzitivele forte să atribuie și alt rol decât Pacientul; vezi, de exemplu, tranzitivele agentive cu Locativ: *X colindă satele, X sare gardul*.

SURSE

- Eminescu = Mihai Eminescu, *Poezii*, ediție îngrijită de Perpessicius, ed. a II-a, ESPLA, 1960
- Iorga = Nicolae Iorga, *Cugetări*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Albatros, 1972
- P.A. = *Pagini aurii*, București, județul Ilfov, 2001–2002

BIBLIOGRAFIE CITATĂ

- Blinkenberg (1960) = A. Blinkenberg, *Le problème de la transitivité en français moderne. Essai syntactico-sémantique*, Copenhaga
- Byck (1951) = Jacques Byck, *Derivare și sintaxă*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1951, nr. 2, p. 125 și urm.
- Cornilescu (2002) = Alexandra Cornilescu, *Observații privind interpretarea acuzativului prepozițional în limba română*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București, p. 25 și urm.
- Diaconescu (1960) = Ion Diaconescu, *Complementul calității*, în „Limba română”, IX (1960), nr. 2
- Dindelegan (1976) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, Tipografia Universității din București; ed. a II-a, Brașov, AULA, 1999
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității din București
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
- Guțu Romalo (1967) = Valeria Guțu Romalo, *În problema clasificării verbelor (Încercare de clasificare sintagmatică)*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică
- Niculescu (1965) = Alexandru Niculescu, *Obiectul direct prepozițional în limbile române*, în *Individualitatea limbii române între limbile române. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică
- Stan (1998) = Camelia Stan, *Gramatica numelor de acțiune din limba română*, teză de doctorat (în curs de publicare); Institutul de Lingvistică, București

Participiul. Structuri sintactice, dubla natură, analiză și aspecte normative

După inventarierea tiparelor sintactice în care apare participiul, cu descrierea caracteristicilor de structură ale fiecăruia, încercăm, pe de o parte, să extragem notele comune acestor tipare, mai ales sub aspectul proprietăților adjectivale, iar, pe de altă parte, să surprindem gradele de adjectivare, unele tipare fiind „mai adjectivale”, iar altele, „mai verbale”. În final, ne propunem să comentăm dificultățile de analiză, precum și aspectele normative ale construcțiilor cu participiul.

1. Tipare sintactice

În română, participiul apare în următoarele tipuri de structuri sintactice¹:

1.1. Apare în componența unora dintre formele verbale compuse, în care se combină cu unul sau două afixe mobile (cu unul sau două auxiliare, iar, în formele de conjunctiv și de infinitiv perfect, și cu marca subjonctivului *să* sau cu cea a infinitivului *a*): perfect compus (*am cântat*), viitor anterior (*voi fi cântat*), conjunctiv perfect (*să fi cântat*), condițional perfect (*aș fi cântat*), prezumtiv perfect (*(v)oi fi cântat*) și infinitiv perfect (*a fi cântat*). În toate aceste construcții, participiul se caracterizează prin:

- Lipsit de autonomie morfologică și sintactică, reprezintă un formant obligatoriu al construcției verbale neanalizabile.
- Rămâne invariabil, indiferent de genul și numărul nominalului subiect sau obiect direct.

• În româna actuală, topica sintactică (deci cea canonică) este afix mobil / afixe mobile + participiul, fără a fi imposibilă și inversiunea componentelor. Inversiunea se limitează, însă, la perfectul compus, unde apare un singur afix mobil, un auxiliar (*plecat-am*), iar, în acest caz, inversiunea permite încorporarea cliticelor pronominale (*văzu-tu-l-am*, *gânditu-s-a*, *datu-mi-le-a*). Inversiunea, din punctul de vedere al românei actuale, este un fapt arhaic, izolat în uzul actual, unde poate apărea numai ca fapt marcat stilistic.

• Oricare verb, exceptând câteva verbe defective de participiul și de formele compuse cu acesta (neologice: *a accede*, *a concede*, *a desfide*, *a diverge*, *a divide*, *a exige* și verbul din fondul vechi: *a rage*), poate apărea în aceste structuri; vezi: *a înotat*, *a lătrat*, *a mieunat*, *a tușit*, *a zburat* etc.

1.2. Apare în componența pasivului cu auxiliar, în vecinătatea auxiliarului *a fi*. În acest context, particularitățile formei sunt:

• Participiul este variabil, variind după genul și numărul nominalului subiect (*Copilul este ajutat de părinți* – *Copiii sunt ajutați de părinți* – *Elevele sunt ajutate de părinți*).

♦ Există și un participiul invariabil, în construcții cu Agentul neexprimat (adesea „nedeterminat”) și cu Pacientul realizat propozițional, prin infinitiv sau prin supin (*Mi-a fost dat / merit / ursit / scris să trăiesc / a trăi / de trăit și asta*; *Este cunoscut / știut / presupus că...*).

♦ Tiparul sintactic impersonal a „adaptat” și o construcție calchiată după franceză: *Dat fiind că s-au făcut atâtea eforturi, dificultățile s-au depășit*, care, spre deosebire de franceză, a fost „remotivată” sintactic, pierzându-se calitatea locuțională din franceză². Dovadă pentru natura analizabilă a construcției românești stau formele cu participiul acordat, singurele admise de norma sintactică literară: *Date fiind dificultățile, ...*; *Data fiind situația, ...*; *Dat fiind rezultatul nesatisfăcător, ...*). Pentru consecințele în analiză și pentru aspectele normative, vezi *infra*, § 4.1.2. și 4.2.

• Participiul are autonomie morfologică și sintactică. *Morfologic*, are forme diferite, acordate cu subiectul. *Sintactic*, admite inversiunea și disocierea componentelor, construcții frecvente în limba veche („*să scoată la lumină această carte, ce este Trebnic sau Molitvoslov numit*”, PR, 1635, 27; „*Iară într-o mână de mirean să nu se dea, să nu fie tocmelile sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocorite*”, PR, 1640, 32), dar posibile și astăzi (*Cartea este de toată lumea apreciată*). ♦ Admite gradarea și contextele specifice gradării, semn clar al autonomiei participiului (*Cartea*

asta este mai citită decât altele, ~este foarte citită). ♦ Are determinanți proprii, de apreciere cantitativă și modală, semn suplimentar de autonomie (*Fereastră n-a fost destul de bine închisă la plecare*³, *ușa a fost puternic trântită la plecare*⁴, „Numele lui este cam interzis în România”, RLit, XXXI, 41, p. 19). ♦ Auxiliarul pasiv permite substituția cu unul dintre sinonimele lui, cu *a veni* („*Rochia vine festonată*”, „*Cratița vine unsă*”)⁵, și chiar cu verbe copulative (*Fata ajunge admirată și de cei care la început o ignorau*, *Fata pare acceptată de familie*), participiul păstrându-și semnificația pasivă, semn că întreaga semnificație pasivă este concentrată în matricea participiului.

• Structura pasivă nu este posibilă decât pentru participiile verbelor care se pot pasiviza. Ca atare, pot apărea numai verbele tranzitive, iar, dintre tranzitive, de preferință, cele agentive⁶. Sunt excluse clase ca: a) tranzitivele de senzație fizică și cele psihologice, deci tranzitivele care admit rolul Experimentator⁷ (*Mă doare capul*, *Îl mănâncă spinarea*, *Mă furnică pe spate*, *Mă ustură degetul*; *Mă uimește situația*, *Mă surprinde situația*, *Mă pasionează fizica*); b) tranzitivele al căror subiect actualizează rolul Locativ (*Butoiul conține apă*, *Cartea cuprinde trei capitole*); c) unele modale și aspectuale (*El vrea o prăjitură*; *El n-a apucat sfârșitul războiului*)⁸ etc.

• Construcția pasivă de tip negativ admite, în variație liberă, negarea auxiliarului (construcția preferată), alături de negarea participiului (*Propunerea nu este acceptată de parlament / este neacceptată de parlament*; *Cartea nu este înțeleasă de elev / este neînțeleasă de elev*).

1.3. Apare în pozițiile sintactice proprii adjectivului: ♦ atribut adjectival, neizolat sau izolat (*carte citită*, *casă văruiată*, *femeie iubită*, *mâncare arsă*, *carte căzută*, *copil plecat*, *document sosit*); ♦ nume predicativ (*Fata este plecată*, *Revista este cunoscută*, *Melodia este plăcută*, *Eleva este entuziasmată*, *Mâncarea este arsă*); ♦ element predicativ suplimentar (*O văd proaspăt văruiată*, *O știu mult citită*, *O știu plecată*, *Vine înspăimântată*); ♦ context prepozițional, caracterizând și apariția adjectivului (*De disperată cum este*, ..., *De înspăimântată ce era*, ..., *De bătută ce era*, ...). În aceste apariții, participiul are următoarele proprietăți:

• Se caracterizează prin acord cu regentul nominal, exprimat sau subînțeles: un acord în gen, număr și caz (pentru situațiile de atribut adjectival: *contra unei femei bătute de soartă*); în gen și număr (pentru celelalte situații: *contra unei femei considerate sclifosite*; *De sclifosită ce era*). Pentru aspectul normativ, vezi și *infra*, § 4.2.

• Structura admite participiile verbelor tranzitive și ale celor inacuzative (ergative)⁹: *carte citită*, *avere administrată*, *soluție acceptată*, *copil bă-*

tut, *elev premiat*, *drum rădăcit* (pentru verbe tranzitive); *copil căzut*, *copil plecat*, *om îmbătrânit*, *copil ajuns la destinație*, *om ahtiat după avere*, *scrisoare sosită*, *picior amorțit*, *soare asfințit*, *piatră crăpată*, *sânge coagulat*, *râu sec*, *suferință mocnită / zăcută*, *raze răsfrânte*, *drumeț rădăcit* (pentru verbe inacuzative). ♦ Admite participiile verbelor copulative și ale unor intransitive „de relație”¹⁰: *țări foste comuniste*, *copil rămas repetent*, *scriitor devenit indezirabil* (pentru verbe copulative), *sătean învecinat cu / înrudit cu / înfrățit cu* (intransitive simetrice). ♦ Structura nu admite participiile verbelor intransitive / inergative¹¹, care, în general, se disting prin particularitatea de a nu se putea adjectiviza: **copil înnotat*, **câine lătrat*, **pisică mieunată*, **om sforăit*, **copil tușit*, **copil strănutat*. ♦ Sunt și alte verbe intransitive, unele chiar inacuzative, ale căror participii nu se pot adjectiviza: **vânt adiat*, **copil murit*, **copii depinși de părinți*, **copil sinchisit de...*; vezi și intransitive ca: **elev comportat bine*, **copil beneficiat de bursă*, **copil părut bolnav* etc. De observat că toate participiile non-adjectivizabile provin de la verbe intransitive non-agentive¹², care actualizează fie Pacientul, fiind deci inacuzative (**vânt adiat*), fie Beneficiarul (**copil beneficiat de bursă*), fie Experimentatorul (**copil (ne)sinchisit de*) etc.

♦ Aceeași formă verbală, după cum este folosită fie tranzitiv sau inacuzativ, fie inergativ (în situații de omonimie), se poate adjectiviza sau, dimpotrivă, nu admite adjectivizarea (vezi: *lână toarsă* (de la verbul tranzitiv) vs. **pisică toarsă* (de la verbul inergativ); *om acționat în judecată* (de la verbul tranzitiv) vs. **om acționat corect* (de la un intransitiv inergativ); *praf aspirat* (de la tranzitiv) vs. **sportiv aspirat la titlul olimpic* (de la un intransitiv inergativ); *femeie asistată la naștere* (de la un tranzitiv) vs. **femeie asistată la durerea celorlalți* (de la un intransitiv inergativ). Să se compare cu § 1.1., unde, în formă participială, orice verb satisface tiparul formelor verbale compuse.

♦ Nu există o relație necesară între satisfacerea structurii pasive (vezi § 1.2.) și satisfacerea structurii adjectivale (§ 1.3.). Există participii ale unor verbe tranzitive care nu pot apărea în structuri pasive, dar care pot apărea în construcții adjectivale. Vezi: **Banii sunt avuți de mine*, dar *banii avuți în buzunar*. Verbul *a vrea* nu admite pasivul: **Situația nu este vrută de guvern*, dar admite adjectivarea participiului: *situație nevrută* (vezi și substantivele obținute prin conversiune din adjective participiale: *vrute și nevrute*). Vezi toate tranzitivele psihologice, deci cu experimentator, care nu satisfac structura pasivă, dar care apar în construcții adjectivale: *copil uimit*, *entuziasmat*, *pasionat*, *copleșit de durere*. Vezi verbe cu locativul ca subiect care nu

admit pasivizarea, dar care apar în construcții cu participiul adjectivat: **eroarea este conținută în titlu* (construcția, deși posibilă, nu are sens pasiv), dar *eroare(a) conținută în titlu*, **noutatea este reprezentată / constituită de...* (construcțiile sunt posibile, dar nu cu sens pasiv), dar *noutate constituită / reprezentată de...* etc.).

Observație: Inventarul de participii care nu se pot adjectiviza depășește, în cazul intransitivelor, clasa inergativelor. În cazul tranzitivelor, verbele al căror participiu se pot adjectiviza nu coincid cu clasa celor pasivizabile, depășind-o numeric pe aceasta. Găsim, în această ultimă observație, un semn că pasivizarea este legată în mai mare măsură de natura „verbală” a participiului, în timp ce adjectivizarea ține de natura lui „non-verbală”. Sau, altfel spus, găsim aici un semn că participiul acordat din structura pasivă este „mai verbal” decât unul dintr-o construcție adjectivală oarecare.

1.4. Apare în vecinătatea unor verbe impersonale, fie în construcțiile primare impersonale (*trebuie spus că..., se cuvine spus că..., merită făcut acest efort*), fie în construcții reorganizate, devenite personale, cu subiectul din subordonată „ridicat”¹³ în regentă (*Copiii trebuie pedepsiți, Copilul merită recompensat, Împrumutul se cuvine restituit*). Particularități ale construcției:

- Este o structură eliptică, provenind dintr-o construcție cu un conjunctiv pasiv. Structura trebuie menționată tocmai pentru că nu orice verb impersonal acceptă un asemenea tip de elipsă, construcțiile cu participiul fiind, potrivit normelor literare în vigoare, în distribuție complementară cu structuri impersonale care acceptă supinul: *rămâne de văzut, este de văzut, mi-a fost greu de acceptat, dar trebuie văzut, merită văzut, se cuvine verificat*. Există și verbe impersonale care nu acceptă nici supin, nici participiu: *se întâmplă *spus adevărul / *de spus adevărul, îmi place *spus adevărul / *de spus adevărul*).

- În vecinătatea verbului impersonal, apare o formă variabilă de participiu, depinzând de subiectul acestui participiu pasiv, singular, plural sau propozițional: *Trebuie spus adevărul / spuse numai faptele adevărate / spusă toată istoria / spus ce și cum s-a întâmplat*. Nevoia acordului este simțită și mai stringent în cazul „ridicării” acestui subiect și al „amalgamării” celor două propoziții: *Soluțiile trebuiau ameliorate, Copiii trebuiau protejați, Împrumuturile se cer restituite*.

- Structura acceptă același inventar de participii din § 1.2., fiind vorba de participiile pasive.

- În româna actuală, construcția se extinde și la unele verbe personale (*se lasă rugat, se vrea acceptat de ceilalți*)¹⁴, având ca rezultat construcții „reorganizate”, „amalgamate”, cu predicativ suplimentar¹⁵.

1.5. Apare în construcții participiale absolute: *„Un singur lucru o dată pierdut, nu se mai poate câpăta”* (Iorga), *O dată plecat directorul, personalul a uitat de obligațiile de serviciu*. Construcția se distinge prin:

- Este o construcție izolată, cu o anumită libertate de topică, deși antepunerea, în raport cu poziția verbului predicat, este preferată.

- Construcția, în ansamblu, are valoare circumstanțială.

- Participiul poate avea subiect propriu, cu o topică liberă față de centrul participial (*Ajuns Ion acasă, a început ploaia vs. Ion ajuns acasă, a început ploaia*).

- Construcția se limitează la participiile verbelor tranzitive cu valoare pasivă și la cele inacuzative (*Casa o dată abandonată, ...; Fapta o dată comisă, ...; Fata o dată căzută, ...*, dar **Copilul o dată tușit / înnotat, ...*), ca urmare a particularității participiului de „a se acorda” cu nominalul-subiect, ceea ce nu este posibil decât în cazul participiilor adjectivizabile.

- Construcția este eliptică, după cum probează corespondența elementelor introductive: *o dată – o dată ce*. Trebuie observat că, în timp ce construcția propozițională poate apărea cu orice participiu (*Copilul, o dată ce a tușit, ...; Copilul, o dată ce a înnotat, ...*), corespondentul ei non-propozițional, reprezentat de construcția participială absolută, nu este acceptat decât de participiile adjectivizabile (vezi *supra*).

2. Dubla natură a participiului

În toate tiparele sintactice inventariate, exceptând construcția 1.1., unde participiul nu are autonomie, participiul manifestă, într-un grad mai mare sau mai mic, o dublă natură: verbală și adjectivală.

2.1. Natura adjectivală, extrem de puternică, are manifestări morfologice, sintactice și referitoare la formarea cuvintelor.

2.1.1. Morfologic:

- Sub aspectul flexiunii (afixe flexionare și omonimii) și al alternanțelor, participiile din § 1.2.–1.5. se comportă ca adjectivele variabile cu patru forme (*pantofi cumpărați – cărți cumpărate, repertoriu ales – piesă aleasă; asupra unei cărți citite*).

- Forma și poziția morfemului de negație are aceleași caracteristici ca la adjectiv (*carte nelegată, necitită, nedeschisă, neluată în seamă*). Se deosebește de adjectivul prototipic, apropiindu-se de alte două forme verbale nepersonale, supin și gerunziu, prin posibilitatea încorporării adverbului mai (*situație nemaîntâlnită, nemaivăzută, construcție imposibilă la un adjectiv propriu-zis: *soluție nemaîserioasă*).

• Apare, ca și adjectivul, în contextele specifice gradelor de comparație (*carte mai citită decât altele, carte foarte citită de către studenți, cartea cea mai citită dintre toate*).

• Există, în româna actuală, forme participiale care și-au pierdut orice relație cu baza verbală, deși ea a existat în limba veche: *om nevoit să plece*. Verbul corespunzător, folosit în româna veche, este ieșit astăzi din uz.

• S-au creat și adjective propriu-zise cu sufixul *-at*, fără a exista sau a fi existat un verb corespunzător: *gușat, dungat, tigrat*. Este semnul cel mai clar că formele participiale în *-at* sunt simțite ca adjective, de vreme ce creează, după modelul lor, adjective, și nu verbe.

2.1.2. Sintactic:

• Comportamentul adjectival se manifestă, în toate situațiile din 1.2.–1.5., prin *acord* (acordul cu un nominal, substantiv, pronume sau numeral). În plus, în 1.3., se manifestă și prin ocuparea pozițiilor și a funcțiilor sintactice ale adjectivului.

• Natura adjectivală *cea mai puternică* apare, în ordine descrescândă, în structurile 1.3. și 1.2., unde sunt prezente toate particularitățile de tip adjectival. Diferența de grad de adjectivizare are în vedere posibilitatea tiparului 1.2. de a admite (mai frecvent decât construcția cu prefix negativ) varianta cu clitic negativ legat de auxiliar (*nu este acceptată*).

• Natura adjectivală *cea mai slabă* caracterizează tiparul 1.5., unde gradarea și contextele gradelor de comparație nu sunt acceptate.

2.1.3. Aspectul formării cuvintelor:

• Se constată treceri dinspre clasa participiului spre alte clase, apărând tipuri de conversiune și de derivare întâlnite și la adjectiv și intermediare prin *natura adjectivală* a participiului. Astfel, ca orice adjectiv calificativ admite:

♦ substantivizarea, condiția fiind ca participiul să se poată adjectiviza (vezi *supra*, § 1.3., limitele de adjectivizare). Ca atare, se substantivizează fie participii ale verbelor tranzitive, fie ale celor inacuzative (ergative), substantivizarea realizându-se prin mijloacele curente, adică prin atașarea de flective „clasificatoare” sau prin așezarea în contextele diagnostice ale substantivului (*adausuri, așternuturi, răniții nou aduși, spită-lul de arși, Osânditului i s-a dat un avocat din oficiu, concentra-tele din sucuri naturale, derivatele postverbale, Iorga a fost un mare învățat, Iubito, când ne mai vedem?*). Există, ca și la ad-

jectivele canonice, forme substantivizate de feminin singular (vezi numele popular al unor dansuri: *bătuta, învățita* sau substantive ca: *înghețată*).

♦ adverbializarea participiului, realizată tot prin intermediul calității lui adjectivale (orice adjectiv calificativ are și un corespondent adverbial): *vorbește cântat, ~ deschis, ~ înțepat, ~ răgușit, ~ strigat, ~ șoptit, ~ târăgănat, ~ ținut*. Unele adverbe s-au depărtat de sensul verbului, constituindu-se ca unități semantice distincte (*vine neapărat, ~ neconținut, ~ negreșit*).

• *Derivațional*, argumentele pro-adjectivale sunt mai puțin numeroase:

♦ Există câteva sufixe diminutive, comune cu ale adjectivului, dar cu utilizare restrânsă, în sensul că foarte puține baze participiale apar în acest tipar de derivare: *spălățel, spălățică* și, deosebit de semnificativ, formele diminutive nu pot apărea în tiparele de construcție 1.2., 1.4., 1.5. Ca orice sufix diminutiv, păstrează clasa morfologică a bazei. Exceptându-le pe acestea, nici unul dintre sufixele selectate de bazele adjectivale nu este acceptat și de cele participiale (vezi incompatibilitatea cu *-ește, -(ă)tate*; în cazul sufixului *-ie*, singura formație având o bază participială pare a fi *avuție*).

♦ Există însă un sufix specializat pentru bazele participiale: *-ură* (cu variantele *-ătură, -tură*), atașabil, sporadic, și la baze verbale de indicativ (*deschizătură*) sau la baze adjectivale propriu-zise (*slăbătură, vechitură*). Atașarea cu predilecție la bazele participiale este vizibilă la verbele de conj. a II-a și a III-a (*coptură, fiertură, friptură, frântură, ruptură, spărtură, arsură, umplutură, întorsură / întorsătură, rosătură, ștersătură* etc.). Sufixul, specializat pentru crearea de substantive și având sensul de „rezultat al acțiunii”, îndepărtează participiul de trăsăturile adjectivale.

♦ Prefixul negativ *ne-* apropie participiul de comportamentul adjectival (vezi *supra*, § 2.1.1.). Prefixul se păstrează și în formele substantivizate: *S-au spus câte-n lună și-n stele: știute și neștiute, vrute și nevrute, văzute și nevăzute*.

2.2. *Natura verbală*, mult diminuată în oricare dintre construcții, se manifestă prin câteva semne sintactice și semantico-sintactice. De reținut că nu există o marcă morfologică (flexionară) a acestei naturi, iar marcarea sintactică cunoaște, în raport cu verbul prototipic, numeroase limitări.

2.2.1. *Sintactic*, se manifestă prin păstrarea parțială a vecinătăților verbului prototipic (deci ale verbului la mod personal), și anume:

- Pentru tiparele 1.3. și 1.4., se păstrează nominalul în dativ (*carte trimisă studenților, poveste prezentată copiilor*), nominalul obiect secundar (*copii învățați carte, deputați întrebați data alegerilor*), adverbele și grupurile circumstanțiale (*lucruri corect / de mult înțelese*), determinanții conjuncționali și prepoziționali având restricțiile de prepoziție sau de conjuncție ale verbului prototipic (*copii interesați de carte, ~ interesați să învețe; copii supărați pe părinți, ~ supărați că sunt controlați; copii predispuși la tuberculoză, ~ predispuși să contracteze boala; tânăr căsătorit cu Ioana, ~ căsătorit cu cine i-a fost drag*).

- Pentru construcțiile 1.2, 1.4. și unele de la 1.3., apare posibilitatea combinării cu un complement de agent (*Copilul este ajutat de părinți, copil ajutat de părinți, Copilul trebuie ajutat de părinți*).

- Pentru construcția 1.5., apare, suplimentar, posibilitatea exprimării unui subiect, identic sau diferit de subiectul verbului-centru de prepoziție (*O dată plecat inspectorul, lucrurile au intrat în normal*).

Natura verbală este diminuată pentru oricare dintre construcții, așa cum probează următoarele trăsături:

- Participiul pierde cliticul reflexiv al verbului prototipic (*soluție întemeiată pe fapte, dar soluție care se întemeiază pe fapte; copil săturat de lipsuri, dar copil care s-a săturat de lipsuri*).

- Deși acceptă un determinant în dativ, pierde cliticul de dativ al verbului prototipic (*ajutoare trimise copiilor / acestora / lor, dar imposibil ajutoare *le trimise / *trimise le*). Prezența cliticului de dativ, ca a oricărui clitic pronominal, este legată de un suport verbal, ceea ce face posibilă apariția lui în cazul intercalării unui verb copulativ; vezi *carte cunoscută studenților, dar Cartea le este cunoscută / le-a ajuns cunoscută*.

- Participiul pierde trăsătura tranzitivității, deci posibilitatea de a avea un complement direct exprimat.

- Natura verbală se manifestă cel mai puternic în 1.5., unde participiul păstrează posibilitatea construcției cu un subiect propriu și, în ordine descrescătoare, apare în 1.4., 1.2., 1.3.

2.2.2. *Semantico-sintactic*, participiul păstrează rolurile tematice ale verbului prototip: Experimentatorul (*fată uimită, copil entuziasmat*), Pacientul (*soluție bazată pe ..., carte citită, rezultate conținute în ..., mâncare arsă*), Ținta (*~ trimise sinistralilor, ~ aruncate găinilor*), Agentul (*~ ajutat de părinți*), actualizate câte unul sau simultan (Pacient + Țintă + Agent: *ajutoare trimise sinistralilor de către guvern*). Frecvent, apare într-o schemă de roluri simplificată, cu un sigur rol actualizat, iar

celălalt / celelalte deductibil(e) contextual (*ilustrată trimisă, scrisoare primită, fată pasionată*).

2.2.3. Participiul, fără a dispune de forme proprii pentru marcarea opozițiilor de diateză, încorporează lexical valori de diateză, trăsături de tip verbal a participiului.

- Majoritatea participiilor de la verbe tranzitive încorporează valoarea [+ pasiv], demonstrabilă prin posibilitatea includerii complementului de agent (*poezie învățată, carte citită, datorie plătită*).

- Participiile verbelor inacuzative (ergative) sunt non-pasive (*copil căzut, om decedat, copil degerat, copil plecat, pădure înverzită, fântână secată, bani dispăruți, fată slăbită*).

- Există câteva participii de la verbe tranzitive folosite absolut, cu valori active (*om avut, om băut, om mâncat „care a mâncat”, om citit „care a citit și știe multe”*) sau cu citiri duble, active și pasive, ceea ce are ca efect ambiguitatea (*drum ocolit* — 1. „care ocolește”, 2. „care este ocolit”; *om învățat* — 1. „care știe multe”, 2. „care este învățat de cineva”: ~ învățat carte).

- Există participii cu citiri duble, active și pasive, ca urmare a faptului că unul provine de la verbul tranzitiv, iar celălalt de la corespondentul lui inacuzativ (să se compare: *Prăjitura este coaptă cu ceasul în mână* (pasivul unui verb tranzitiv) — *În mai, cireșele sunt coapte* (participiul unui verb inacuzativ); *Mâncarea este arsă cu bună știință* (pasivul unui verb tranzitiv) — *Mâncarea este arsă și fără gust* (participiul unui verb inacuzativ); *Indicii sunt crescuți pentru a induce în eroare*¹⁶ (pasiv) — *Temperatura este crescută* (inacuzativ); *avere risipită* — 1. „risipită de cineva, fie cu bună știință, fie din neglijență” (pasiv) vs. 2. „care s-a risipit de la sine, fără o cauză anume” (non-pasiv, de la verbul inacuzativ *a se risipi*).

2.2.4. Participiul, fără a intra într-un sistem de opoziții temporale și aspectuale, încorporează lexical valori de timp și de aspect, caracterizându-se, în majoritatea aparițiilor, prin valorile [+ trecut], [+ perfectiv], trăsături care „leagă” participiul de verb. Prezența acestor trăsături de tip verbal se probează prin incompatibilități ca: **fata plecată mâine, *diplomat trimis ambasador luna viitoare, *profesoară aleasă mâine ca directorare* și, dimpotrivă, prin compatibilități ca: *plecată azi-dimineață, ședința deschisă azi / acum două ore, soluție găsită aseară*.

- Pierd aceste valori de timp și de aspect, devenind adjective de stare atemporală și, implicit, pierzând orice relație cu verbul, participiile actualizând un experimentator: *fată dezgustată, entuziasmată, intere-*

sală, mirată, pasionată, uimită. Vezi compatibilități ca: *Măine, la întoarcere, o să fie dezgustată / entuziasmată / interesată / mirată / pasionată / uimită de ce va găsi aici*; vezi și compatibilități ca: *De disperată / dezgustată / mirată ce era / ce este / ce va fi...*

3. Concluzii

În acest joc al naturilor verbală și adjectivală¹⁷, cu grade diferite ale trăsăturilor de tip verbal și adjectival de la un tipar de construcție la altul și de la o clasă sintactico-semantică de verbe la alta, apare dovada cea mai clară că trecerea de la o clasă lexico-gramaticală la alta este continuă și că limitele sunt greu de stabilit. De exemplu, trecerea de la predicatul pasiv cu auxiliar și participiu (un predicat „de eveniment”, ceea ce, ca parte de vorbire, înseamnă un verb) la predicatul nominal cu participiu (un predicat „de stare”, ceea ce, ca parte de vorbire, corespunde unui adjectiv) este continuă: *El este înfricoșat de părinți, cu buna lor știință, având convingerea că fac bine* vs. *El este slăbit și înfricoșat „are starea de frică”*; *El este chinuit de colegi, din răutate* vs. *El are o viață grea și este chinuit „are o stare de chin, de suferință”*; *El este răsfățat de colegi, care îi apreciază calitățile* vs. *El este inteligent, dar este răsfățat „are trăsătura răsfățului”* etc.

Comparând participiile provenind de la verbele agentive vs. non-agentive de stare (cu Experimentator), pierderea trăsăturilor de tip verbal se produce mai ușor și mai complet în cazul celei de a doua categorii de participii (vezi pierderea distincțiilor temporale și aspectuale, ca și a valorii pasive). Dar, indiferent de clasa de verb, dacă verbul admite „adjectivizarea” participiului, adică utilizarea lui variabilă, participiul „acordat”, în oricare dintre tiparele sintactice discutate, are dublă natură, adjectivală și verbală, cu grade diferite de manifestare a fiecăreia (participiile de la verbe de stare sunt „adjectivale” aproape în întregime, în timp ce participiile de la verbe agentive, deși prezentând trăsături adjectivale puternice, păstrează în mai mare măsură natura verbală).

4. Dificultăți de analiză și aspecte normative

4.1. Dintre dificultățile de analiză legate de uzul participiului, aducem în discuție următoarele construcții:

4.1.1. Deși s-a argumentat autonomia morfosintactică a participiului din structura pasivului (vezi *supra*, § 1.2.), grupul auxiliar + participiu pasiv, ca purtător în ansamblu al semnificației pasive, reprezintă o

singură parte de propoziție, fie predicat verbal, dacă auxiliarul apare la un mod personal, fie altă parte de propoziție, inclusiv subiect, dacă auxiliarul apare la un mod nepersonal. Prin urmare, în construcțiile:

- (1) *N-au fost găsiți încă vinovații*;
- (2) *Nu este un mare avantaj să fii considerat cel mai bun dintre elevi*;
- (3) *Nu este normal a fi ajutat de părinți la orice vârstă*;
- (4) *Fiind ajutat de părinți fără limite, și-a pierdut complet independența*,

grupurile *n-au fost găsiți*, *să fii considerat* (din (1) și (2)) sunt neanalizabile sub aspect funcțional, reprezentând predicate verbale pasive, primul, în principală, iar al doilea, în subordonată. În (3) și (4), grupul *a fi ajutat*, respectiv *fiind ajutat*, neanalizabile și ele din punct de vedere funcțional, reprezintă, însă, subiectul propoziției (în (3)), respectiv, complementul circumstanțial de cauză (în (4)), fiind exprimate prin verbul *a ajuta* la infinitivul pasiv (în (3)), respectiv printr-un gerunziu pasiv (în (4)).

4.1.2. Trebuie acordată toată atenția analizei structurilor:

- (5) *Date fiind rezultatele nesatisfăcătoare, directorul a renunțat la proiect*.
- (6) *Dat fiind¹ că nu s-au obținut rezultatele dorite,² directorul a renunțat la proiect¹*.

În (5), grupul *date fiind*, funcțional neanalizabil, reprezintă un complement circumstanțial de cauză, exprimat printr-un gerunziu pasiv, gerunziu care are un subiect propriu: *rezultatele*, subiect acordat cu participiul pasiv. Astfel, apar în propoziție două subiecte: unul al gerunziului pasiv, iar al doilea (*directorul*), al verbului predicat. În (6), gruparea *dat fiind*, funcțional neanalizabilă, reprezintă, în cadrul principalei P_1 , tot un complement circumstanțial de cauză. Construcția este invariabilă, dată fiind calitatea impersonală a gerunziului pasiv, care se construiește nu cu un subiect, ci cu o subordonată subiectivă. Prin urmare, P_2 este o subordonată subiectivă, cerută de gerunziu pasiv.

4.1.3. S-a subliniat (vezi *supra*, § 2.2.3. și 3; vezi și Dindelegan, (2001, a), p. 20–21) ambiguitatea unor construcții alcătuite din *a fi* + participiu, care, de la un context la altul, pot fi interpretate ca pasive, deci funcțional neanalizabile, sau, dimpotrivă, ca non-pasive și, ca atare, analizabile în copulativ + adjectiv participial, nume predicativ:

- (7) *Prăjitura este coaptă cu ceasul în mână* (predicat verbal, pasiv);
- (8) *În mai, cireșele sunt coapte* (predicat nominal, participiu non-pasiv);
- (9) *Indicii sunt crescuți pentru a induce în eroare* (predicat verbal, pasiv);
- (10) *Temperatura este crescută și mi-e rău* (predicat nominal, participiu non-pasiv);

- (11) *El este înfricoșat de frații lui, cu bună știință* (predicat verbal, pasiv);
 (12) *El este slab, înfricoșat și fără vlagă* (predicat nominal, participiu non-pasiv) etc.

4.1.4. Trebuie observată păstrarea clasei sintactice de verbe și în condițiile trecerii verbului copulativ la un mod nepersonal, inclusiv la participiu. Așa se explică funcția de nume predicativ sau de propoziție predicativă după participiile verbelor copulative: *fost* (*țări foste comuniste, țară fostă colonie britanică*), *devenit* (*țări devenite prospere / devenite cum nu și-ar fi putut imagina vreodată*), *rămas* (*situații rămase neschimbate / rămase cum le știi*), *ajuns* (*copii ajunși de nerecunoscut; Ajunși¹ ceea ce și-au dorit², au uitat de obligațiile trecute¹*). De observat ultimul exemplu, în care atât segmentarea, cât și calificarea subordonatei intercalate pot da bătaie de cap necunoscătorilor.

• Trebuie subliniată, de asemenea, păstrarea, în cazul unui regent participial, și a altor caracteristici combinatorii ale verbului prototipic, participiul putându-se combina cu: ♦ un complement indirect, în dativ sau prepozițional (*ajutoare trimise sinistrăților, elevi interesați de istorie*); ♦ un complement de agent (*copil ales de profesori pentru olimpiadă*); ♦ un element predicativ suplimentar (*copil considerat o excepție, deputat ales ministru*); ♦ propoziții complementive indirecte, conjuncționale sau relative (*Sportivii, interesați¹ să-și crească performanțele,² și-au intensificat antrenamentele¹; Părinții, convinși¹ că procedează corect cu educația copiilor lor², nu și-au imaginat consecințele¹*). De reținut ultimele două exemple, atât pentru segmentare (o subordonată intercalată, având ca regent un participiu), cât și pentru calificarea subordonatei (o completivă indirectă, cerută de regimul prepozițional al participiului: *interesați de / convinși de ceva*).

4.1.5. S-a subliniat posibilitatea substantivizării prin conversiune a participiului, calitate derivând din natura adjectivală a acestuia (vezi *supra*, § 2.1.3.). Trebuie, însă, deosebite participiile substantivizate de supinele substantivizate, omorime ale celor dintâi, distincția fiind, în primul rând, semantică și, numai secundar, și una gramaticală. Prin substantivizare, cele două forme, participiul și supinul, ajung să se încadreze în subclase diferite de substantive: subclasa numelor concrete, desemnând „persoana / obiectul care face / suferă o acțiune / un eveniment” (pentru participiile substantivizate) *vs.* subclasa numelor abstracte, desemnând „faptul de a face o acțiune / o activitate” (pentru supinele substantivizate). De aici derivă și diferențele gramaticale: primele au trăsătura unui substantiv numărabil, iar celelalte, a unui sub-

stantiv singular *tantum*, primind, numai excepțional, și după devieri semantice, și formă de plural. Ca efect al omonimiei, aceeași formă poate primi, de la un context la altul, interpretări diferite, fie participiu substantivizat, fie supin substantivizat. Vezi situații ca:

- (13) *Învățăatul₁ pe dinafară este cu totul nerecomandabil; de aceea, n-ai să-l întâlnești la învățații₂ autentici*;
 (14) *Într-un spital de arși₁, s-a constatat că arsul₂ feței este mai grav decât al celorlalte părți ale corpului*.

În (13) și (14), *învățăat₁* și *ars₂*, ca nume abstracte, sunt supine substantivizate, în timp ce *învățăat₂* și *ars₁*, ca nume concrete, sunt participii substantivizate. Diferențele gramaticale derivă din subclasa distinctă de substantive la care se încadrează, numai cele abstracte fiind *singularia tantum* (vezi, de altfel, formele de plural ale participiilor substantivizate: *învățați, arși*).

4.2. Dintre aspectele normative legate de actualizarea contextuală a participiului, atragem atenția supra următoarelor:

- respectarea acordului, inclusiv al celui în caz, pentru adjectivele participiale cu rolul de attribute adjectivale (*asupra cărții nou publicate, împotriva rezoluției recent date*);
- respectarea acordului în gen și număr dintre grupul gerunzial pasiv *dat fiind* și subiectul acestuia (*Dată fiind insistența / Date fiind insistențele colegilor, am renunțat la propriile conviveri*) și, dimpotrivă, utilizarea invariabilă în cazul unei subordonate subiective (*Dat fiind că s-a insistat mult pentru schimbarea pedepsei, mă simt acum destul de nesigur*);
- folosirea la nominativ sau, dacă este construit prepozițional (cu prepoziția *ca*), la acuzativ a participiului cu rolul de element predicativ suplimentar, indiferent de cazul regentului (*apariția fetei considerate plecată; asupra soluției apreciate ca greșită, propunerea unei rezolvări considerate ca nejustificată*);
- respectarea acordului în situația participiului provenind de la un verb copulativ, construcție în care, prin falsă analogie, participiul este interpretat ca adverb și, deci, neacordat (corect: *țări foste comuniste / foste colonii*; incorect: *țări fost comuniste / fost colonii*, după modelul *proaspăt îmbogățiți*);
- păstrarea invariabilității adverbului de mod sau de timp precedând un participiu adjectival, adverb care, din excesivă grijă pentru acord, este folosit greșit ca „acordat” (vezi: *tineri proaspeți căsătoriți, ambasadori recent alesi*, în locul construcțiilor corecte: *tineri proaspăt căsătoriți, ambasadori recent alesi*);

- evitarea „amestecului” de forme între participiu și supin după verbe impersonale (*trebuie de spus, merită de spus, se cuvine de spus*, extindere a supinului neacceptată de norma în vigoare; pentru aceste regente, construcția corectă este cea cu participiu pasiv: *trebuie / merită / se cuvine spus*).

NOTE

1. Vezi și Soare (2002), unde sunt inventariate tiparele sintactice ale participiului românesc. Autoarea are însă alt obiectiv, nu sublinierea *dublei naturi*, adjectivală și verbală, a participiului și a jocului complicat de manifestare a acestui raport, ci, dimpotrivă, subsumarea supinului („legarea” supinului și a participiului), supinul având o natură primordial *substantivală*, și nu *adjectivală*.
2. Pentru calitatea de locuțiune prepozițională a corespondentului francezesc *étant donné*, cf. Bescherelle, § 347. De altfel, în franceză, nominalul următor nu este acordat (*Étant donné les circonstances présentes, il faut agir vite*).
- 3-4. Determinantul *la plecare* trimite explicit la un Agent, deci la valoarea pasivă a structurii, spre deosebire de un adjectiv participial fără determinanți, a cărui natură este ambiguă (*Ușa este deschisă*).
5. Vezi Iordan (1950); vezi și capitolul 9, destinat pasivului.
6. Au calitatea de *agentive* verbele care primesc în configurația lor de roluri Agentul, adică nominalul animat a cărui caracteristică este provocarea / determinarea acțiunii și controlul ei. Posibilitatea pasivizării a fost condiționată adesea nu numai de tranzitivitate, ci și de agentivitate (vezi capitolul 7, destinat tranzitivității).
7. *Experimentatorul* este acea funcție semantică atribuită de verb unui nominal care, deși are trăsătura [+ animat] sau [+ uman], nu acționează cu voință și control, exprimând ființa afectată de stare. Apare la verbe non-agentive, din clasa verbelor de stare fizică sau psihică. Pentru conceptele definite la notele 5-6 (și, în continuare, notele 8-12), vezi DSL.
8. Pentru clasele de verbe tranzitive, dar non-pasivizabile, vezi capitolul 7.
9. *Inacuzativ* (sau *ergativ*) este acel verb intransitiv care, fără a fi pasiv, așază în poziția subiectului rolul Pacient (ex. *vântul adie, fântânile seacă, piatra crapă, producția crește, temperatura scade, copilul cade, copilul transpiră, producția se dublează, mâncarea se arde, cireșele se coc* etc.).
10. *Intransitiv „de relație”* este un verb bivalent (deci cu două nominale), dar intransitiv, ceea ce înseamnă că cel de al doilea nominal nu se așază în poziția obiectului direct, ci în altă poziție sintactică, fie o poziție prepozițională (cu prepoziția „cu”), fie una de obiect indirect în dativ etc. Relația semantică dintre cele două nominale este „simetrică”, de vecinătate, de asemănare, de diferențiere, de identitate (*X se învecinează / se înrudește / se înfrățește / se aseamănă cu Y; X se diferențiază de Y; X se identifică cu Y* etc.).
11. *Inergativ* este un verb intransitiv care așază Agentul sau un nominal animat, dar non-uman în poziția subiectului (*X sare / latră / înoată / tușește / bâzâie / acționează corect / vorbește / fîpă* etc.), deosebindu-se de *inacuzative* (vezi supra, nota 8), care așază Pacientul în poziția subiectului.

12. *Non-agentiv* este un verb care, indiferent de numărul de nominale admise, nu acceptă, printre acestea, și un Agent. Sunt *non-agentive* și verbe intransitive monovalente (vezi toate *inacuzativele*), și intransitive bivalente (ex. *a aparține: X aparține lui Y; a corespunde: X corespunde așteptărilor; a depinde: X depinde de Y; a se bizui: X se bazează pe Y* etc.), și bivalente tranzitive (*a avea: X are o casă, a constitui / a reprezenta: Soluția constituie / reprezintă o noutate; a conține: Problema conține erori* etc.).
13. Pentru fenomenul de „ridicare”, care antrenează avansarea unui constituent din propoziția subordonată în regentă, acesta incluzându-se sintactic în noua poziție, vezi DSL, p. 443.
14. Cf. Avram (1997), p. 215.
15. Din „ridicarea” unui component și „amalgamarea” celor două propoziții rezultă structuri cu element predicativ suplimentar. Vezi Dindelegan (1976), p. 160. Pentru sintaxa și constrângerile predicăției secunde (al cărui corespondent românesc este *elementul predicativ suplimentar*), vezi, mai recent, Furukawa (1996).
16. Determinantul final *pentru a induce în eroare* trimite la un Agent implicit, a cărui prezență obligă la interpretarea „pasivă” a construcției.
17. Pentru natura *dublă*, adjectivală și verbală, vezi și Dindelegan (1976), p. 187-188. Întreaga literatură românească anterioară a subliniat, într-un formă sau alta, *dubla* lui natură (vezi Ocheșanu, Vasiliu (1954) sau Stati (1958)). Și participiul altor limbi pune aceleași întrebări și are, parțial, aceleași caracteristici (vezi, pentru franceză, Rivière (1990)). Recent, în Emonds (2003), analizându-se, pe material englezesc, variantele „pasivului analitic” (deci cu auxiliar), se insistă, în funcție de selecția diverselor clase de verbe, asupra distincției dintre *pasivele verbale* vs. cele *adjectivale*. Autorul surprinde, în esență, gradele diverse de „adjectivare” a participiilor, diferențind și delimitând participiile cu comportament „mai adjectival” de cele cu trăsături „mai verbale”.

SURSE

Iorga = Nicolae Iorga, *Cugetări*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Albatros, 1972

PR = Tudor Nedelcea (antologie și cuvânt înainte), *Cărți românești vechi. PRE-DOSLOVII*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1994

RLit = „România literară”

BIBLIOGRAFIE CITATĂ

- Avram (1997) = Mioara Avram, *Participiul*, în *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas, p. 214-216
- Bescherelle = Bescherelle, *La Grammaire pour tous*, Paris, Hatier, 1997
- Dindelegan (1976) = Gabriela Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, Tipografia Universității din București; ediția a II-a, Brașov, Editura AULA, 1999

- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira
- Emonds (2003) = Joseph Emonds, *Adjectival Passives: The construction in the iron mask*, p. 1-37 (internet http://www.uilots.let.uu.nl/syncom/uiltes/case_001_apas.htm)
- Furukawa (1996) = Naoya Furukawa, *Grammaire de la prédication seconde. Formes, sens et contraintes*, Duculot
- Iordan (1950) = Iorgu Iordan, *Note sintactice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1950 / 2
- Ocheșanu, Vasiliu (1954) = R. Ocheșanu, Laura Vasiliu, *Vespre valoarea verbală și cea adjectivală a participiului*, în „Limba română”, III (1954), nr. 6, p. 16 și urm.
- Rivière (1990) = N. Rivière, *Le Participe Passé est-il Verbe ou Adjectif?*, în *Travaux de Linguistique et de Philologie*, recueil annuel publié par Georges Kleiber et Gilles Roques, 1990, p. 131-169
- Soare (2002) = Elena Soare, *Participes, nominalisation et catégories mixtes: le supin, thèse de doctorat non-publiée, soutenue à Paris VII, décembre, 2002*
- Stati (1958) = Sorin Stati, *Valorile participiului*, în „Limba română”, VII (1958), nr. 5, p. 27 și urm.

Capitolul 9

Note asupra pasivului

Scopul acestui capitol este să pună în discuție informațiile asupra pasivului românesc cuprinse într-una dintre lucrările recente de lingvistică romanică (Posner (1996), p. 180-181), din care cităm: „*In Rumanian, where the BE passive seems to be fairly recent and bookish introduction, imited from the Western languages, the SE passive is much preferred in colloquial use*” (traducere: „*În română, unde pasivul cu A FI pare a fi destul de recent și o introducere livrescă, după limbile [romanice – adăugarea ns. – G.P.D.] de vest, pasivul cu SE este preferat în uzul colocvial*” (subl. ns. – G.P.D.).

Fără a găsi un răspuns categoric în lucrările de gramatică istorică ale limbii române la comentariul Rebeccai Posner, am încercat să verific în ce măsură informațiile oferite de lingvistă corespund realității faptice românești. Pentru a ajunge la un răspuns clar, a fost necesară o investigație preponderent *diacronică*, analiză ale cărei concluzii încerc să le sintetizez în cele ce urmează.

1. Există pasiv cu auxiliar în limba română veche?

1.1. O excerptare (chiar și sumară) a unor categorii diferite de texte din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea evidențiază o *circulație curentă* a pasivului cu auxiliar, construcția cu auxiliar apărând atât în texte traduse, cât și în texte originale (scrisori particulare, predoslovii).

• Exemple din texte religioase:

- (1) „*nu sîntu dumnedzei ceia ce-su cu mîrle fapți*” (CV, 5^r / 1-2);
- (2) „*Și cîndu fu spre spiță, tîmplă-se rrădicatu a fi elu de voinici*” (CV, 18^r / 3-4);

- (3) „Dea<ci> dzise se aducă Pavelu. Adusu fu elu, de ceia ce sta...” (CV, 33^v /3);
 (4) „Și rrugați fumu de ei se lăcuimu în 7 dzile” (CV, 50^r /9-10);
 (5) „știutu easte noao că tutindirea împotivă grăiaște-se” (CV, 51^v /11);
 (6) „mai nainte sdruncinați fură de însușu de acesta Hristosu” (CC2, 300 /24);
 (7) „Eși amu alaltă ucenică, ce era știut de mai marele preoților” (CT, 227^r /9 etc.).

• Exemple din texte netraduse:

- (8) „La prietini noștri cei dulci și iubiți, la domni de Bistriță, să hie dată această carte” (SB, 44-87³²);
 (9) „că acei munți sântu dați sfintei mânăstiri de cându se-au descălecat țara Mulduoei” (SB, 1-45¹³);
 (10) „s-au dus Ghiorghi de-au cum-părat acele vite, căce atuneci n-au fost opriță marha de Măriea voastră” (SB, 16-59¹⁰);
 (11) „ce să-l lăsați să dea el samă cu sufletul său înaintea lu dumnedzău de moartea fratelui nostru și păcatele lui, iar de noi de toată ruda noastră iaste ertat” (SB, 20-63¹⁴⁻¹⁵);
 (12) „să scoată la lumină această carte, ce este Trebnic sau Molitvoslov numit” (PR, 25);
 (13) „pentru că a fost făcută nu pentru a sta, ci pentru a face necontenit hrană sufletească” (PR, 28);
 (14) „Iară întru mână de mirean să nu se dea, nici la măscărici, să nu fie tocmelile sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocorite” (PR, 32);
 (15) „și tuturor duhovnicilor, care cu putere preoțească de la Dumnezeu sunt sfințiți” (PR, 32);
 (16) „Știut să fie. Cine va îndrăzni...” (PR, 33);
 (17) „la care margine și la care soroc este făcut de Dumnezeu să meargă în loc ce-are hi” (PR, 35).

Exemplele selectate (dar sunt și multe altele!) pun în evidență trăsături comune cu cele din limba actuală:

• Agentul poate fi exprimat (sub forma unui complement prepozițional; vezi: (1), (2), (3), (4), (6), (7), (10), (11), (15), (17)) sau neexprimat, recuperabil din prezența altor determinanți (vezi (1), unde apare un instrumental inalienabil¹, sau (13), unde apare un complement de scop, ambele „implicând” un Agent).

• Construcția poate fi și impersonală, cu un agent neexprimat și nedeterminat (vezi (5): *știutu iaste că...* și (16): *știut să fie*), corespunzătoare construcției active cu un subiect „nedeterminat” sau „general”².

• Cele două componente (auxiliarul și participiul) au autonomie morfosintactică, ceea ce se poate proba prin: ♦ acordul participiului cu nominalul subiect (*să fie dată această carte – acei munți sântu dați*); ♦ inversiunea componentelor (vezi (2), (3), (4), (5), (16)); ♦ disocierea construcției prin introducerea a numeroase componente străine de grup (vezi (1), (12), (14))³.

1.2. Forma cu auxiliar există în aromână (*Tratat*, p. 449), iar, în uzul actual aromânesc, pare a fi destul de frecventă, după cum dovedesc numeroasele exemple din DIARO; vezi:

- (18) „easti afurisitu di dhispoti”, 26 (= este afurisit de episcop);
 (19) „fură agiutaț multu”, 31 (= au fost ajutați mult);
 (20) „articollu-i scriatu șurtu, tu gazetă”, 79 (= articolu-i scris scurt în ziare);
 (21) Miha easti arcatu tu nu știu ți hoară”, 80 (= M este aruncat în nu știu ce sat) etc.

1.3. Din seria de construcții opozabile *activ – pasiv* ale verbului *a ne-voi*, circulând curent în limba veche (construcția activă: „*nevoindu-l să vie la facerea ciudeei*” (CC2, 259 /19); *Gostrie...nevoia pre toți să-i dea bir*” (Moxa, apud DLR); „*Văd pe un bătrân pe care l-au nevoit picioarele a se întoarce îndărăt*” (Uricariul, apud DLR); vs. construcția pasivă: *de nimenea nu e nevoitu, ce de bună voia lui mers-au*” (CC2, 84 /22), se păstrează, în limba actuală, numai participiul sau numai grupul *a fi nevoit*, nemai-simțit ca având valoare pasivă. Construcția a circulat însă cu sens pasiv în limba veche, de unde, ca formă, s-a și păstrat.

1.4. Concluzie parțială. Făcând abstracție, până în acest moment al discuției, de cealaltă realizare a pasivului, de reflexivul pasiv, precum și de raportul dintre cele două forme de pasiv, exemplele inventariate aici (și nu sunt singurele!) sunt *dovezi clare* că pasivul cu auxiliar nu este „tardiv”, nu s-a introdus pe cale „livrescă, după modelul limbilor de vest”, circulând curent în limba veche în oricare dintre variantele ei stilistico-funcționale. Faptul că apare atât în aromână, cât și în limba secolului al XVI-lea este un argument suplimentar pentru vechimea și continuitatea construcției. Diferențele față de limba actuală privesc aspecte puțin semnificative: frecvența mai mare a construcțiilor cu auxiliarul inversat sau frecvența mai mare a dislocărilor, fapte caracterizând, în limba veche, și alte grupuri sintactice cu auxiliar și / sau cu forme pronomiale clitice⁴.

2. Uzul construcției reflexiv-pasive în limba veche

Textele de limbă veche atestă circulația paralelă a celor două forme de pasiv, evidențiind câteva trăsături speciale privind uzul construcției reflexiv-pasive:

- Construcția reflexiv-pasivă este mai frecventă în limba veche decât în limba cultă actuală, situație asemănătoare cu ceea ce astăzi se constată în registrul popular al limbii, unde construcția este preferată față de cea cu auxiliar.

- În construcția reflexiv-pasivă, exprimarea agentului este mai frecventă în limba veche decât în româna actuală; vezi construcții ca: „că ceaea ce e în Hristos credință de proroci vesti-se și de ei vestită fu cu sângele lui izbăvire” (CV, 68^v / 12-13); „că mită dase-va lui de la Pavelu se-lu dezleage elu” (CV, 32^v / 3-4); „ce necredinciosu giudecă-se de voi” (CV, 38^v / 5); „ce vracilor dedeae toată avuția ei, nu putu nece de unu să se vindece” (CT, 134^v / 3); „să nu să osândească nimenea de voi” (ÎL, 74). De observat prima construcție în care variază, la distanță extrem de mică, un reflexiv-pasiv și un pasiv cu auxiliar, ambele cu agentul exprimat.

- Spre deosebire de româna actuală, unde construcția reflexiv-pasivă se utilizează de preferință cu agentul neexprimat, în limba veche, exprimarea agentului este la fel de frecventă pentru ambele tipuri de construcții, neexistând o specializare în acest sens. Exprimarea agentului, pentru construcția reflexiv-pasivă, se menține până târziu, în sec. al XIX-lea, inclusiv la scriitorii culti (vezi Maiorescu: „Ea s-a primit mai târziu în manuscrisele lor de către gramatiștii decadenți pentru a deosebi cele două nuanțe” (C, 214); „literele *ph*, ca și *y* s-au introdus de romani numai în câteva cuvinte grecești” (C, 217); „De aceea și asemănarea între *sc* al nostru cu pronunțarea milaneză, precum se observă de Diez și după dânsul de Schuchardt” (C, 234-235).

- În raport cu româna actuală, în limba veche apare, sporadic, și o paradigmă completă a reflexiv-pasivului, acesta fiind utilizat la toate persoanele și având posibilitatea lexicalizării agentului pentru oricare persoană (vezi: *Eu trebuiescu de tine a mă boteza*” (CC2, 505 / 16); „Și eu până într-atâta de la toți, de la voi m-am așe de greu osândit?” (CI, 50)).

Este extrem de interesantă observația lui Heliade, care, pe lângă indicarea celor două forme de pasiv, consemnează reflexiv-pasivul cu paradigmă completă (Heliade, *Gramatica*, p. 149): „În limba Rumînească verburile pasive se fac de vom propune lângă cele active pronumele simple de cazul acuzativu *mă, te, se; ne, vă, se*; cum dela *învăț*, pasiv face *mă-învățu*; *cunoști* pasiv face *te cunoști*. Se-fac asemenea și cu

verbul *a-fi* și cu un prezis passivu cum sînt *învățîndu-mă, ești cunoscut*” (subl. ns. – G.P.D.). Exemplele oferite de gramatician sunt: *mă învăț de tatăl* (subl. ns. – G.P.D.), *sîntu iubit de lume*.

Existența unei paradigme personale de reflexiv-pasiv este consemnată și mai târziu ca fapt popular de limbă: „pe unde umbli, de nu te mai vezi deloc?” (apud Iordan (1956), p. 452), unde *nu te mai vezi* „nu mai ești văzut”. Cu aceeași valoare apar și alte construcții reflexive: „Te cunoști de la o poștă că ești un mincinos”, „Mă cunosc imediat când mint”, unde *mă cunosc* „sunt cunoscut”, *te cunoști* „ești cunoscut”, construcții reflexive cu valoare pasivă clară, deși exprimarea agentului, ca agent „general”, nu este uzuală (**mă cunosc* / **te cunoști de toată lumea*“).

Credem că numeroase forme actuale de reflexiv personal obligatoriu au, la origine, o utilizare reflexiv-pasivă (vezi, de exemplu, verbele personale cu reflexiv obligatoriu: *a se chema, a se numi* „a avea numele de”, care în limba veche aveau și un corespondent tranzitiv-activ: „întră satana în Iuda, chema-l. Iscariot” (CV, 170^v / 16); „pre care o au chemat Molda” (UL, 72 / 20)). Vezi și construcția actuală tranzitivă fără subiect: *Mă cheamă Popescu*.

3. Utilizarea actuală a celor două variante de pasiv

- Spre deosebire de unele limbi romanice, care utilizează, cu diferențe semantice și de frecvență, două auxiliare (este, pe de o parte, cazul limbii italiene, iar, pe de alta, al spaniolei și al portughezei; apud *Enciclopedia*, p. 232), româna a gramaticalizat un singur auxiliar. Iordan (1950) consemnează unele „urme” de pasiv cu auxiliarul *a veni*, în construcții populare și de limba vorbită: *cratița în care se coace cozonacul vine unsă cu unt și cu grăsime*; *partea asta a feței de masă vine festonată*; *grinda aceea vine așezată aici*; *celălalt bec vine slăbit*.

Spre deosebire de Iorgu Iordan, credem că tiparul cu *a veni* trebuie interpretat mai degrabă ca o înlocuire a verbului *a fi* cu unul dintre sinonimele lui, înlocuire care, în limba populară, s-a produs și în alte apariții ale lui *a fi*: *El îmi vine cumnat* „îmi este cumnat”. În sprijinul părerii noastre, stau și alte substituții posibile: ♦ în locul auxiliarului, poate apărea *a se afla*, alt sinonim al lui *a fi*, construit, ca și *a veni*, tot cu un participiu pasiv („*Iar ce să va fi trecut înapoi, nu să află însemnat de striini*.” (UL, 78 / 4-5); „*am arătat ce însemnare a avut y în alfabetul latin și cum astăzi nu se poate primi la noi nici chiar în cuvintele în care se află primit la romani*” (C, 215)); ♦ în locul auxiliarului, pot apărea și verbe din seria celor copulative, participiul concentrând întreaga informație

pasivă (*ajunge / devine / rămâne / pare invidiat de colegi*)⁵. Găsim aici un argument în plus pentru autonomia morfosintactică a celor două componente din structura pasivului (vezi *supra*, § 1.1.), sensul pasiv concentrându-se în matricea semantică a participiului.

- Limba veche utilizează *paralel și sinonimic* ambele forme ale pasivului, fără nici o deosebire de tematizare, de particularități selecționale sau de actualizare / neactualizare a agentului.

- Specializarea reflexiv-pasivului pentru construcția pasivă non-tematizată (vezi, în cazul construcției reflexiv-pasive, topica de preferință *postpusă* a subiectului sau a propoziției subiective: *Se citește lecția cu glas tare. Se știe că e multă corupție*) este un fapt mai recent de limbă. Mai recente sunt și restrângerea utilizărilor personale ale reflexiv-pasivului la câteva construcții populare (vezi *supra*), precum și specializarea reflexiv-pasivului pentru persoanele 3 și 6. Din această restrângere a distribuției derivă natura predominant *impersonală* a reflexiv-pasivului și, implicit, preferința de utilizare a acestuia în condițiile neexprimării agentului.

Totuși, atâta vreme cât, în româna actuală, există și construcții impersonale cu auxiliar (*Este știut / cunoscut / dovedit că...; Mi-e dat / merit / ursit să...*), alături de construcții reflexiv-pasive cu agentul exprimat (*...de a saluta eforturile celor două economii de a li se recunoaște de către SUA statutul de „economii de piață”, RLib, 14 martie, 2003, 7*), chiar dacă ambele sunt mai puțin utilizate, credem că *nu trebuie absolutizată* specializarea celor două construcții. Este vorba, în fond, de o *tendință de specializare*⁶ și de o *preferință* în uzul actual al limbii, și nu de o incompatibilitate de apariție în cealaltă ipostază (și anume: reflexiv-pasivul cu agentul lexicalizat, iar pasivul cu auxiliar cu agentul neexprimat, uneori, chiar nerecuperabil semantic).

4. Concluzii privind afirmația din Posner (1996)

- Pasivul cu auxiliar este o realizare *veche* a pasivului, având aceeași istorie și caracterizându-se prin aceeași continuitate ca în celelalte limbi romanice⁷.

- Singurul fapt care poate avea și o explicație „cultă”, făcând *parțial valabilă una dintre observațiile* Rebeccai Posner, este creșterea, în condițiile circulației *continue și paralele* a celor două forme, a ponderii pasivului cu auxiliar în registrul literar-cult al limbii, semnalată și de Iordan (1956), p. 452–453, dar motivată diferit de acesta, care apelează la factori interni de sistem. Ca factori de sistem, Iorgu Iordan invocă

numeroasele omonimii ale construcției reflexive românești, mai ales în condițiile *folosirii personale* a reflexivului. Pentru a susține ideea lui Iorgu Iordan, aducem în discuție construcții de tipul: (*eu*) *mă cunosc*, (*ei*) *se cunosc*, (*eu*) *mă văd*, (*ei*) *se văd*, construcții ambigue, putând primi câte două interpretări, în cazul (*eu*) *mă cunosc*, (*eu*) *mă văd* (interpretare reflexiv-obiectivă: „mă cunosc pe mine însămi”, „mă văd pe mine însămi”, *vs.* interpretare reflexiv-pasivă: „eu sunt cunoscută de alții”, „eu sunt văzută de alții”), respectiv câte trei interpretări, în cazul (*ei*) *se cunosc*, (*ei*) *se văd* (interpretare reflexiv-obiectivă: „ei se autocunosc”, „ei se văd pe ei înșiși” *vs.* interpretare reflexiv-reciprocă: „ei se cunosc reciproc”, „ei se văd unul pe altul” *vs.* interpretare reflexiv-pasivă: „ei sunt cunoscuți de alții”, „ei sunt văzuți de alții”).

Este posibil însă ca la acțiunea acestor factori interni de sistem, să se fi adăugat, *suplimentar*, pentru *registrul cult* al limbii, și o explicație *externă*, târzie, prin influența modelului cult din limbile de vest. Observația pare cu atât mai întemeiată cu cât în româna actuală se constată un raport diferit de frecvență între diversele registre stilistice, registrul popular și colocvial prezentând un raport de frecvență favorabil reflexiv-pasivului.

NOTE

1. În (1) este lexicalizat Instrumentul cu *mirule* (= rom. act. cu *măinile*), un Instrument inalienabil, desemnând o *parte* a corpului, care „trimite” obligatoriu la Agent (= „deținătorul” părții).
2. Româna, limbă de tip *pro-drop*, permițând deci neexprimarea (căderea) subiectului, admite două tipuri de construcții în care subiectul, deși acceptat virtual de verbul-centru ca poziție sintactică, nu este și exprimat: fie construcții cu subiectul recuperat integral, din forma verbului sau / și din situația de comunicare (cazul subiectului „inclus” și al celui „subînțeles”), fie construcții cu subiectul nerecuperat semantic (cazul subiectului „nedeterminat”: *Mi-a ursit / mi-a merit să...*, *Zice / Spune / Anunță (la radio) că...*, *Scrie (în gazete) că...*). Neexprimarea complementului de agent (uneori, cu nerecuperarea lui semantică) corespunde acestui tip de construcție, cu observația că neexprimarea complementului de agent, ca poziție sintactică periferică, este mult mai frecventă decât neexprimarea și nedeterminarea subiectului.
3. Vezi și capitolul 8 destinat participiului (§ 1.2.), unde sunt examinate, pentru româna actuală, argumentele pledând pentru autonomia celor două componente ale pasivului cu auxiliar.
4. În limba veche, construcții de tipul: *făcut-am*, *spusu-ți-l-am*, *închinare-aș*, *pe-depsi-l-voi*, cu cliticul postpus / cu cliticile pronominale postpuse și cu auxiliarul postpus sunt curențe. Vezi observații similare în capitolul 6, destinat formelor pronominale clitice. Vezi, de asemenea, observațiile din Rîpeanu (2002), p. 199–212.

5. Vezi observații similare la Drașoveanu (1997), p. 152.
6. În limba actuală, mai importantă decât diferența de frecvență a formelor este tendința lor de specializare, responsabilă, în fond, de menținerea celor două construcții în ambele registre ale limbii. O sinonimie sintactică totală, ca, de altfel, orice tip de sinonimie totală, ar fi făcut imposibilă păstrarea paralelă a celor două construcții.
7. Pentru pasivul din alte limbi romanice, vezi Gaatone (1998), în a cărei analiză, realizată pe franceză, găsim multe elemente comune cu pasivul cu auxiliar românesc.

SURSE

CC2 = Coresi, *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Atelierele grafice Socec, 1914

CI = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică*, ed. de P.P. Panaitescu, Editura pentru Literatură, 1965

CT = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963

CV = *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981

DIARO = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*, A-D, București, Editura Enciclopedică, 1997

ÎL = *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), Colectivul de drept vechi românesc condus de acad. Andrei Rădulescu, București, Editura Academiei, 1962

Maiorescu, C = Titu Maiorescu, *Critice*, antologie și prefață de Paul Georgescu, text stabilit de Domnica Stoicescu, Editura pentru Literatură, 1966

PR = Tudor Nedelcea (antologie și cuvânt înainte), *Cărți românești vechi. PRE-DOSLOVII*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1994

Rlib = „România liberă”

SB = Al. Rosetti (editor), *Lettres roumaines de la fin du XVI^e et du début du XVII^e siècle tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, Arhivele grafice Socec, MCMXXVI

UL = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, Editura Științifică, 1967

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

Drașoveanu (1997) = D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium

Enciclopedia = Marius Sala (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989

Gaatone (1998) = David Gaatone, *Le passif en français*, Champs linguistiques Duculot, Paris-Bruxelles

Heliade, *Gramatica* = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980

Iordan (1950) = Iorgu Iordan, *Note sintactice*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1950 / 2

Iordan (1956) = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului

Posner (1996) = Rebecca Posner, *The Romance Languages*, Cambridge, University Press

Ripeanu (2002) = Sanda Reinheimer Ripeanu, *Locul pronumelor neaccentuate din limba română veche în perspectivă romanică*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București

Tratat = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984

Precizări asupra determinantilor supinului

În raport cu infinitivul și gerunziul, care au forme distincte pentru exprimarea valorilor de diateză, primind aceleași morfeme de diateză ca și un verb prototipic, adică la mod personal (vezi: *a lăuda pe cineva, a se lăuda pe sine, a fi lădat de cineva; lăudând pe cineva, lăudându-se pe sine, fiind lădat de cineva*), supinul este lipsit de mărci de diateză, dar poate include în matricea lui semantică valori de diateză, deductibile contextual. Supinul încorporând valoare de pasiv reprezintă una dintre situațiile desemnate de gramatici ca *pasiv lexical*¹. Pentru analiza corectă a determinantilor supinului, este absolut necesară deducerea („descoperirea”) valorilor interne (inerente) de diateză.

1. Apariția supinului în contextul unui verb personal

În construcțiile în care supinul determină forme personale ale verbului, subiectul neexprimat al supinului se supune obligatoriu fenomenului de „control”², adică „se acomodează” la subiectul regentului (vezi: *am de învățat, termin de învățat, nu conținește de plâns, mă pregătesc de citit, mă apuc de citit*, unde supinul include informația subiectului personal al regentului: *termin (eu) de învățat (eu); mă pregătesc (eu) de citit (eu); se apucă (el) de citit (el)*), ceea ce restrânge interpretarea supinului la valoarea „activă” și impune, implicit, analiza determinantului supinului ca obiect direct.

Din punctul de vedere al valorii de diateză și, implicit, al calității sintactice a determinantului supinului, este fără importanță natura diferită a lui „de” din construcțiile enumerate. În unele apariții, „de” este impus de regimul prepozițional al regentului (*mă pregătesc de, mă apuc de*), tot așa cum alți regenți selectează pe „la” sau „pe” (*a luat la, mă*

pun pe), în timp ce, în alte structuri, în cazul regentelor tranzitive, „de” nu mai este justificat de construcția regentului, devenind o marcă a supinului, asemănătoare mărcii „a” de la infinitiv. Dar statutul diferit al lui „de” nu influențează valoarea de diateză încorporată în supin, aceasta fiind determinată prin fenomenul de „control”. Deci, în construcții ca: *mă apuc de învățat engleză, mă pun pe citit cărți, termin de redactat lucrarea, „a luat la puricat acest subiect”*, RLib, 13 iulie, 2002, nu conținește de făcut rugăciuni, determinantul supinului nu poate fi decât complement direct, dat fiind faptul că, prin fenomenul de „control”, subiectul neexprimat al supinului repetă subiectul personal al regentului. Iar în construcții ca: *Mă pregătesc de citit ce mi s-a dat, Mă apuc de făcut public că există nereguli, Termin de verificat dacă banii s-au folosit corect*, determinantii propoziționali ai supinului (propoziție relativă sau conjuncțională) nu pot fi decât completeive directe.

2. Apariția supinului în contextul unui verb impersonal / unei construcții impersonale

2.1. În lucrări anterioare³, am semnalat ambiguitatea supinului sub aspectul diatezei în condițiile în care supinul apare într-un context impersonal: verb impersonal sau predicat nominal impersonal. Reiau această idee cu intenția de a insista asupra argumentelor și de a sublinia, totodată, consecințele care decurg de aici pentru interpretarea sintactică.

• În contextul verbelor: *este* (cu utilizare impersonală), *rămâne* (cu utilizare impersonală), precum și în contextul predicatelor nominale impersonale (tipul: *este greu, ușor, important, necesar, sănătos, periculos... + supin*), supinele, lipsite de mărci formale de diateză, dar încorporând valori de diateză, manifestă ambiguitate, putând fi interpretate atât pasiv, cât și activ.

- | | | |
|-------------------------|---|-------------------------------|
| (a) Este | { | de analizat |
| Rămâne | | de dorit să..., |
| | | de întrebat dacă..., |
| | | de observat cum..., |
| | | de urmărit consecințele, |
| (b) Este important | { | de citit cartea |
| Pare greu / imposibil | | de constatat ce s-a întâmplat |
| Este necesar / imperios | | de cumpărat |
| Este sănătos | | de mers pe jos |
| Este periculos | | de știut ce s-a întâmplat. |

Valoarea [+ Pasiv] se manifestă prin posibilitatea introducerii explicite a Agentului sub forma unui complement (prepozițional) de agent, ca în:

- (c) *Este greu* { *de analizat de către întreaga clasă rezultatele.*
Rămâne {
Este periculos de manevrat de copii asemenea substanțe.
Pare dificil de înțeles de întreaga populație că e unica soluție.

Valorile [+ Activ] sau [+ Impersonal, - Pasiv] se manifestă prin posibilitatea includerii în același tipar de construcție a supinelor provenind de la verbe intransitive (ergative⁴ și inergative), verbe inapte sintactic și semantic de a se asocia cu valoarea [+ Pasiv]. Vezi construcții ca:

- (d) *Este de mers încă mult pe jos.*
Rămâne de ajuns numai cu trenul.
Este periculos de plecat noaptea.
 (d') *Este periculos de rămas singur în pădure.*

Construcțiile de sub (d) sunt echivalente fie cu un subjonctiv intransitiv impersonal („să se meargă”, „să se ajungă”, „să se plece”), fie cu un subjonctiv intransitiv personal cu subiect general („ca toată lumea să meargă”, „ca toată lumea să ajungă”, „ca toată lumea să plece”) sau chiar cu un subiect personal („să mergem”, „să ajungem”, „să plecăm”), plural în care se include și vorbitorul. Determinantul *singur* din (d') (*de rămas singur*), deși trimite la „persoană”, nu exclude ambele interpretări: „este periculos să rămâi singur”, dar și „~ să se rămână singur”.

Nu sunt excluse nici construcții ca:

- (e) *De judecat pe alții e mai ușor decât pe tine însuși; E greu de convins pe oricine că...*

unde construcția determinantului cu prepoziția *pe* evidențiază valoarea „activă” a supinului⁵. În alte enunțuri, apare variația liberă între construcția cu *pe* și fără *pe*; vezi

- (e') *De deprins (pe) cei needucați cu bunele maniere e destul de greu.*

Absența lui „*pe*”, în condițiile unor determinanți nume de persoană, nu trebuie interpretată ca semn obligatoriu al funcției de subiect, și nu al celei de obiect direct. Construcția cu „*pe*” se corelează cu fenomenul dublării; or, în cazul supinului, care nu acceptă asocierea cu clitice pronominales⁶, dublarea este imposibilă, preferându-se, pentru determinantul obiect direct, celelalte realizări ale obiectului (*E dificil de găsit profesor / un profesor / profesorul X*).

Consecințele acestei ambiguități sau, altfel spus, ale valorii duble de diateză se repercutează asupra interpretării sintactice a determinan-

ților supinului atunci când supinul provine de la verbe tranzitive. Un determinant nominal neprepozițional (substantiv sau pronume) poate fi calificat fie ca subiect (pentru interpretarea pasivă), fie ca obiect direct (pentru interpretarea activă). O propoziție conjuncțională sau relativă, pe baza aceluiași raționament, poate fi analizată drept subiectivă (în interpretarea pasivă) sau completivă directă (în interpretarea activă). Interpretarea activă este imposibilă însă în condițiile prezenței explicite a complementului de agent, eliminând, pentru determinantul supinului, soluția de complement direct, respectiv de completivă directă (vezi exemplele de la (c)), după cum este imposibilă interpretarea pasivă în condițiile prezenței construcției cu „*pe*” (vezi (e)), eliminând, pentru determinant, soluția subiectului.

2.2. Atragem atenția, în continuare, asupra limitării dublei interpretări chiar și în condițiile apariției supinului într-un context impersonal. În construcțiile impersonale în care referirea la persoană se realizează printr-o formă neaccentuată de pronume în dativ sau printr-un posesiv, interpretarea pasivă a supinului devine imposibilă, ca urmare a fenomenului de control exercitat de dativul (sau genitivul și posesivul) personal asupra subiectului neexprimat al supinului. Vezi construcțiile:

- (f) *Îmi, rămâne de terminat (subiect,) recenzia („îmi rămâne ca eu să termin recenzia”);*
Îmi, este greu de conspectat (subiect,) întreaga carte („îmi este greu ca eu să conspectez”);
„Dacă nu ți-a fost de cumpărat (subiect,)” (Creangă) („dacă nu ți-a fost să cumperi tu”);
Este la îndemâna mea, de făcut (subiect,) asta („este la îndemâna mea ca eu să fac”).

Constrâns prin fenomenul de control, subiectul neexprimat al supinului este obligat la identitate referențială cu obiectul indirect personal (respectiv, cu posesivul personal), ceea ce am sugerat prin identitatea de indice (i). Drept consecință, supinul cu subiect personal nu poate primi decât valoare „activă”, iar determinantul acestuia, atunci când este exprimat, nu poate ocupa decât poziția de complement direct sau de completivă directă. În exemplul:

- (g) *Mi-e greu de anticipat* { *situația*
 { *ce se va întâmpla / dacă vom pleca,*

determinantul *situația* are funcția de complement direct, iar propozițiile *ce se va întâmpla / dacă vom pleca*, pe aceea de complete directe.

2.3. Dar și în condiții contextuale identice cu cele de sub § 2.2., adică într-un context impersonal în care referirea la persoană se realizează printr-o formă clitică de dativ, este posibil să apară o excepție de la regula de control stabilită anterior, astfel încât interpretarea supinului să nu fie obligatoriu activă. În construcțiile:

- (h) *Mi se pare* $\begin{cases} \text{greu} \\ \text{periculos de acceptat propunerea,} \end{cases}$

subiectul supinului nu se găsește sub controlul obligatoriu al obiectului indirect personal (*mi*), așa că interpretarea pasivă a supinului nu este imposibilă (vezi, de altfel, și posibilitatea introducerii explicite a agentului: *Mi se pare greu de acceptat propunerea de către întreaga clasă*). În acest caz, se impune, pentru substantivul *propunerea*, soluția interpretării ca subiect. În absența agentului exprimat explicit, interpretarea sintactică a determinantului supinului rămâne ambiguă, oricare dintre soluții (subiect sau obiect direct) fiind la fel de corectă.

2.4. Ambiguitatea sub aspectul valorilor de diateză apare și în construcțiile în care supinul, ocurent în propoziții principale imperative, dobândește valoare imperativă și funcție predicativă, ca în enunțurile:

- (i) *De observat care vor fi consecințele!*
De rezolvat primele două exerciții!
 (i') *De acționat rapid!*

Construcțiile sunt eliptice, presupunând existența unui „a fi” cu valoare impersonală. Tipul (i) reprezintă o subspecie a tiparului sintactic din construcțiile (a)–(e). Dată fiind ambiguitatea acestuia, determinanții supinului, atunci când verbul este tranzitiv (nu este cazul lui (i'), unde verbul este intransitiv), pot primi dublă interpretare, fie ca obiect direct, respectiv completivă directă, fie ca subiect, respectiv propoziție subiectivă.

3. Apariția supinului în context adjectival

În context adjectival⁷, indiferent de poziția sintactică a adjectivului (de nume predicativ, de atribut adjectival sau de element predicativ suplimentar), adjectivele acceptă supine cu ambele valori, admitând atât supine ale verbelor intransitive, care pot avea valoare „activă” sau „impersonală”, cât și supine ale verbelor tranzitive, care pot avea valoare „activă” sau „pasivă”. Detaliind aceste situații, în funcție de adjectivul regent, constatăm următoarele:

• În contextul adjectivelor *bun, gata* (ultimul, ca adjectiv invariabil), valoarea de diateză a supinului diferă de la o construcție la alta.

- (j) În enunțul: *Recoltele [Pacient] sunt gata de cules*, cum subiectul neexprimat al supinului este controlat de subiectul regentului, care are calitatea de Pacient, supinul are valoare pasivă.
 (k) În enunțurile: *El este bun de alergat la maraton*, „Ești bun de trăit în pădure”, Creangă, *El este gata de plecat în misiune*, cum supinele provin de la verbe intransitive și ergative (*a alerga, a trăi, a pleca*), nepermițând nici unul citire pasivă, supinul nu poate primi decât „citire” activă.
 (l) În enunțul: *X este numai bună de făcut copii*, deși supinul provine de la un verb tranzitiv (*a face*), acest verb, contextual, nu admite decât „citire” activă, ceea ce restrânge posibilitatea de analiză a determinantului *copii* la soluția de complement direct.
 (m) În enunțurile: *X [Pacient] este numai bun de numit / de trimis / de ales ambasador*, supinele admit, contextual, numai „citiri” pasive, grație controlului exercitat de subiectul cu rol de Pacient. În aceste condiții, este imposibilă interpretarea determinantului *ambasador* ca obiect direct, acesta ocupând poziția de element predicativ suplimentar.

În toate aceste construcții, dezambiguizarea este totală, realizându-se neechivoc, contextual.

Spre deosebire de acestea, construcții ca (n): (*X sunt*) „numai buni de făcut popi”, Creangă, *Ei sunt buni de făcut bucătari* sunt ambigue, admitând și o „citire” activă / ergativă: „ei să se facă popi / bucătari”, și una activă / agentivă: „ei să se facă pe ei înșiși, cu voință și control, popi / bucătari”, și una pasivă: „să fie făcuți popi / bucătari”, ca urmare a faptului că subiectul regent este ambiguu, acceptând atât interpretarea de Pacient, din construcția ergativă și din cea pasivă, cât și pe cea de Agent, din construcția activă agentivă.

Este ambiguă și o construcție ca (o): „au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa”, Creangă, care admite ambele valori de diateză, ceea ce face ca determinantul *cuiburi* să poată fi interpretat atât ca subiect, cât și ca obiect direct. Ambiguitatea provine din natura supinului, care, într-una dintre citiri, este controlat de subiectul regentului, iar, în alta, are subiect distinct de al regentului. Vezi deosebirea dintre interpretările: (o') *Ei, [Agent] au găsit-o bună de făcut (ei,) cuiburi într-însa*, unde apare fenomenul de control, și (o'') *Ei au găsit-o bună să fie făcute cuiburi într-însa de altcineva*, unde subiectul supinului nu este controlat de regent.

• În relație cu adjectivele *vrednic, demn*, interpretările sunt mai ales pasive. Vezi construcțiile (p): „un fapt [Pacient] vrednic de amintit”; „mo-

numente [Pacient] *vrednice de vizitat*"; „păreri [Pacient] *demne de luat în seamă*", „persoană [Pacient] *demnă de numit în această funcție*", în care supinele, controlate de argumentul adjectivului, al cărui rol este de Pacient, nu acceptă decât „citiri” pasive. Stă dovadă pentru interpretarea pasivă posibilitatea introducerii unui complement de agent: *este demn de ales în această funcție de către noul prim-ministru; s-a dovedit vrednic de numit în această funcție de către...* Totuși, după aceleași adjective, sunt acceptate și supinele unor verbe copulative (vezi: *vrednic de ajuns / de devenit / de rămas președinte*), ceea ce anulează, pentru aceste construcții, posibilitatea citirii pasive a supinului.

În concluzie, în cazul unui regent adjectival, dat fiind rolul dezambiguizator al contextului, puține sunt construcțiile cu interpretări duble de diateză, cerând o atenție specială în operația de identificare a subiectului neexprimat al supinului și, în consecință, în operația de calificare a determinantului supinului, a cărui funcție poate fi de subiect sau de obiect (vezi: „*au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa*"). Uneori, calificarea determinantului (atunci când acesta apare) nu este influențată de valoarea de diateză a supinului. În construcțiile: „*ești bun de ales președinte*", „*numai buni de făcut popi*", determinanții *președinte*, *popi* au aceeași calitate de elemente predicative suplimentare, indiferent de valoarea de diateză a supinului.

4. Concluzii

- Controlul subiectului neexprimat al supinului de către un nominal personal al regentului, control obligatoriu în cazul unui context verbal personal (vezi § 1) se realizează, în anumite condiții, și într-un context impersonal (vezi § 2.2.).

- Într-o construcție (a) *Rămâne de verificat rezultatul* și (f)–(g) *Îmi rămâne de verificat rezultatul*, există o diferență importantă de interpretare a valorii de diateză a supinului și, implicit, de calificare sintactică a determinantului acestuia: dublă soluție, pentru exemplul (a), subiect și obiect direct pentru substantivul *rezultatul*, dar unică soluție, numai complement direct, pentru exemplele (f)–(g).

- În context adjectival, dezambiguizarea valorii de diateză a supinului se obține aproape integral contextual, situațiile rămase ambigue fiind puțin numeroase.

- Date fiind aceste posibilități diferite de interpretare, stabilite numai contextual, analiza determinantilor supinului trebuie făcută cu multă atenție, verificându-se, pentru fiecare apariție, regentul supinu-

lui și măsura în care vecinătățile regentului controlează sau nu subiectul neexprimat al supinului. În câteva situații de regent impersonal sau de utilizare predicativă (vezi exemplele (h)–(i)), precum și în cazul unor regenți adjectivali (vezi unele construcții cu adjectivul *bun*), ne găsim în fața unei *ambiguități sintactice*, fiind valabile ambele valori de diateză și, implicit, două soluții sintactice pentru determinanți.

NOTE

1. Spre deosebire de *pasivul morfologic* (sau *sintetic*), realizat cu flexive speciale, ca în latină, și spre deosebire de *pasivul sintactic*, realizat cu ajutorul unui auxiliar verbal și, în anumite condiții, cu ajutorul mărcii reflexive (este situația limbii române, unde există ambele posibilități de construcție), *pasivul lexical* grupează câteva forme gramaticale ale verbelor tranzitive, dar și ale altor clase lexico-gramaticale având o relație morfologică cu un verb tranzitiv, forme a căror caracteristică este includerea trăsăturii [+ Pasiv] ca trăsătură semantică inerentă, fără nici un semn morfologic exterior. Există o corelație între această trăsătură semantică internă și o particularitate sintactică a formelor în discuție, constând în posibilitatea construcției cu un adjunct prepozițional care lexicalizează Agentul. În română, aparțin pasivului lexical următoarele forme: • supinul, atât în manifestarea lui mai apropiat verbală (*este greu de acceptat ideea de oricare dintre noi*), cât și în manifestarea lui mai apropiat nominală (*culesul recoltei de către noii proprietari*); • adjectivele participiale provenite de la verbe tranzitive (vezi capitolul 8, destinat participiului: *soluție adoptată / propusă de profesori*); • infinitivele lungi cu manifestare mai apropiat nominală (*numirea de ambasadori de către președinte*); • postverbale nominale obținute cu sufixe abstracte (*vânzarea casei de către moștenitori*); • adjective postverbale cu sufixul *-bil* (*suma este plătită de oricine*).
2. Pentru *control* și formele lui de manifestare privind relația dintre *controlor* (constituentul care impune controlul și care poate fi subiectul, obiectul indirect sau obiectul direct al regentului) și *controlat* (în calitate de „controlat” apare subiectul nelexicalizat al formelor verbale non-finite: infinitiv, supin, gerunziu), vezi DSL, p. 141. În cazul supinului, controlat obligatoriu atunci când există un regent verbal, controlul se poate exercita din partea nominalului subiect, dacă verbul este personal (ca în: *Ion, termină de învățat (Subiect)*), sau din partea nominalului obiect indirect, dacă regentul este impersonal (ex. *Mi-e greu de învățat (Subiect)*). Indicele (i) marchează identitatea referențială a celor doi constituenți legați prin „control” și deci recuperarea integrală a informației subiectului celui de al doilea.
3. Cf. Dindelegan, (1992), p. 72–73, 134.
4. Pentru *verbele ergative / inacuzative*, verbe non-tranzitive care așază rolul tematic Pacient în poziția subiectului în absența valorii pasive, vezi DSL, p. 202. Vezi, de exemplu, apariția supinului unui verb inacuzativ într-un context impersonal: *Nu-i greu de căzut pe poleiul ăsta!* În cazul în care verbele se organizează în perechi, existând o variantă tranzitivă și una inacuzativă, construcția cu supin neutralizează această opoziție, supinul putând intra în relație atât cu

verbul tranzitiv, cât și cu cel inacuzativ; vezi: *E ușor de crescut prețurile în asemenea condiții!* (= „ca prețurile să crească” sau „să fie crescute prețurile de alt-cineva”).

5. Ne deosebim de Soare (2002), care nu admite comportamentul verbal al supinului, atribuindu-i, cu mici excepții, comportament substantival. Este reală îndepărtarea supinului, în măsură mai mare sau mai mică (în funcție de construcția în care apare), de natura verbală, îndepărtare manifestată, în toate ocurențele, prin imposibilitatea atașării directe a cliticelor pronominale și, implicit, prin imposibilitatea dublării. Cu toate acestea, există construcții, ca cele de sub (b) și, mai ales, de sub (e, f, g), unde natura verbală este încă puternică, fiind marcată prin capacitatea supinului de a atribui funcția de obiect direct. Pentru capacitatea supinului de a atribui funcția de obiect direct, ceea ce pledează pentru natura lui verbală, vezi și Guțu Romalo (1964).
6. În capitolul 7, § 3.4.1., se demonstrează „diminuarea” tranzitivității supinului, supinul corespunzând *tranzitivității slabe*, ca urmare a pierderii cliticelor și a imposibilității dublării obiectului direct.
7. Pentru construcția adjectivului cu un supin și pentru valoarea de diateză încorporată de supinul cu regent adjectival, vezi Dindelegan (1992), p. 72–75.

SURSE

Creangă = Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, ediție critică de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, EPL, 1965

RLib = „România liberă”

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității din București, p. 128–136
- DSL = Angela Bidu-Vrâncianu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
- Guțu Romalo (1964) = Valeria Guțu Romalo, *Un procedeu distribuțional de delimitare a paradigmatelor*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XV (1964), nr. 1, p. 66–67
- Soare (2002) = Elena Soare, *Participes, nominalisation et catégories mixtes: le supin*, thèse de doctorat non-publiée, soutenue à Paris VII, décembre, 2002

Capitolul 11

Un tipar sintactic de „tematizare forte”: *De văzut, am văzut destule*

Tiparul sintactic în discuție a fost examinat în literatura românească din perspectivă sintactică, ca tip de complement de relație¹ (GLR, II, p. 192–195, Avram (1997), p. 389–390), și din perspectivă stilistico-sintactică, fiind un exemplu caracteristic de tautologie, figură de stil încadrată în grupa figurilor de repetiție (GLR, II, p. 415–417; Graur (1962); Iordan (1975), p. 238; Dragomirescu (1975; 1995), p. 272; Diaconescu (1986), p. 184; Avram (1996), p. 3).

Maria Manoliu (1993), p. 107–109, semnalează și semnificația pragmatică a construcției, prin caracterizarea ei ca specie de „propoziție topicalizată”.

Scopul rediscutării acestei construcții este rafinarea descrierii și a interpretării din diverse perspective (sintactică, sintactico-semantică, stilistico-pragmatică), fiind una dintre construcțiile aflate, ca sferă de interes, la interferența mai multor domenii lingvistice. Abordarea din mai multe perspective permite, pe de o parte, o mai bună înțelegere a funcției ei lingvistice, iar, pe de altă parte, o fixare mai exactă a poziției supinului în sistemul limbii și a locului pe care construcția, în ansamblu, îl ocupă în sistemul de sinonimii sintactice.

1. Descriere sintactică

Construcția supusă analizei este alcătuită din două succesiuni distincte, separate prin pauză, iar, grafic, prin virgulă, succesiunea frontală fiind reprezentată printr-un supin nearticulat, precedat obligatoriu de formantul *de*, iar a doua succesiune, printr-o construcție care repetă, la un mod verbal personal, forma din prima parte. Topica celor două componente este fixă, fiind neacceptabile turnuri de frază ca: **Am mai ura, de ura*; **Am să plec, de plecat*, **Sigur că am mers la facultate, de mers*.

Primul component se caracterizează prin:

- particularitatea de a accepta orice verb în poziția supinului, indiferent de tipul lui semantic sau sintactic. Astfel, pot apărea:

- verbe agentive (*De lucrat, am lucrat destul*), de stare (*De părut bine, sigur că-mi pare bine*) sau de eveniment (*De căzut, a căzut de nenumărate ori*);
- verbe aspectuale sau modale (*De putut, sigur că am putut (termina)*; *De început, am început de mult*; *De apucat, știu eu dacă mai apuc (să plec)?*);
- locuțiuni verbale (*De ținut minte, îl țin minte destul de bine*; *De venit în fire, mi-am venit din prima clipă*);
- verbe care, independent de acest tipar de construcție, nu acceptă niciodată substantivizarea prin supin (*De avut, sigur c-o mai am, dar *avutul cărții*; *De durut, sigur că mă doare, dar *durutul de dinți*; *De cunoscut, l-am cunoscut destul de bine, dar *cunoscutul lui Ion*; *De copleșit, îl copleșește cu atențiile, dar *copleșitul lui Ion*; *De chinuit, se chinuiește destul, dar *chinuitul² lui Ion*; *De calmat, m-am calmat deja, dar *calmatul durerii etc.*);
- verbul *a fi*, în oricare dintre ipostaze, predicativă sau copulativă, cu singura condiție³ de a fi reluat în secvența a doua printr-o formă care include participiul (*De fost, am fost destul de des*; *De fost, am fost și profesor, dar asta nu mai contează acum!*; sunt imposibile construcții ca: **De fost, sunt răbdător*);

- imposibilitatea substituției supinului cu echivalentele (sinonimele) acestuia. În alte poziții, supinul — cu unele preferințe ale uzului lingvistic pentru o formă sau alta — este substituibil printr-un infinitiv scurt, un conjunctiv, printr-un infinitiv lung sau un supin articulat⁴, în timp ce, în construcția analizată, asemenea substituții sunt totalmente nepermise⁵, singura formă acceptată fiind cea de supin (nearticulat). Să se compare construcțiile: *Este gata de plecat* – *Este gata a pleca* – *Este gata să plece* – *Este gata de plecare*; *Termină de citit* – *Termină a citi* – *Termină să citească* – *Termină citirea (textului)* – *Termină cititul (textului)*, în care substituția formelor sinonime este posibilă, cu **(De) a pleca, sigur că aș pleca*; **De plecare, sigur că aș pleca*; (?) *Să plec, aș pleca imediat*, în care substituția nu este admisă.

Al doilea component se caracterizează prin:

- repetarea obligatorie a supinului printr-un verb, aflat la oricare dintre formele temporale și modale predicative (*De bătut, îl bat mereu*; *De bătut, l-am bătut adesea*; *De bătut, l-aș bate eu, dar nu reușesc*; *De bătut, bate-l cât mai este timp!*), printr-un predicat care poate fi afirmat, negat

sau interogat (*De bătut, nu l-am bătut deloc*; *De bătut, oare îl mai bat și acum?*), un predicat aflat la oricare dintre valorile de diateză (*De bătut, a fost mereu bătut*; *De lăudat, se laudă zilnic*), semn că supinul din partea izolată a construcției poate „acoperi” toate formele flexiunii verbale, rămânând indiferent față de mărcile gramaticale ale predicativității;

- obligativitatea recuperării semantice a informației absente din prima parte, recuperarea acesteia fiind absolut necesară în cazul supinului provenind de la verbe aspectuale sau modale (*De putut, a putut el să plece, dar...*; *De început, a început deja să se refacă*) și în cazul supinului al cărui argument schimbă sensul verbului (*De făcut, a făcut de mult burtă*; *De așteptat, sigur că nu s-a așteptat la asta*). Rar, reluarea informației se face printr-un „pro-verb” (verbul *a face* cu rolul de substitut verbal, însoțit de forma *o* cu valoare neutră: *De cerșit, a făcut-o în toată regula, numai că...*), fiind imposibilă inversarea poziției substitutului: **De făcut, a cerșit în toată regula*);

- posibilitatea reluării supinului printr-un predicat așezat nu în construcția principală, ci în subordonata acesteia, fie în cazul includerii în principală a unor cuvinte sau expresii modalizatoare (*De văzut, pot să vădă și ei*; *De văzut, cu siguranță că l-au văzut și ei*; *De văzut, probabil că l-au văzut*), fie în cazul, mai rar, al așezării subordonatei într-o poziție necircumstanțială (*De fugit, nu se gândea să fugă*), dar niciodată în cazul așezării formei repetate în poziții circumstanțiale (**De ascuns, el a venit aici ca să se ascundă*; **De ascuns, l-au găsit acolo unde s-a ascuns*).

2. Tiparul sintactic „de” + adjectiv (+ substantiv, + adverb)

Atunci când predicția din secvența principală este de alt tip decât de tip verbal, fiind substantivală, adjectivală sau adverbială, în locul supinului, apare adjectivul, substantivul sau adverbul precedate de același *de* din construcția cu supinul (*De frate, frate să-mi fii, dar la noi mai rar să-mi vii*; *de cuminte, vedea că-i cuminte*; *De bărbat, e bărbat ca focul*; *Nu-i vorbă, că, de greu, greu îi era*, exemple din DLR, tomul I, partea III, fascicula I, D-DE)⁶.

Apariția în poziție frontală a unui substantiv abstract derivat de la adjectiv (atestări de tipul: *dar de bătrânețe, sunt mai bătrân eu, apud DLR, loc. cit.*) probează calitatea de echivalent nominal, cu semnificație abstractă, a componentului din prima parte a construcției. Deci, chiar și atunci când, în prima succesiune, formal apare altceva decât substantivul (un adjectiv, un adverb, un supin), acestea funcționează ca niște *nominalizări tematice*, tema realizându-se prin nominale și echivalentele lor⁷. Prin urmare, și în construcțiile, destul de rare, când apare un substantiv (*de frate*), acesta nu are semnificația curentă a substantivului.

lui prototipic corespunzător (în exemplul dat, denotația substantivului concret „frate”), ci o denotație abstractă: „privitor la faptul de a avea calitatea desemnată prin substantivul X”. Ca echivalente nominale și abstracte ale predicatului din secvența principală, componentele de tipul: *de frate, de cuminte, de greu* au semnificația „privitor la faptul de a-mi fi frate; ~ la faptul de a fi cuminte; ~ la faptul de a fi greu”.

Se deduce de aici că grupurile *de + adjectiv, de + substantiv, de + adverb*, precum și grupul *de + supin* nu reprezintă grupuri prepoziționale în sensul curent al termenului, prepoziția neapărând în nici una dintre ipostazele sintactice prototipice ale prepoziției: nici ca marcă actanțială (legând actanții / argumentele de capul de grup), nici ca purtătoare ea însăși de informație semantică (deci ca predicat logic)⁸. *De*, din aceste construcții, nu introduce actanți, legându-i de predicat, nu cere el însuși complemente, în calitate de cap lexical de grup, ci funcționează diferit, cumulând două roluri: de substantivizare a componentului predicativ și de așezare a componentului nominalizat în poziția de *temă forte*, deci ca *tematizator*⁹ într-o construcție de *tematizare forte*.

Din compararea construcțiilor cuprinse în § 1 și 2, se deduce că, dacă predicatul este verbal, echivalentul nominalizat, abstractizat și tematizat al acestui predicat ia forma de supin, iar, dacă predicatul este adjectival, substantival sau adverbial, echivalentul nominalizat, abstractizat și tematizat este omonim cu forma adjectivului, a substantivului sau a adverbului, anticipând formal secvența din partea principală a propoziției. Și într-un caz, și în celălalt, acest component tematizat, constituind un *echivalent tematic al predicăției*, se introduce prin *de*¹⁰. Ca efect al acestor particularități apropiate de construcție pentru predicății de tip diferit, pot apărea enunțuri omonime, cu supinul (substantivizat) sau cu un adjectiv participial (substantivizat), după cum predicăția este verbală sau adjectivală. Să se compare construcțiile: *De lipsit, au lipsit destui elevi* – *De lipsit, este lipsit și are nevoie de ajutor*; *De avut, are tot ce-i trebuie* – *De avut, este avut, ca și frații lui*; *De rupt, și-a rupt-o de mult* – *De rupt, este rupt și imposibil de reparat*, primul enunț din fiecare set conținând un supin tematizat, iar al doilea, un adjectiv participial tematizat.

3. Analiză pragmatică

3.1. Construcția supusă analizei este, reafirmând observația Mariei Manoliu (1993), o specie de „propoziție topicalizată”, constituind o turnură de frază utilizată ca mijloc de *tematizare / topicalizare forte*, specific *conversației* din registrul popular și familiar al limbii.

• Este un mijloc de *tematizare*, întrucât asigură „așezarea” în poziție preverbală, deci în poziție tematică, a unui echivalent nominal pentru predicăția propoziției (supinul funcționează ca echivalent nominal al predicăției verbale, iar adjectivul, substantivul sau adverbul, ca substantivizări tematice pentru celelalte tipuri de predicăție).

• Este un mijloc de *tematizare forte*, în accepția lui J. Feuillet (1988), p. 198–199, întrucât poziția tematică este puternic marcată, prin izolare fonetică, neintegrare sintactică¹¹ și o marcă specială realizată ca *de*. Lipsit de valorile specifice prepozițiilor (vezi *supra*, § 2), *de* dobândește o valoare specială: *marcă de tematizare* sau *tematizator*. Această turnură de frază are caracter *general*, fiind acceptată pentru tematizarea oricărui predicat, inclusiv a predicatelor care, independent de această construcție, nu admit supine substantivizate¹² (vezi *De durut, m-a durut*, dar **durutul de dinți*).

3.2. Urmărind integrarea în conversație (în discurs), deci la nivel transfrastic, a construcției aici analizate, se disting trei situații conversaționale (discursive), fiecare determinând o altă componentă pragmatică a enunțului.

(a) O primă utilizare privește situația în care enunțul *reiterează* o predicăție dintr-o replică anterioară, prima parte a acestuia funcționând ca *anaforă conversațională*, deci ca element de recurență și de continuitate tematică între două replici sau fragmente de text. *Reluarea* se face fie printr-o identitate totală de radical, ca în fragmentele (1)–(4), fie printr-un sinonim contextual, ca în fragmentul (5):

- (1) „— *Da' ce-ai uitat, dragul tatei...*?
— *De uitat, n-am uitat nimica, tată, dar, ia, prin dreptul unui pod, mi-a ieșit un urs groaznic, care m-a vârat în toți spărieții*” (Creangă);
- (2) „Noroc numai c-am găsit pe-o țesitură un boț de mămăligă, de-am mâncat, căci [...]”
— *Ei, bine, smârdoare uricioasă ce ești, de mâncat, ai mâncat boțul cel dă mămăligă, dar ce-a zis omul acela [...], ai tu știință?*” (Creangă);
- (3) „Când întrebai: «Pentru ce?», moș Nichifor răspundea tot glumeț: «Pentru că n-are Dumnezeu stăpân».
De glumeț, glumeț era moș Nichifor, nu-i vorbă, dar, de multe ce dăduse peste dânsul, se făcuse cam hursuz” (Creangă);
- (4) „*Și-a umblat să plece, el știe pe un' să umblă, da' pân' la ormă, de plecat, n-a plecat. Și-n locu' lui a plecat altu' [...]*” (Adameșteanu);

- (5) „[...] cum întoarce capu, io hârști! Vâr ochelarii în Țoașcă! Eee, de luat, i-am luat, da' de văzut, mare lucru nu văz cu ei! E prea tari pentru mine!” (Adameșteanu).

Să se observe, pentru (5), sinonimia contextuală a *vârî* (în Țoașcă) = a lua.

În această utilizare transfrastică, construcția analizată are structura: Temă forte + Temă slabă + *dar* + Remă, unde Tema forte este alcătuită din construcția izolată introdusă prin *de*, Tema slabă, din predicția propriu-zisă, cunoscută și ea din replica anterioară, la care se adaugă Rema (sau noua informație), al cărui rol este adesea de *restrângere* a predicției (limitare, atenuare, eventual exprimare a rezervei locutorului în legătură cu validitatea predicției). Limitarea predicției se realizează frecvent prin construcții adversative, a căror valoare adversativă este clar marcată prin conectivele specifice *dar*, *însă* sau este subînțeleasă din context (vezi (4), unde între fragmentele: *n-a plecat, în locu' lui a plecat altu'* se stabilește o relație de opoziție). Structura informațională a acestui tipar discutat sub (a) este:

— Știu că te-a durut destul de tare, săracule!

— De durut, / sigur că m-a durut, / dar nu ca să-mi dau sufletul!

Tema forte / + Tema slabă / + Remă

(b) O utilizare apropiată de prima caracterizează situația în care poziția tematică *reiterează* și ea o predicție anterioară, dar o predicție dintr-o frază interogativă totală¹³. Ca răspuns la o interogație totală, tot ceea ce urmează constituie o informație nouă, funcționând în întregime ca Remă. Informația nouă are rolul de a valida sau invalida predicția interogată și a adăuga (eventual) informații suplimentare (informația nouă se poate reduce la simpla afirmare sau negare a predicatului interogată). Structura informațională a tiparului (b) este:

— Te-a durut?

— De durut, / (sigur că) m-a durut, dar nu ca să-mi dau sufletul!

Temă forte / + Remă

(c) O altă utilizare are în vedere situația în care construcția analizată intră în opoziție cu informația din replica anterioară (sau dintr-un fragment de text anterior). Deci, la nivel transfrastic, organizarea este: *dar* + Temă forte + Remă, unde Tema forte este reprezentată de fragmentul izolat introdus prin *de*, iar Rema, de întreaga construcție conținând predicția principală. Spre deosebire de (a) și (b), unde prima parte a construcției *reiterează* o informație anunțată anterior, în cazul (c), vorbitorul introduce o *nouă temă* (un nou subiect de conversație), care, printr-o analogie mentală sau, pur și simplu, prin-

tr-o relație oarecare de gândire, „rupe” firul tematic (vezi fragmentul (6)) sau intră în opoziție cu informația anterioară (vezi fragmentele (7)–(9)):

- (6) *Am vorbit de câte și mai câte. Dar de mâncat, ai mâncat?*

(7) „— Harap-Alb! De nume ți-am auzit, dar de văzut, nu te-am văzut” (Creangă);

- (8) „— Acum, ții minte câte bucate ai avut dumneata?

— Șese bucate, domnule judecător.

— Dar de mâncat, câte ai mâncat dumneata?

— Cinci bucăți, domnule judecător” (Creangă);

- (9) „Eee, de luat i-am luat, da' de văzut, mare lucru nu văz cu ei!” (Adameșteanu).

Atragem atenția asupra enunțului (9), unde opoziția se creează între două construcții cu același tipar sintactic¹⁴. Specială este și situația din (8), unde opoziția se stabilește între „tema” anterioară, adică informația introdusă anterior (*ai avut*), și noua informație, cerută interlocutorului printr-o construcție interogativă (*câte ai mâncat?*), schimbarea tematică fiind anunțată, în cadrul replicii, sub forma unei teme forte (*de mâncat*), precedate de conectorul *da(r)*.

4. Echivalente (sinonime) pragmatice

4.1. Există construcții cu aceeași organizare pragmatică de sub 3 (a): Temă forte + Temă slabă + Remă, dar cu altă realizare lingvistică, a cărei caracteristică este repetarea predicției din replica anterioară în formă identică, fără a fi inclusă în tiparul cu Tema forte obținută prin supin. Vezi următorul fragment din Creangă:

- (10) „[...] lehamite și de împărăție și de tot, că doar, slava Domnului, am ce mânca la casa d-tale.

— Ce mânca, văd eu bine că ai, despre asta nu e vorbă, fătul meu,..., dar spuneți-mi, rușinea unde o puneți?”

În care reiterarea construcției infinitivale *ce mânca* apare în poziția Temei forte, construcția este reluată și integrată sintactic prin pronumele demonstrativ cu valoare neutră *asta*, așezat într-o poziție de Temă slabă (*despre asta nu e vorbă*), pentru ca Rema să fie reprezentată de fragmentul conținând interogația retorică introdusă prin *dar* adversativ. Este evidentă echivalența pragmatică a fragmentului (10) cu tiparul de

construcție cu supinul din varianta (a) de utilizare: *De mâncat, sigur că am ce mânca, dar rușinea unde o puneți?*

4.2. Tiparul analizat are și echivalente cu tematizatori realizați prin prepoziții și locuțiuni prepoziționale specializate pentru așezarea nominalului în poziția temei forte. Inventarul acestora variază după vechime și registru stilistic. Pentru limba veche se utilizează grupurile fixe, cu caracter mai mult sau mai puțin analizabil (locuțional): *încât privește, în privirea, în această privire* (cu anaforicul textual *această*), *în privința, în privința asta* (cu anaforicul textual *asta*), *(cât) despre partea, din(spre) partea, cât despre*, ultimele grupuri fiind prezente și în limba actuală, în registrul popular și în utilizări dialectale. Tot pentru limba veche, oricare lucrare de sintaxă istorică înregistrează și pe *de*. Vezi exemplele¹⁵:

(11) „*Și despre partea maicii măriei tale într-acestaș chip au fost și iaste*” (Biblia, 1688, apud DLR);

(12) „*Bărbatul, despre partea lui, poate să pârască la giudeț pre cea ce va fi suduit pre muiarea lui*” (PRAV, apud DLR);

(13) „*Iară cât despre partea mea, ... încă de demult îmbletele Șoimului nu-m plăcea*” (Cantemir, Ist, apud DLR);

(14) „*Iar încât privește ajutorința lui Mahomet...*, Eu spun drept că nu-s în socotința lui Velzâvuv” (Budai-Deleanu, apud DLR);

(15) „*În această privire, ați știut dobândi încrederea*” (AR, 1829, apud DLR);

(16) „*În privirea culturii Eghiptului, de cum se cuprinsă de mame-luci...dedi ot înapoi*” (Săulescu, HR, apud DLR);

(17) „*Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui*” (Creangă);

(18) „*și din partea apei, mi se pare că i-om duce dorul*” (Creangă);

(19) „*În privința asta, e mai bună legea d-voastră de-o mie de ori*” (Creangă).

Pentru limba actuală, inventarul de tematizatori s-a îmbogățit cu alte grupuri fixe, multe dintre ele calchiate după franceză și restrânse ca utilizare la registrul cult al limbii și la variantele de stil științific, juridico-administrativ, jurnalistic: *privitor la, referitor la, în materie de, sub raportul, din punctul de vedere, în privința, în (ceea) ce privește*¹⁶.

Echivalența acestor construcții cu tiparul analizat nu este totală: primele permit tematizarea forte a oricărui nominal, inclusiv a unui nominal concret / cu citire prototipic „individuală” („*în ce privește pe Ion, cel cunoscut de locutori*”), fără ca acest nominal să aparțină unei predicții, în timp ce tiparul cu *de + supin / adjectiv, substantiv, adverb* este

specializat pentru tematizarea forte a unei predicții, selectarea supinului fiind restrânsă la tematizarea forte a unei predicții verbale.

5. O specializare pragmatică specifică limbii române

• Dacă tematizarea forte din română se realizează printr-un inventar de prepoziții și locuțiuni prepoziționale pentru care există corespundente și în alte limbi romanice (vezi fr. *en matière de, sous le rapport de, du point de vue de, en ce qui concerne, quant à*, în schimb, tiparul de tematizare cu supinul + tematizatorul *de* este caracteristic, în context romanic, limbii române, mai exact, dialectului *dacoromân*).

• Un tipar similar a fost semnalat în albaneză (vezi Brâncuș (1967), p. 103): alb. *per të punuar, punoj „de muncit, muncesc”*.

• Tiparului *dacoromânesc* îi corespunde în italiana vorbită și în dialectul aromân o turnură de frază cu infinitivul¹⁷: un infinitiv (prepozițional sau neprepozițional) așezat frontal, parantetic, anticipând tematic predicatul din partea principală a enunțului (vezi it. *Mangiare, mangio poco; Dormire, dormo benissimo; Dispiacere, non mi dispiace; Potere, potrà certamente*, apud Renzi (1995), p. 191–194, 559; vezi ar. *Ti diznudar nu s-diznoadă aestu nodu „de deznodat, nu se deznodă acest nod”; ti diznirdari tata nu nâ diznirdă „de dezmiardat, tata nu ne-a dezmiardat”; ti dizgrupari u dizgruparâ după unu anu, s-veadâ di fi muri „de dezgropat, au dezgropat-o după un an, să vadă din ce a murit”; ti dureari nu mi doari multu (mâna / suflitu) „de durut, nu mă doare mult”, apud DIARO). Impresionează, pentru aromâna conținută în DIARO, frecvența de apariție a construcției: DIARO (p. 1–100) conține 69 de atestări, fiind procedeul la care se recurge cel mai frecvent pentru exemplificarea substantivului abstract de proveniență verbală.*

• În context romanic, româna își diversifică mijloacele de tematizare, atât cele de *tematizare slabă* (s-au semnalat, în acest sens, procedee specifice românei, cum ar fi: antepunerea complementelor direct și indirect, cu integrare sintactică și dublare; ridicarea subiectului din subordonată în regentă, cu integrare sintactică totală sau parțială¹⁸), cât și cele de *tematizare forte*, *dacoromâna* creându-și, pentru tematizarea forte a predicției verbale, un mijloc propriu cu supinul și tematizatorul *de*¹⁹.

• Specializarea pragmatică a supinului ca mijloc de tematizare forte pentru *predicația verbală* face ca *orice supin*, indiferent de posibilitatea substantivizării verbului prin supin, să poată apărea în această construcție. Pe de altă parte, încărcarea supinului cu această nouă funcție are ca efect creșterea ponderii supinului în ansamblul formelor de nominalizare.

• La observația făcută în lucrări anterioare²⁰ privind sensibilitatea specială a limbii române față de trăsătura nominalizării, trebuie adăugată și observația specializării uneia dintre formele de nominalizare pentru funcția pragmatică de tematizare.

• La observația anterioară²¹ a prezenței, în cadrul infinitivului și al supinului românesc, a două trepte de nominalizare, trebuie adăugată, pentru supin, o a treia treaptă, actualizată prin construcția aici analizată. Vom deosebi cele trei trepte de nominalizare, notând fiecare situație printr-un indice distinct al supinului:

(20) *Am terminat de cules₁ porumbul.*

(21) *Cât despre culesul₂ porumbului toamna, cu mașini specializate, de către oameni pricepuți, asta este o caracteristică a timpurilor moderne.*

(22) *De cules₃, l-am cules, cu mașini specializate și cu oameni pricepuți, dar...*

Comparând construcțiile (20) și (21), constatăm că (21) păstrează structura actanțială / argumentală a verbului (vezi combinarea cu Pacientul, actualizat ca genitiv obiectiv, și cu Agentul, actualizat ca obiect prepozițional) și păstrează capacitatea de a primi determinanți temporali, aspectuali și modali (vezi, în exemplul nostru: *culesul porumbului toamna*, cu un determinant temporal, sau vezi construcțiile: *culesul treptat al porumbului*; *începutul culesului porumbului*; *culesul imperios al porumbului*, cu vecinătăți aspectuale sau modale). Deși prezente aceste particularități de tip verbal, gradul de nominalizare din (21) este mai înalt decât cel din (20). Dovadă stau prezența articulării (*culesul*) și așezarea Pacientului în poziția unui genitiv, particularități morfosintactice diagnostice pentru substantiv, îndepărtându-se mult de verb.

Comparând structurile (21) cu (22), observăm însă că, deși inapt sintactic să primească mărci flexionare de tip nominal (vezi absența articolului în (22) și absența vecinătăților specifice substantivului: adjectiv sau genitiv), supinul₃ este, ca mod de conceptualizare a acțiunii / stării, mai aproape de *nominales abstracte cele mai tipice*, gradul său de nominalizare și de abstractizare fiind mai înalt decât în (21). Reflexul sintactic al gradului înalt de nominalizare îl constituie, în cazul supinului₃, tocmai *pierderea oricărui* determinant actanțial și a *oricărei* modalități de marcarea temporală, aspectuală sau modală, deci a *oricărei* particularități de tip verbal, iar reflexul maximei abstractizări îl constituie imposibilitatea utilizării deictice a construcției, precum și imposibilitatea utilizării la plural (*de *acest cules* / **culesuri*).

• Dacă paralelismul supinului cu infinitivul este, sub multe aspecte, de necontestat (vezi echivalența semantică, adică sinonimia formelor, și, implicit, posibilitatea de a se substitui în multe construcții; vezi distingerea mai multor grade de nominalizare; vezi așezarea lor în ace-

leași poziții actanțiale), există, totuși, în privința gradelor de nominalizare, o diferență importantă: dacoromâna și-a creat nu numai forma de supin, dar și-a dezvoltat, în cadrul supinului, o treaptă distinctă de nominalizare și de abstractizare, actualizată printr-o construcție cu specializare pragmatică.

NOTE

1. Este un tip special al complementului de relație, deosebindu-se de semantica obișnuită a acestui complement, care indică „un obiect la care se limitează o acțiune sau o calitate” (apud GLR), sau, altfel spus, care are rolul de „limitare” a predicției vagi, verbale sau adjectivale, restrângând-o numai la unele dintre manifestările ei. Asta înseamnă că „predicatul”, verbal, adjectival sau nominal, devine adevărat, numai ca urmare a limitării realizate de complementul de relație (*bun de gură, rezistent fizicește, i-a întrecut din fugă, (este) soră, numai după tată*). Construcția analizată în acest capitol îndeplinește, după cum vom vedea, un cu totul alt rol.
2. *Avutul, cunoscutul și chinuitul* sunt substantivizări posibile (*avutul obștesc, De o viață, el este cunoscutul nostru, chinuiții de soartă*), dar provenind de la participiu, și nu de la supin.
3. Vezi, pentru această observație, Manoliu (1993), p. 110, unde se propune și o explicație a incompatibilității: „O formă de tipul *fost* este puternic marcată ca perfectivă și, prin urmare, nu poate fi utilizată ca un mijloc de reducere a unor propoziții topicalizate, cu excepția situațiilor când contextul este marcat [+ Trecut]”, exemplul autoarei fiind: *De fost, am fost, dar nu l-am găsit*.
4. Sintaxa infinitivului lung și a supinului substantivizat, pe de o parte, și cea a formelor verbale nepersonale (infinitiv scurt și supin verbal) sau sintaxa conjunctivului, pe de altă, nu sunt identice sub toate aspectele (am în vedere forma de caz impusă determinantului reprezentând Pacientul: acuzativul, în cazul infinitivului scurt, al supinului verbal și al conjunctivului, dar genitivul, în cazul infinitivului lung și al supinului articular; vezi *Termină a culege porumbul, Termină de cules porumbul, Termină să culegă porumbul, dar Termină culesul porumbului, Termină culegerea porumbului*). Deși există aceste diferențe, toate aceste forme au ceva comun, fiind substituibile în pozițiile actanțiale / argumentale de subiect, complement direct, complement indirect prepozițional. În exemplul dat, în vecinătatea tranzitivului *termină*, apare posibilitatea substituției acestor „echivalente sintactice” în poziția de complement direct.
5. Afirmția privește numai româna actuală, întrucât, în limba veche, sunt înregistrate exemple cu infinitiv scurt în această poziție (apud Avram (1960), p. 226: *lară a o cheltui nu o cheltuiă amândoi într-un chip*”, Varlaam, „iar a cunoaște pre vezirul nu-l cunoștea”, Neculce). Dar chiar din limba veche, apar construcții paralele cu supinul: *măcar că de omorât nu i-au omorât pă nimeni*”, Anonimul Brâncovenesc, 344 (apud Todi, p. 104).
6. Vezi și GLR, II, p. 195: „*De conștiincioasă, e conștiincioasă, dar...*”, „*De frate, frate să-mi fii, Dar...*”, unde se subliniază specificul construcției, al cărei rol

- este de „anticipare [subl. ns. – G.P.D.] a unei alte părți de propoziție”. Termenul *anticipare* trebuie înțeles aici ca „anticipare tematică / topică”.
7. În toate lucrările destinate *tematizării* / *topicalizării*, apare ca loc comun faptul că *tematicitatea* / *topicalitatea* este o proprietate a componentelor argumentali / actanțiali, cu *grade diferite* de tematicitate / topicalitate, după cum apar în poziția subiectului, unde sunt „mai topice”, decât în poziția obiectelor, unde sunt „mai puțin topice” (*apud* Givón (1984), p. 239 și urm. și Givón (1990), p. 739 și urm.). Din punct de vedere gramatical, *tematice* / *topice* sunt numinalele și toate echivalentele lor funcționale, adică acele componente care pot apărea în poziții argumentale: nominalizări ale verbelor și ale adjectivelor, forme verbale nepersonale, propoziții subordonate necircumstanțiale. Pentru întreaga discuție, vezi Givón, *op. cit.*; vezi și Dindelegan (1992), p. 75.
 8. Vezi capitolul 12, destinat prepoziției.
 9. Pentru conceptele de *tematizator* și *tematizare forte*, vezi Feuillet (1988) p. 197–198; vezi și DSL, p. 530–531.
 10. Acest *de*, pe care îl vom nota prin *de_s*, având rolul de tematizator forte, se distinge atât de *de_i*, prin care desemnăm o marcă actanțială (*depinde de*, *se teme de*, *apt de*, *capabil de*, *departe de*), cât și de *de_o*, semnificând o prepoziție purtătoare de informație semantică, ea însăși caracterizată printr-un grad mare de ambiguitate (*lipsește de frică*, *pleacă de dimineață*).
 11. Deși lucrările curente de sintaxă (vezi GLR, II) tratează acest component drept complement de relație, ceea ce înseamnă, implicit, integrarea lui în organizarea enunțului, credem că între primul component, cel precedat de *de*, și restul structurii apare o ruptură, o discontinuitate, marcată nu numai fonetic, ci și sintactic. Semnul rupturii sintactice îl constituie posibilitatea reluării, în componentul al doilea, în poziții sintactice *total diferite* (oricare poziție necircumstanțială din organizarea „principală” a acestui component sau dintr-o subordonată a acestuia; vezi *supra*, § 1).
 12. Vezi și alte exemple, *supra*, § 1.
 13. Sub aspectul presupuzițiilor, este o deosebire esențială între o interogativă totală și una parțială. În exemplul (a)(1) apare o interogativă parțială, pe care am diferențiat-o de cea totală, având în vedere că, sub aspectul valorii de adevăr, într-o frază ca: *Da' ce-ai uitat, dragul tatei?*, există presupuziția că „ai uitat cu siguranță ceva”, singurul lucru pe care vorbitorul dorește să-l afle referindu-se la „lucrurile uitate”. În consecință, validitatea predicatului face parte din fondul comun de cunoștințe al vorbitorilor, deci din temă. Într-o interogativă totală însă (vezi (b)), presupuziția validității predicatului nu există, întrebarea privind obținerea acestei informații. De aceea, în raport cu replica anterioară (cea conținând o interogație totală), răspunsul aparține *integral* noii informații.
 14. Prima parte a construcției a fost discutată sub (a)(5), fiindcă primul predicat (*am luat*) reiterează un predicat cunoscut deja (*vâr în foașcă*), aparținând fondului *tematic* transfrastic.
 15. Pentru exemple de acest tip, vezi oricare lucrare de sintaxă istorică.

16. Inventarul de locuțiuni prepoziționale specializate pentru acest tip de construcție apare în Avram (1997), p. 390. Gruparea în *(ceea) ce privește*, aflată la limita dintre o grupare analizabilă (o propoziție circumstanțială de relație) și o locuțiune prepozițională, interesează, indiferent de modul de interpretare, pentru rolul de introducere a temei forte.
17. Vezi *supra*, nota 5, unde se indică un corespondent cu infinitivul și în româna veche (semnalat, ca fapt arhaic, și în Gabinschi (1999), p. 92), construcție înlocuită destul de devreme cu un supin.
18. Vezi articolul *tematizare*, din DSL, p. 529–530, unde, ca exemple de tematizare cu integrare sintactică *totală*, sunt date cazurile de antepunere a complementelor direct și indirect cu sau fără dublare (construcții precum: *Camera o consideram frumoasă, Cărți citește*) și cazurile de „ridicare” a subiectului din subordonată în regentă cu acord gramatical (construcții ca: *Elevii mi se păreau obosiți, Cărțile trebuiau citite, Polițiștii s-au întâmpnat să fie acolo*), iar ca exemple de integrare *parțială*: *Banii sunt dificil de obținut, Banii pe care doream să-i obțin*, în care „avansarea” nominalului (subiect sau obiect) nu este urmată de o integrare sintactică completă, existând și indici de „ruptură” sintactică între nominalul „avansat” și restul construcției.
19. Dintre diversele posibilități din limba veche (vezi *supra*), se specializează *de* cu această funcție.
20. Vezi articolul *nominalizare*, din DSL, p. 349–350, unde sensibilitatea românei față de nominalizare este susținută prin fapte ca: • varietatea și productivitatea procedurilor de nominalizare, fiind utilizate atât procedee de tip sufixal (cu sufixe vechi, dar și cu sufixe neologice), cât și procedeul conversiunii (cu tipuri diferite de conversiune: infinitiv > substantiv; supin > substantiv) și al derivării regresive; • crearea paralelă, într-o relație de sinonimie totală sau parțială, a mai multor construcții nominalizate (*învățare* – *învățat(ul)* – *învăț(ul)*; *îngropare* – *îngropăciune* – *îngropat(ul)*; *folosire* – *folosit(ul)* – *folosiță*; *administrare* – *administrație* – *administrat(ul)*); • crearea unor forme paralele cu grade diferite de nominalizare (infinitiv lung și infinitiv scurt; supin verbal și supin nominal), româna dispunând de o scară bogată de diferențiere a gradelor de nominalizare și, implicit, a sensurilor abstracte.
21. Vezi și nota anterioară, unde sunt distinse cele două trepte de nominalizare; vezi și DSL, p. 265, 521, unde se subliniază, ca particularitate a românei, aceeași diferențiere a gradelor de nominalizare, prin crearea a două forme de infinitiv, respectiv a două utilizări ale supinului, fiecare cu grad diferit de nominalizare.

SURSE

- Creangă = Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, ediție critică de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, EPL, 1965
- DIARO = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlahi)*, A-D, București, Editura Enciclopedică, 1997
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea III, fascicula I (D-DE); tomul VIII, partea I; tomul VIII, partea a 5-a

Adameșteanu = Gabriela Adameșteanu, *Dimineață pierdută*, Editura Albatros, 1991

Todi = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Editura Paralela 45, 2001

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1960) = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente con-juncționale în limba română*, Editura Academiei
- Avram (1996) = Mioara Avram, *Pleonasmul și tautologia (II)*, în „Limba și literatură română”, 1996, 4
- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adău-gită, Editura Humanitas
- Brâncuș (1967) = Grigore Brâncuș, *O concordanță gramaticală româno-albaneză: modul supin*, în „Limba și literatură”, XIII (1967), p. 99–105
- Diaconescu (1986) = Ion Diaconescu, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, I, București, Tipografia Universității din București
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvîn-te și forme gramaticale cu dublă natură*, București, Tipografia Universității din București
- Dragomirescu (1995) = Gh. N. Dragomirescu, *Dicționarul figurilor de stil*, Editura Științifică
- DSL = Angela Bidu-Vrâncianu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxândoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001
- Feuillet (1988) = Jack Feuillet, *Introduction à l'analyse morphosyntaxique*, Paris, Pres-ses Universitaires de France
- Gabinschi (1999) = Marcu Gabinschi, *Evoluția în sfera „supinului” – antecedente și pa-ralele din afara teritoriului Republicii Moldova*, în „Revista de Lingvistică și Știin-ță Literară”, 1999, nr. 4 – 2001, nr. 6
- Givón (1984, 1990) = Talmy Givón, *Syntax. A Functional-Typological Introduction*, I, II, Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins, 1984; 1990
- GLR, II = Academia Română, *Gramatica limbii române*, II, ed. a II-a revăzută și adău-gită, București, Editura Academiei, 1966
- Gaur (1962) = Alexandru Gaur, *Tautologia în limbă*, în „Studii și cercetări lingvis-tice”, XIII (1962), nr. 4
- Iordan (1975) = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, ediție definitivă, Editura Ști-ințifică
- Manoliu (1993) = Maria Manoliu-Manea, *Gramatică, pragmatică, discurs*, Editura Li-tera, 1993
- Renzi (1995) = a cura di Lorenzo Renzi, Giampaolo Salvi e Anna Cardinaletti, *Grande grammatica italiana di consultazione*, I, II, III, Bologna, il Mulino, I (1988), II (1991), III (1995)

Capitolul 12

Statutul prepoziției. Cu referire specială la prepoziția „PE”

1. Eterogenitatea funcțională a prepoziției

În ciuda calificării unitare a prepoziției drept parte neflexibilă de vorbire cu rol sintactic, stabilind relații de subordonare la nivelul pro-poziției, numeroase lucrări de orientare tradițională sau modernă re-cunosc, într-o formă sau alta, într-un grad sau altul, eterogenitatea gramaticală și semantică¹ a clasei prepoziției în ansamblu și a unora dintre membrii ei în special.

1.1. Sunt specificate, în general, următoarele valori ale prepoziției:

(a) goliță de sens, marchează, în condiții limitate gramatical și stilis-tic, relații cazuale de genitiv și de dativ² (este situația prepozițiilor *a* și *la* din construcții cu numeral cardinal și cu unii determinanți cantitativi: *absența a doi elevi / a numeroși elevi / a mulți elevi / a destui elevi*; *asupra a doi elevi*; *grație a numeroși elevi*; *trimit la doi elevi / la numeroși elevi / la destui elevi*, din construcția cu pronume invariabil: *contra a orice*, *contra a tot ce s-a spus / contra a ceva neprevăzut* sau din construcții de limbă neli-terară: *în locu' la șefa*, *din cauza la tratament*, *ca urmare la gripă*);

(b) goliță de sens, funcționează, în condiții lexicale și semantice bine definite, ca marcă a complementului direct (este cazul prepoziției *pe* din construcția complementului direct³: *văd pe Ion*, *îl chem pe / îl aleg pe acesta*);

(c) goliță de sens, funcționează, simultan, ca marcă morfologică și sintactică (este cazul prepoziției *a* din componența infinitivului, care apare ca morfem al acestuia⁴, dar și ca mijloc de legare a determinan-tului infinitival de regent; este, de asemenea, cazul prepoziției *de* din componența supinului⁵, în condițiile în care supinul apare în pozițiile de subiect și de obiect direct, poziții care nu explică prezența lui *de*);

(d) cu sens foarte abstract, funcționează ca marcă actanțială, adică de legare a diversilor actanți nominali de centrul (capul) de grup, fiind impusă fie de regimul centrului (un centru verbal: *apelează la, constă în, contează pe, depinde de, se învecinează cu, se repercutează asupra, se teme de*; un centru adjectival: *apt de, capabil de, contemporan cu, gelos pe, invidios pe, predispus la, sigur de / pe, similar cu* sau unul substantival: *frate cu, prieten cu, recurgerea la, supărarea pe*⁶), fie de anumite forme din paradigma centrului (pasivul, de exemplu, alege pentru introducerea Agentului prepozițiile *de* și *de către*: *Ion este ales de (către) colegi*);

(e) purtătoare de informație semantică, mai ales locativă și temporală, prepoziția funcționează ea însăși drept cap lexical de grup, cerând complement⁷ și atribuind roluri tematice (sau cazuri, în terminologia fillmoriană); de exemplu, *lucrează lângă // sub // în // după // pe // printre // deasupra // înaintea...*, unde prepoziția cere cazul Locativ sau, uneori, Locativ / Temporal (*lângă fereastră, printre cărți; după casă / după Crăciun, înaintea casei / înaintea Crăciunului*);

În (a) și (c), apariția prepoziției răspunde unor restricții morfosintactice. În (b), se justifică printr-o regulă sintactică (așezarea nominalului în poziția de obiect direct), regulă care se complică însă cu restricții lexicale și semantice. În (d), apariția prepoziției este determinată strict sintactic, prin reguli de regim al centrului de grup, prepoziția fiind total predictibilă fie din informația lexico-sintactică a regentului, fie din informația gramaticală (vezi prepoziția cerută de pasiv). În (e), selecția prepoziției este justificată strict semantic, alegerea unei prepoziții sau a alteia depinzând de sensul pe care vorbitorul dorește să-l introducă. Diferențele de statut lexico-gramatical au fost captate în indicatorii sintagmatici (în schemele sintactice, în arbori) prin așezarea prepoziției în poziții diferite în ierarhiile schemei / arborelui, apărând fie sub dominanța pozițiilor actanțiale / argumentale (deci a complementelor necircumstanțiale), fie sub dominanța pozițiilor circumstanțiale, exterioare G(rupului)V(erbal)⁸.

1.2. În Dindelegan (1992), p. 31–33, fructificându-se sugestiile oferite de Reichenbach (1966), p. 325, se încearcă redarea comportamentului sintactico-semantic diferit al prepoziției într-un model logico-semantic al „calculului de predicate”. În consecință, se distinge între utilizarea *predicativă* (ca predicat logico-semantic) a prepoziției și utilizarea ei ca *termen logic cu semnificație sintactică*⁹.

(a) În calitate de *termen logic cu semnificație sintactică*, prepoziția îndeplinește un rol similar cu cel jucat de cazul morfologic, având funcția de legare a argumentelor / actanților de centrul predicativ și,

în același timp, de ierarhizare sintactică a acestora, adică de așezare ierarhic (și funcțional) diferită în raport cu predicatul (obiect direct vs. indirect; obiect vs. subiect). Situația de termen logic cu semnificație sintactică se poate reda schematic prin tiparul structural:

[Verb] [_{Caz} Nominal₁] [_{Prep} Nominal₂],

unde cazul și prepoziția îndeplinesc același rol¹⁰. Raportând acest tipar structural la utilizările stabilite sub 1.1., constatăm că el acoperă realizările (b) și (d), distincțiile dintre acestea privind poziția / funcția sintactică (vezi distincția obiect direct vs. prepozițional dintre (b) și (d)).

Structura (c), actualizată în grupuri ca: *dorește a pleca, se gândește a pleca, îl face a pleca; capabil a-l schimba, demn a fi ales; are de lucrat, nu conținește de lucrat, este dificil de terminat*, se subordonează aceluiași tipar structural, cu deosebirea că prepoziția îndeplinește, în aceste grupuri, rolul unui Comp(lementizator), selectat special pentru legarea complementelor infinitivale și a celor exprimate prin supin, adică a formelor verbale nepersonale. Un complement realizat printr-un nominal se leagă de predicat prin caz sau prin prepoziție; un echivalent propozițional al nominalului se leagă printr-un Comp conjuncțional, iar o formă verbală nepersonală (complemente infinitivale sau exprimate prin supin) se leagă de predicat printr-un Comp de tip special¹¹, mai exact prin prepoziții încărcate cu dublă semnificație: sintactică și morfologică. Tiparele sintactice:

[Verb [_{Caz} Nominal]] sau [Verb [_{Caz} Nominal₁] [_{Prep} Nominal₂]]

devin, în situația unor complemente infinitivale și realizate prin supin:

[Verb [_{Prep} Inf / Supin]],

iar, în cazul unor echivalente propoziționale:

[Verb [_{Conj} P]].

(b) Ca *predicat logic*, prepoziția este semantic plină și are particularitatea unui predicat relațional, adică un predicat cu doi actanți / cu două argumente, numit „diadic”. Se deosebește de predicatele verbale sau adjectivale cu două argumente prin caracteristica de a fi un predicat „de tip înalt”¹², căci pe poziția locului (1) apare un argument constituind el însuși un predicat, fie un predicat realizat prin verb: *pleacă după Crăciun*, fie un predicat realizat adjectival sau participial: (*a fost*) *bolnavă / părăsită după Crăciun*. Ipostaza predicativă a prepoziției (este vorba de un *predicat logic*) corespunde schematic tiparului structural: [Verb [Prep [_{Caz} Nominal]]]¹³, tipar asociind două predicatii logico-semantice: Verb + Prep. Raportat la structurile stabilite sub 1.1., tiparul în discuție se actualizează prin construcțiile (e).

În Dindelegan (1992), s-a observat identitatea de comportament dintre predicatle prepoziționale și cele adverbiale¹⁴; relații temporale și spațiale identice sau apropiate se pot realiza prepozițional sau adverbial. Astfel, o relație temporală de „anterioritate” se realizează fie prin prepoziție (*înaintea*), fie prin adverb (*înainte*), iar relația temporală de „posterioritate” se actualizează mai ales prin prepoziție (*după*). Singura deosebire dintre ele se reduce la faptul că prepoziția cere în mod obligatoriu lexicalizarea argumentului / actantului (2) printr-un nominal (vezi: *înaintea Crăciunului, după Crăciun*), în timp ce adverbul (*înainte*) permite nelexicalizarea acestuia și recuperarea informației semantice fie anaforic (prin trimitere la partea anterioară de text), fie deictic (prin trimitere la situația de comunicare). Vezi, de exemplu, utilizarea anaforică a adverbului *înainte*: *Ion a tăiat porcul joia trecută; noi îl tăiasem înainte*. Vezi și utilizarea deictică: *Mamă, stai în spatele meu, iar tu, Ioane, așază-te înainte!* Mai rar, apar și utilizări anaforice / deictice ale prepoziției, cu argumentul / actantul (2) neexprimat, dar recuperabil contextual sau din situația de comunicare, ceea ce transformă, accidental, prepoziția în adverb. Vezi, de exemplu, utilizarea adverbială a lui *după* în construcții ca: *Ion a tăiat porcul joia trecută, iar noi, după; Ion s-a ascuns lângă ușă, iar sora lui, după*.

La paralelismul prepoziție-adverb, se poate adăuga și conjuncția subordonatoare, care poate funcționa cu același rol de predicat logic, având caracteristica unui predicat diadic de rangul 2, cu singura deosebire că argumentul (2), în cazul conjuncției, este obligatoriu propozițional, adică se realizează prin propoziție. Vezi paralelismul *înaintea Crăciunului*, cu argument obligatoriu exprimat, *vs. înainte (de Crăciun)*, cu argument exprimat sau neexprimat, dar, dacă este neexprimat, este obligatoriu recuperabil contextual, *vs. înainte (să mâncăm)*, cu argument propozițional.

1.3. Lucrările recente susțin teoria calității prepoziției de cap (centru) lexical de grup, urmărind, în mod special, atribuirea de roluri tematice de către clasa prepoziției. Preluând ideile lui J. Edmonds, R. Jakendoff și N. Chomsky asupra naturii prepoziției, Gisa Rauch Wuppertal (1994), p. 45-78, urmărește relația dintre tipurile sintactice de prepoziții și trăsătura atribuirii de roluri tematice, stabilind următoarele distincții: (a) prepoziții atribuitoare, în calitate de capuri lexice, de roluri tematice, situație care corespunde prepozițiilor lexice pline; (b) prepoziții transmițătoare de roluri tematice, nefiind altceva decât o verigă de transmitere a rolurilor atribuite de categoriile care le guvernează, situație corespunzătoare prepozițiilor regizate; (c) prepoziții non-refe-

rențiale, constituind ele însele mărci ale rolurilor tematice sau, altfel spus, funcționând ca mărci actanțiale ale rolurilor, situație care include prepozițiile gramaticalizate.

2. Ipostaze sintactico-semantice ale prepoziției „PE”

Ne propunem, în continuare, susținerea ideii eterogenității de comportament a clasei prepoziției pe baza analizei de detaliu a prepoziției „PE”, unul dintre membrii cei mai semnificativi ai clasei sub aspectul eterogenității. În Onu (1959), p. 187-209, se oferă explicații pentru înțelegerea procesului de transformare a lexemului autonom *pe* într-un morfem gramatical¹⁵ și, totodată, explicații pentru diversificarea funcțională a utilizărilor dacoromânești¹⁶ actuale. Teoria *originii interne* a construcției cu *pe* a obiectului direct rămâne, după decenii întregi de la momentul lansării și reluării din timp în timp cu noi argumente, la fel de convingătoare. Teoria se bazează pe ideea „alunecării” de la o construcție circumstanțială locativă la una necircumstanțială, alunecare favorizată de două clase de verbe care prezentau în limba veche caracteristica variației de construcție (se construiau paralel cu un circumstanțial exprimând „ținta, direcția” și cu un obiect direct, amândouă realizate prin nominale personale)¹⁷. De altfel, ipoteza „localistă” a lui „pe” își găsește confirmarea în întreaga teorie modernă localistă¹⁸ a cazurilor, care explică raporturile cazuale, inclusiv raporturile cazuale abstracte ale subiectului și ale obiectului direct, prin trăsăturile semantice de „localitate” și de „direcție”.

Valorile lui „PE” din dacoromâna actuală, prezentate din perspectivă sintactică și logico-semantică, sunt următoarele:

2.1. PE₁, prepoziție purtătoare ea însăși de sens lexical, apare în construcții ca:

- (1) *lucrează pe balcon, doarme pe saltea;*
- (2) *pune dulăii pe tine, Pe ei, copii!*¹⁹

Ca orice cap lexical, prepoziția atribuie complementelor rol tematic (în (1): Locativ; în (2): Țintă) și admite, facultativ, specificatori (vezi: *lucrează chiar / și / tot / mai ales pe balcon*)²⁰. Specificul predicatului prepozițional PE, ca al oricărei alte prepoziții, este folosirea lui²¹ cu obiectul obligatoriu exprimat, realizat printr-un nominal sau printr-un echivalent propozițional relativ (de exemplu, *doarme pe ce găsește*). Construcțiile (1) și (2) conțin două predicatii (logice) coocurente (face excepție ultimul exemplu, din care lipsește predicatia verbală): una

verbală, cealaltă prepozițională, ca urmare a specificului predicatului prepozițional de a fi „de tip înalt”, deci de a cere vecinătatea altui predicat. Relația dintre cele două predicatii nu este de solidaritate, întrucât predicatia prepozițională (realizată în cadrul GPrep) este suprimabilă și poate fi oricând asociată și cu alți regenți verbali: *doarme / lucrează / stă pe pat*. Ultimul exemplu (*Pe ei, copiii!*), la care se pot adăuga și altele (vezi: *Pe canapea, numaidecât!*, *Pe cai!*), toate realizate în enunțuri imperative, oferă dovada incontestabilă a faptului că prepoziția, ea însăși plină semantic (încorporând un sens locativ sau de direcție), are calitatea de predicat logic locativ.

2.2. În proiecțiile / expansiunile G(rupului)Prep(ozitional) realizate cu alte capuri / centre lexicale decât *pe* (vezi grupurile: *pe la, pe lângă, pe după*), apare un PE₂ ca actualizare a Spec(ificatorului), introducând o valoare suplimentară de modalizare a relației locative sau temporale, mai precis o nuanță de aproximare²² locativă sau temporală, ca în construcțiile:

- (3) (a) *lucrează (pe) la bibliotecă*; ~ (*pe*) *lângă Universitate*; *vine (pe) la noi*;
(b) *vino (pe) după-amiază!*; ~ (*pe*) *la ora cinci*.

Natura facultativă a prepoziției *pe* (indicată de noi prin includerea lui *pe* între paranteze), ca și valoarea semantică de modalizare îndreptățesc interpretarea acestui *pe* ca actualizare a Spec(ificatorului), intrând în aceeași serie cu: *chiar, și, tot, mai ales*. Dar în timp ce *chiar, și, tot, mai ales* sunt specificatori regăsibili în orice grup sintactic, *pe* apare numai în cazul unui GPrep, limitat la vecinătatea anumitor centre prepoziționale. Prezența Spec(ificatorului) servește, pe de o parte, pentru a întări ideea existenței unor capuri lexicale prepoziționale, iar, ca argument teoretic, servește pentru susținerea teoriei X-Bară²³, care recunoaște aceeași organizare ierarhică internă a grupului, indiferent de tipul de cap lexical.

2.2.1. PE₁ și PE₂ se păstrează în transpunerea G(rupului)Prep(ozitional) cu cap „predicativ” într-un G(rup)N(ominal), cu singura deosebire că, în noua vecinătate, legătura cu centrul nominal este asigurată de prepoziția *de*, care precedă și se atașează obligatoriu lui *pe* sau grupului de două prepoziții *pe + Prep*₂ (să se compare: *stă pe pat – haina de pe pat*; *se odihnește pe pat – odihna de pe pat*; *locuiește pe lângă Universitate – locuința de pe lângă Universitate*). În GN, apare prepoziția *de*, marcă sintactică specializată pentru acest grup și, implicit, pentru transpunerea unui circumstanțial din G(rupul)V(erbale) în GN. Numai în condițiile apariției ca centru de grup a unui nominal abstract de proveniență

verbală, este posibilă legarea directă a lui *pe* de centrul nominal, păstrându-se neschimbată construcția din GV. Să se compare: *merge / se plimbă pe lângă Universitate* și *mersul / plimbarea pe lângă Universitate*.

2.3. PE₃, apărând ca regim al unor verbe, grupuri verbale cu caracter fix, al unor adjective sau ca regim al substantivelor provenind din aceste verbe și adjective, se actualizează în construcții ca:

- (4) (a) *a avea ciudă pe, a se baza pe, a se bizui pe, a-i cășuna pe, a conta pe, a insista pe, a se înfuria pe, a se mânia pe, a miza pe, a pune accent pe, a pune stăpânire pe, a se răzbuna pe, a se supăra pe*;
(b) *gelos pe, invidios pe, infuriat pe, mânios pe, sigur pe, stăpân pe, supărat pe*;
(c) *gelozia pe, insistența pe, invidia pe, supărarea pe*²⁴.

GPrep stabilește cu regentul o relație sintactică foarte strânsă, de solidaritate, fiind, în cele mai multe construcții, nesuprimabil, iar prepoziția *pe*, unic determinată. Rolul tematic al argumentului / actantului (2) este atribuit compozițional (de Verb / Adj + Prep), prepoziția fiind transmițătoarea rolului atribuit de centrul verbal sau adjectival: *se supără pe* [+ Țintă]; *gelos pe* [+ Țintă]; *contează pe, mizează pe* [+ Pacient]. În construcția (c), substantivele, de proveniență verbală sau adjectivală, păstrează trăsături combinatorii ale verbului / adjectivului din care provin²⁴.

2.4. PE₄ apare ca regim al unei subclase lexico-gramaticale de verbe, actualizându-se în construcții ca:

- (5) (a) *se pune pe plâns / pe treabă, (se) pornește pe plâns / a plânge, se așterne pe ninsoare, o dă pe glumă / pe râs*;
(b) *Pe treabă, copii!*

Specificul gramatical al regenților verbali din construcțiile 5 (a) este selecția unui complement de tip abstract, realizat prin supin sau printr-un echivalent nominal al acestuia (un substantiv abstract postverbal), iar specificul semantic constă în transmiterea unei valori aspectuale [+ incoativ] către complementul abstract. PE₄ se caracterizează printr-un grad înalt de ambiguitate, funcționând simultan cu următoarele funcții:

- funcția de Comp(lementizator), un Comp specializat pentru complemente non-finite realizate prin supin, supin a cărui natură este oscilantă, variind între trăsături de tip verbal (vezi construcția cu un complement direct: *se pune pe făcut șotii*; vezi, de asemenea, posibilitatea alegerii, în variație liberă, a supinului sau a infinitivului: *se pune*

pe plâns / a plânge) și trăsături nominale. Trăsăturile nominale, deși mai puțin evidente, întrucât construcția cu articol și cu un determinant în genitiv este greu acceptabilă (*se pune ?pe culesul grâului / ?pe ștersul prafului*), se susține prin acceptarea unui determinant introdus prin de: *s-a pus pe strâns de bani*;

- funcția de marcă actanțială cerută de regimul verbului anterior, apărând ca verigă de transmitere a valorii incoative și a rolului [+ Temă / Pacient] de la regent spre supin;

- funcția predicativă (de predicat logic), așa cum probează exemplul (5 (b)), unde, într-un context imperativ și în vecinătatea unor substantive abstracte, grupul prepozițional poate apărea și singur.

Sub alt aspect, *pe* oscilează între statutul de categorie lexicală (vezi interpretarea predicativă) și cel de categorie funcțională, cu rol de marcă actanțială, de legare a unui complement a cărui realizare oscilează între un supin „mai verbal” și unul „mai nominal”.

2.5. *PE*_s, funcționând ca marcă sintactică a poziției de obiect direct, este selectat în condiții lexice și semantice bine determinate: subclasa numelor de persoană sau a animatelor personalizate (vezi: *îl chem pe Ion / pe profesor / pe Grivei*) și condiția individualizării puternice a nominalului obiect (vezi distincția dintre: *îl caut pe profesor vs. caut profesor; îl angajez pe Ion vs. angajez cameristă; îl trimitem pe Ion vs. trimitem de urgență medic*), cumulând, astfel, triplă funcție, de marcă sintactică a poziției de obiect direct, de marcă lexicală a subgenului personal și de marcă semantică de individualizare²⁵. *PE*_s încetează de a apărea drept cap lexical de grup. Spre deosebire de *PE*_s, în cazul cărui atribuirea de rol tematic este compozițională, în cazul construcției cu obiect direct, rolul tematic este atribuit în exclusivitate de capul verbal, așa cum probează păstrarea neschimbată a rolului tematic, indiferent de prezența sau absența prepoziției. Vezi:

- (6) (a) *a ajuta (pe elev / elevul, un elev)*; [+ Beneficiar];
 (b) *a întâlni (pe mama / studenții, niște studenți)*; [+ Pacient];
 (c) *a ajunge din urmă (pe elev / elevul, elevii)*; [+ Țintă].

2.5.1. Există construcții în care *PE*_s este utilizat mai presus de restricția lexicală a numelor de persoană sau de animate personalizate, cumulând, pe lângă rolurile de marcă sintactică a poziției de obiect direct și de marcă semantică de individualizare, un rol suplimentar de *clasificator substantival*. Devine o marcă de substantivizare, adică de includere neechivocă a unei baze (a cuvântului precedat de *pe*) în clasa substantivului, singura limitare sintactică fiind aceea de așezare a substantivului în poziția obiectului direct. Vezi exemple ca:

- (7) (a) „Limba literară dacoromână păstrează *pe „e” și pe „i” după s, z și l*” (apud DLR);
 (b) *L-a notat pe „să” cu alt tip de literă*;
 (c) *Alege pe „delete”, în loc de „enter”*;
 (d) *Fata asta are pe „vino-ncoace”*;
 (e) *Verbul guvernează pe GN*.

Toate apar în poziția obiectului direct și, în plus, sunt substantivizări accidentale, rezultate din utilizarea autonimică²⁶ a unor semne sau secvențe de semne din enunț (vezi 7 (a), (b), (c)), precum și din treceri speciale în clasa substantivului (vezi cuvântul compus *vino-ncoace* sau substantivizarea prin abreviere GN). De remarcat natura individualizată a nominalului obiect direct din (a), (b), (c), natura non-individualizată, în (d), și indiferența la individualizare, în (e) („un anume GN, dar și un oarecare GN”). *PE*_s se include în seria de clasificatori substantivali, alături de *-uri* și de articolul hotărât, îndeplinind același rol de includere neechivocă în clasa substantivului a unor baze inedite și străine de această clasă (de exemplu: *Am omis din analiză pe „ca”, dar și „a”-ul sau numeroase „pe”-uri*)²⁷.

2.5.2. Rare, însă interesante, sunt construcțiile:

- (8) „*Cui pe cui se scoate*”;
 „*S-un pârau cu apă rece, / De-ar da Dumnezeu să sece, / Să se vadă sat pe sat...*”,

unde *se scoate, să se vadă* sunt reflexive reciproce. Selecția lui *pe*, care aici depășește caracteristicile genului personal, are loc, în plus, în condițiile unui nominal non-determinat (nedeterminarea primește, în prima construcție, o citire „generică”, iar, în a doua, o citire de cuantificare universală: „fiecare sat să vadă fiecare sat”). Construcția prepozițională are o bază *strict sintactică*, fiind impusă de nevoia diferențierii aceleiași forme substantivale, aparând, în aceeași construcție, ca subiect și ca obiect direct.

2.5.3. Construcții ca:

- (9) „*Acuma ne-am întors înapoi la capitalism ... / Să-l facem pă capitalism. / Nu-l facem noi, nu-l facem niciodată*”, Interacțiunea, p. 28,

indică utilizarea lui *pe*, pentru registrul oral de limbă, și dincolo de trăsăturile genului personal²⁸.

2.5.4. Este bine cunoscută prezența lui *PE*_s în construcții comparative de egalitate și de inegalitate, apărând în condițiile în care comparația privește obiectul direct; vezi:

- (10) *Îl apreciez (pe Ion) la fel de mult ca pe Marin / mai mult decât pe Marin.*

În (10), *decât* și *ca* funcționează drept conectori frastici, legând, printr-o relație de comparație²⁹, două propoziții sau, dintr-o perspectivă logico-semantică, funcționează ca predicate diadice cu argumente propoziționale, predicate al căror specific este de a primi ca argumente (1) și (2) propoziții cu aceeași structură sintactică. Argumentul (2) suprimă verbul care se repetă, dar marchează neechivoc (prin *pe*) poziția de obiect direct a nominalului pe lângă verbul suprimat. În construcțiile comparative, acest *pe* este mai presus de restricția lexicală a numelor de persoană, păstrându-se și atunci când, în structura argumentului (2) din comparație, se include un obiect direct non-animat; vezi:

- (11) (a) *Fotografia o păstrează ca pe un dar de preț;*
(b) *O iubesc / O admir ca pe o floare rară.*

Construcțiile 2.5.1.-2.5.5., adăugate condițiilor lexicale și semantice de selecție, indică jocul complicat de „determinări” (de reguli) care guvernează selecția lui *pe*: de la rolul de clasificator de substantivare, asociat celui de marcă sintactică a poziției de obiect direct (ca în 2.5.1.), la simpla marcare a obiectului direct, fără nici o altă determinare lexicală și / sau semantică.

2.6. O situație specială a prepoziției *pe*, pe care o vom desemna prin PE_6 , apare în construcția:

- (12) *El face pe prostul*³⁰.

PE_6 se deosebește de utilizările anterioare prin gruparea sa enclitică cu verbul, și nu prin gruparea proclitică cu numele, gruparea proclitică fiind situația curentă a statutului sintactic al prepoziției românești. Faptul că substantivul din vecinătatea lui *pe* apare obligatoriu articulat, în timp ce oricare substantiv precedat de *pe* din utilizările anterioare apare nearticulat în condițiile absenței unui determinant (să se compare: *face pe savantul* cu *îl cheamă pe elev*, *se pune pe treabă*, *se supără pe vecin*, *lucrează pe balcon*), precum și faptul că acest substantiv repetă informația de gen și număr a nominalului subiect (vezi: *El / Ea face pe prostul / proasta; pe atotștiutorul / atotștiutoarea*) sunt argumente prin care se susține gruparea prepoziției cu verbul, și nu cu substantivul următor. Este una dintre rarele situații în care prepoziția nu este generatoare de grup sintactic, nu participă la fenomenul de guvernare, neatribuind ea însăși rol tematic și nici caz morfologic. Construcția corespunde tiparului structural:

El [_{GV} [_v *face pe* [_{Nominal-Atributiv} *prostul*]]],

schemă care sugerează calitatea lui *pe* de formant al verbului. Substan-

tivul precedat de *pe* funcționează ca „atributiv de bază”³¹ sau, în terminologia tradițională, ca nume predicativ, fiind în nominativ, și nu în acuzativ.

Din punct de vedere semantic, asocierea enclitică a lui *pe* transformă predicatul *face pe* dintr-un predicat agentiv, specific celor mai multe apariții ale lui *face* (*face curat*, *face lecții*), într-un predicat non-agentiv contrafactiv, cu particularitatea de a introduce o nouă predicatie și de a da informații asupra „neadevărului” predicatiei vecine (*X face pe prostul / pe savantul / pe bolnavul*, dar „X nu este prost / savant / bolnav”).

2.7. Există numeroase construcții în care *pe* și-a pierdut orice autonomie, ajungând să fie încorporat, ca element neanalizabil, în structura unor locuțiuni, mai ales adverbiale. Este mult discutată seria locuțiunilor adverbiale modale: *pe alese*, *pe (ne)mâncate*, *pe sărite*, *pe dibuite*, *pe (ne)văzute*, *pe neștiute*, *pe rupte* etc. sau a locuțiunilor adverbiale temporale: *pe înserate*, *pe înnoptate*³², în componența cărora se include *pe* și o formă de participiu / supin feminin plural. Și în alte locuțiuni ale limbii actuale apare un *pe* ca formant (*pe dinafară*, *pe de rost*, *pe încetul* etc.).

3. Concluzii

Diversitatea funcțională actuală a prepoziției PE s-ar putea caracteriza astfel:

- coexistența sensurilor celor mai concrete cu altele mai abstracte sau foarte abstracte;
- oscilația între statutul de categorie lexicală și de categorie gramaticală (numită și „funcțională”), fiecare, în parte, cu valori multiple (cap de grup și specificator, în calitate de categorie lexicală; marcă actanțială / argumentală și Comp, în calitate de categorie gramaticală);
- statutul de atributor el însuși de roluri tematice, alături de cel de transmițător de roluri și marcator al rolurilor;
- gradul înalt de ambiguitate, cumulând în aceeași construcție mai multe valori amalgamate;
- gruparea frecvent proclitică cu substantivul / pronumele următor, existând însă, mai rar, și construcții în care apare grupat enclitic cu verbul anterior.

Această varietate lexico-gramaticală este explicabilă prin dinamica lexicului în general și a clasei prepozițiilor în special. Apariția unor

studii cu observații asemănătoare pentru limbi diferite³³ (română, franceză, spaniolă, engleză), chiar dacă nu au în vedere aceeași prepoziție, stă mărturie pentru existența unor procese lingvistice similare în toate limbile care cunosc clasa prepozițiilor. Diferă, de la o limbă la alta, numai varietatea și numărul utilizărilor distincte, iar *PE* din dacoromâna actuală oferă, credem, tabloul unei maxime diversificări.

4. Dificultăți de analiză

Consecințele maximei diversificări funcționale a lui „*PE*” se resimt și în planul interpretării, manifestându-se prin dificultatea recunoașterii și a diferențierii diverselor funcții.

- Se amestecă, de exemplu, utilizările circumstanțiale și cele necircumstanțiale, mai ales în cazul verbelor cu regim oscilant, variind între utilizarea intransitiv-circumstanțială și cea tranzitivă (vezi: *apasă butonul / apasă pe buton; trece strada / trece pe stradă; sare gardul / sare pe gard; coboară scările / coboară pe scări; urcă muntele / pe munte* etc.).

- Se amestecă diversele utilizări necircumstanțiale, utilizări determinate de particularitățile de construcție ale regentului, și nu de semantica acestuia. Vezi confuzia dintre complementul direct și cel indirect prepozițional, în condițiile selecției aceleiași mărci de actanță *pe*. Să se compare:

- (13) (a) *a supăra pe cineva* (obiect direct) – *a se supăra pe cineva* (obiect prepozițional);
 (b) *a înfuria pe cineva* (obiect direct) – *a se înfuria pe cineva* (obiect prepozițional);
 (c) *a răzbuna pe cineva* (obiect direct) – *a se răzbuna pe cineva* (obiect prepozițional);
 (d) *a învinui pe cineva* (obiect direct) – *a da vina pe cineva* (obiect prepozițional);
 (e) *a se baza pe cineva / pe ceva* (obiect prepozițional) – *a-și baza argumentarea pe ceva* (obiect prepozițional).

Vezi și regentele care cunosc o singură posibilitate de construcție, cea prepozițională cu *pe*, în condițiile intransitivității acestora: *a conta pe, a insista pe, a miza pe, a sări cu gura pe*. Susceptibile de a fi greșit interpretate sunt mai ales regentele din prima categorie, care, având forme apropiate, uneori și sensuri apropiate sau identice, pot fi ușor confundate ca tipar de construcție.

- Se confundă dublarea complementului direct în cazul verbelor activ-pronominale cu apariția unui reflexiv obligatoriu și a unui complement prepozițional. Vezi construcții ca:

- (14) (a) *se analizează pe sine; se apără pe sine; se cruță pe sine; se cunoaște pe sine* vs.
 (b) *se bazează numai pe sine; se bazează numai pe sine; se supără pe sine,*

distincția dintre 14 (a) și 14 (b) privind tipul de complement: complement direct, în (a), anticipat prin forma de clitic reflexiv, dar complement indirect prepozițional, în (b), regentul fiind un reflexiv obligatoriu și, implicit, un verb intransitiv.

- Se confundă calitatea de atribut cu cea de complement, confuzie facilitată de prezența aceleiași funcții a prepoziției *pe*. Să se compare: *insistă pe – insistența pe; furios pe – furia pe; gelos pe – gelozia pe, invidios pe – invidia pe*. Deși *pe* este selectat, în ambele construcții, cu același rol de marcă argumentală / actanțială (vezi *supra*, § 2.3.), cum regentul aparține unor părți de vorbire diferite (verb vs. substantiv; adjectiv vs. substantiv), calitatea sintactică a determinantului se modifică. Trebuie calificat ca atribut dacă regentul este substantival, dar ca obiect indirect prepozițional, dacă regentul este verbal sau adjectival.

- Apar greșeli în construcția obiectului direct cu *pe*, construcție obligatorie în cazul unor pronume, indiferent de caracteristica „animat, personal” a nominalului substituit:

- (15) *Am găsit perdele. Am ales-o pe cea roșie;*
 (16) *Am cumpărat perdeaua pe care am considerat-o mai potrivită;*
 (17) *Mi s-au făcut multe propuneri de serviciu. Pe fiecare am s-o analizez cu atenție;*
 (18) *Ți s-au făcut multe propuneri. Pe care o agreezi?*

Cele mai numeroase greșeli apar în cazul complementului direct exprimat prin pronume relativ sau interogativ *care* (vezi exemplele (16), (18)), unde există tendința pierderii mărcii *pe*, cu efecte importante pentru morfosintaxa acestui pronume. Morfologic, continuă să se manifeste o tendință mai veche din paradigma pronomului *care*, tendința de limitare a formelor distincte, ajungându-se în registrul actual neliterar la identitatea N-Ac, sg. și pl. Sintactic, *care*, ca și alte relative, tinde să funcționeze numai cu rol de relație (marcător de subordonare), rolul de substitut și, implicit, de component al structurii enunțului, fiind neglijat sau preluat de alt component pronominal. Vezi construcțiile:

- (19) (a) *Am cumpărat perdeaua /¹ care cred /² că ați ales-o și voi /³;*
 (b) *M-am gândit la elevul /¹ care trebuie /² să-l trimiteti la olimpiadă /³.*

În 19 (a), (b), „disocierea” celor două funcții (de marcă de subordonare și de element integrat sintactic) și neglijarea celei de a doua rezultă mai ales din caracteristica lui *care*, din aceste construcții, de a se include, simultan, în două propoziții: față de P_2 , *care* apare numai cu rol de relație (de marcă de subordonare), funcția de parte de propoziție fiind raportată la structura lui P_3 . Pierderea / neglijarea celei de a doua funcții nu înseamnă și pierdere de informație sintactică, dată fiind „preluarea” integrală a acesteia de către cliticul pronominal (*ați ales-o; să-l trimiteți*).

NOTE

1. Vezi tratarea prepoziției în DSL, p. 402–403.; vezi și Dindelegan (1992), p. 31–33.
2. Vezi capitolul 1, destinat cazului, unde sunt înregistrate condițiile literare și non-literare ale uzului analitic / prepozițional pentru exprimarea relațiilor cauzale de genitiv-dativ.
3. Vezi *infra*, § 2.5.
4. Pentru demonstrarea calității de morfem gramatical a prepoziției *a*, cu statut de morfem liber, ocurent în componența formei de infinitiv, vezi Gușu Romalo (1968), p. 182.
5. Pentru diferența de statut a lui *de* din diversele apariții ale supinului și pentru statutul special pe care îl dobândește în poziția de subiect și de complement direct, statut asemănător lui *a* din componența infinitivului, vezi capitolul 10, § 1.
6. Este o deosebire între primele două exemple, unde substantivul are citire „predicativă”, apărând în poziția unui nume predicativ, construcția cu prepoziție fiind explicată prin natura de „predicat relațional” a acestor substantive (*este frate cu*), și ultimele exemple, unde selecția unei anumite prepoziții se explică prin proveniența verbală a substantivelor, care, fiind derivate din verb, păstrează unele restricții combinatorii ale acestuia, anume: combinarea cu o anumită prepoziție. Vezi Dindelegan (1976), p. 167–169.
7. Formulările „a cere / a primi complemente” și „a lega complementele de centru” prin diverse „mărci actanțiale”, formulări frecvente în gramaticile moderne, privesc caracteristica predicatelor logice (a centrelor sintactice de grup) de a-și atrage actanții / argumentele și de a le impune restricții de formă (mărci actanțiale proprii) și restricții de rol tematic.
8. Pentru cuprinderea în arborii sintagmatici a utilizărilor diferite ale prepoziției, vezi Dindelegan (1974), p. 178.
9. Terminologia aparține lui Reichenbach (1966), care include cuvintele în următoarele clase: (a) *predicate*, cele care exprimă proprietăți și relații; (b) *argumente*, cerute indispensabil de predicate, căci proprietățile privesc argumentele, iar relațiile se stabilesc între argumente; (c) *termeni logici cu semnificație sintactică*, al căror rol este de a asigura legarea argumentelor de predicate.
10. Pentru acest tipar sintactic și pentru apropierea dintre rolul cazului și al prepoziției, vezi Dindelegan (1976), p. 63. De altfel, oricare model actanțial / causal stabilește, într-un fel sau altul, această legătură. Vezi modelul fillmorian, unde atât cazul, cât și prepoziția apar ca actualizări de suprafață ale simbolului K, cel care asigură legarea nominalelor (a actanților / argumentelor) de predicat. Vezi, de asemenea, Lazard (1994), unde și cazul, și prepoziția apar ca mărci actanțiale, asigurând legarea actanților de predicat.
11. Pentru calitatea de Comp a lui *a* din componența infinitivului și pentru statutul lui ambiguu, oscilând între marcă flexionară INFL / FLEX și marcă sintactică de legare a complementului infinitival COMP, vezi Dobrovie (1994), p. 82 și urm. Același statut are *de* de la supin, dar numai în unele dintre aparițiile lui: poziția de subiect și de obiect direct, acolo unde nu este justificat de regimul regentului.
12. Corespunde engl. *higher type*; apud Reichenbach (1966), p. 301.
13. Să se compare cu tiparul precedent, unde Prep apare ca indice, în timp ce aici apare ca termen de sine stătător, ocupând aceeași poziție cu Verbul.
14. Același tip de observații asupra comportamentului predicativ asemănător celor două clase: adverb, prepoziție, la care se adaugă și conjuncția cu rol temporal, apare în Wuppertal (1994), p. 45–78. Pentru comportamentul „predicativ” identic al unor prepoziții și adverbe, ambele cu rol temporal / locativ, vezi și Dindelegan (1992), p. 31–33.
15. Pentru întreaga bibliografie a transformării prepoziției autonome *pe* în morfem gramatical, vezi Dindelegan (1976), p. 87. Vezi, mai recent, Drașoveanu (1997), p. 107–112.
16. Specificarea „utilizări dacoromânești” are în vedere faptul că acest *pe* nu apare în aromână.
17. Cea mai recentă reluare a explicației interne pentru crearea morfemului *pe* apare la Guruianu (2003), unde, pe baza materialului oferit de textele originale din secolul al XVI-lea, se susține ideea trecerii de la sensul *instrumental* al lui *pe* (*pe* „prin / prin intermediul”) la cel abstract, trecere facilitată de regente ca *a trimite*: *I-am trimis pe Gheorghe*.
18. Vezi Anderson (1971) și Cristea (1975).
19. Există și alte sensuri circumstanțiale contextuale ale lui *pe*, ignorate de noi în acest capitol, fie obținute din relația cu alte regente verbale, fie din relația cu alte nominale: temporal punctual (*pleacă pe 16 iulie*), temporal durativ (*pleacă pe două luni*), scop (*cheltuieste pe fleacuri*), instrumental (vezi nota 17) etc. Pentru capitolul de față, ne-au interesat numai sensuri locative și temporale, precum și un sens modalizant de aproximare (pentru ultimul, vezi: *vine pe la noi / pe la ora cinci*).
20. Teoria X-Bară, formulată de R. Jackendoff și acceptată astăzi de toate studiile de sintaxă modernă, recunoaște, indiferent de categoria lexicală pe care o proiectează, următoarea reprezentare a structurilor sintactice:
 $X'' \rightarrow (\text{Spec}) + X' + \text{Adjunct}$
 $X' \rightarrow X_0 + (\text{Complemente})$,
unde X_0 reprezintă capurile lexice de grup, inclusiv capul prepozițional; X' , prima proiecție a capului, cuprinzând determinanții intim legați de capul le-

xical (obiectele / complementele); X", a doua proiecție, cea maximală, care include specificatorii și determinanții mai slab legați de centru (Adjuncții).

21. Vezi *supra*, § 1.2.(b).
22. Pentru valoarea modală de aproximare a lui *pe*, vezi Niculescu (1965), p. 74, unde se vorbește de un sens „nedeterminant”. Vezi aprecieri asemănătoare la Zafiu (2002), p. 365.
23. Vezi *supra*, nota 20, unde Spec apare la primul nivel de proiecție.
24. Substantivele de sub 4 (c), cu specific postadjectival sau postverbal, păstrează aceeași restricție de combinare prepozițională (cu prepoziția *pe*) ca și verbul sau adjectivul de la care derivă. Vezi Drașoveanu (1997), p. 131–133, unde, grație acestei restricții prepoziționale, se vorbește despre un „atribut acuzativ” cu *pe*.
25. Cumularea celor trei funcții este consemnată de oricare lucrare de gramatică românească. Vezi, dintre ultimele lucrări, Cornilescu (2002). Vezi și capitolul 15, § 2.1.; 2.5.
26. Funcția metalingvistică a limbajului face posibilă utilizarea semnelor și a secvențelor de semne pentru a se desemna pe ele însele.
27. Pentru conceptul de *clasificator substantival*, vezi Dindelegan (2002), 36 și urm.
28. Sintetizând situațiile de utilizare a lui *pe*, constatăm următoarele combinații de roluri:
 - ♦ + sintactic, + lexical, + semantic (tipar reprezentând utilizarea canonică);
 - ♦ + sintactic, – lexical, + semantic, + clasificator (ex. *L-am șters pe „X” din text*);
 - ♦ + sintactic, – lexical, – semantic, + clasificator (ex. *Îl are pe vino-ncoace*);
 - ♦ + sintactic, – lexical, ± semantic, + clasificator (ex. *V guvernează pe GN*);
 - ♦ + sintactic, – lexical, – semantic, – clasificator (ex. *Cui pe cui se scoate*), unde „sintactic” / „lexical” / „semantic” / „clasificator” semnifică, pe rând, regula sintactică de utilizare (poziția de obiect direct), regula lexicală (apartenența la subclasa genului personal), regula semantică (funcția de individualizare), respectiv, calitatea de „clasificator”, adică de marcă de substantivizare, iar semnul „±” indică posibilitatea unei citiri duble, ca „individualizant” („un anume GN din text”) sau ca „generic” („oricare GN”). • Se observă că, dincolo de situația canonică, presupunând satisfacerea simultană a celor trei condiții, ceea ce este comun pentru utilizările necanonice este rolul „sintactic”, asociat frecvent fie cu cel „semantic” (de „individualizare”), fie cu cel de „marcare a clasei substantivului”.
29. Pentru înregistrarea și analiza acestei structuri sintactice, vezi capitolul 13.
30. Tiparul sintactic a fost semnalat și analizat în Dindelegan (1974), p. 141.
31. Pentru funcția de *atributiv de bază*, corespunzătoare numelui predicativ, vezi Dindelegan, *loc. cit.* (nota 29).
32. Pentru istoria acestor construcții și pentru relația lor cu albaneza, vezi Vățășescu (1977), p. 61.
33. Vezi, mai recent, Cervoni (1991) și Cadiot (1997). Pentru analiza altei prepoziții românești cu semnificații bogate și diversificate, vezi Cuniță (1999).

SURSE

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, Editura Academiei, 1965–2002

Interacțiunea = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*, Editura Universității din București, 2002

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Anderson (1971) = J.M. Anderson, *The Grammar of Case: Toward a Localistic Theory*, Cambridge University Press
- Cadiot (1997) = P. Cadiot, *Les prépositions abstraites en français*, Paris, Armand Colin
- Cervoni (1991) = J. Cervoni, *La préposition*, Paris, Duculot
- Cornilescu (2002) = Alexandra Cornilescu, *Observații privind interpretarea acuzativului prepozițional în limba română*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București
- Cristea (1975) = Teodora Cristea, *Le locatif spatio-temporel en français contemporain*, Tipografia Universității din București
- Cuniță (1999) = Alexandra Cuniță, *La préposition roumaine PESTE au carrefour des théories linguistiques*, în D. Amiot, W. De Mulder, N. Flaux et M. Tenchéa (études réunies par), *Fonctions syntaxiques et rôles sémantiques*, Cahiers Scientifiques de l'Université d'Artois, 13 / 1999, p. 95–105
- Dindelegan (1974) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformățională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei
- Dindelegan (1976) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, Tipografia Universității din București
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității din București
- Dindelegan (2002) = Gabriela Pană Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatorilor” în actualizarea lor contextuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, p. 31–46
- Dobrovie (1994) = Carmen Dobrovie-Sorin, *The Syntax of Romanian. Comparative Studies in Romance*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter; trad. rom. *Sintaxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice*, București, Editura Univers, 2000
- Drașoveanu (1997) = D.D. Drașoveanu, *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001
- Guruianu (2003) = Viorel Guruianu, *Sintaxa textelor originale din sec. al XVI-lea*, teză de doctorat nepublicată
- Guțu Romalo (1968) = Valeria Guțu Romalo, *Morfologie structurală a limbii române*, București, Editura Academiei
- Lazard (1994) = G. Lazard, *L'actance*, Paris, Presses Universitaires de France

- Niculescu (1965) = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, p. 74, 77-99
- Onu (1959) = Liviu Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec P(R)E*, în *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IX^e Congrès International de Linguistique romane à Lisbonne, Bucarest, Editura Academiei, p. 187-209
- Reichenbach (1966) = Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press, 1966 (prima ediție, 1947)
- Vătășescu (1997) = Cătălina Vătășescu, *Paralelisme româno-albaneze în domeniul construcțiilor prepoziționale cu sensuri temporale*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXVIII (1977), nr. 1, p. 59-64
- Wuppertal (1994) = Gisa Rauh Wuppertal, *Prépositions et rôles: points de vue syntaxiques et sémantiques*, în *Langages*, 113, mars 94, p. 45-78
- Zafiu (2002) = Rodica Zafiu, *Strategii ale impreciziei: expresii ale vagului și ale apropiării în limba română și utilizarea lor discursivă*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București, p. 363-376

Capitolul 13

Adverbul, o „clasă problematică”. Adverb sau adjectiv? Adverb sau prepoziție? Adverb, prepoziție sau conjuncție?

Caracterizarea adverbului ca o „clasă problematică” sau ca o clasă de „cuvinte problematice” nu este o chestiune numai a gramaticii românești¹, ci apare, în egală măsură, și în gramaticile altor limbi². Ea se explică, pe de o parte, prin eterogenitatea sintactică, semantică și funcțională a clasei în ansamblu, iar, pe de altă parte, prin prezența unor trăsături identice sau asemănătoare cu ale altor clase, trăsături care fac extrem de facilă „alunecarea” de la o clasă la alta și extrem de dificilă (uneori, arbitrară) stabilirea limitelor dintre clase.

Capitolul de față nu-și propune să rezolve numeroasele aspecte litigioase ale clasei adverbului, limitându-și considerațiile numai la câteva dintre ele. În prima parte, va examina trăsăturile comune dintre o clasă de adverbe și adjectivele corespunzătoare, precum și trăsăturile comune altei categorii de adverbe și prepozițiile corespunzătoare, încercând să stabilească și granițele dintre acestea. În partea a doua, își propune să examineze nu clase în ansamblu, ci comportamentul special al unor forme („CA”, „DECÂT”) care, păstrând același sens, oscilează, de la un context la altul, între trăsăturile mai multor clase, izolarea de context făcând imposibilă includerea neambiguă într-o singură parte de vorbire.

1. Adverb sau adjectiv?

Întrebarea privește nu clasa adverbului în general, ci subclasa adverbilor de mod (propriu-zise și cantitative) și este o întrebare prezentă și în gramatica altor limbi³.

Abordarea adverbului din perspectivă logico-semantică⁴ asigură înțelegerea și explicarea apropiierilor și a deosebirilor dintre clasa adverbilor de mod și cantitative, pe de o parte, și a adjectivelor calificative, pe de alta.

Și unele, și altele funcționează ca „predicate logice” de apreciere / de evaluare⁵, adjectivele calificative denotând proprietăți de tip individual (deci ale obiectelor / indivizilor), iar adverbele de mod și cantitative, proprietăți evaluative ale proprietăților. Deci, în timp ce adjectivele evaluative / calificative sunt „predicate logice de ordinul 1”, cu un argument / actant nominal (ex. *Ion este frumos, corect*), adverbele de evaluare sunt „predicate logice de ordinul 2” („de tip înalt”), incluzând ca argument alt predicat⁶ (ex. *Este frumos / corect să #P(ropoziție)#*, unde argumentul proprietăților „frumos”, „corect” este propozițional; *scrie corect*, unde argumentul proprietății „corect” este predicatul *scrie*). Astfel, dacă se compară construcțiile:

- (a) *Scrisul este corect, Glasul este răgușit, Acord studiului mult timp,*
- (b) *Scrie corect, Vorbește răgușit, Lucrează mult,*

construcțiile (a) încorporează o predicatie de ordinul 1:

corect (scrisul), *răgușit* (glasul), *mult* (timpul),

în timp ce construcțiile (b) încorporează o predicatie de ordinul 2:

corect (scrie), *răgușit* (vorbește), *mult* (lucrează).

Asemănările privesc nu numai aspectul logico-semantic, ci și forma cuvintelor: adverbele evaluative / apreciative și cele cantitative au un corespondent adjectival cu formă identică (sau aproape identică, dacă se face abstracție de variația flexionară a adjectivului). Fac excepție corespondentele diferite ca formă: adj. *bun* vs. adv. *bine* (să se compare: *Este bine să te odihnești – Odihna este bună*).

În plan morfosintactic, distingerea celor două clase se limitează la natura regentului și la invariabilitatea vs. variabilitatea formei.

• *Sub aspectul naturii regentului*, deși contextele cele mai numeroase sunt complementare (contextele pentru *adverb*: Verb, Interjecție, Adjectiv, Adverb vs. contextele pentru *adjectiv*: Nume, Pronume, Numeral, Verb), există, totuși, un context comun, cel al Verbului, unde pot apărea ambele clase.

♦ Și chiar dacă subclasa verbelor copulative acceptă mai ales adjective evaluative, nu este exclusă nici vecinătatea adverbilor evaluative. Adverbul apare curent în expresii verbale impersonale, în vecinătatea unor copulative folosite impersonal (ex. *Este util / corect / demn / sănătos să ...*). Adverbul poate apărea însă și pe lângă verbe copulative din construcții personale (ex. *Cum este tata? „Este bine”*). În construcții copulative personale, apare curent o clasă restrânsă de adverbe modale, cea a modalelor pro-forme, substitute ale adjectivelor sau ale altor adverbe. Vezi construcții ca: *De frumoasă cum era, ...; De bine cum ajunsese, ...; Fata este frumoasă și*

inteligentă. Fiind așa / astfel, primește tot ce dorește; Acum, tata este bine. Ajuns așa / astfel, nu mai are nevoie de ajutorul meu.

♦ Și chiar dacă subclasa verbelor non-copulative primește frecvent un adverb ca determinant, nu este exclusă și apariția adjectivului calificativ, dacă acesta ocupă poziția de element predicativ suplimentar (ex. *Ioana vorbește răgușit / răgușită; Ioana răspunde nesigur / nesigură, Ioana vine bucuros / bucuroasă*).

Prin urmare, contextul verbal este un context incert pentru distingerea celor două părți de vorbire. De altfel, a și generat numeroase controverse, mai ales în poziția numelui predicativ din vecinătatea verbelor copulative, dar și în poziția elementului predicativ suplimentar din vecinătatea unor verbe non-copulative. De exemplu, în cazul adverbului *cum* (relativ sau interogativ), s-a propus distingerea a două unități omonime⁸, una adjectivală, în poziția de nume predicativ sau de element predicativ suplimentar (*de frumoasă cum este, Cum îl consideri?*) și alta, adverbială, în contextul unui verb predicativ sau al unui copulativ impersonal (*Lucrează cum poate, Nu știu cum e a fi bolnav*).

Dificultățile de delimitare nu lipsesc nici pentru construcțiile impersonale. Se recunoaște calitatea adverbială certă în construcții ca: *Este nesănătos să fumezi / a fuma / de fumat*, deci atunci când în poziția subiectului apar un conjunctiv, un infinitiv, un supin, dar este mai puțin evidentă calitatea aceluiași component în cazul unui postverbal abstract, a cărui natură „foarte abstractă” îl face neutilizabil la plural (tipul: *Este nesănătos fumatul, Este plăcut mersul pe jos*). De altfel, trecerea de la o construcție verbală prototipică (cu subjonctivul) la una cu forme verbale nepersonale, apoi la una cu nominale postverbale, mai abstracte sau mai puțin abstracte, până la una cu nominale prototipice este „continuă” (să se compare: *Este plăcut să te scoli dimineața – Este plăcut a te scula dimineața – Este plăcut de sculat dimineața – Este plăcut sculatul dimineața – Este plăcută scularea dimineața – Este plăcută această dimineață*). În această trecere „continuă”, limita dintre numele predicativ adverbial și cel adjectival este și ea dificil de precizat, cu atât mai mult cu cât oricare postverbal abstract (vezi: *scularea, sculatul*) păstrează trăsături combinatorii de tip verbal, inclusiv capacitatea de combinare cu adverbul. Singurul test sigur rămâne înlocuirea formei omonime cu forme distincte pentru adjectiv și adverb (*Este bun fumatul, dar Este *bine fumatul*).

• *Sub aspectul variabilității / invariabilității formei*, româna prezintă situația paradoxală⁹ de a-și crea adverbele modale evaluative de la forma de singular masculin a adjectivului, ajungând la această omonimie stânjenitoare între adjectiv și adverb. La aspectul omonimiei, tre-

buie adăugat și faptul că există o clasă de adjective invariabile, pentru care, în operația de distingere a celor două părți de vorbire, criteriul formei nu mai poate fi luat în considerație. În româna actuală, inventarul clasei de adjective invariabile este din ce în ce mai extins, incluzând formații care pot apărea atât în vecinătăți tipic adjectivale, cât și în vecinătăți tipic adverbiale (ex. *Se poartă mișto / cântec mișto; se tun-de sexy / coafură sexy; vorbește șic / „intelectualii șic”, RLit, 15/XXXVI, 31 etc.*

„Invariabilitatea” adjectivului scade șansele de distingere de adverb, mai ales că invariabilitatea este criteriul esențial pentru opunerea celor două clase¹⁰.

2. Adverb sau pronume¹¹?

Ambigue sunt și formele cantitativ-nehotărâte din construcții ca:

(a) *Mănâncă mult / puțin / destul / atât / Cât mănâncă?*

(b) *Consumă mult / puțin / destul / atât / Cât consumă?*

(c) *Se cere mult / puțin / destul / atât / Cât se cere?*,

unde regentele sunt fie verbe tranzitive (ca în (a)–(b)), care pot accepta atât poziția de obiect direct, cât și poziția unui circumstanțial cantitativ, cu un obiect direct nelexicalizat, sau care le acceptă pe amândouă (ca în: *Mănânc bine, mult și multe*), fie verbe impersonal-pasive (ca în (c)), care pot accepta atât poziția subiectului, cât și poziția unui circumstanțial cantitativ.

La plural sau la feminin, unde forma pronumelui este clar marcată, ambiguitatea nu există. La singular, ambiguitatea, de asemenea, nu există în condițiile unui adjectiv cantitativ (*mănâncă mult orez, destul orez, Cât timp consumi?, Se cere mult efort*), dar apare în situația în care lipsește capul de grup substantival (*mănâncă mult Ø / destul Ø, Cât Ø consumi?, Cât Ø se cere?*).

Gramaticile didactice recomandă, în general, interpretarea formelor *mult, puțin, destul, atât, cât*, în absența centrelor nominale, drept adverbe cantitative, deși posibilitatea de a întâlni aceleași forme și ca adjective relevă, în oarecare măsură, arbitrarul deciziei. Arbitrarul deciziei ne apare și în cazurile de citiri anaforice și partitive. Dacă în construcții ca: *A cumpărat brânză bună. A mâncat multă; A învățat toată materia, fiindcă li se cere multă*, forma de feminin singular conduce categoric spre interpretarea pronominală, și nu spre cea adverbială, ne întrebăm de ce n-ar fi posibilă aceeași interpretare pronominală, și nu adverbială, și în construcții în care substantivul antecedent are formă de neutru sau masculin singular, ca în exemplele: *A pregătit un pește / un borș bun, din care a mâncat mult; A depus destul interes, dar i se cere și mai mult*.

Numai în contextul unor verbe intransitive, cu poziția subiectului ocupată, interpretarea adverbială, și nu cea pronominală, este singura posibilă: *Ședința durează mult / puțin, Sacul cântărește mult / puțin*¹².

3. Concluzie parțială

Exceptând cazurile clare de incompatibilitate de contexte (contextele adjectiv, adverb, interjecție sunt incompatibile cu un adjectiv determinant) și de variabilitate evidentă a formei, specifică adjectivului, rămân numeroase situații ambigue, unde delimitarea claselor adjectiv *vs.* adverb (sau pronume *vs.* adverb) este arbitrară. Contexte ca: *vorbește răgușit, răspunde nesigur, pleacă bucuros, mănâncă mult / puțin, Cât mănâncă?, Cât se cere?, Cum este Ion?, Nu știu cum este Ion etc.* nu sunt suficiente pentru dezambiguizare, interpretarea formelor rămânând o chestiune de decizie, iar, în unele cazuri, un fapt de ambiguitate, cu soluții duble de analiză.

4. Adverb sau prepoziție?

Întrebarea privește nu clasa adverbului în general, ci subclasa adverbilor locative și temporale, fiind semnalată de gramaticile mai multor limbi¹³, inclusiv de gramatica românească¹⁴.

Apropierea dintre adverbele locativ-temporale și prepoziții, precum și „alunecarea” cu ușurință de la o clasă la alta are, de asemenea, o explicație logico-semantică. Ambele subclase aparțin „predicatelor logice diadice de rangul 2”¹⁵, având în comun legarea la stânga de alt predicat, iar la dreapta, de un argument nominal, căruia „predicatul” îi impune rolul tematic Locativ / Temporal. Deosebirea dintre prepoziții și adverbe, în ipostaza lor predicativă (ambele ca predicate locativ-temporale), nu apare la nivel logico-semantic, ci, în *exclusivitate la nivel sintactic*¹⁶: prepoziția cere obligatoriu lexicalizarea / exprimarea argumentului al doilea, în timp ce adverbul *permite* nelexicalizarea lui.

Trebuie făcute însă două precizări: • adverbul „permite” nelexicalizarea argumentului al doilea, fără ca absența lui să fie absolut necesară; • argumentul nominal al adverbului, chiar și în condițiile neexprimării lui, este recuperat semantic *integral*, fiind deductibil fie din situația de comunicare, fie prin raportare la un antecedent circumstanțial. Toate aceste adverbe sunt de tip *deictic / anaforic*¹⁷, într-o accepție specială, adică nu în sensul recuperării proprii semnificații, ci al recuperării referinței argumentului neexprimat (simbolizat de noi prin Ø). Referința acestuia este recuperabilă fie prin raportare la un grup circumstan-

țial antecedent (citire anaforică), fie prin raportare la situația de comunicare (citire deictică). Vezi exemplele:

- „citiri” *anaforice*:
 - ◆ *Ion se căsătorește de Crăciun, sora lui, înainte (Ø);*
 - ◆ *Ion locuiește la parter, sora lui, deasupra (Ø);*
 - ◆ *Ion locuiește în Berceni, sora lui, mai departe (Ø);*
 - ◆ *El a decedat la ora 13. Simultan (Ø), s-a produs moartea soției;*
- „citiri” *deictice*:
 - ◆ *Uite cine vine! Privește înainte! (Ø) (decodare locativă, în raport cu așezarea în spațiu a interlocutorului);*
 - ◆ *Rămân aici, ceilalți au plecat deasupra (Ø) (decodare locativă în raport cu poziția în spațiu a locutorului);*
 - ◆ *Azi sunt obosită. Înainte (Ø) mă simțeam mai bine (decodare temporală, în raport cu momentul emiterii mesajului);*
 - ◆ *Așază-te puțin mai departe! (Ø) (decodare locativă, în raport cu poziția în spațiu a locutorului / interlocutorului) etc.*

Pentru toate construcțiile cu adverb, argumentul al doilea (*înainte de ceva* (punct de reper spațial / temporal), *deasupra a ceva* (punct de reper locativ), *mai departe de ceva* (punct de reper spațial / temporal)) este integral recuperat. Nu există nici o pierdere de informație semantică între construcția prepozițională, cu argumentul obligatoriu exprimat, și construcția adverbială, cu argumentul recuperat contextual. Să se compare:

- ◆ *Sala 120 este deasupra secretariatului;*
- ◆ *Ne-am strâns cu toții în secretariat, numai Ion a rămas deasupra (Ø).*

Că adverbele, spre deosebire de prepoziții, au o citire deictică sau anaforică, este probat prin „vagul” semantic obținut în cazul în care, contextual, apar dificultăți de procurare a referinței argumentului al doilea. Enunțuri ca: *S-a întâmplat înainte, Se întâmplă mai departe*, rupte de contextul situațional sau lingvistic, sunt ambigue, interlocutorul fiind obligat să pună întrebări suplimentare: „înainte de ce?“, „înainte de Crăciun?“, „înainte de Universitate?“, „mai departe de ce?“, „mai departe de locul unde ne aflăm?“, „de momentul prezent?“ etc.

Cum distincția dintre adverbe și prepozițiile locativ-temporale corespunzătoare este minimă, se întâmplă adesea treceri de la o clasă la alta:

- De la clasa prepoziției spre cea a adverbului, ca în construcții de tipul:
 - Ion se va căsători la Crăciun, sora lui după;*
 - Ion locuiește la gară, sora lui, lângă,*

unde *după, lângă* apar ca adverbe, deși funcționarea lor curentă este prepozițională.

- De la clasa adverbului spre cea a prepoziției, ca în construcții de tipul:

El se căsătorește înainte (adverb) – *El se căsătorește înainte de Crăciun / înaintea Crăciunului* (prepoziții);
El locuiește departe (adverb) – *El locuiește departe de facultate* (prepoziție).

Utilizarea ca adverb apare în condițiile nelexicalizării argumentului al doilea, iar utilizarea ca prepoziție, în construcțiile cu argumentul al doilea exprimat. O dată actualizat argumentul al doilea, acestuia i se impune atât o restricție de rol tematic (rolul Locativ / Temporal), cât și o restricție formală: de caz sau de prepoziție (*deasupra camerei* — restricție cazuală — *vs. departe de cameră* — restricție de prepoziție). Forma prepozițională și cea adverbială pot fi identice (vezi: *deasupra, la dreapta, la stânga, de-a latul, de-a lungul; S-a așezat de-a latul* (locuțiune adverbială) – *S-a așezat de-a latul patului* (locuțiune prepozițională)) sau pot fi parțial diferite (vezi: *dedesubt – dedesubtul, în jos – în josul, înainte – înaintea / înainte de, departe – departe de* etc.).

Din această „alunecare” de la o clasă la cealaltă, în ambele sensuri, a apărut, în planul interpretării, dificultatea delimitării nete a claselor și, implicit, disputele dintre gramaticieni asupra calificării unor construcții. Întrebări de tipul: „Grupările *înainte de, departe de, aproape de, simultan cu* etc. sunt analizabile (adverb + prepoziție) sau neanalizabile (locuțiuni prepoziționale)?” apar curent în lucrările de gramatică, iar rezolvarea lor, diferită de la un autor la altul, comportă o doză de „decizie”, deci de arbitrar¹⁸.

5. „DECÂT”, „CA”, adverbe, prepoziții sau conjuncții?

5.0. Întrebarea „adverb sau prepoziție?” privește atât pe *decât*, cât și pe *ca*, în timp ce întrebarea „adverb, prepoziție sau conjuncție?” are în vedere numai pe *decât*. Aceste întrebări se referă în special la unul dintre omonimele formelor în discuție, omonimul cu valoare *comparativă*. Pentru a sublinia însă că fenomenul nu este singular, în final, vom aduce în discuție și alte situații de același fel.

5.0.1. Fiecareia dintre cele două forme îi corespund două sau chiar trei cuvinte omonime. Astfel, în cazul lui *ca*, se disting: • un *CA₁*, a cărui valoare este comparativă (ex. *frumoasă ca o floare*), cea pe care o

avem în vedere; • un CA_2 , prepoziție a calității, apărând într-unul dintre numeroasele tipare de construcție ale elementului predicativ suplimentar, fie cel cu substantive exprimând „calitatea” persoanei (L-au angajat ca pedagog, L-au ales ca președinte, L-au trimis ca ambasador), fie cel cu adjectiv propriu-zis, cu adjectiv participial sau cu gerunziu, având același sens de determinant al calității: *Mă consideră ca potrivit pentru această meserie, Mă consideră ca aparținând altei lumi, Mă cred ca făcând parte din grupul lor*; • un CA_3 , fie element component al conjuncției compuse *ca să* cu valoare circumstanțială (ex. *A venit ca să ne dea o mână de ajutor*), fie component al celeilalte conjuncții compuse, cea disociată, cu valoare necircumstanțială, introducând o completivă directă, o subiectivă, o completivă indirectă, o predicativă, o predicativă suplimentară sau o atributivă (ex. *Aș vrea ca în final să reușim*).

În cazul lui *decât*, se disting, de asemenea: • un $DECÂT_1$, cu valoare comparativă (ex. *Este mai rezistent decât mine*), cel care va forma obiectul discuției; • un $DECÂT_2$, semiadverb de restricție sau de exclusivitate, având caracteristica de a se grupa sintactico-semantic cu oricare parte de propoziție (ex. *N-a venit decât Ion, Nu l-am ajutat decât pe Ion, N-am vorbit decât despre Ion, N-a venit decât azi, N-a ajuns decât asistent, N-a vopsit decât zece ouă*), inclusiv cu o propoziție, atunci când o funcție sintactică se exprimă propozițional (ex. *Nu știe decât să se plângă, Nu trebuie decât să mă roage, Nu-mi rămâne decât să plec, Nu vine decât dacă este nevoie, Nu vine decât unde este nevoie* etc.). Acest $DECÂT_2$ poate introduce și un complement de excepție sau o propoziție circumstanțială de excepție, dacă apare în structuri cu *trei termeni* în care componentul introdus stabilește „excepția” în raport cu un subiect, cu un complement direct, cu un complement indirect etc.

Dintre aceste omonime, analiza noastră va avea în vedere numai omonimele cu valoare comparativă, deci CA_1 și $DECÂT_1$.

Punctul de plecare pentru întrebările din titlu îl constituie, pe de o parte, comportamentul sintactic variant al celor două forme, iar, pe de alta, oscilațiile de încadrare morfologică de la o gramatică la alta, precum și formulări ambigue ca: „adverb cu valoare / funcție propozițională”, „adverb cu valoare / funcție conjuncțională”.

5.0.2. Elementul comun pentru CA_1 și $DECÂT_1$ este de natură semantico-sintactică, ambele exprimând comparația, adică incluzându-se în structuri comparative cu trei termeni (comparatul + CA / $DECÂT$ + comparantul, unde „comparatul” este constituit din substantiv + calitatea acestuia / verb + caracteristica acestuia, iar „comparantul”, din termenul cu care se face comparația; ex. (*pasăre*) *neagră ca noaptea*;

mai neagră decât noaptea; (*zboară*) *iute ca fulgerul*). CA_1 și $DECÂT_1$ se deosebesc numai ca tip de relație de comparație: comparație „de inegalitate”, în cazul lui $DECÂT_1$ (*mai înalt decât mine*), dar comparație „de egalitate” și „de inegalitate”, în cazul lui CA_1 (*la fel de înalt ca mine*; *mai înalt ca mine*¹⁹).

Amândouă au în comun aceeași interpretare în plan logico-semantic, fiind predicate logice de tip relațional²⁰ și de „tip înalt”²¹ / de rangul 2”, în sensul că cer legarea la stânga de alt predicat (adjectival, verbal sau adverbial), iar la dreapta, de un argument, fie de tip nominal (*mai mare decât Ion*), fie de tip propozițional (*mai mare decât este Ion*).

5.0.3. Dincolo de această constantă semantico-sintactică, $DECÂT_1$ și CA_1 prezintă, de la o construcție la alta, diferențe gramaticale, ceea ce justifică, în cadrul *aceleiași valori semantice*, una dintre interpretările enunțate în titlu: prepoziție sau adverb, în cazul lui CA_1 , prepoziție, adverb sau conjuncție, în cazul lui $DECÂT_1$.

5.1. CA_1 , adverb sau prepoziție?

5.1.1. În construcții ca: (*Ion*) *se poartă ca mine și ca tine, ca noi toți, Este corect ca mine și ca tine*, comportamentul *prepozițional* este în afara oricărei îndoieli, întrucât prepoziția impune nominalului vecin (un pronume) o restricție de caz, anume cazul acuzativ, după cum arată formele specifice de acuzativ ale pronumelui personal *mine, tine*. Trebuie observat că singura construcție în care CA_1 impune o restricție de caz marcată formal este aceea în care comparatul ocupă funcția unui nominativ subiect²², exprimat sau subînțeles (*Ion*, subiect exprimat în prima propoziție, dar subiect subînțeles, în a doua).

5.1.2. În construcții ca: *Privește cu aceeași plăcere pe Ion ca (și) pe Gheorghe, Am vorbit la fel de favorabil despre Ion ca despre Gheorghe, M-am gândit cu aceeași plăcere la Ion ca la Gheorghe, Am dat aceeași informații lui Ion ca (și) lui Gheorghe*, CA_1 , păstrându-și valoarea comparativă în cadrul unei structuri cu trei termeni (comparatul + CA + comparantul), nu impune însă nici o restricție de caz comparantului. Cei doi termeni legați comparativ apar cu aceeași restricție de formă (de prepoziție sau de caz) cerută de regentul comparatului: *privește pe ..., am vorbit despre ..., m-am gândit la ..., am dat (+ dativul)*. Interesantă, în construcția comparativă, este prezența prepoziției *pe* în componența comparantului și dincolo de limitele subgenului personal (deci ale substantivelor nume de persoană), deci și atunci când comparatul nu se construiește cu *pe*²³: *Îmi îngrijesc azaleea ca pe o floare rară, Le păstrez ca pe niște amintiri scumpe*.

În 5.1.2., *CA*₁ se distinge atât de comportamentul adverbial tipic, cât și de cel prepozițional. • *De adverb*, se distinge prin obligativitatea lexicalizării (a exprimării) comparantului, în timp ce adverbele prototipice pot apărea cu nominalul subordonat neexprimat, deducerea lui fiind suplinită contextual¹⁶. Să se compare: *Privește înainte*, *Privește înapoi* cu **Se poartă ca*, *Este *timidă ca*. • *De prepoziție*, deși o apropiere exprimarea argumentului al doilea, o deosebește însă lipsa restricției de caz, comparantul continuând să exprime restricția de formă a comparatului.

Deci, dacă în 5.1.1. trăsăturile de tip prepozițional sunt indubitabile, nu se poate susține același lucru pentru 5.1.2., unde, în absența restricției de caz, *ca* se apropie mai mult de comportamentul adverbial. Cum adverbele „de comparație” aparțin, prin natura lor semantică, clasei cuvintelor „de relație” (o relație de asemănare, de identitate, de rudenie, de proximitate etc.; comparația este și ea o „relație” între doi termeni, legați printr-un *lexem al comparației*, adică un cuvânt care exprimă, prin semantica lui internă, relația de comparație), obligativitatea prezenței comparantului este normală. Orice cuvânt exprimând „o relație”, indiferent de clasa lexico-gramaticală din care face parte, va apărea în structuri cu trei termeni și cu ultimul termen obligatoriu exprimat: *X asemănător lui Y*, *X identic cu Y*, *X frate cu Y*, *X se aseamănă cu Y*, *X se înrudește cu Y* etc. Prin urmare, cuvântul nu trebuie să aparțină în mod necesar clasei prepoziției pentru ca termenul al treilea să fie obligatoriu exprimat. Orice predicat logic relațional (verb, adjectiv, adverb, prepoziție) impune, dacă relația este de „rudenie”, „comparație”, „identitate”, „similaritate”, lexicalizarea argumentului al doilea.

În concluzie, în absența restricției cazuale, înclinăm pentru interpretarea lui *ca* din 5.1.2. ca adverb de comparație.

5.2. DECÂT₁, adverb, prepoziție sau conjuncție?

Și în cazul lui DECÂT₁, descoperim aceleași două situații sintactice distincte.

5.2.1. În construcțiile: *Ion învață mai bine decât mine și este mai îndrăzneț decât tine*, natura indubitabil prepozițională a lui *decât* se susține prin restricția de caz impusă nominalului comparant, pronume personal cu formă distinctă de acuzativ: *mine*, *tine*. De observat și aici limitarea construcției la un comparat cu funcția de subiect (*Ion*, subiect exprimat în prima propoziție, dar subînțeles în a doua).

5.2.2. În construcții ca: *M-am gândit cu mai mare plăcere la Ion decât la Gheorghe*, *Am discutat mai mult cu Ion decât cu Gheorghe*, *I-am dat cu*

mai mult interes lui Ion decât lui Gheorghe, DECÂT₁, în cadrul unei relații de comparație, nu impune nici o restricție de formă nominalului comparant. Forma acestuia (prepozițională sau de dativ) repetă forma nominalului comparat.

Este de semnalat diferența de comportament în raport cu sintaxa lui *CA*₁ în situația unui comparat care are funcția de complement direct: comparantul se construiește cu *pe* numai în cazul unui nominal personal, nu și al unui non-personal. Să se compare construcțiile: *Îl stimez mai mult pe Ion decât pe Gheorghe*, unde nominalele intrate în relația comparativă sunt amândouă personale, și *Îngrijesc casa copiilor cu mai mare plăcere decât casa socrilor*, unde nominalele intrate în relație de comparație sunt amândouă non-animate. În ultima, se constată neutilizarea prepoziției *pe* (**decât pe casa socrilor*), *pe* limitându-se la nominalele comparante personale.

5.2.3. Spre deosebire de *CA*₁, *decât* „comparativ” apare și în alt set de contexte, caracterizate printr-un comparant realizat propozițional; vezi: *El învață mai bine decât a învățat fratele lui*, *Ion este mai rezistent decât mi-am imaginat*. Cum nu există altă marcă de subordonare în afara lui *decât*, acesta îndeplinește, în situația dată, pe lângă rolul comparativ, și rolul de conjuncție subordonatoare, introducând o propoziție modală comparativă. De observat, în ambele exemple, că relația comparativă se realizează cu o propoziție principală.

5.2.4. Dacă însă relația comparativă privește nu o principală, ci o subordonată, comparatul și comparantul fiind amândouă subordonate, *decât* „comparativ” se va atașa conjuncției cerute de regentul comparatului sau de sensul acestuia. Astfel, în construcțiile: *Ar fi mai convenabil să cumpăr o mașină nouă decât s-o repar pe cea veche*, *Mă doare mai mult că m-ai părăsit pe mine decât că ți-ai părăsit serviciul*, *decât* „comparativ” se asociază conectorului *să* sau *că* în funcție de restricția conjuncțională impusă de regentul comparatului: *ar fi mai convenabil să*, *dar mă doare că*. În fraza: *Aș veni cu mai mare plăcere dacă m-ai invita singur decât dacă mă inviți cu familia*, *decât* „comparativ” se atașează lui *dacă*, repetând construcția comparatului, care, în context, este o propoziție condițională.

Asistăm, și în acest caz, la „alunecarea” de la adverb spre conjuncție, prezentă ori de câte ori argumentul introdus este de tip propozițional.

5.3. Concluzie parțială

Analiza anterioară conduce la ideea că la întrebările din titlurile 5.1., 5.2. nu se poate da un răspuns *global*. CA_1 și $DECÂT_1$ funcționează *prepozițional* în 5.1.1, respectiv 5.2.1., acolo unde restricția de caz este evidentă; $DECÂT_1$ funcționează *conjuncțional* în 5.2.3., în construcțiile în care reprezintă singurul mijloc de marcarea a subordonării.

- Rămân însă în discuție construcțiile din 5.1.2., respectiv 5.2.2., în care apariția celor două lexeme comparative, deși prezintă o trăsătură caracterizând întreaga clasă a prepozițiilor (obligativitatea lexicalizării comparantului), nu influențează forma argumentului introdus. Obligatorietatea actualizării argumentului „de dreapta” *nu* este însă un argument suficient pentru includerea cuvintelor în clasa prepoziției, întrucât toate lexemele exprimând „relații”, indiferent de clasa lor morfologică, cer actualizarea obligatorie a actantului al doilea, adică a termenului al doilea cu care se stabilește relația (fie relația de asemănare sau de identitate, fie cea de comparație, de proximitate, de posesie etc.). Este și motivul pentru care gramaticile le califică, în ciuda lipsei lor de autonomie, drept „adverbe de comparație”.

- Rămâne incert și statutul grupării *decât + conjuncție* din 5.2.4., caracterizate, pe de o parte, prin structura transparentă (primul element marchează comparația, iar al doilea este impus de restricțiile comparatului sau de sensul comparatului), iar, pe de altă parte, prin cumulara a două roluri: unul semantic „comparativ” și altul de legare a comparantului propozițional. Dată fiind cumulara celor două funcții, interpretarea grupului este o chestiune de decizie: fie ca grup analizabil (dintr-un adverb de comparație + o conjuncție de subordonare), fie ca grup neanalizabil, locuțional, introducând o propoziție modală comparativă.

Ceea ce ne-am propus în această analiză este nu atât punerea unei „etichete” gramaticale pentru fiecare apariție, ci, mai ales, sublinierea *tregerii continue* între clasele adverb – prepoziție – conjuncție, în cazul formelor CA , $DECÂT$, cuvinte care funcționează *relațional*.

Situația discutată atrage atenția asupra unor cuvinte care, prin particularitățile lor inerente (deci rupte de context), nu pot fi caracterizate ca aparținând unei *singure* clase morfologice. Ele se află la *interferența* mai multor clase lexico-gramaticale, alunecând de la o clasă la alta și incluzându-se, în funcție de un context dat, într-o clasă sau alta. În consecință, ca *unitate abstractă a lexicului* (ca termen de dicționar), CA_1 apare cu ambele caracteristici: adverb de comparație și prepoziție a comparației, iar $DECÂT_1$ apare cu trei caracteristici: adverb de comparație, prepoziție a comparației și conjuncție comparativă. Rolul de actualiza-

re a unei *unice* valori rămâne în *exclusivitate* contextului (vezi 5.1.1, 5.2.1, 5.2.3, 5.1.2., 5.2.2.) sau poate rămâne neclarificat (vezi 5.2.4.), unde interpretarea grupurilor este o chestiune de „decizie”.

Toată discuția anterioară a avut în vedere comportamentul *oscilant* al unor cuvinte a căror variație se manifestă în *limitele aceleiași valori semantice*: în cazul nostru, în cadrul valorii comparative. Situația nu trebuie confundată cu numeroasele exemple de *omonime lexico-gramaticale*, a căror variație de comportament gramatical se asociază cu schimbarea valorii semantice (e cazul unor omonime ca: *tot*, pronume / adjectiv pronominal *vs.* *tot*, adverb; *și*, conjuncție coordonatoare, *vs.* *și*, adverb; *iar*, conjuncție coordonatoare, *vs.* *iar*, adverb etc.).

6. Alte forme oscilante

În continuare, ne propunem să subliniem că natura gramatical *oscilantă* a lui CA_1 și $DECÂT_1$ nu este una singulară. Numeroase alte cuvinte, în limitele aceleiași valori semantice, prezintă oscilații de comportament de la un context la altul, plasându-se la *interferența* mai multor clase lexico-gramaticale²⁴. Pentru exemplificare, mă voi păstra în cadrul tipului adverb – prepoziție – conjuncție, aducând în discuție alte câteva situații.

6.1. Chiar și $DECÂT_2$, (semi)adverbul cu valoare restrictivă sau de exclusivitate, apare cu aceleași caracteristici oscilante.

6.1.1. În structuri *ternare negative* (cu trei termeni sintactic și semantic legați), unde *decât* introduce un complement circumstanțial de excepție sau o propoziție circumstanțială de excepție, $DECÂT_2$ apare cu oscilații de regim, care permit următoarele distincții:

- construcții cu valoare prepozițională clară, când *decât* impune o restricție de caz (*N-a venit altcineva decât mine*, *N-a sunat altcineva decât tine*);

- construcții în care restricția de caz nu se manifestă, neputându-se proba valoarea prepozițională a lui *decât* (*N-a invitat pe nimeni altcineva decât pe Ion*, *N-a spus nimănui altcuiva decât lui Ion*, *Nu s-a gândit la nimeni altcineva decât la Ion*);

- construcții în care „excepția” se realizează propozițional, fără nici un alt semn de subordonare în afara lui *decât* (*Nu face altceva decât ci-tește*), situație în care *decât* dobândește valoare conjuncțională;

• construcții în care „excepția” se realizează, de asemenea, propozițional, dar în care *decât* se grupează cu alt element de relație subordonator, conjuncție sau relativ, grupul *decât + conjuncție / relativ* fiind analizabil, cu funcțiile clar distincte pentru fiecare element (*N-a rămas altceva decât să renunțăm*, *Nu credeam altceva decât că m-a părăsit*, *Nu verificam altceva decât dacă s-a greșit*, *Nu e ales altcineva decât cine merită* etc.). În asemenea construcții, *decât* exprimă restricția / exclusivitatea, iar conjuncțiile *că, să, dacă* sau relativul *cine* sunt cerute fie de regimul verbului (*rămâne să, crede că, verifică dacă*), fie de poziția sintactică și de caracteristicile lexicale ale termenului față de care se stabilește „excepția”: *altcineva* este subiect, iar *cine* este specializat pentru tipul de subordonată corespunzător subiectului personal. Interpretarea grupului *decât + conjuncție* este, și în acest caz, o chestiune de „decizie”²⁵.

6.1.2. În structuri *ternare pozitive*, unde *decât* introduce un complement circumstanțial cumulativ, respectiv o propoziție circumstanțială cumulativă (ex. *A găsit și altceva decât neștiință*, *A constatat și altceva decât și-a imaginat*), regimul lui *decât* este, de asemenea, oscilant.

• Există construcții în care, prin restricția de caz pe care o impune, se comportă clar prepozițional (*S-a dus și altcineva decât mine*). • Sunt și construcții în care *decât* nu influențează forma complementului, complementul repetind forma de caz sau prepozițională a antecedentului (*Le-a dat și altora decât mie*, *S-a gândit și la alții decât la mine*). În ultimul caz, *decât* își păstrează statutul original de semiadverb.

6.2. S-a discutat adesea situația pronomelor și a adverbilor *nehotărâte*, care, contextual, pot dobândi și funcție *relativă*. Izolate de context, ele nu-și pot preciza valoarea lexico-gramaticală, deși semnificația rămâne aceeași. Să se compare construcțiile:

Mănâncă orice – Mănâncă orice i se dă;

Vine oricine – Vine oricine are nevoie;

Trimit pe oricine – Trimit pe oricine dorește să plece;

Povestește oricui – Povestește oricui are răbdare să-l asculte;

Mănâncă oricât – Mănâncă oricât mi se pune;

Lucrez oricând – Lucrez oricând sunt solicitat;

Merg oriunde – Merg oriunde este nevoie de mine.

În primul set de exemple apare câte un pronume nehotărât compus sau un adverb nehotărât compus, iar în al doilea, același pronume, respectiv adverb dobândește și funcție *relativă*, având același rol cu al pronomelor (sau al adverbilor) relative: marchează subordonarea la nivelul frazei și se includ în organizarea frazei, cu funcție de parte de propoziție.

6.3. Și în cazul lui *până* „temporal” sau „locativ”, se pot constata trăsături gramaticale *oscilante*, acesta schimbându-și, de la o apariție la alta, valoarea gramaticală, dar păstrând-o pe cea semantică. • Astfel, în construcțiile: *Lucrează până noaptea*, *Lucrează până la Crăciun*; *Merge până acolo*, *Merge până la Facultate*, *până*, exprimând „limita temporală” în primele două exemple, și „limita locativă”, în următoarele două, se comportă prepozițional, deoarece stabilește relații de subordonare la nivelul propoziției, introducând un complement de timp, respectiv unul de loc. • În construcții ca: *Lucrează până i se întorc părinții*, *Merge până nu mai întâlnește pe nimeni*, *până*, cu aceleași valori semantice, funcționează diferit din punct de vedere gramatical, și anume conjuncțional, devenind singura marcă de subordonare la nivelul frazei, unde introduce propoziții circumstanțiale de timp sau de loc.

NOTE

1. Vezi considerațiile din Ciompec (1985), p. 13, unde se subliniază neomogenitatea clasei adverbului, precum și consecințele de interpretare ale acestei neomogenități, de la încercarea de repartizare a unora dintre termeni în alte clase, până la „dizolvarea” clasei. În același sens, vezi Nica (1988), p. 81 și urm.
2. Vezi, în acest sens, titluri semnificative ca: „Adjectiv” ou „adverbe”: *des classes de mots problématiques en allemand* (Bresson (1983), p. 9–38); vezi și Cervoni (1990), p. 5–11.
3. Vezi *supra*, nota 2.
4. O abordare a adverbului și a adjectivului din perspectivă logico-semantică, ambele clase fiind privite ca „predicate logice”, apare la Dindelegan (1992), p. 25–31. Perspectiva permite stabilirea atât a asemănarilor, cât și a diferențelor. Pe lângă diferența „predicat simplu”, în cazul adjectivului, vs. „predicat de ordinul 2”, în cazul adverbului, se semnalează și diferența de extindere a grupului generat de predicatul adjectival / adverbial. Predicatele adjectivale apreciative pot fi și diadice, deci cu două „locuri” (cu două argumente), în timp ce predicatele adverbiale apreciative sunt numai monadice (cu un singur „loc” / argument). Rezultă de aici calitatea unor adjective evaluative de a fi generatoare de grup (*El este sigur de / capabil de*) vs. imposibilitatea adverbilor modale de a-și asocia actanți / complemente. Adverbul poate avea determinanți de restrângere, de gradare, de aproximare sau modalizare a predicției, dar nu și complemente de tip actanțial (vezi: *citește oarecum / destul de / probabil corect*).
5. Predicatul adjectival / adverbial „de apreciere” / „de evaluare” exprimă o apreciere calificativă sau cantitativă (o cantitate nedefinită, non-numerică) a indivizilor / a altor predicate, apreciere depinzând de punctul de reper (de standardul de evaluare) al locutorului, al epocii, al momentului în care se face aprecierea. Ceea ce este „frumos”, „interesant”, „plăcut”, „mult” pentru un locutor poate fi, dimpotrivă, „urât”, „neinteresant”, „neplăcut”, „puțin”, pentru altul (vezi și capitoul 4).

6. Este conceptul de „predicat înalt” (engl. *higher type*) pe care îl folosesc logicienii (*apud* Reichenbach (1966), p. 301).
7. Pentru ultimul exemplu, vezi Ciompec (1985), p. 15.
8. Pentru dezbatere și soluția omonimelor, cf. Ciompec (1993), p. 96–101.
9. În raport cu alte limbi, care disting *sufixal* adverbul de adjectiv (vezi franceza sau engleza), unele (vezi engleza) fiind cunoscute ca având predilecție pentru conversiune, în română, deși ponderea conversiunii este mult mai mică, se ajunge, paradoxal, la omonimia adjectiv – adverb, deci la *conversiune*. Distincția sufixală *-esc* (pentru adjectiv) *vs.* *-este* (pentru adverb) (tipul: *prietenesc* – *prieteneste*) are o frecvență mult mai mică în raport cu situațiile de omonimie.
10. Vezi și comentariul din Ciompec (1985), p. 15.
11. Vezi capitolul 4, unde se discută dificultățile de încadrare lexico-gramaticală a cantitativelor *mult*, *puțin*.
12. Vezi și capitolul 4, § 2.2.
13. Relația adverb – prepoziție și „alunecarea” de la o clasă la alta caracterizează și alte limbi; vezi Wuppertal (1994), p. 45–78.
14. Pentru dificultatea de a stabili, pentru limba română, „granița” dintre adverb și prepoziție, vezi Ciompec (1985), p. 264–265.
15. Vezi interpretarea logico-semantică din Dindelegan (1992), p. 27–33.
16. În Ciompec, *loc. cit.*, se propune un criteriu formal de distingere, constând în testul de suprimare a determinantului: adverbul admite acest test, putând apărea și fără determinant, în timp ce prepoziția nu-l admite, neputând apărea singură. Prin urmare, este calificat drept adverb *înainte* din gruparea *Va pleca înainte de Crăciun*, dar este calificată drept prepoziție *conform* din gruparea *lucrează conform planului*. • În conformitate cu acest criteriu, relații temporale-spațiale opuse se pot exprima, o dată prepozițional (vezi *după*, care nu admite suprimarea „determinantului”), iar altă dată adverbial (vezi *înainte de*, care acceptă suprimarea „determinantului”). Facem specificarea că, deși admite suprimarea „determinantului”, determinantul suprimat este totalmente recuperat semantic (vezi *infra*). Prin urmare, distincția este *pur formală*.
17. Pentru interpretarea *deictică* a adverbilor locative, vezi Vasiliu (1970), p. 144–147, 150–153. Pentru interpretarea *anaforică* a prepozițiilor / adverbilor locative, vezi Borillo (1993), p. 27–46.
18. Vezi nota 16, soluția propusă de Ciompec, *loc. cit.* Intenția noastră n-a constituit-o propunerea de soluții *unice*, ci procurarea de explicații pentru „alunecarea” dintre clase și, implicit, pentru acceptarea soluțiilor *duble*.
19. Lucrările normative acceptă drept corecte, pentru comparația de inegalitate, atât pe *decât*, cât și pe *ca* (vezi Avram (1997), p. 122).
20. Sunt predicate *diandice* întrucât apar cu două argumente, argumentul, fiind reprezentat de „comparat”, iar argumentul, de „comparand”. Vezi caracterizarea acestor predicate relaționale comparative în Dindelegan (1992), p. 107.
21. Pentru *predicatul de tip înalt*, vezi *supra*, nota 6; vezi și comentariile privind ipostaza predicativă a prepozițiilor, capitolul 12, § 2.1.
22. Cf. Avram (1997), p. 260.

23. Vezi și capitolul 12, § 2.5.4.
24. Ideea caracterizării unor cuvinte prin trăsături aparținând mai multor clase lexico-gramaticale și, de aceea, dificil de încadrat gramatical se poate susține și pentru cuvinte din afara clasei adverbului. Vezi, pentru cuvinte din clasa nominalilor, capitolul 4.
25. Vezi *supra*, § 5.2.4.

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas
- Borillo (1993) = Andrée Borillo, *Prépositions de lieu et anaphore*, în *Langages*, 110, p. 27–46
- Bresson (1983) = Daniel Bresson, „Adjectif” ou „adverbe”: des classes de mots problématiques en allemand, în *Travaux 1*, Cercle linguistique d’Aix-en-Provence: Les parties du discours, p. 9–38
- Cervoni (1990) = J. Cervoni, La partie du discours nommée „adverbe”, în *Langue française*, 88, p. 5–11
- Ciompec (1985) = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, Editura Științifică și Enciclopedică
- Ciompec (1993) = Georgeta Ciompec, *Adverbe sau adjective invariabile?*, în *Analele Științifice ale Universității „Ovidius”*, p. 96–101
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, Tipografia Universității din București
- Nica (1988) = Dumitru Nica, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Editura Junimea
- Reichenbach (1966) = Hans Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press (prima ediție în 1947)
- Vasiliu (1970) = Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, Editura Academiei
- Wuppertal (1994) = Gisa Rauh Wuppertal, *Prépositions et rôles: points de vue syntaxiques et sémantiques*, în „Langages”, 113, p. 45–78

Ambiguitatea conjuncției „DE”. Poziția în ansamblul conectorilor¹

Gramaticile românești iau frecvent în discuție plurifuncționalitatea unor conjuncții subordonatoare, numite „nespecifice” sau „generale”, conjuncții care se caracterizează prin capacitatea de a exprima raporturi diferite de subordonare și de a introduce, în consecință, tipuri diferite de propoziții subordonate. Asemenea conjuncții cu valori multiple sunt o sursă continuă de erori în practica didactică. Din categoria conjuncțiilor „nespecifice” și deci ambigue face parte și conjuncția *de*.

În raport cu alte conjuncții nespecifice, forma *de* are calitatea suplimentară de a funcționa și *prepozițional*, chiar cu numeroase valori prepoziționale², ceea ce îi sporește gradul de ambiguitate. Are, în plus, calitatea de a se specializa și pentru *alte roluri*, sintactice și non-sintactice, ceea ce, de asemenea, îi crește ambiguitatea³. În calitate de conjuncție, pe lângă multitudinea de valori, are caracteristica de a se plasa, în anumite contexte, la granița dintre coordonare și subordonare, existând construcții în care raportul sintactic este ambiguu și în care interpretarea oscilează între o valoare coordonator-copulativă și una subordonator-finală. Această caracteristică a lui *de* a fost considerată de cercetători ca fiind unul dintre fenomenele sintactice *specifice* limbii române în ansamblul limbilor romanice⁴.

Apropiată prin unele valori de altă conjuncție „nespecifică”, *dacă*⁵, *de* se caracterizează printr-un grad mai ridicat de ambiguitate, exprimând, în ansamblul limbii române, raporturi mai numeroase și mai variate decât *dacă*. În cele ce urmează, ne propunem să dezambiguizăm utilizările lui *de* conjuncțional, adică să distingem prin indici specifici (*DE*₁, *DE*₂, *DE*₃ etc.) fiecare valoare a acestuia. Ne propunem, de asemenea, să comparăm schema de valori obținută pentru *de* cu cea a lui *dacă* și să stabilim sinonimele lui *de* pentru fiecare valoare. Ne pro-

punem să fixăm poziția lui *de* în ansamblul de conectori și de complementizatori⁶ ai limbii române, păstrând în sfera noastră de interes toate utilizările, mai puțin cele tipic prepoziționale. Pe baza acestei analize de ansamblu, vom propune, în final, o explicație pentru restrângerea continuă a folosirii lui *de* conjuncțional, mai ales a celui necircumstanțial, conjuncția, în utilizarea necircumstanțială, trecând de la faza de folosire frecventă în limba veche la eliminarea din uzul literar al românei actuale și la limitarea la registrul popular și arhaizant.

1. Ambiguitatea lui *DE* conjuncțional

1.1. Valori circumstanțiale

1.1.1. Gramaticile înregistrează curent ipostazele *circumstanțiale* ale lui *de*, ceea ce vom nota prin *DE*₁. *DE*₁ poate exprima valori condiționale, temporale, concesive și cauzale, introducând oricare dintre aceste tipuri de subordonate. Iată câteva exemple:

- folosire *condițională* („*De știam asta, mai bine ședeam acasă*”, Creangă; „*Acum să-mi spui tu cine ești, de unde vii și încotro te duci, că, de nu, acolo îți putrezesc ciolanele!*” (Creangă));

- folosire *concesivă* („*Și de m-ar fi bătut mama cu toate gardurile și de m-ar fi izgonit de la casa ei ca pe un străin, tot n-aș fi rămas așa de umilit în fața ei ca atunci când m-a luat cu bineșorul*” (Creangă));

- folosire *cauzală*, limitată la cauzalele care au ca regentă o interogativă retorică sau o propoziție imperativă („*De ești așa de bolnav, cum zici, de ce nu renunți la plecare?*”; „*De ești așa de bolnav, cum zici, renunță la plecare!*”).

În toate aceste utilizări, *DE*₁ este sinonimul perfect al lui *dacă* (de fapt, al uneia dintre ipostazele sintactice ale lui *dacă*, cea circumstanțială), funcționând, în limba actuală, ca variantă populară și orală a acestuia. Uneori, echivalența cu *dacă* se manifestă în aceeași frază sau în fraze apropiate, *de* alternând cu *dacă* într-un raport de variație liberă (ex. „*Și dacă-ți pute scoate la capăt trebușoara asta, atunci oiu mai vedea eu... Iară de nu, vești plăti cu capul obrăznicia ce ai întrebuințat*” (Creangă)).

Din comparația valorilor circumstanțiale ale lui *de* și *dacă*, se constată că, pe lângă valori comune (condițional, concesiv, cauzal), *de* are și valori proprii, după cum și *dacă* are valori circumstanțiale specifice.

Valoarea opozițională, de exemplu, înregistrată pentru *dacă* (ex. „*Dacă până ieri el s-a numărat printre apropiați, astăzi aproape că nu mă salută*”), nu apare și pentru *de*⁷. Explicația stă în folosirea târzie, de tip cult, sub influența unui tipar neologic, a lui *dacă* opozițional, în timp ce toate utilizările lui *de* sunt populare și vechi în limbă.

1.1.2. Dintre valorile circumstanțiale, *două* sunt valori realizate numai de către *de*, apărând în construcții în care este imposibilă substituția cu *dacă*.

• Frecventă este utilizarea *consecutivă*, acesta fiind sinonimul perfect al conjuncției consecutive specializate *încât* (ex. „Și așa l-am vlăguit, de-i era acum lehamete de noi” (Creangă); „pe loc cade jos și adoarme mort de puteai să tai lemne pe dânsul” (Creangă); „ningea și ploua de nu-ți vedea degetu pe-tunerec”, apud Vulpe (1980), p. 192). S-a arătat în literatura de specialitate⁸ că *de* este cea mai frecventă conjuncție consecutivă din româna populară, întrecând cu mult ca frecvență, în oricare regiune lingvistică, toate conjuncțiile cu aceeași valoare.

Construcția cu *de* consecutiv apare frecvent și ca mijloc sintactic de exprimare a unei aprecieri graduale superlative⁹, fie reluând și întărind un superlativ gramatical („foarte / nespus de frumoasă de nu te puteai uita la ea”) sau unul lexical („un ger năprasnic de crăpau pietrele”; „adoarme mort de puteai să tai lemne pe dânsul”), fie, în absența superlativului propriu-zis sau a adjectivului / a adverbului, având ea însăși valoare superlativă, deductibilă din consecința calităților, a caracteristicilor și a acțiunilor („ningea și ploua de nu-ți vedea degetu pe-tunerec”).

• Specifică, în raportul cu *dacă*, este și utilizarea *finală* a lui *de*: „Mai întâi, era să vă poruncesc a supune la cazne fioroase pe toate femeile, doar de-om putea afla de la dânsle un crâmpel de adevăr” (Caragiale, 3), exemplu în care relațiile temporale dintre acțiunea regentei și cea a subordonatei pledează pentru interpretarea finală a subordonatei.

Există și alte construcții (tipul: „Și s-au rădicat toți orheienii, sorocenii și lăpușnenii de-au venit cu dânsul pân-au trecut Prutul” (Neculce); „Și cum sta și el acolo de se răcorea, Spânul face tranc!” (Creangă)), care au determinat discuții și interpretări diferite. Aflate, prin unele caracteristici, la granița dintre coordonare și subordonare, au permis interpretarea dublă a lui *de*, fie drept conectiv coordonator-copulativ, echivalentul lui *și*, fie conectiv subordonator-final, echivalentul lui *să* și *ca să*.

Argumentul pe care se întemeiază interpretarea coordonator-copulativă este concordanța de timp și mod verbal a predicatelor din cele două propoziții legate prin *de*, concordanță din care decurge și posibilitatea apariției, în propoziția a doua, a imperativului, mod caracteristic principalelor, și nu subordonatelor. Imperativul este prezent în cazul în care regentul este un verb la modul imperativ (ex. „Atunci săi răpede de-ți ia sălăți într-ales” (Creangă); „du-te de-ți bate fiitoarele de pân fundul mahalalelor...!” (Caragiale, 3)) sau o interjecție „imperativă”, adică o interjecție prin care se exprimă un ordin sau o invitație sau care se asociază construcției verbale exprimând ordinul sau invitația (ex.

„Aprinde un muc de lumânare și hai de ne du în odaie” (Caragiale, 3); „Ei! Ce e? spune-ți păsul, adăogă prefectul; poftim de sezi” (Caragiale, 3)). Asemănătoare lui *și* este și poziția cliticelor în subordonată, care, în raport cu imperativul, precedă forma verbală, grupându-se fonetic cu *de* (*de-ți ia, de-ți bate*, la fel cu *și-ți ia, și-ți bate*).

Unii cercetători preferă interpretarea coordonatoare (vezi Guțu Romalo (1973), p. 194); alții o acceptă numai pe cea subordonator-finală (vezi Avram (1997) p. 441, unde găsim formularea: „Finalele introduse prin *de* sunt confundate (subl. ns. – G.P.D.) cu propozițiile coordonate copulative, cu care sunt sinonime”), iar alții plasează fenomenul la granița dintre coordonare și subordonare (vezi Niculescu (1965), p. 24, 76). Uneori, ambiguitatea este mai complexă, la cele două valori (coordonator-copulativă și subordonator-finală) adăugându-se o nouă posibilitate de interpretare: cea necoordonată, dar necircumstanțială, ca în exemplul: „se pun ei de ospătează și beu cât le trebuie” (Creangă). Propoziția a doua poate fi interpretată și ca indirectă: *se pun pe ospăț*, mai ales că regentul este un verb aspectual, întâlnit frecvent în construcții necircumstanțiale indirecte.

1.2. Valori necircumstanțiale

1.2.1. Comune cu *dacă* sunt și unele utilizări *necircumstanțiale* ale lui *de*. Ca și *dacă*, poate apărea în două ipostaze necircumstanțiale:

• Ca *marcă a interogației totale transpuse în vorbire indirectă* (ceea ce vom nota prin *DE₂*), situație în care *de* este selectat de regenți admitând introducerea interogației. Regenții pot fi verbe (ex. „El (mă) întreabă dacă / de vom reuși”), substantive de proveniență verbală sau cu sens verbal (ex. „întrebarea dacă / de vom reuși...””) și adjective (ex. „curioasă dacă / de vom reuși...”).

Cuvintele regente sunt fie *intrinsec* interogative, cerând în mod necesar un context interogativ, direct sau indirect (de tipul: *a întreba*), fie *contextual* interogative, acceptând numai în anumite utilizări introducerea întrebărilor (astfel, nu se poate spune: „El înțelege dacă / de se va reuși”, dar sunt posibile construcții ca: „El vrea să înțeleagă dacă / de se va reuși”, unde subordonata introdusă prin *de* sau *dacă* apare în poziția unei complementive directe, ca transpunere a interogației totale în vorbire indirectă. Folosirea regentului *a înțelege* la conjunctiv face posibilă introducerea întrebării directe sau indirecte; vezi și exemplul: „ca să înțelegi de iaste cu cale și de să cuvine să avem și noi dragoste cătră Hristos” (Ivireanu).

Ca *marcă interogativă*, reprezentată prin *DE₂*, *de* este echivalentul perfect al lui *dacă*, singura deosebire fiind de registru stilistic: în lim-

ba actuală, construcția cu *de* este populară și arhaică. În funcție de clasa morfologică a regentului (verb, adjectiv sau substantiv), de regimul său (tranzitiv, intransitiv sau impersonal), *DE*₂ poate introduce următoarele tipuri de subordonate necircumstanțiale:

- completeive directe (vezi exemplul din Ivireanul);
- completeive indirecte („curioasă *de* vom reuși...“);
- subiective („nu se știe *de* vom reuși“);
- atributive („întrebarea *de* vom reuși...“);
- predicative („chestiunea este *de* vom reuși“).

• Ca **marcă neinterogativă**, având o valoare modală ipotetică, ceea ce vom reprezenta prin *DE*₃. Cu această valoare apare în subordonate subiective, legate de copulativele *a fi* și *a însemna* (ex. „*De* nu mă recunoști, asta e numai vina ta“; „*De* nu mă recunoști înseamnă că m-ai uitat“). Cum acest tipar sintactic aparține, mai ales, limbii culte, uzul recurge în mod normal la *dacă*, fără a fi imposibilă și construcția cu *de*.

1.2.2. Mai puțin comentate în literatura de specialitate sunt valorile **necircumstanțiale** ale lui *de*, realizate în construcții în care *de* nu este echivalentul lui *dacă*, ci al lui *că* sau *să* (valoare pe care o vom nota prin *DE*₄). Aceste construcții, frecvente în limba veche, inclusiv în secolul al XVIII-lea, apar pentru următoarea clasă de verbe regente:

• regentul impersonal *a se* (în)tâmpla, mai rar *a fi* (ex. „Într-acea vreme tâmplatu-s-au *de* aveau oștire Turcul cu Neamțul“ (Neculce); „Ba la mulți se întâmpla *de* veneau sâmbăta noaptea câte cu un picior frânt“ (Creangă)). Acest tipar sintactic se înregistrează și în construcții cu regentul eliptic (vezi: „Ca prin urechile acului √ *de* n-a făcut mucenic pe părintele Duhu, în locul sfântului Dumitru“ (Creangă), unde am marcat prin (√) elipsa verbului regent: *a se întâmpla* sau *a fi*). O variantă ușor modificată, cu subiectul din subordonată „ridicat“ în regentă¹⁰, apare în construcții ca: „În scurtă vreme după acie... cădzu Ciorlul-pașe silehtarul viziriu, care *să tâmplasă de* era prietin lui Mihai-vodă“ (Neculce))¹¹;

• regentele personale și tranzitive *a învăța*, *a apuca* (aspectual), *a poronci*, *a căuta*, *a îndemna*, construite cu propoziții completeive directe, iar, dacă poziția complementului direct este ocupată, construite cu completeive indirecte (ex. „Acest domn aveau obicei... *învăța de* lua câte doao, trii blide de bucate din masa lui și pâine și vin și le trimite acelor oameni...“ (Neculce); „*că apucasă* împărăția de pusesă pre Ilieșu domnu“ (Neculce) (vezi, anterior, și exemplul cu regentul aspectual *a se pune*); „Și îndat-au poroncit pașa lui Antonie-vodă *de* l-au pus hatman“ (Neculce); „numai ce au căutat *de* au fugit“ (Neculce); „Și mai mult aceasta au îndemnatu pe împărăție *de* au vinit la Cameniță“ (Neculce))¹²;

• regentul tranzitiv și factitiv *a face*, construit cu o propoziție predicativă suplimentară (ex. „*măcar de-i și domnul rău, îl înblânzește și-l întoarce cu blândețe, de-l face de-i bun*“ (Neculce));

• regentul copulativ *a ajunge*, construit cu o predicativă (ex. „*s-au agiunsu de au fostu și vistiernicu mare*“ (Neculce)). Ultima construcție este un caz de ambiguitate sintactică, subordonata acceptând dublă interpretare: ca predicativă sau ca propoziție completivă indirectă. Ambiguitatea derivă din cele două posibilități de construcție de la nivelul propoziției (fie *a ajuns domn*, construcție cu nume predicativ, fie „*pân-au agiunsu la boierie mare*“ (Neculce), construcție prepozițională).

Construcțiile de sub 1.2.2. atrag atenția asupra unui nou aspect individualizant al limbii române, constând în faptul că, în raport cu celelalte limbi romanice, care recurg la o *singură* conjuncție pentru subordonarea necircumstanțială și neinterogativă, româna și-a creat *trei*¹³ conjuncții-tip de subordonare¹⁴: *că*, *să* și *de*. Primele două asigură, în raport cu ultima, o distincție suplimentară pentru subordonată: distincția modală *real* (asertiv) / *posibil* (non-asertiv). Conjuncția *de* neutralizează această distincție, fiind utilizată și în contextele lui *că*, și în cele ale lui *să*.

1.3. Valoare atributivă

Altă valoare proprie lui *de* este cea **atributivă** (o vom nota cu *DE*₅), *DE*₅ fiind utilizat pentru tipul de atributivă cu antecedent. Antecedentul poate fi pronominal, frecvent un pronume demonstrativ în varianta semiindependentă (ex. „*pe una din fetele lui Zamfirache Ulierul din Colentina, a de s-a logodit cu Ilie Bogasierul*“ (Caragiale, 3)), sau substantival (ex. „*Ai și dumneata cheltuielele astea, de tot ziseși*“, Adameșteanu). Construcțiile atributive de acest tip sunt simțite ca puternic regionale, limitate la aria dialectală sudică.

O situație specială au construcțiile atributive cu sensuri suplimentare consecutive (vezi: „*Doamne, cum sunt unia de năpastuiesc omul chiar pe sfânta dreptate!*“ (Creangă)), unde apariția atributivei într-un context exclamativ și gradual atrage valoarea suplimentară consecutivă. Sunt construcții de factură populară.

2. Valori non-conjuncționale¹⁵

2.1. Valoare non-conectivă, modal-optativă

Comună cu *dacă* este utilizarea lui *de* din propoziții principale, afective și optative, ceea ce vom nota prin *DE*₆ (ex. „*De-ar mai veni vara, să se mai joace și pe-afară, că m-am săturat de ei ca de mere pădurele!*“,

Creangă; „Acum, de ne-ar da odată ce ne-ar da, zise Flămînzilă, căci mă roade la înimă de foame!” (Creangă)).

Deși provine dintr-o structură bipropozițională, cu o principală subînțeleasă („bine ar fi de / dacă...”), având la origine o valoare conjuncțională, DE_6 și-a pierdut, în asemenea construcții, rolul de conectiv subordonator, devenind o marcă modală optativă într-o frază de tip exclamativ.

2.2. Valoare conectivă, specializată pentru forma non-finită de supin

Spre deosebire de regenții în care prezența lui *de* pentru introducerea supinului este determinată de regimul prepozițional al centrului, unde *de* este selectat indiferent de apariția unui supin ca determinant sau a oricărui alt determinant nominal (ca în exemplele: *se satură de învățat / de învățătură, se apucă de dereticat / de curățenie, s-a lăsat de fumat / de hoții, vrednic / demn de ales în funcție / de alegere în funcție, gata de plecat / de plecare* etc.), există verbe în vecinătatea cărora ocurența lui *de* nu poate fi explicată prin construcția regentului. *De*, din prima situație, se comportă ca o prepoziție „selectată”, deci ca o marcă actanțială prototipică, în timp ce *de*, din a doua utilizare (il vom nota prin DE_7), are alte caracteristici.

Ca determinant al unor regenți tranzitivi sau al unor regenți impersonali, în care supinul apare în pozițiile sintactice de complement direct, respectiv de subiect, poziții incompatibile cu selecția vreunei prepoziții, acest *de* nu poate fi explicat prin regent, de apariția lui fiind responsabil numai determinantul. În condițiile ocupării acestei poziții de către o formă de infinitiv, legătura se va face prin *a* (vezi: *am a face / am de făcut; termin a face / termin de făcut; rămâne / este a vedea / rămâne, este de văzut; este util, este sănătos, este economic a merge pe jos / de mers pe jos* etc.), iar în condițiile ocupării de către un nominal, legătura este directă, neprepozițională (*termin / isprăvesc cititul, este sănătos / economic mersul pe jos*).

Obligativitatea apariției lui *de*, ca și prezența lui într-o poziție sintactică incompatibilă cu legarea prepozițională apropie acest *de* de statutul lui *a* de la infinitiv. În aceste construcții, *de*, ca și *a* al infinitivului, cumulează un dublu rol: • *sintactic*, se specializează pentru legarea de regent a unei forme verbale nepersonale, fie a supinului, fie a infinitivului; • *morfologic*, se specializează pentru marcarea supinului, diferențiindu-l de forma omonimă a participiului, respectiv pentru marcarea infinitivului. Ca și în cazul lui *a*, calitatea de morfem liber a supinului se poate susține prin diverse argumente, chiar mai numeroase decât pentru *a*. De observat că forma supinului *nu* poate apărea

în absența acestui *de* și că singurele elemente care admit separarea grupului *de* + *supin* sunt negația și semiadverbul *mai*, dar și acestea nu în calitate de clitice, ci numai ca elemente integrate în forma supinului (*de nevăzut / de nemaivăzut*).

Specializarea pentru o formă verbală non-finită îndepărtează acest *de* de natura lui originară strict prepozițională, transformându-l într-un *complementizator specializat*. Vom distinge, prin urmare, pe DE_7 , din aceste construcții, de un DE_8 , din construcțiile prepoziționale tipice (*se satură de învățat, se apucă de învățat*).

2.3. Tematizator, specializat pentru tematizarea forte a predicăției verbale¹⁶

În tiparul de construcție: *De lucrat, am lucrat, de* nu apare cu nici una dintre valorile tipic prepoziționale. Spre deosebire de o prepoziție canonică, *de*, din aceste construcții (il vom nota prin DE_9), nu introduce actanți, legându-i de predicat, și nu cere el însuși complemente, în calitate de cap lexical de grup, ci funcționează diferit, cumulând două roluri: • de substantivizare și abstractizare a componentului reprezentând predicăția din partea centrală a construcției; • de așezare a componentului nominalizat și abstractizat într-o poziție de *temă forte*, deci ca *tematizator* într-o construcție de *tematizare forte*¹⁷.

3. Concluzii

• În ansamblul conjuncțiilor limbii române, *de* se distinge prin valori multiple: ♦ conjuncție subordonatoare, dar, în anumite contexte, și coordonatoare; ♦ cu valoare interogativă, specifică vorbirii indirecte, dar și cu numeroase apariții neinterogative; ♦ cu valori circumstanțiale, dar și necircumstanțiale; ♦ conectiv relativ, dar și cu mai numeroase utilizări non-relative, *de* fiind conjuncția românească cea mai încărcată de valori, deci cu cel mai înalt grad de ambiguitate. ♦ La ambiguitatea conjuncțională, trebuie adăugate valorile non-conjuncționale, dintre care cea de complementizator specializat pentru o formă verbală non-finită (pentru supin) îl situează la interferența dintre utilizarea conjuncțională și prepozițională. ♦ Gradul de ambiguitate este sporit prin valorile non-conective: cea modală și cea stilistico-pragmatică, de tematizator forte.

• Ambiguitatea lui *de*, manifestată în ansamblul sistemului, dar și în cadrul aceluiași context, precum și relațiile sinonimice diferite în care *de* se angajează după tipul de valori pe care îl actualizează contex-

tual sunt caracteristici în măsură să explice restrângerea continuă a uneia dintre utilizări, cea conjuncțională, în general, și cea conjuncțional-necircumstanțială, în special. În uzul actual, s-a ajuns până la eliminarea completă a lui *de* conjuncțional-necircumstanțial și la limitarea severă a celorlalte utilizări circumstanțiale, restrânse la registrul popular și familiar.

Valorile necircumstanțiale ale conjuncției *de* au fost preluate fie de *dacă*, fie de *că* sau *să*, iar cele circumstanțiale, de conjuncții specializate (*încât*, (*pentru*) *ca să*). *Că*, *să*, și *dacă*, ele însele conjuncții nespecializate, prezintă, în raport cu *de*, un grad de ambiguitate mai restrâns. În plus, *că* și *să* au avantajul marcării distincției asertiv *vs.* non-asertiv pentru subordonată, iar *să*, avantajul de a fi dezvoltat și o variantă specializată pentru tematizare (*ca ... să*).

• Restrângerea severă a utilizărilor conjuncționale s-a realizat paralel cu lărgirea utilizărilor non-conective (vezi funcția de tematizator forte, prezentă în oricare registru al românei actuale). Omonimul prepozițional al lui *de* (cel neavut în vedere în acest capitol) n-a fost influențat de acest proces, rămânând la fel de frecvent ca și în faza mai veche a limbii.

NOTE

1. Pentru conectori, vezi DSL, p. 130–131.
2. Am făcut abstracție, în tot acest capitol, de utilizarea prepozițională a lui *de*, de la valorile prepoziționale cele mai abstracte (• prepoziție cerută de regimul unor verbe, al unor adjective sau al unor adverbe, introducând complement indirecte: *abuzează de*, *depinde de*, *aptă de*, *capabilă de*; • prepoziție introducând complementul de agent: *aleasă de deputați*; • prepoziție introducând elementul predicativ suplimentar „al calității”: *au luat-o de nevastă*; • prepoziție introducând diverse tipuri de atribute: *casă de cărămidă*, *nebulul de Ion*, *unul de-ai lor*, *un pumn de făină* etc.) până la valori circumstanțiale cele mai concrete (cauză: *pleacă de rușine*, *de nefericități*; timp: *vine de Crăciun*; mod: *pleacă de bunăvoie*; loc / sursă: *vine de acolo / de la gară* etc.).
3. Pentru utilizări non-conective, vezi *infra*, § 3.1., 3.3.
4. Vezi Niculescu (1965), p. 24, 76.
5. Pentru ambiguitatea lui *dacă*, vezi Dindelegan (1992), p. 84–88.
6. Pentru distincția conector *vs.* complementizator, vezi DSL, p. 122–123. Conectorul include orice tip de marcator de relație, inclusiv cele circumstanțiale, prepoziționale sau de coordonare, în timp ce complementizatorul privește numai nivelul frazei, precum și formațiile non-finite, iar, la nivelul frazei, numai relațiile necircumstanțiale, deci legarea propozițională a argumentelor / a actanților.

7. În limba veche este înregistrat un *de* opozițional (unde *de* apare în corelație cu *însă*; *apud* Avram (1960), p. 212), după cum sunt semnalate și alte valori circumstanțiale. Am limitat însă comentariul la situația din româna actuală.
8. Vezi Vulpe (1980), p. 192; vezi și bibliografia indicată aici.
9. Cf. Dascălu (1992).
10. Pentru „ridicarea” componenților din subordonată în regentă, cf. Dindelegan (1992), p. 92–99; vezi și DSL, p. 443. În exemplul dat, *care* este un subiect „ridicat” din subordonată și ajuns în vecinătatea impersonalului *a se întâmpla*.
11. Pentru alte exemple, dar cu același regent, vezi Todi (2001), p. 150.
12. Vezi și Todi (2001), p. 158.
13. La observațiile lui Niculescu (1978), p. 253–273, care semnalează, ca fapt individualizant, prezența a doi complementizatori pentru subordonarea necircumstanțială și neinterogativă (*că* și *să*), trebuie adăugată, dacă avem în vedere și faza arhaică de limbă, existența celui de al treilea: *de*).
14. Am luat în calcul numai complementizatorii-tip, făcând abstracție de variantele acestora. În română, însă, s-au creat și variante ale complementizatorilor: „*cum că*”, variantă liberă a lui *că* („*înțelegând cum că vine Nicolae-vodă domn*”, *apud* Todi, *op. cit.*), astăzi ieșită din uz; „*ca să*”, variantă liberă a lui *să* (*vrând ca să plece*), neacceptată astăzi de normele literare; „*că ... să*”, variantă sintactică deviantă, rezultând din amestecul vorbirilor directă și indirectă („*scria că domnul Șărbănuț-vodă murind [...] să aducă ei alt domn...*”, *apud* Todi (2001); „*ca ... să*”, varianta literară a lui *să*, aflată în distribuție complementară cu *să*, utilizată pentru tematizare în subordonată, deci în condițiile în care între regent și verbul subordonat se intercalează componente ale subordonatei: *Ne-a spus ca imediat să plecăm*); *cum de*, complementizator modalizant, introducând și opinia de dezaprobare a locutorului (*Se mira cum de s-a întâmplat asta*).
15. Nu ne vor interesa aici utilizările prepoziționale (vezi *supra*, nota 2).
16. Vezi discuția de detaliu a acestei situații sintactice în capitolul 11.
17. Pentru comentariul celor două roluri ale lui *de*, vezi capitolul 11.

SURSE

- Adameșteanu = Gabriela Adameșteanu, *Dimineață pierdută*, Editura Albatros, 1991
- Caragiale, 3 = I.L. Caragiale, *Opere 3*, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, ESPLA, 1962
- Creangă = Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, ediție critică de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, EPL, 1965
- Ivireanu = Antim Ivireanu, *Predici*, ediție critică de G. Ștrempel, Editura Academiei, 1962
- Neculce = Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, text și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ESPLA, 1959
- Todi (2001) = Aida Todi, *Elemente de sintaxă veche*, Editura Paralela 45

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1960) = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente con-juncționale în limba română*, Editura Academiei
- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adău-gită, Editura Humanitas
- Dascălu (1992) = Laura Dascălu, *Consecutive superlative*, în „Limba română”, 41, nr. 1-2
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, Editu-ra Coresi SRL
- DSL = Angela Bidu-Vrănceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Edi-tura Nemira, 2001
- Guțu Romalo (1973) = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și inter-pretări*, Editura Didactică și Pedagogică
- Niculescu (1965); (1978) = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică; vol. I, II
- Vulpe (1980) = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, Editu-ra Științifică și Enciclopedică

Capitolul 15

Reflecții asupra organizării sintactice a propoziției. Relația S(ubiect)–V(erb)–O(biect)

• Punctul de plecare în discuția noastră îl constituie *concepția ti-pologică* a lui E. Coșeriu¹, o concepție care justifică, din punct de vede-re teoretic, posibilitatea abordării tipului lingvistic *nu* din perspectivă comparativă, adică prin comparație cu numeroase alte limbi (compara-ție, de altfel, inepuizabilă), ci din interiorul unei *singure* limbi, printr-un demers *de tip inductiv*, al cărui rezultat este extragerea, din *interiorul* limbii române, prin analiza și interpretarea mai multor fapte caracteris-tice, a „principiilor” și a „procedeeleor semnificative” din organizarea ei structurală. Amintesc faptul că, plecând de la distincția bipartită saus-suriană, *limbă vs. vorbire*, Coșeriu propune la început o distincție tripar-tită, apoi una *cvadripartită* (cea care ne interesează) și anume: *vorbire – normă – sistem – tip*, unde fiecare nivel corespunde unui grad diferit de abstractizare, *tipul lingvistic* fiind nivelul de abstractizare cel mai înalt, chintesență a organizării semnificative dintr-o limbă, în stare să expli-ce *nu un fapt sau mai multe fapte* de limbă, ci numeroase *procedee* și *prin-cipii semnificative* ale sistemului analizat.

• În analiza noastră, am ținut seama, simultan, de mai mulți *para-metri tipologici*, a căror „combinare” ne-a permis generalizări semnifi-cative asupra organizării sintactice a propoziției în limba română. Am „combinat” parametrul „subiectului nul” (numit și parametrul „pro-drop”)², parametrul lui J. Greenberg, adică al *poziției* sintactice canonice a S(ubiectului) în raport cu V(erbul) și cu O(biectul / Obiec-tele)³, și parametrul propus de Gilbert Lazard, al *marcării actanțiale*⁴, actanții fiind marcați fie în forma numelor, deci a actanților înșiși (N fiind actantul subiect, iar P, actantul obiect), fie în forma V(erbului), fie, simultan, în forma numelui / a numelor și a Verbului. În caracte-rizarea pe care o propunem, schema tipologică de bază este dată de

parametrul lui Lazard (al *marcării actanțiale*), ceilalți doi parametri fiind subordonați acestuia și nuanțând tipurile stabilite de G. Lazard. Am regândit descrierea tipologică a lui G. Lazard (vezi tipurile⁵ stabilite de Lazard), corelând-o, pe de o parte, cu o caracterizare obținută pe baza *poziției*, în raport cu verbul, a primului și a celui de al doilea actant, iar, pe de altă parte, cu o caracterizare obținută din *posibilitatea nelexicalizării* unuia sau a celor doi actanți sau, altfel spus, a naturii lor facultative / a realizării „vide” (sau „zero”). În consecință, dacă la G. Lazard nu sunt luate în considerație poziția actanților-nominali în raport cu verbul, precum și posibilitatea omisiunii lor, în descrierea pe care o propunem devine relevantă și poziția celor două nominale (subiect și obiect), poziție sugerată schematic prin așezarea ante- sau postverbală a acestora. Este relevantă, de asemenea, și posibilitatea nelexicalizării acestora, ceea ce se va indica schematic prin includerea actanților, dacă este cazul, între paranteze rotunde. Schemele tipologice propuse de G. Lazard pot căpăta forme ca: Vo(No), Vo(Po), Vo(No)(Po) etc., ceea ce înseamnă *postpunerea sintactic normală* a subiectului sau / și a obiectului, precum și *posibilitatea nelexicalizării* lor.

• În cele ce urmează, ne vom concentra atenția, pe rând, asupra relației S-V (în termeni lazarieni: N-V), asupra relației V-O (în termeni lazarieni: V-P), ajungând, în final, la generalizări de tipul S-V-O (în termeni lazarieni: N-V-P). Noutatea acestei prezentări nu trebuie privită în relevarea unei trăsături sau a alteia din organizarea propoziției (se va vedea că fiecare, în parte, reprezintă trăsături curent luate în discuție), ci în caracterizarea tipologică de ansamblu, adică în „descoperirea”, din interiorul limbii, prin interpretarea mai multor trăsături individuale, a unui *tipar semnificativ de organizare*, capabil să explice numeroase manifestări și trăsături sintactice ale limbii române.

1. Relația V(erb)-S(ubiect)

1.1. S-a semnalat faptul că există verbe ale limbii române care au capacitatea de a forma o comunicare completă în absența oricărui nominal actanțial, inclusiv a nominalului subiect. Tiparul sintactic zerovalent, moștenit din latină, este înregistrat în română încă din faza ei veche (vezi exemplele (a)-(d) de sub 1). Tiparul s-a extins de la verbele meteorologice la alte verbe și construcții cu valoare temporală, indicând momentul din zi, din an sau ora desfășurării procesului. Vezi ipostaza sintactică a verbului *a fi* (din 1 (e)), dar și alte verbe indicând fenomene atmosferice și, implicit, momente ale zilei legate de acestea: vezi (2 (a)), seria verbe-

lor *a amurgii, a se însera, a se lumina, a se întuneca, a se înnopta, a se înstela, a miși* etc. Tiparul verbelor fără subiect este productiv, rămânând deschis tuturor verbelor și formațiilor verbale perifrastice care, accidental, dobândesc sens meteorologic sau ajung să indice timpul (vezi exemple din (2 (b))), unde apar utilizări speciale, zerovalente, ale verbelor *a da, a turna, a stropi, a curge*).

- (1) (a) „și nu ploo spre pământu în trei ani și 6 lunri” (CV, 68^r / 8);
 (b) „Și le-au zis lor în zioa aceea după ce au însărat” (BB, *Evanghelia lui Marcu*, Δ³⁵);
 (c) „bătându-se până au înnoptat” (UL, 104¹⁶);
 (d) „astăzi poate a nins” (ISB, 73²⁹);
 (e) *Era prin primăvara lui 1970 când...*;
 (2) (a) *a amurgii, a (se) însera, a se lumina* („se luminează de răsărit”), *a (se) întuneca, a se înnopta, a se înstela* („se înstelase de mult când...”), *a miși* („mijea bine de ziuă când...”);
 (b) „și stropie de ploaie” (Neculce); *toarnă cu găleata; curge din cer cu găleata; „o dă în lapoviță, pe urmă o dă în frig și ninsoare”* (Creangă).

Dar acest tipar sintactic, deși productiv, prezintă încă din limba veche *instabilitate*, apărând în variație liberă: • fie cu o construcție personală, în care poziția de subiect este ocupată de un nume de divinitate, conceput ca Agent al procesului (vezi 3 (a)); • fie cu o structură cu subiect „intern”, în acord semantic cu verbul, actualizând argumentul Temă (vezi 3 (b)); • fie cu o structură cu subiect în care poziția subiectului este ocupată de nominale din sfera semantică a noțiunilor de timp sau atmosferice: *cer, soare, temperatură, primăvară* etc. (vezi 3 (c)). Pentru toate aceste verbe, actantul implicat semantic de verb (*actantul intern*) se poate așeza într-o poziție sintactică secundară, prin plasare postverbală și legarea lui prepozițională (*se crapă / se apropie de ziuă; mijește a primăvară; se pune pe frig*) sau se poate șterge total. Efectul este apariția fenomenului sintactic al *variației libere*, existând posibilitatea alegerii între o structură cu subiectul gramatical lexicalizat și una fără subiect sau actualizat ca obiect prepozițional, în funcție de focalizarea interesului comunicativ *numai* asupra procesului sau, simultan, asupra procesului și a unicului actant acceptat.

- (3) (a) „*tunră den ceriu domnulă ceta de sus*” (PH, 17¹⁴)
 (b) *Neaua ninge; Ploaia plouă;*
 (c) „*Ceriul deade ploaie*” (CV, 68), alături de „*Dă ploaie din cer*”; „*Să tulbură mările și ceriul noureadză*” (Neculce, 335); „*Peste o lună dă primăvara*”, alături de „*dă în primăvară*”; „*Primăvara să încălzește timpul*” (TDO), alături de „*afară se încălzește*”.

1.2. Există verbe ale limbii române pentru care, deși complinirea de tip nominal este obligatorie, nici unul dintre nominale nu accede la poziția de subiect. Tiparul sintactic cu două nominale, dar nici unul subiect, în care referirea la persoană se realizează prin dativ sau prin acuzativ, este un tipar actualizat de verbe non-agentive, de stare psihică (vezi 4 (a): *îmi pare bine / rău de, îmi pasă de, îmi vine în cap de, ne trece de, i se face de, îi arde de, îi cășună pe etc.*) sau fizică (vezi 4 (b): *mă doare la burtă, mă apasă la stomac, mă mănâncă la / în ureche, mă furnică pe spate, mă ustură pe gât / în capul pieptului, mă roade la călcâi, mă înjunghie între coaste, mă strânge în spate de frică, mă înțeapă în inimă, mă arde la stomac etc.*), unele dintre ele putând devia contextual de la starea fizică la cea psihică. Tiparul în discuție este specific registrului popular, fiind și el înregistrat încă din faza veche a limbii (vezi 4 (c)) și întărit de folosirile cu subiect „nedeterminat” (vezi 4 (e): *te / mă privește, merge, mă doare, mă curentează, mă trage (despre curent) etc.*). Ca și în construcțiile de sub (1) și (2), tiparul (4) este oscilant, instabil, variind între utilizarea cu subiect postpus non-animat, cea cu nominal prepozițional (4 (d)) și cea în care nominalul este complet „șters” / cu realizare „zero” (4 (e)).

- (4) (a) *îmi pare bine / rău de / după...; „Deci de viața mea îmi era cum îmi era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei” (Neculce); „mai bine îți șade în domnie decât în boierie” (Neculce); „să-și vadă casa și copiii, că i să și supărase cu oastea” (Neculce); îmi pasă de; „mi-a venit în cap de una ca asta” (Creangă); „să ne treacă de râie” (Creangă); i s-a făcut de chef și de băutură; îi cășună pe mine; „ajungă-ți de săgă”; îi arde de...; i se urâște de...; „îmi place de / pe fată”;*
 (b) *mă apasă la stomac; mă mănâncă la / în ureche; mă furnică pe spate; mă ustură pe gât; mă roade la călcâi; mă înjunghie între coaste; mă strânge în spate; mă înțeapă în inimă; mă arde la stomac; mă ține în spate;*
 (c) *„Si ne pare bine de sănătatea domilor voastre” (SB, 33⁸); „nici-lă doare de elu” (CC₂, 68²⁷); „și le păru bine de Alexandru” (A, 107²⁹); „Că Dumnezeu de alt nu-i pare bine ca de dreptate” (IL, 74¹⁴);*
 (d) • *îi trece râia / îi trece de râie; i se face omului chef / de chef; îi place ceva / de ceva; îi șade bine ceva / cu ceva;*
 • *mă doare gâtul / în gât; mă mănâncă urechea / la, în ureche; mă ustură gâtul / pe gât; mă înțeapă inima / în inimă; mă arde stomacul / la stomac etc.*
 (e) *„gata-gata să-l corenteze pă iel” (TDM); Te privește; Cum îți merge? „la războaie îi mergea cu noroc” (UL, 132⁸).*

1.3. Alt tipar sintactic, mult discutat în română, utilizat pentru exprimarea stărilor fiziologice și, prin extindere, și pentru unele stări psihice, este cel cu structura OI personal + V + Substantiv nearticulat (uneori, în locul substantivului, apare o formă adverbială: *mi-e bine*), tipar cu două variante verbale: *a fi și a se face*, după cum starea este surprinsă la un moment dat sau este prezentată în devenire: *Mi-e foame / Mi se face foame* (vezi (5)). Tiparul în discuție cuprinde și un neologism: *Mi-e jenă*, semn clar al viabilității acestuia.

- (5) (a) *Mi-e foame, sete, frig, cald, frică, teamă, groază, greață, lehamite, poftă, lene, milă, rușine, somn, silă, dor, drag, rău, bine, jenă;*
 (b) *Am drag de..., Am silă de..., Am poftă de..., Am groază de...;*
**Am frig, *Am cald;*
 (c) *Am o foame de lup, Am o frică de moarte; (N-)am somn (de luni de zile).*

Indiferent cum este interpretată construcția (ca locuțiune sau ca grupare analizabilă)⁶, pentru discuția noastră este interesantă natura impersonală, în orice variantă de interpretare, fie fără subiectul gramatical prezent (în cazul soluției locuționale), fie cu ocuparea subiectului de către un nominal non-animat, în postpoziție față de verb, deci într-o poziție sintactică secundară, marginală. Comun celor două interpretări este faptul că, pentru aceste construcții, nominalul *personal* cu rolul de Experimentator nu accede la poziția sintactică de subiect.

Este adevărat că acest tipar are și un corespondent cu subiect personal (5 (b)): *Mi-e drag / Am drag de; Mi-e silă / Am silă de; Mi-e lehamite / Am lehamite de*. Se observă însă că varianta personală nu este posibilă pentru orice construcție: **Am dor, *Am frig, *Am cald, *Am somn* sau impune constrângeri sintactice și semantice suplimentare: *Am o foame de lup, Am o frică de moarte* sau actualizări diferite de sens *N-am somn (de luni de zile), Am frig (în suflet)* (5 (c)). Deși sunt acceptate și construcții personale (5 (b)), în absența unor constrângeri sintactice și semantice (5 (c)), frecvența de apariția cu dativul este incomparabil mai mare decât a construcției personale.

1.4. Este binecunoscută posibilitatea nedeterminării subiectului în limba română, obținută prin simpla „ștergere” / omisiune a nominalului subiect, fără nici o modificare a restului construcției (deci, *nu* în varianta pasivă, reflexiv-pasivă sau impersonală) (vezi 6 (a): *„Cele ce spune în cărți”, Scrie în ziare, Au adus brânză*). Pentru textele populare, este surprinzător cât de frecvent este procedeul, fără nici o limitare privind semantica verbului: orice verb personal *agentiv*, în condițiile unui subiect neidentificabil sau neinteresant din punctul de vedere al focus-ului informațional, poate apărea cu Agentul neexprimat și *nerecu-*

perabil semantic, având deci alt statut decât al subiectului „subînțeles”, totdeauna recuperabil semantic. Am ales (vezi 6 (b) și 6 (c)) două texte (din TDM, I, și *Obiceiuri de nuntă*) prezentând obiceiurile de înmormântare, respectiv de nuntă, unde locutorul, al cărui interes este orientat spre indicarea ritualului, ritual repetabil indiferent de protagoniști, utilizează o aglomerare de verbe agentive, cu totală omisiune a nominalului agent. Această omisiune a subiectului agent, justificabilă din punctul de vedere al focus-ului comunicativ, este posibilă numai și numai pentru că sistemul sintactic al limbii române o permite.

(6) (a) „ale noastre sunt flori la ureche pe lângă cele ce spune în cărți” (Creangă);

„Zice că odată, acu vreo sută și nu știu câți ani” (Caragiale 3, 156);

(b) „la troițe îl oprește pâ la poduri / pî la troițe azvârle bani... / îi face mormântarea acolo / colaci, pomană / la biserică-i împarte vyin / pâine // d-aci-ncolo urmează cu pomenile / pân la... șase săptămân, pân la nouă săptămân // pân la șase săptămâni merge la biserică în fieșce sâmbătă / cu... căpeșel [...] și pomană-i face dă... atunj la mormântare în zăua aea dă-l mormântează / a doo zî zăce că-i dă trei zile / la urmă la nouă zăle la o săptămână iar / la urmă rămâne la trei săptămâni / la șase / și la nouă săptămân[...] // turte-i face patruzeci și patru dă turte / ape-i dă câte trei ape și-i plătește și la șasă săptămân le duce și le dă pă apă / le taie pă câti-un băț / într-o oală /-n ceva / și le dă pă apă la șas săptămân // (La mormântare, TDM, I, 186);

(c) „po urmă începe s facă friptură... / o face viner sau sâmbătă... / o scoate rece... / cozonacu cun vă spusei îl face mai nainte / și... sâmbătă dă dimineață / dacă are porcu tăeat sau... păsăr / dacă nu taie porc / taie păsări / începe să...taie păsăr să le curețe dă sâmbătă [...] poa să facă și friptura dă sâmbătă... / pentru ciorbă rămâne pentru duminică dă dimineață face ciorba // la noi i...sâmbătă după amiază” (Obiceiuri, 36).

1.4.1. Această „nedeterminare” obținută prin neexprimarea subiectului personal a avut ca efect crearea unor verbe de sine stătătoare caracterizate prin absența poziției subiect, diversificându-se sintactico-semantic două unități verbale. Vezi: Îmi zice₂ Ion; Îmi spune₂ Ion; Mă cheamă₂ Ion, unde verbele zice₂, spune₂, cheamă₂ actualizează sensul „a se numi”, diferit de al sensului verbului corespunzător cu poziția subiectului „acoperită”. Tiparul sintactic este înregistrat încă din limba veche, chiar mai frecvent decât în româna actuală (vezi (7)), dar este viabil și în româna actuală populară și familiară.

- (7) „Un om ce-l cheamă Isus tină făcu și unse ochii miei” (CT, 205^v/3);
 „să spue oamenii anume cumu-i cheamă” (SB, 43¹⁸);
 „că nu mă cheamă Alexandru” (A, 105³⁷);
 „hanul tătarăsc (carele și Uzbek îl cheamă) (PIst, 241¹⁵);
 „Alexandru Vodă, ce-i zicea Cornea” (UL, 153³);
 „în câmpii ce le zic Chemier” (PIst, 253⁹);
 „are nume de-i dzic Mihai crai” (CL, 49³⁴).

1.4.2. „Vagul” semantic, obținut prin omiterea subiectului și prin recuperarea cu totul aproximativă a referentului său, apare și în forma cultă a limbajului. Vezi:

(8) „Banul trebuie să meargă: îl strângi, îl furi. √E ca și cum ai opri un râu fără să ai o moară” (Iorga);

Fata a rămas repetentă. √S-a întâmplat pentru că nimeni nu s-a interesat de ea;

„Eram socotit de tatăl meu un nevolnic. M-a dus chiar la niște filme cu Charlie Chaplin. √Era, ca să mă consoleze” (RLit, XXXI, 41);

Maria s-a căsătorit. Dar √este încă un secret.

Acest „vag” semantic, constând dintr-o echivalare mentală aproximativă a subiectului cu o întreagă comunicare anterioară, este frecventă în cazul subiectului nelexicalizat al gerunziului așa-numit „coordonat”, din construcții de tipul 9 (a). Nelexicalizarea subiectului, frecventă în cazul formelor verbale nepersonale (gerunziu, participiu, supin), are ca efect ambiguitatea acestor construcții, care pot primi „citiri” diferite, după cum subiectul este interpretat ca fiind identic sau, dimpotrivă, diferit de subiectul verbului predicat sau de un subiect exprimat anterior (vezi 9 (b)).

(9) (a) Robinetul picură √enervându-ne; Amurgește √întristându-ne;
 Natura înverzește √bucurându-ne;

(b) L-am văzut plecând (plecând eu sau el?);

M-am întâlnit cu primarul. O dată plecat (eu sau primarul?), nu mai aveam motive să mă alarmez;

E dificil de explicat⁷ acest curs (noi să-l explicăm sau să fie explicat de alții?).

1.5. Aducem în discuție și neexprimarea subiectului recuperabil semantic, așa-numitul „subiect subînțeles”. Ceea ce frapază însă este numărul mare de absențe și distanța uneori de 10–12 verbe față de prima lexicalizare a subiectului.

1.6. Se discută mult pentru limba română și fenomenul subiectului omis de persoana 1 și a 2-a, așa-numitul „subiect inclus”, ceea ce înseamnă transferarea integrală a informației procurate de primul actant asupra verbului, prin fenomenul de acord. De menționat însă că omisiunea este prezentă și în cazul formelor verbale omonime (*am cântat*, 1 sg. și 1 pl.; *tai, sui, contribui, atribui*, 1 sg. și 2 sg.), sarcina dezambiguizării transferându-se de la contextul imediat al verbului la cel situațional sau larg textual.

De semnalat și că omisiunea subiectului de persoana 1 și a 2-a nu este în oricare construcție recuperabilă integral prin acord, având în vedere statutul *special* al subiectului de persoana a 2-a sg. și de pers. 1 pl., care, contextual, poate funcționa și ca subiect „general”. Distincția „subiect deictic” vs. „subiect general” nu se realizează prin forma verbului, ci revine cadrului general textual, fiind și situații în care rămâne nedezambiguizată (vezi (10)). Într-un fragment de conversație ca:

(10) „— Sunt extrem de împovărat de obligații și foarte obosit.

— Când ești împovărat, mai dă-le dracu' de obligații; îți pui muzică și visezi”,

nu este clar dacă apare un *tu* „deictic” sau un *tu* „general”.

De aceea, într-o discuție cu locutori diferiți din punct de vedere ierarhic, apare frecvent nevoia specificării naturii deictice sau generale a subiectului omis.

Observațiile anterioare scot în evidență faptul că omisiunea subiectului de persoana 1 și a 2-a are loc și în construcții în care ambiguitatea formelor verbale nu asigură dezambiguizarea totală, precum și în construcții în care sensul suplimentar, de subiect „general”, nu este recuperat prin verb.

1.7. După ce o lungă bucată de vreme, pe baza observațiilor romaniștilor⁸, româna, împreună cu celelalte limbi romanice, a fost inclusă în același tip structural de limbă, diferit de latină, tipul S-V-O, problema încadrării românei sub aspectul poziției canonice a Subiectului a fost repusă în discuție de generatiști, ipoteza apartenenței românei la tipul V-S, și nu la S-V, formulată de Carmen Dobrovie⁹, fiind preluată și de alți autori, generatiști sau negeneratiști. Mă refer, de exemplu, la un articol al lui Lorenzo Renzi¹⁰, care preluând integral ipoteza lui Carmen Dobrovie, o întărește, indirect, prin argumente procurate de Greenberg însuși, privind „cvasiuniversaliile implicaționale” propuse de acesta.

• Una dintre „implicațiile cvasiuniversale” stabilite de Greenberg spune că: „*Limbile VSO au adjectivul (așezat) după nume (NA)*”, ceea ce,

arată Renzi, corespunde realității lingvistice românești, topica postpusă a adjectivului calificativ fiind cea *sintactic canonică*, o topică „*mult mai constantă decât în alte limbi romanice*”. El adaugă, spre susținere, și topica postpusă a adjectivului pronominal, care, pentru unele clase de adjective pronominale, este *preferențial postpusă* (*caietul meu*), iar, pentru alte clase, este în *variație liberă* (*mulți oameni* vs. *oameni mulți*) sau este în variație liberă cu o variantă *mai nouă postpusă* (*acest elev*, *acel elev*, *celălalt elev* vs. *elevul acesta*, *elevul acela*, *elevul celălalt*).

• Altă „implicație cvasiuniversală” stabilită de Greenberg este următoarea: „*În limbile VSO, auxiliarul flexionar precedă adesea verbul principal*”, ceea ce, observă Renzi, corespunde adevărului faptic, dacă se au în vedere formele de viitor și de condițional, care diferă de formele „*cvasi-pan-romanice*” cu auxiliarul postpus.

Observațiile uzului lingvistic confirmă, în mare măsură, ipoteza Dobrovie-Renzi, a apartenenței românei la tipul V-S.

• Pentru verbele impersonale, topica canonică este V-S, indiferent că verbul este monovalent (*S-a întâmplat o crimă*, *A survenit o schimbare*) sau bivalent, cu obiect direct personal (*Mă doare capul*, *Mă miră întrebară*) sau cu obiect indirect personal (*Îmi trebuie o carte*, *Îmi convine oferta*, *Îmi ajunge salariul*), indiferent că verbul apare în principală sau în subordonată (vezi 11 (a)).

• Pentru verbele personale din subordonată, atunci când subiectul este exprimat (fiindcă, în mod curent, este controlat de regentă și, ca atare, nelexicalizat sau este „subînțeles” și deci neexprimat) și atunci când nu apar constrângeri suplimentare de natură sintactică (de exemplu, prezența unui relativ sau a unui relativ-interogativ în poziție de subiect; vezi 11 (b)), postpunerea, indiferent de tipul de text și indiferent de tipul semantic și sintactic de verb, constituie topica predilectă.

(11) (a) *S-a întâmplat o crimă; A survenit o schimbare; S-a produs o modificare;*

Mă doare capul; Mă mănâncă ochii; Mă ustură limba; Mă miră întrebară;

Îmi place cartea; Îmi convine oferta; Îmi ajunge salariul; Îmi revine ceva.

(b) *Apare des întrebară cine dorește să plece; Mă miră ce s-a întâmplat; Elevul care are nevoie de ajutor mă caută; Nu se știe câți vor lipsi.*

• Pentru formele verbale nepersonale, atunci când au subiectul lexicalizat și asta se întâmplă curent în construcții absolute (gerunziale, infinitivale și participiale), dar și în alte construcții cu subiect lexicalizat, postpunerea subiectului este cea canonică. Topica postverbală este *generală* în cazul subiectului supinului și al infinitivului¹¹, precum și al

gerunziului și al participiului din construcții neizolate¹² și este *predilectă*, în cazul gerunziului și al participiului din construcții izolate (absolute)¹³.

- Nu se poate ignora faptul istoric că româna și-a diversificat complementizatorii, creându-și un nou complementizator *ca ... să* specializat tocmai pentru topicalizările din subordonată¹⁴, inclusiv pentru topicalizarea subiectului, uneori pentru topicalizarea simultană a mai multor componenți (vezi: *El dorește ca fratele lui să-și continue studiile; El dorește ca frații și surorile lui, începând chiar de astăzi, să se mute în noua casă; Înainte ca rezultatele să fie făcute publice, ...; Fără ca rezultatele să fie făcute publice...*).

- Pentru verbele personale din propoziții principale, datele uzului trebuie interpretate cu *toată prudența*, deoarece accesul unui actant la poziția de subiect în principală (principală independentă sau așezată la început de frază) și așezarea lui într-o poziție preverbală sunt controlate mai puțin sintactic și mai mult textual-pragmatic. În sintaxa „dialogată”, poziția subiectului depinde de tipul de întrebare, iar în sintaxa „textuală nedialogată”, poziția subiectului depinde, chiar dacă nu în aceeași măsură, de *adecvarea* la fragmentul anterior, reflectând mai puțin poziția lui sintactic-canonice (vezi (12), fragmentul de început al unui răspuns la o anchetă dialectală):

(12) „*Nunta să-ncepe sâmbătă dă la douășpie // sâmbăta la douășpie cheamă părinții băețului fratele de mână / um băiat care-i frate dă mână / ș-încă doi cavaleri / le dă câte-o ploscă / ș-î trimite în sad dă cheamă oameni care sâm poftiz la masă / duminică sara luni / ...și fetele și băieții care sâm poftiz duminică dimineața la brad // după ce cheamă fratele de mână lumea / sara fac um plocon ș-l duc cu muzică sau lăutari / ce au iei / îl dug la naș / câteva / ăi șasă persoane-ale ginerului / care sâm mai d-aproape / acolo stau la petrecere până la douășpie noaptea / la urmă vin acasă duminică dă dimineață... să scoală frumos toț / și vine muzica dă nou și să duc cu vestea la părinți fete...*” (Obiceiuri, 31).

De observat antepunerea subiectului *nunta*, dirijată prin întrebarea pusă de anchetator, și antepunerea subiectelor *care*, determinată sintactic. În rest, numai cazuri de postpunere (în principală sau în subordonată), chiar și pentru subiecte de tip personal și agentiv (vezi subiectele și grupurile subiectului: *părinții, fratele de mână, iei, câteva persoane, toț, muzica*).

- Că sunt numeroase construcții cu subiectul „ridicat” și așezat în poziție frontală, de început de enunț, chiar și în cazul unor verbe impersonale (ex. *Ei trebuiau să plece, Cărțile s-au dovedit de mare actualitate, Inițiatorii legii mi se păreau temerari, Ei s-au nimerit acolo la veni-*

rea poliției), acest fapt nu trebuie interpretat ca un semn de presiune a unui sistem cu subiectul antepus, ci ca expresie a nevoii de „personalizare”, de încărcare „subiectivă” a enunțului.

- La întrebări cu verbe-substitut de tipul: *Ce s-a întâmplat?* și *Ce fac Ion și Maria?*, răspunsurile canonice sunt diferite: *A venit salvarea la vecini, A murit primarul, A lipsit primarul, A căzut televizorul, S-a îmbolnăvit profesorul, S-a stricat aspiratorul* (cu subiectul postpus, pentru evenimente); *Citesc, Învăț pentru examen* (cu subiectul neexprimat, când subiectul este recuperabil anaforic), dar *Ion citește, iar Maria se uită la televizor, Ion s-a dus la plimbare, iar Maria se odihnește* (cu subiectul exprimat și antepus, când activitățile se diferențiază în funcție de subiect).

În esență, poziția subiectului este „dirijată” prin întrebare, care poate orienta răspunsul fie spre „eveniment”, marginalizând actanții, inclusiv actantul subiect, fie spre „actanți”, spre actantul-subiect sau actantul-obiect. Sau poate fi „dirijată” de situația de fapt, care poate impune diferențierea activităților prin subiect, subiectele specificate atrăgând interesul comunicativ și încărcându-se cu o funcție suplimentară semantică (de opoziție, de excludere, de insistență etc.). Prin urmare, uzul așezării subiectului în principală este mai puțin concludent din punctul de vedere al discuției noastre, deoarece în principală — dacă ea apare imediat după întrebare sau ocupă prima poziție din frază —, așezarea subiectului este mai puțin controlată sintactic și mai mult determinată textual-pragmatic. Sau, altfel spus, în principală aflată în poziție frontală de enunț, la poziția de subiect accede *Topicul*¹⁵, și nu subiectul sintactic.

1.8. Româna este o limbă în care coeziunea grupului Subiect-Verb se realizează prin acord, actantul care reprezintă subiectul transferând asupra Verbului o mare parte din informația lui gramaticală, informație care dublează informația subiectului, în cazul actualizării acestuia, sau care se manifestă numai în forma verbului, în cazul nelexicalizării lui. Trebuie subliniat însă că acordul nu funcționează cu regularitate, fie pentru că este neglijat în limba neliterară, anumite condiții sintactice favorizând nerealizarea acordului (subiectul postpus al unui verb impersonal se dovedește din nou o poziție favorizantă; subiectul multiplu postpus etc.), fie pentru că, în cazul formelor verbale nepersonale, nu există condițiile morfologice pentru realizarea lui. Cu toate acestea, funcția de subiect *se păstrează* și în cazul neglijării acordului sau în cazul trecerii verbului la o formă nepersonală, argument suplimentar pentru ideea că acordul, ca factor de coeziune și de individualizare a subiectului, este mai puțin important decât informațiile procurate de

verbul însuși. Verbul, prin particularitățile lui sintactice și semantico-sintactice matriciale, și prin forma lui (atunci când gramatical este posibil), încorporează multiple informații asupra subiectului.

1.9. Toate observațiile de sub § 1 (1.1.–1.8.) conduc, urmând parametrul tipologic al marcării actanțiale, căruia i-am subordonat ceilalți doi parametri, la următoarea caracterizare a românei: Vn(No), schemă tipologică a cărei semnificație este: • lipsa unei marcări speciale a subiectului (nominativul românesc nu este o marcă specială, ca să nu mai vorbim de echivalentele lui sintactice (forme verbale nepersonale sau propoziții conjuncționale); • transferul informației procurate de primul actant asupra verbului (prin acord, atunci când acordul se realizează); • posibilitatea marginalizării sintactice a subiectului, realizată prin alte mijloace decât cele instituționalizate gramatical (deci, altfel decât prin pasivizare și impersonalizare), mijloace constând în procedee sintactice de tipul ștergerii subiectului (procedeu preferat de verbe personale) și al așezării lui într-o poziție prepozițională periferică (procedeu preferat de verbe non-personale).

Efectul, în planul general al realizărilor lingvistice, îl constituie frecvența *variației sintactice libere* (sau a *sinonimiei sintactice*), deci posibilitatea *alegerii*, din partea vorbitorului, fie a structurii cu subiectul „focalizat”, fie a structurilor, mai numeroase și mai diverse, cu actantul subiect așezat în „umbră”, focus-ul comunicativ concentrându-se asupra procesului. Din aceeași libertate de alegere, decurg posibilitățile de *marcare stilistică* a lexicalizării subiectului sau a așezării lui în raport cu Verbul.

2. Relația V(erb)–O(biect)

2.0. Urmărim, în continuare, relația V(erb)–O(biect) (în termenii lui Lazard, V–P), pe baza aceluiași trei parametri: al *marcării actanțiale*, ca parametru principal, și al *poziției față de V*, respectiv al *posibilității de nelexicalizare* a obiectelor, ca parametri subordonați.

2.1. Este caracteristică românei o *marcare specială* a Obiectului direct¹⁶. Și chiar dacă româna nu dispune de o marcă de tip sintetic (o desinență specială pentru OD), româna și-a creat alt tip de mărci, mărci sintactice: construcția cu *pe* și dublarea clitică, dublarea putând fi privită și sub aspectul ei sintactic distinctiv (vezi construcții ca: *Noutatea o constituie rezultatul; Mașina o repară uneltele*¹⁷).

Comparația cu aromâna evidențiază creșterea ponderii procedurii dublării în condițiile absenței marcării prepoziționale. În dacoromână, unde apar ambele modalități de marcă sintactică a Obiectului direct, cele două procedee se corelează, se completează, acționând fie coocurent (ca în: *Pe Ion îl știu de mult; L-am anunțat pe profesor*), fie independent (sau numai dublarea: *Noutatea îl constituie rezultatul; Banca o cumpără o agenție britanică*, sau numai construcția cu *pe*: *Caut pe profesor, Ajut pe profesor*).

2.2. Este caracteristică românei o *marcare specială* a Obiectului indirect, fie că primește o marcă flexionară (dativul românesc, în raport cu nominativul și acuzativul, este marcat puternic, prin forma „legată” a articolului sau printr-o marcă dublă, cu ajutorul articolului și al unei desinențe specifice: *cas-e-i, zi-le-i*), fie că primește o marcă analitică — prepozițională sau realizată prin articol proclitic — (*dau la cinci dintre ei; dau lui Ion, aparține lui GN*). Ambele mărci se păstrează, uneori, și în forma conectivului relativ specific introducerii propoziției corespunzătoare (ex. *Dau (ori)cui are nevoie, Dau la cine are nevoie*). În celelalte construcții cu obiect indirect, legătura este **obligatoriu prepozițională**, prepoziția fiind semnul decisiv de așezare a actantului în poziția de obiect (indirect): *a apela la, a se bizui pe, a coincide cu, a consta în, a depinde de, a se gândi la, a se repercuta asupra* etc.). Prepoziția se poate păstra și în cazul unui actant propozițional: *Se bizuie pe cine îi iese în cale, Coincide cu ce mi-am imaginat, Depinde de ce se va întâmpla, Se gândește la ce va urma, Se repercutează asupra a ceea ce v-am spus* etc.

2.3. Constatăm, pentru română, transferul asupra verbului, prin intermediul cliticelor pronominale, a numeroase informații privind grupul obiectelor, verbul concentrând nu numai informații asupra primului actant, ci preluând sau dublând informații asupra celui de al doilea și al treilea actant. Astfel, verbul poate exprima formal:

(a) informații de subcategorizare (vezi 13): • OD vs. OI; • un obiect sau două obiecte; • coreferința singurului actant-obiect cu subiectul sau coreferința cu subiectul a unuia dintre cele două obiecte, fie OD, fie OI.

- (13) • OD vs. OI: *mă doare, mă apără vs. îmi aparține, îmi place*;
• un obiect vs. două obiecte: *îmi convine, mă doare vs. mi-o dă, mi le face*;
• coreferința actanților obiect și subiect: *se apără, își impune*;
• coreferința unuia dintre actanții-obiect (fie OD, fie OI) cu subiectul: *și-o dorește, mi se laudă*.

(b) verbul poate prelua informații sintactice din exteriorul lui GV, dintr-un GN depinzând de verb, adică reprezentând pe oricare dintre actanții verbului. Avansează în GV, prin intermediul cliticului de dativ cu valoare posesivă sau prin intermediul cliticului de acuzativ cu valoare posesivă, informații sintactice și semantice din Grupurile Nominale așezate în pozițiile de OD, OPrep, Subiect, OI (vezi 14 (a)), pentru cliticul de dativ; 14 (d), pentru cliticul de acuzativ). Prin intermediul cliticului de dativ, avansează și informații privind semantica unor Nominale aparținând Grupurilor verbale dependente (vezi 14 (b)). Și tot prin intermediul cliticului de dativ, avansează și informații privind componența GAj din poziția unui nume predicativ (vezi 14 (c)).

(14) Avansări de informație de diverse tipuri:

(a) • ale nominalului posesor:

- ♦ din poziția OD: *Și-a văzut părinții; Ți-am pierdut cartea;*
- ♦ din poziția OPrep / Circ: *Își vede de viață, Le iese în întâmpinare, I se foiește în poală, Îți stă în obicei, Mi-a căzut din mână, Ți se cuibărește în suflet, Îmi stă la dispoziție, Îți poartă de grijă, Îmi plânge de milă;*
- ♦ din poziția Subiect: *I-au venit copiii, Mi-a murit câinele, Mi s-a spart capul, Ți-au plecat copiii;*
- ♦ din poziția OI: *Și-a pus capăt vieții, Nu-și crede ochilor și urechilor*¹⁸;

(b) • ale nominalului posesor dintr-un grup subordonat:

Și-a putut recupera casa, Mi-am putut vedea părinții, Și-a putut vedea de casă;

(c) • avansarea determinantului adjectivului / al substantivului din poziția unui nume predicativ: *Îmi este dragă, Își sunt indispensabili, Îți este cunoscut, Îmi este recunoscător, Îmi este frate, Îți vine cumnat;*

(d) • preluarea informației posesive (posesie inalienabilă) de către un clitic cu formă de acuzativ:

Mă doare capul, Mă înjunghie spatele, Mă apasă la stomac, Mă mănâncă pe spate, Mă spâl la cap, Mă vopsesc la păr etc.

2.4. În română, apariția cliticului nu cere în mod necesar prezența obiectelor, cliticul și obiectele nefiind nici în distribuție complementară, ca în franceză, nici obligatoriu coocurente. Ele pot apărea coocurent (ca în: *L-am întâlnit pe Ion, Am supăra-o pe mama*), dar pot apărea și succesiv (ca în: *L-am întâlnit, unde apare numai cliticul; Am întâlnit profesorul / Am întâlnit pe profesor, unde apare numai obiectul*). Există însă verbe pentru care apariția cliticului este obligatorie; sunt verbe imper-

sonale (fie cu poziția de subiect „acoperită”, fie lipsite totalmente de subiect) a căror referire la persoană se realizează prin clitic (în acuzativ sau în dativ): *mă privește, mă preocupă, mă roade, mă frământă, mă uimește; îmi convine, îmi vine (să), îmi place (să), îmi pasă de, îmi pare bine / rău de, îmi arde de, mi se urâște de etc.*

2.5. Din punctul de vedere al poziției VO sau OV, româna nu are o situație diferită de celelalte limbi romanice¹⁹, toate deosebindu-se însă de latină, în sensul trecerii de la tipul O-V la V-O. Deși antepunerea complementelor, cu dublare sau fără dublare, dar cu integrare sintactică (deci nu în poziție parentetică) este mult mai uzuală și mai diversificată în română decât în alte limbi romanice²⁰, totuși, nu reprezintă topica sintactic canonică, fiind determinată de factori pragmatici (de tematizare), de factori sintactici (de avansare obligatorie a unor componente: interogativul, relativul²¹) sau de factori stilistici (de insistență și reliefare).

2.6. Argumentele de sub 2 conduc, toate, spre caracterizarea tipologică: Vp(Pj), schemă tipologică indicând: • o marcă specială a obiectului direct și a celui indirect; • un tip special de „acord” între Obiecte și Verb, obiectele transferând verbului, prin intermediul cliticelor verbale, o mare parte din informația lor gramaticală; • o preluare de către Verb a informației obiectelor, fie în condițiile nelexicalizării Obiectelor, fie în condițiile exprimării coocurente, deci ale dublării informației acestora; • o așezare canonic postverbală a obiectelor; • o concentrare în forma verbului a numeroase alte informații privind semantica Grupurilor Nominale aflate în poziția actanților.

În condițiile preluării de către forma verbului a unor informații procurate de obiecte, este, credem, posibilă încărcarea mărcilor obiectului cu valori speciale, ceea ce, de altfel, s-a și întâmplat în limba română. Este cunoscut faptul că atât construcția cu *pe*, cât și dublarea clitică, cele două mărci sintactice speciale pentru Obiectul direct, dobândesc, pe lângă funcția lor sintactică, și o funcție semantică, utilizarea lor stând și sub semnul restricțiilor semantice de individualizare²². Este, de asemenea, cunoscut rolul lexical al construcției cu *pe*, folosirea lui *pe* fiind limitată la subclasa nominalilor personale (așa-numitul (sub)gen personal)²³ sau asigurând, în condiții de substantivizare accidentală, includerea bazei în clasa substantivului²⁴.

Sintetizând²⁵ situațiile de utilizare a lui *pe*, constatăm următoarele combinații de roluri / funcții ale acestuia:

- + sintactic, + lexical, + semantic (tipar reprezentând utilizarea canonică);
- + sintactic, – lexical, + semantic, + clasificator (ex. *L-am șters pe „X” din text*);
- + sintactic, – lexical, – semantic, + clasificator (ex. *Îl are pe vino-ncoace*²⁶);
- + sintactic, – lexical, ± semantic, + clasificator (ex. *V guvernează pe GN*);
- + sintactic, – lexical, – semantic, – clasificator (ex. *Cui pe cui se scoate*),

unde „sintactic” / „lexical” / „semantic” / „clasificator” semnifică, pe rând, rolul sintactic de utilizare (distinge obiectul direct de subiect), rolul lexical (distinge apartenența unui substantiv la subclasa genului personal), rolul semantic (este o marcă de individualizare), respectiv, rolul de marcă de substantivizare, iar semnul „±” indică posibilitatea unei citiri duble, ca „individualizator” („un anume GN din text”) sau ca „generic” („oricare GN”). • Se observă că numai în situația canonică sunt satisfăcute toate cele trei funcții. Ceea ce este comun pentru utilizările necanonice este rolul „sintactic”, asociat frecvent fie cu cel „semantic” (de „individualizare”), fie cu cel de „marcare a clasei substantivului”.

3. Concluzii. Caracterizare tipologică

Combinând cele două serii de concluzii, primele privind relația actanțială V–S, iar celelalte, relația V–O, putem conchide că, sub aspectul trăsăturilor marcării actanțiale, al poziției sintactice canonice a Subiectului în raport cu V și al lexicalizării sau nelexicalizării actanților, româna se caracterizează prin schema actanțială *Vnp(No)(Pj)*. • Este limba în care procedee de marginalizare a subiectului (diferite după tipul de actant, agent sau non-agent) și de preluare a informației (totale sau parțiale) a subiectului de către verb coexistă cu procedee de *marcare specială* a obiectelor și de preluare a informației acestora de către verb. • Este limba în care posibilitatea postpunerii și antepunerii subiectului coexistă cu posibilitatea postpunerii și a antepunerii complementelor.

S-ar putea obiecta că și alte limbi de tip „pro-drop” în care există clitice pronominale cunosc, într-un grad sau altul, caracteristici sau măcar unele caracteristici similare. Și, sub multe aspecte, obiecția este adevărată, chiar dacă există diferențe sensibile privind tipul de infor-

mație și cantitatea de informație transferată asupra verbului sau dacă omisiunea actanților sau așezarea acestora sintactic canonică în raport cu Verbul comportă diferențe.

Intenția n-a constituit-o însă surprinderea *unicității* unor trăsături, ci descoperirea din interiorul limbii a unui *tip* de organizare a propoziției, capabil să explice numeroase și semnificative trăsături ale limbii române. *Variația sintactică* de o bogăție neimaginabilă, cu *diversele ei efecte stilistice și pragmatice*, variație rezultând din posibilitatea *marginalizării* (sub diverse forme) a Subiectului, precum și din posibilitatea exprimării coocurente, dar și succesive a cliticelor și a obiectelor lexicalizate, a cliticelor și a determinanților posesivi ai actanților sau din posibilitatea postpunerii, dar și a antepunerii ambilor actanți etc. reprezintă numai una dintre *consecințele* acestui tip de organizare.

NOTE

1. Cf. Coșeriu (1992–93), p. 122 și urm.; Coșeriu (2000), p. 275 și urm.; vezi și DSL, *Tipologie*, p. 541–543.
2. Pentru parametrul „subiectului nul” (sau al limbilor de tip „pro-drop”), vezi Chomsky (1991), 240 și urm., 249 și urm., 254 și urm.; vezi și Vanelli (1985), p. 163–76.
3. Cf. Greenberg (1966); vezi și Ramat (1985), p. 31, 43–44, 99 și urm.
4. Cf. Lazard (1994), cap. al II-lea, *Structura actanțială*.
5. În cadrul parametrului *marcării actanțiale*, G. Lazard (*lucr. cit.*) utilizează următoarele simboluri: N = primul actant; P = al doilea actant; V = verb; No = primul actant nemarcat; Ni = primul actant marcat (indiferent de tipul mărcii primite); Vo = verb nemarcat actanțial; Vn = verb purtând indicii primului actant; Po = al doilea actant nemarcat; Pj = al doilea actant marcat; Vp = verb preluând mărcile celui de al doilea actant; Vnp = verb preluând mărcile ambilor actanți.

Tipuri actanțiale stabilite pe baza acestui parametru, cu exemplele lui G. Lazard:

Pentru structuri *uniactanțiale*: • NoVo – creola, chineza, dyirbal;

• NiVo – birmana, drehu;

• NoVn – latina, franceza, persana, avara;

• NiVn – bats.

Pentru structuri *biactanțiale*: • NoPoVo – creola, indoneziana, chineza;

• NiPoVo – mongola, tagalog, dyirbal;

• NiPjVo – hindi, birmană, tibetană;

• VoPoVn – franceză, paoto, yukaghir;

• NiPoVn – nepaleză;

• NoPjVn – latină, persană, hindi;

• NiPoVnp – bască, cercheză, eschimosă.

6. Pentru interpretarea acestor construcții, aflate la limita dintre construcțiile analizabile și cele locuționale, vezi Dindelegan (1992), p. 57–59.
7. Pentru ambiguitatea acestor construcții cu supin și regent impersonal, vezi capitolul 10, § 2.1.
8. Cf. Coșeriu (1992–93), p. 139–140; Renzi (1989).
9. Cf. Dobrovie (1989); Dobrovie (1994), p. 106; Dobrovie (2000), p. 13, 22, 38, 113, 133. Vezi și *Cuvânt înainte*, la cartea din 2000, aparținând Alexandrei Cornilescu, p. 13.
10. Cf. Renzi (1989), p. 21 și urm., care, în trecerea de la latină la limbile romani-ce, distinge, în funcție de parametrul ordinii cuvintelor, două tipuri fundamentale de limbi, ambele tipuri subordonate tipului V-O.

Vezi schema: OV > VO

```

      ↗ VSO, româna, sarda antică
      ↘ SVO, franceza, italiana etc.
  
```

11. • Infinitivul, fie că apare în construcții personale, fie în impersonale, cere aceeași topică a subiectului, o topică postpusă. Vezi: *Nu se poate ști rezultatul*, unde apar succesiv două subiecte, unul al verbului impersonal *nu se poate* (*nu se poate (a se) ști*) și celălalt, al infinitivului impersonal (*a se*) *ști (a se ști rezultatul)*. Vezi și: *A te crede tu însuși mai isteț decât ceilalți nu e ceva de laudă* (imposibil: *"Tu însuși a te crede mai isteț..."*).
• Supinul, în rarele situații cu subiectul lexicalizat (în majoritatea cazurilor are subiectul controlat de regent și, în consecință, nelexicalizat), cere postpunerea acestuia. De altfel, fiind un supin cu sens pasiv, topică postpusă a subiectului corespunde situației generale a pasivelor: *Este dificil de înțeles acest exercițiu de întreaga grupă de studenți*.
12. Gerunziul neizolat cu subiect propriu (vezi: *Simt venind o adiere de vânt; Se aude trecând o căruță*) este mai frecvent decât participiul cu subiectul lexicalizat, situația lexicalizării unui subiect al participiului neizolat limitându-se la câteva participii pasive, după verbe impersonale (ex. *Trebuie aflat adevărul; Merită / Se cuvine spus adevărul*).
13. Gerunziul izolat și participiul izolat din construcții absolute gerunziale, respectiv participiale, dacă au subiectul exprimat, pot apărea fie cu subiectul postpus, fie cu el antepus (*Ion venind spre casă, / Venind Ion spre casă, s-a pornit o ploaie torențială; Ion ajuns acasă, / Ajuns Ion acasă, lucrurile s-au mai calmă*). Poziția postpusă este, totuși, predilectă.
14. Vezi Dobrovie (1987), unde apare relația cu tipul de topică V-S-O.
15. Există limbi în care Topicul (numit și Temă, deci componentul preverbal care, în raport cu fragmentul anterior de text, cu replica anterioară sau cu informația reieșind din situația de comunicare, este purtătorul informației cunoscute, știute în comun de locutori) se gramaticalizează diferit de subiectul sintactic. În română, însă, Topicul / Tema coincide adesea cu subiectul sintactic, mai ales în situația unui Topic „slab” / unei Teme „slabe”, non-forte. Pentru distincția tematizare „forte” vs. tematizare „slabă”, vezi DSL, articolele *tematizare, tematizator*, p. 530–532.
16. Pentru rolul sintactic distinctiv al dublării, vezi Guțu Romalo (1973), p. 69, și Dindelegan (1976), p. 90.

17. Asta nu vrea să însemne că *toate obiectele directe*, în oricare apariție a acestora, sunt marcate (vezi construcții nemarcate ca: *Uneltele repară mașina, Elevul citește cartea*; este cazul nominalilor non-animate în multe dintre aparițiile acestora). Totuși, româna, deși a pierdut desinența specifică din latină, și-a creat, în raport cu alte limbi romanice, posibilități speciale de a distinge a obiectului direct de subiect, *semnificativă* rămânând tendința manifestată puternic în interiorul limbii române de creare a unor mărci speciale. Crearea lor a fost cerută de alte particularități morfo-sintactice ale sistemului: omonimia celor doi actanți importanți (subiect, obiect direct), în condițiile unei topici relativ libere a acestora.
18. Deși unele construcții au devenit locuționale, este încă transparentă organizarea lor internă și valoarea de dativ posesiv a cliticului.
19. Dintre lucrările deja citate, vezi Coșeriu (1992) și Renzi (1989), *loc. cit.*
20. Vezi Dindelegan (1990); vezi și DSL, *tematizare, topică*.
21. Vezi Dindelegan (1992), p. 95–97; vezi și DSL, *tematizare*. În cazul interogativului și al relativului, poziția canonică din română este cea frontală (în fraza interogativă sau în subordonata relativă), deci o poziție preverbală.
22. Pentru regula *semantică* de utilizare a lui *pe*, vezi Niculescu (1965) și întreaga literatură sintactică de după acesta (de exemplu, Guțu Romalo (1973), p. 165; Dindelegan (1976), p. 88 etc.). Vezi și capitolul 12, destinat lui *pe*.
23. Pentru regula *lexicală* de utilizare a lui *pe* ca marcă a (sub)genului personal, vezi întreaga literatură destinată acestei chestiuni (semnalăm, printre altele, Guțu Romalo (1973), Dindelegan (1976), *loc. cit.* Vezi, mai recent, Cornilescu (2002), cu o abordare detaliată și complexă a problemei.
24. Pentru regula *lexico-gramaticală* de utilizare a lui *pe* drept „clasificator” al clasei substantivului, manifestată, uneori, mai presus de caracteristica acestuia de a aparține „(sub)genului personal”, vezi Dindelegan (2002).
25. Vezi capitolul 12, nota 28, unde sunt sintetizate diversele funcții ale lui *pe* și posibilitățile lor de coocurență.
26. În aceeași construcție poate apărea articolul nehotărât („după cum își înșelase cei doi bărbați cu cununie [...], pentru că avea un „vino încoace”, Mateiu Caragiale), dar este imposibilă legarea directă a obiectului direct (*poate avea *vino încoace*), așa cum se întâmplă curent după *a avea* (*am farmec / avere / frumusețe*). Avem aici dovada clară că, pentru marcarea neambiguă a substantivizării, se apelează, în construcția cu *a avea*, la „clasificatori substantivali neindividualizanți” (articol nehotărât, construcția cu *pe*), nu și la articolul hotărât, care nu poate fi decât „individualizant”. În această construcție, spre deosebire de altele, *pe* funcționează ca neindividualizant.

SURSE

Pentru siglele: A, BB, CC₂, CL, CT, CV, ÎL, ISB, PH, Plst, SB, UL, toate reprezentând texte de limbă veche, și pentru exemplele din limba veche, vezi Gabriela Pană Dindelegan, *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, în „Studii și cercetări lingvistice”, 1968, nr. 3, p. 265 și urm.

Caragiale 3 = I.L. Caragiale, *Opere 3*, ediție critică de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu, Liviu Călin, EPL, 1962

Mateiu Caragiale = Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Vechi*, Editura Cartea Românească

Creangă = Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, ediție critică de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, EPL, 1965

Neculce = Ion Neculce, *Letopiseț*, text stabilit de Iorgu Iordan, ediția a II-a revăzută, ESPLA, 1959

Iorga = Nicolae Iorga, *Cugetări*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Albatros, 1972

Obiceiuri = Cristina Călărașu, *Obiceiuri românești de nuntă. Antologie comentată*, Editura Universității din București, 1999

RLit = „România literară”

TDM, I = *Texte dialectale. Muntenia, I*, București, Editura Academiei, 1973

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, București, Editura Academiei, 1967

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Chomsky (1991) = N. Chomsky, *Lectures on Government and Binding*; trad. fr. *Théorie du Gouvernement et du Liage*, Paris, Seuil
- Cornilescu (2002) = Alexandra Cornilescu, *Observații privind interpretarea acuzativului prepozițional în limba română*, în „Actele Colocviului Catedrei de limba română. Perspective actuale în studiul limbii române”, Editura Universității din București, p. 25–40
- Coșeriu (1992–93) = E. Coșeriu, *Tipologia limbilor romanice*, în *Prelegeri și conferințe, Anuar de lingvistică și istorie literară*, t. XXXIII, 1992–1993, Iași, p. 119–144
- Coșeriu (2000) = E. Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Chișinău, Editura Arc
- Dindelegan (1976) = Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române. Partea I: Sintaxa grupului verbal*, Tipografia Universității din București
- Dindelegan (1990) = Gabriela Pană Dindelegan, *Ipostaze sintactice ale „tematizării”*, în „Analele Universității București”, seria „Limba și literatura română”, 1990, p. 30–38
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (2002) = Gabriela Pană Dindelegan, *Formații substantivale recente și rolul „clasificatorilor” în actualizarea lor contextuală*, în *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, Editura Universității din București, p. 31–46
- Dobrovie (1987) = Carmen Dobrovie-Sorin, *Syntaxe du roumain. Chaînes thématiques*, Paris, Université de Paris VII
- Dobrovie (1989) = Carmen Dobrovie-Sorin, *Les verbes auxiliaires et la structure de la phrase en roumain*, *Actas do XIX Congreso Internacional de lingüística e Filología Románicas*, Universidade de Santiago de Compostela, 1989, publicadas por Ramón Lorenzo 1997, p. 1123–1134
- Dobrovie (1994) = Carmen Dobrovie-Sorin, *The Syntax of Romanian. Comparative Studies in Romance*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 1994; trad. rom. *Sin-*

taxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice, București, Editura Univers, 2000

DSL = Angela Bidu-Vrăncănu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001

Greenberg (1966) = J.H. Greenberg, *Language Universals*, Haga, Mouton

Guțu Romalo (1973) = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, Editura Didactică și Pedagogică

Lazard (1994) = Gilbert Lazard, *L'actance*, Paris, Presses Universitaires de France, *Linguistique nouvelle*

Niculescu (1965) = Alexandru Niculescu, *Obiectul direct prepozițional în limbile romanice*, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică

Ramat (1985) = Paolo Ramat, *Typologie linguistique*, Paris, Presses Universitaires de France

Renzi (1989) = Lorenzo Renzi, *Considerazioni tipologiche sul rumeno*, în Harro Stammerjohann (éd.), *Analyse et synthèse dans les langues romanes et slaves*, V^e colloque international de linguistique slavo-romane Bad Homburg, 9–11 oct. 1989, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1991, p. 21–25

Vanelli (1985) = L. Vanelli et al., *Typologie des pronoms sujets dans les langues romanes*, în „Actes du XVII^e Congrès de Linguistique et Philologie romanes”, III, p. 163–176

Dificultăți ale analizei sintactice a frazei

1. Demarcatori de propoziții

Recunoașterea și delimitarea, în cadrul frazelor, a propozițiilor componente este o operație care, în majoritatea cazurilor, se face fără dificultate, grație faptului că elementele de relație de la nivelul frazei: conjuncții și locuțiuni conjuncționale (coordonatoare sau subordonatoare) și relative (pronume, adjective pronominale, adverbe relative) au, în general, o topică fixă, la începutul propoziției pe care o introduc și o leagă de altă sau de alte propoziții din frază, funcționând ca demarcatori de propoziții, ca niște „borne” care indică exact limitele unei propoziții. Fraze oricât de ample sunt ușor de segmentat prin luarea în considerare a poziției elementelor de relație din frază, care indică începutul unei propoziții. Astfel, în fraza:

- (1) *Această influență a strâmteței cercului luminos este așa de hotărâtoare*^{/1}, *încât trebuie*^{/2} *să fie adevăratul punct de plecare al cunoștinței de oameni*^{/3} *și este numai de mirat*^{/4} *cum de nu s-a simțit până acum marea însemnătate*^{/5} *ce o are pentru toate explicările psihologice posibile*^{/6} *și cum de nu a intrat încă în domeniul cunoștințelor comune ca un adevăr elementar*^{/7} (Măiorescu);

deși amplă, limitele dintre propoziții sunt clare, fiecare nouă propoziție fiind marcată de un element de relație. Pe lângă limita dintre propoziții, elementul de relație indică și tipul de raport sintactic: subordonare, în cazul conjuncțiilor *încât*, *să* sau al locuțiunii conjuncționale *cum de*; coordonare, în cazul conjuncției *și*. Când apar ambele elemente (vezi *și – cum de*), cel de a doilea exprimă subordonarea, iar primul, coordonarea între propoziții subordonate de același fel și având același termen regent.

O situație puțin diferită apare în cazul procedeei stilistice al „izolării subordonatelor”, unde conjuncția subordonatoare apare după

punct, într-un fragment de frază lipsit de suportul propoziției principale. Astfel, în frazele:

- (2) *„Singură știința, în înțelesul strâns al cuvântului, ar fi chemată*^{/1} *să aducă aici o îndreptare*^{/2}. *Căci o notă caracteristică a științei este anume de a prinde și de a rezuma rezultatul a mii de cazuri individuale sub o singură formulă generală și de a scuti astfel pe om de o mare pierdere de timp și de puteri*^{/3}” (Măiorescu);
(3) *D-apoi*^{/1}, *calului meu de pe atunci*^{/2} *cine mai știe*^{/1} *unde i-or fi putrezind ciolanele*^{/2} *Că doar nu era*^{/3} *să trăiască un veac de om*^{/4}...” (Creangă),

elemente subordonatoare (*căci*, *că*) apar după punct, nefiind, în limitele segmentului cuprins între două puncte, susținute sintactic de nici o principală, ceea ce impune „legarea” lor de fragmentul anterior, de unde și procură nucleul sintactic (să se observe numerotarea în continuare a propozițiilor, semn că aparțin aceleiași organizări sintactice). „Izolarea subordonatelor” este un procedeu de factură cultă (ca în exemplul din Măiorescu), având ca efect stilistic „punerea în relief” a fragmentului izolat, dar și unul de factură populară, orală (vezi textul din Creangă), situație în care, pe lângă justificarea stilistică, pot apărea și cu totul alte motive: pauze de gândire, discontinuitate în organizare etc. Și într-un caz, și în celălalt, „izolarea” este, din punct de vedere sintactic, pur formală, căci elementele de relație continuă să funcționeze ca marcatori de propoziții, și nu de fraze. Pentru fraze de acest tip, dificultatea celui care face analiza constă în observarea absenței propoziției principale și în „căutarea” acestuia dincolo de limitele segmentelor grafice, deci dincolo de punct.

2. Regenți adjectivali și forme verbale nepersonale. Izolarea regenților prin virgulă

Dificultăți mai mari de segmentare apar în momentul în care regenții subordonatelor sunt adjective propriu-zise, adjective participiale, gerunzii, infinitive, regenți izolați uneori prin virgulă. Prezența virgulei, natura insuficientă¹ a regentei și frecvența intercalare a altor componente în cuprinsul subordonatei sunt, în operația de segmentare, motive serioase de ezitare. În fraze ca:

- (4) *Interesați*^{/1} *să găsească intelectuali atașați, apți*^{/2} *să ocupe posturi de conducere*^{/3}, *guvernării programau întâlniri între patru ochi, încercând*^{/1} *să-i aleagă după necesități și opinii*^{/4} *și, apoi, să-i convingă pe cei aleși*^{/5} *să accepte*^{/6};

(5) „...apoi, *fantastică*^{/1}, *cum era*^{/2}, și iubitoare ca și mine de pribegie, s-ar fi luat după florile^{/1} ce scânteiau pe marginea prăpăstiei^{/3}...” (Hogaș);

(6) Poate o să vi se pară exagerat^{/1}, dar acum, de *supărată*^{/2} ce sunt^{/3}, m-am decis^{/2} să mă apuce iarna în altă parte^{/4}, fiind *convinsă*^{/2} că^{/5} în starea mea,^{/6} ar fi exclus^{/5} să mai ajung la performanțele dinainte^{/6} și că nu mai merge^{/7} să mă amăgesc^{/8};

(7) *Neputând*^{/1} să te ajungă^{/2}, crezi^{/1} c-or vrea^{/3} să te admire?^{/4}”,

conjecțiile de subordonare (*să, că*) și adverbele de subordonare (*cum, ce*²) leagă o subordonată nu de un predicat din regentă, ci de cuvinte cu rol nepredicativ: fie de adjective propriu-zise (*apți să, fantastică cum*), fie de adjective participiale (*interesați să, de supărată ce, convinsă că*), fie de gerunzii (*încercând să, neputând să*), pe baza caracteristicii formelor verbale nepersonale (gerunziu, participiu, infinitiv) de a păstra valențele, deci posibilitățile de combinare ale verbului, sau a caracteristicii unora dintre adjective (în exemplul nostru, *apt*, dar pot fi și altele: *capabilă să, gata să, bucuroasă că* etc.) de a primi complemente propoziționale, ca și verbele. Unii dintre acești regenți apar izolați prin virgulă (vezi *fantastică, apți*), virgula fiind asociată, în mod eronat, cu trăsătura de indicator al limitei de propoziție, pe care o are în anumite situații (de exemplu, în cazurile de juxtapunere), fără ca acest rol să existe în orice folosire a ei.

În fraze de tipul (4)–(7), se pierd din vedere trei aspecte, și anume:

- elementul de relație subordonator are aceeași caracteristică de topică fixă ca și în celelalte situații, apărând în mod necesar la începutul propoziției;
- virgula nu constituie în mod necesar o „bornă” sintactică;
- o propoziție regentă (principală sau secundară) nu este în mod necesar *suficientă*, fiind numeroase situații de regente *insuficiente*, adică regente care cer în mod necesar prezența unui determinant (în exemplele date, exceptând adjectivele *fantastică, supărată*, care pot apărea și fără determinanți, pentru toate celelalte regente, prezența determinantilor este obligatorie; vezi, de exemplu, regenta insuficientă din prima frază: *Interesați..., apți..., guvernării programau întâlniri între patru ochi, încercând...*, în care trei cuvinte regente: *interesați, apți, încercând* cer în mod necesar prezența determinantilor). Toate aceste particularități ale construcțiilor sunt favorizante pentru apariția unor greșeli de segmentare și, implicit, de calificare, căci, nerecunoscându-se ca regent un adjectiv, un participiu sau un gerunziu, subordonata nu va mai fi calificată corect, ca propoziție *completivă* (*indirectă*, după regenții *interesați, apți, convinsă*; *completivă directă*, după regenții *încercând, neputând; circumstanțială modală*, după regenții *fantastică, supărată*).

În (6), segmentarea textului pune și altă problemă, diferită de cele discutate anterior, fiind vorba de includerea construcției gerunziale fiind *convinsă*. Construcția gerunzială a fost grupată cu predicatul *m-am decis*, și nu cu predicatul vecin *să apuce*, pe baza observării identității de subiect (*m-am decis* are un subiect inclus de persoana 1 sg., identic cu al construcției gerunziale, în timp ce *să apuce* are un subiect exprimat *iarna*, diferit de subiectul gerunziului).

3. Conjecții compuse și locuțiuni conjuncționale disociate

Greșeli de segmentare apar și în cazul conjecțiilor compuse disociabile ca ... *să* și al locuțiunilor conjuncționale disociabile *fără ca ... să, înainte ca ... să, chiar ... de*, segmentarea făcându-se automat până la primul element recunoscut drept conjuncție, până la *să*, respectiv *de*. Dacă termenul regent este și unul dintre componentele gramaticale discutate sub § 2, există motive suplimentare ca delimitarea propozițiilor să fie făcută greșit. În frazele:

(8) *De altfel, de teama*^{/1} *ca liniștea*^{/2} *ce domnea în cuibul nostru*^{/3} *să nu fi fost cătuși de puțin tulburată*^{/2}, tata nu lua nici o hotărâre^{/1}...” (Mateiu Caragiale);

(9) Sigismund Bathori, *temându-se*^{/1} *ca nu cumva boierii moldoveni*^{/2}, *ce erau pribegi în Polonia*^{/3}, împreună cu polonii *să facă vreo năvălire fără de știrea lui*^{/2}, *se duse la Gașpar, marele hatman al Poloniei*^{/1}...” (Bălcescu);

(10) *Înainte ca*^{/1} *cine trebuia*^{/2} *cu adevărat să plătească*^{/3} *să fie descoperit*^{/1}, s-au căutat vinovați mărunți, pentru a închide gura și ochii opiniei publice și a se mai „trage de timp”^{/4};

(11) *Fără ca*^{/1} *ceea ce s-a întâmplat*^{/2} *să mă afecteze cu adevărat*^{/1}, tot nu pot spune^{/3} *că am rămas total indiferent la mârșăvia celor din jur*^{/4};

(12) „Nu se cade^{/1} să mă refuzi^{/2}, *chiar*^{/3} și-n foc^{/4} *de ți-aș zice*^{/3} *să te arunci*^{/4}” (Creangă),

între cuvântul determinat din propoziția regentă (vezi *teama*, din (8), și *temându-se*, din (9)) și predicatul subordonatei se intercalează componente, mai restrânse sau mai largi, incluzând uneori o întreagă propoziție sau chiar un grup de propoziții, componente care obligă la apariția variantei disociate a conjecției *să* (*ca ... să*). În (10)–(11), locuțiunile conjuncționale *înainte să, fără să* apar, ca urmare a intercalării unor propoziții, în variantele lor contextuale *înainte ca ... să, fără ca ... să*. În (12), locuțiunea conjuncțională *chiar de* apare și ea disociată, ca urmare a intercalării, între componentele locuțiunii, a unor elemente exterioare.

Necunoașterea variantelor disociate, ca și a condițiilor în care ele apar poate avea ca efect obținerea unor segmentări și a unei calificări incorecte. Sunt incorecte segmentări ca: *De altfel, de teama ca liniștea* /¹; *Sigismund Bathori, temându-se ca nu cumva boierii moldoveni* /¹; *Înainte ca cine trebuia cu adevărat* /¹; *Fără ca ceea ce s-a întâmplat* /¹; *chiar și-n foc de ți-ăș zice* (compară cu segmentările corecte indicate anterior). Cu cât componentele intercalate sunt mai ample și, ca atare, reluarea sintactică a fragmentului discontinuu mai depărtată de primul element, cu atât recunoașterea propoziției introduse prin variantele *ca ... să, înainte ca ... să, fără ca ... să* este mai dificilă, riscurile unor greșeli de segmentare, mai mari, iar, în planul construcției, posibilitatea de apariție a anacolutului, mult crescută. Vezi construcții anacolutice ca: *Elevul, temându-se ca părinții ce nu-i știau multele absențe de la școală să nu-l pedepsească, nu-i venea să se mai întoarcă acasă; Înainte ca cine trebuia cu adevărat să plătească să i se aplice pedeapsa, s-au căutat vinovați mărunți...*

4. Conjunții cu topică liberă

Alte greșeli de segmentare se explică prin existența unei clase puțin numeroase de conjunții și locuțiuni conjuncționale care, în raport cu propoziția introdusă, au o *topică liberă*, putând ocupa locuri diferite în organizarea frazei. Nici una dintre conjunțiile și locuțiunile conjuncționale *subordonatoare* nu are această caracteristică, ceea ce constituie un important punct de sprijin în operația de segmentare (vezi *supra*, § 1). Apar însă cu această particularitate de *topică liberă* toate conjunțiile și locuțiunile conjuncționale *ordonatoare conclusive*, iar, dintre celelalte conjunții *ordonatoare*, adversativul *însă*. Această particularitate a conjunțiilor este puțin cunoscută și luată în seamă în practica didactică, fiind, de aceea, frecvent generatoare de greșeli de segmentare. Nu întâmplător la concursurile cu grad mare de dificultate asemenea construcții sunt frecvent propuse ca exercițiu. Vezi situații ca:

(13) *Cum* /¹ *însă* /² *speranțele ne-au fost spulberate*, /¹ *de-acum fie* /² *ce-o fi* /³;

(14) „*Ceea ce îl uimise* /¹ *însă* /² *pe Țugurlan* /¹ *și-l făcuse* /³ *să părăsească gândul de a-și mai bate joc de el* /⁴ *era faptul* /² *că, naivi* /⁵ *cum erau* /⁶, *pluteau pe apa aceasta a lor în atâta seninătate* /⁵ *încât...*” (Preda);

(15) „*Dacă* /¹ *dar* /² *în aceste rânduri am amintit o luptă acum împăcată din mica noastră mișcare literară* /¹, *nu este pentru a redeștepta violența vechilor dezbateri* /²” (Măiorescu).

În primele două texte apare adversativul *însă*, așezat între componentele unor subordonate: o cauzală (în (13)), introdusă prin conjunc-

ția *cum*, și o subiectivă (în (14)), introdusă prin pronumele relativ compus *ceea ce*. În ultimul text, concludivul *dar* se include în structura unei subiective, propoziția introdusă prin *dacă*. Sub aspectul relațiilor sintactice, prezența adversativului *însă* și a concludivului *dar* nu se justifică în nici una dintre subordonate. În calitate de conjuncții coordonatoare, rolul lor este de legare sintactică și semantică a frazelor analizate de fragmentele anterioare, funcționând drept *conectori transfrastici*³, deci de elemente de legătură dincolo de întinderea unei singure fraze. Cum legarea frazelor se realizează numai prin propoziția / propozițiile principală(e), *însă* și *dar* trebuie grupate cu principală fiecarei fraze, și anume: *însă ... de-acum fie*; *însă ... era faptul*; *dar ... nu este pentru a redeștepta violența vechilor dezbateri*.

De remarcat, în ultimul text, apariția unui omonim al adversativului *dar*: conjuncția coordonatoare cu valoare concludivă *dar(ă)*, care, spre deosebire de omonimul ei adversativ, are o *topică liberă*, comportându-se ca întreaga serie a conjuncțiilor conclusive. Atenție, deci, la distingerea celor două valori, la recunoașterea neechivocă a valorii conclusive, precum și la „așezarea” sintactic normală a acestui *dar(ă)*, care, ca orice conjuncție concludivă, trebuie grupată cu principală.

5. Statutul locuțiunii conjuncționale *nu numai (că) ..., dar și*

Tot legată de *topică* este și particularitatea locuțiunii conjuncționale coordonatoare copulative *nu numai că..., dar și*, a cărei trăsătură este așezarea primului formant al locuțiunii *nu* la începutul propoziției pe care o leagă de coordonata ei, ci în fața predicatului acestei propoziții, indiferent de componentele care precedă predicatul. Astfel, în frazele:

(16) „*Omul acesta* /¹ *care, în ura bolnavă* /² *ce nutrea împotriva țării românești*, /³ *jurase* /² *că se va înstrăina pentru totdeauna* /⁴ *îndată ce mijloace cât de slabe îi vor îngădui-o* /⁵, *când se înăvufise* /⁶, *așa cum poate nici nu trăsesese năjejde* /⁷, *nu numai că nu-i mai trecuse hotarele* /¹, *dar se statornicise tocmai în București, în orașul blestemat, plin de atâtea amintiri amare* /⁸” (Mateiu Caragiale);

(17) „*Cine va fi putut spune sau scrie* /¹ *că armata noastră*, /² *oricâte neajunsuri i-au venit din partea unor elemente* /³ *pentru cari ea însăși nu este răspunzătoare* /⁴, *că această sfântă armată nu și-a îndeplinit datoria ei față de țară* /² [...], *cine va spune* /⁵ *că țărânul român a scăzut cătuși de puțin față de strălucita vitejie* /⁶ *care i-a fixat în generațiile precedente un rang între națiuni* /⁷, *aceia nu numai că săvârșesc un act de nepatriotism* /⁸, *dar și* /⁴ *un act de nedreptate față de partea cea mai sănătoasă, mai plină de fângăduieli și de viitor a neamului nostru* /⁹” (Iorga).

De observat apariția locuțiunii conjuncționale coordonatoare copulative *nu numai că...*, *dar (și)*, al cărei statut este interesant sub trei aspecte, toate posibil generatoare de greșeli de segmentare și de calificare:

- Primul component al locuțiunii precedă obligatoriu predicatul, indiferent de elementele așezate înaintea verbului, fiind deci dintre conjuncțiile care, deși cu topică fixă, nu apare obligatoriu la începutul propoziției (vezi principala: *Omul acela ... nu numai că nu-i mai trecutse hotarele*).

- Locuțiunea, atunci când leagă propoziții (este posibil să apară și între părți de propoziție, cu o formă puțin modificată: *nu numai..., ci și: Au cumpărat nu numai cărți, ci și caiete*), include în structura ei formantul *că (nu numai că)*, deși locuțiunea este de tip coordonator, și nu subordonator.

- Locuțiunea, deși include ca formant corelativ conjuncția *dar*, este de tip copulativ, și nu adversativ. Din punctul de vedere al discuției din acest articol, primul aspect semnalat, cel al topicii, este semnificativ, topica fiind deviantă față de regula curentă (vezi discuția din § 1).

- Fraza (17) pune și altă problemă de segmentare, constând în reluarea subiectului din propoziția (2) *armata noastră*, după o mare depărtare de grupul predicatului, depărtare produsă de intercalarea unei serii de propoziții, printr-un nou grup al subiectului: *această sfântă armată*.

6. Conectori transfrastici

Există conjuncții de coordonare al căror rol se plasează dincolo de nivelul frastic, altfel spus, funcționează la nivel transfrastic, rolul lor fiind de „legare” sintactică și semantică a fragmentelor dintr-un text. Asta înseamnă că fragmentul supus analizei începe cu un conector transfrastic, indiferent de organizarea sintactică internă a fragmentului. În asemenea condiții, trebuie știut că „legarea” fragmentelor unui text se realizează prin nucleeele lor sintactice, deci prin propozițiile principale ale textului. Consecința pentru operațiile de segmentare sintactică o constituie gruparea obligatorie a conectorului transfrastic cu propoziția principală. Vezi fraze ca:

(18) *Dar, /¹ pentru câte avea de povestit, /² o singură noapte nu era de ajuns /¹;*

(19) *Și /¹ cum sta el /² de se răcorea, /³ Spânul tronci! capacul pe gura fântânei /¹ (Creangă);*

(20) *Nu era ocazie în care superiorii să nu spună că sunt foarte mulțumiți de mine. Or, /¹ când s-au făcut avansări /², n-am simțit nici cea mai mică intenție de promovare /¹,*

în care conjuncțiile *dar, și*, precum și conjuncția adversativă neologică *or*, toate având rol transfrastic, de legare a unor fragmente din text, trebuie separate de conectivele subordonatoare vecine *câte, cum, când* și grupate obligatoriu cu principala.

7. Poziția și gruparea semiadverbelor

Un aspect puțin discutat în practica didactică, dar cu urmări importante pentru segmentare privește așezarea *adverbelor de mod fîră funcție sintactică*, numite de unele gramatici și *semiadverbe*⁵ (adverbe modale de restricție, de insistență, de negație, de tipul: *numai, doar, decât, chiar, și, tocmai, măcar, nici*), acestea grupându-se cu termenul pe care lexical îl nuanțează, acest termen putând fi parte de propoziție⁶ sau propoziție întreagă. Nu sunt rare greșelile de segmentare, căci, în mod mecanic, se aplică regula delimitării până la elementul de relație. Se pierde din vedere faptul că aceste adverbe, lipsite de funcție sintactică, au numai un rol semantic: de nuanțare a unui suport semantic, cu care se și grupează sintactic. Cum, în acest caz, suportul semantic este constituit de o întreagă propoziție, ele se grupează cu această propoziție și precedă elementul ei de relație. Vezi construcțiile:

(21) *„Mi se pare o prostie /¹ să ceri publicului opțiuni antitotalitare /² doar pentru că au trecut zece ani de la Revoluție /³” RLit;*

(22) *Le îngrămădești așa de multe /¹ tocmai ca să nu se vadă /² că sunt prost lucrate /³;*

(23) *„Dacă-i cădea la capătul brazdei /¹ ce ai tras /², fii sigur /³ că secerătorii nu vor găsi timp /⁴ măcar să presare asupra-ți un pumn de țărână /⁵” (Iorga);*

(24) *„Câte unul ar fi în stare /¹ să meargă prin viață cu ochii închiși /², numai să nu-și vadă dușmanul! /³” (Iorga);*

(25) *Încearcă /¹ să protesteze /² numai când nedreptatea îl afectează direct /³;*

(26) *„Și mergând /¹ tot cum s-a dus /², de la o vreme ajunge la împărăție /¹” (Creangă);*

(27) *Astăzi /¹, și să mori /² chiar să mori /² e greu /¹;*

(28) *„cum nu-mi fusese dat /¹ nici să visez /²” (Mateiu Caragiale),*

în care semiadverbele precizează semantic subordonata, fie restrângând predicția din subordonată (*doar pentru că, numai când, numai*

să), fie precizând-o, insistând asupra predicăției din subordonată (*tocmai ca să, și să, chiar să*), fie insistând asupra negării unui component (*nici*) sau exprimând continuitatea (*tot*). În toate aceste fraze, semiadverbul se grupează cu subordonata, lăsând elementul de relație în interiorul propoziției. Rar, se poate grupa și cu regenta, atunci când precizarea de sens se referă la această propoziție, ca în exemplul:

(29) Dându-mi seama/¹ ce prejudecii aş aduce eclipei/², mă hotărâsem tocmai/¹ să nu plec/³, când s-a produs accidentul/⁴.

Gruparea cu regenta, și nu cu subordonata se poate controla prin posibilitatea deplasării semiadverbului în fruntea întregii propoziții regente (*Tocmai mă hotărâsem / să nu plec / , când s-a produs accidentul*). Dar o asemenea grupare cu regenta este mult limitată, având în vedere că, exceptând adverbul *tocmai*, celelalte (semi)adverbe au o topică fixă, grupându-se constant cu suportul semantic următor, inclusiv cu suportul propozițional.

8. Implicarea semanticului în segmentare

Numeroase greșeli sunt urmarea aplicării *mechanice* a regulilor de segmentare, fără nici o examinare a relațiilor *semantice* dintre componentele unei fraze și a particularităților sintactice ale *tuturor* componentelor. Cum topica în limba română este, cu rare excepții, liberă, permițând, cu intenții stilistice, numeroase deplasări / inversiuni de componente, segmentarea unui text impune verificarea satisfacerii atât a condițiilor gramaticale de segmentare, cât și a celor *semantice*. Fără examinarea relațiilor *semantice* dintre componente și a trăsăturilor sintactice ale întregului text, ar fi imposibilă o segmentare corectă în cazul unor fraze ca:

(30) „Mârșăvia/¹ nu se sfia, de altfel/², să și-o mărturisească/¹” (Mateiu Caragiale);

(31) „D-apoi/¹, calului meu de pe atunci/², cine mai știe/¹ unde i-or fi putrezit ciolanele?²” (Creangă);

(32) „Într-atât mă deprinsesem cu el/¹, că/² o zi/³ de se întâmpla/⁴ să nu-l văd/³, îi simțeam lipsa/²” (Mateiu Caragiale);

(33) Așa/¹ ar trebui/² să fie/¹, dar/³ pușini/⁴ se pare/³ că mai respectă vechile obiceiuri/⁴.

În (30), substantivul *mârșăvia* se grupează semantic și sintactic cu verbul *să mărturisească*, și nu cu verbul *vecin*. De altfel, funcția de complement direct față de *să mărturisească* este marcată prin fenomenul du-

blării, complementul fiind reluat în această propoziție prin forma neaccentuată *o* (*mârșăvia să și-o mărturisească*).

În (31), substantivul în dativ *calului* nu stabilește nici o relație cu propoziția vecină (*cine mai știe*), ci cu verbul din ultima propoziție, unde, de altfel, este și reluat prin forma atonă de dativ a pronumelui personal (*calului i-or fi putrezit*).

În (32), raporturile semantice, singure, sunt hotărâtoare de gruparea corectă a componentelor: *o zi* este un complement de timp față de *să nu văd*, și nu față de verbul *vecin se întâmpla*.

În (33), în decizia de segmentare, intervin, mai ales, considerente sintactice. În prima parte a frazei, trebuie observat că verbul *să fie*, în calitate de copulativ, are nevoie de o completare, pe care o găsește în adverbul modal *așa*. În a doua parte a frazei, trebuie observat că *se pare*, în calitate de verb impersonal, primește o propoziție subiectivă, nepunându-se grupa, în limitele aceleiași propoziții, și cu o subiectivă, și cu subiectul personal *pușini*.

Exemplele de fraze discutate sub § 2-8 atrag atenția asupra a numeroase construcții care, dintr-un motiv sau altul, nu se supun modelului general de segmentare, conjuncția neîndeplinind mecanic și rolul demarcatorului de propoziție. Continuând să-și exercite funcțiile sintactice specifice: funcția *conectivă* (de legare sintactică a propozițiilor componente ale unei fraze) și cea *ierarhizatoare* (de așezare a componentelor legate fie la același nivel sintactic, fie la niveluri sintactice diferite, după cum conjuncția este de coordonare sau de subordonare), există construcții în care conjuncția sau locuțiunea conjuncțională pierde rolul de *bornă*, de *limită* între propoziții. Și tocmai pentru că există asemenea situații, segmentarea unei fraze *nu trebuie făcută mecanic*, ci, dimpotrivă, trebuie supusă unei verificări *conștiente*, din care nu lipsesc nici regulile de construcție, nici observarea relațiilor *semantice* dintre componente.

În afara situațiilor discutate anterior, și alte tipuri de dificultăți apar în segmentarea textelor mai ample, „capcane” și dificultăți pe care ne propunem să le prezentăm în cele ce urmează.

9. Omonimii ale conectorilor și ambiguitate

Un număr mare de erori de segmentare provin din *ambiguitatea* unor cuvinte care, în unele apariții, funcționează ca elemente de relație la nivelul frazei (conjuncții și relative pronominale, adjectivale sau adverbiale), iar, în altele, apar fie în totalitate cu altă valoare, fie parțial cu

altă valoare, pierzând tocmai trăsătura de tip *relativ*. Enumerăm câteva dintre cele mai frecvente cuvinte cu această caracteristică.

9.1. Este cazul lui *să*, care, în numeroase construcții, cumulează atât un rol sintactic de conjuncție subordonatoare, cât și unul morfologic de marcă a conjunctivului. Există însă multe alte construcții în care *să* își pierde valoarea sintactică de relație, rămânând cu cea morfologică și adăugând, eventual, alte funcții, care nu au nici o legătură cu cea de relație. Vezi exemple de tipul:

(34) „Cum nu-mi fu dat /¹ *să*₁ găsesc mai pe nimeni /² la care, mai târziu sau mai curând, *să*₂ nu se dea pe față vreo meteahmă, /³ pe care, pe neașteptate, *să*₃ nu-l aud aiurind, /⁴ la sfârșit, pierdui nădejdea /⁵ *să*₄ cunosc, în carne și oase, făptură omenească teafără la minte /⁶” (Mateiu Caragiale);

(35) Aud și acum ultimele ei cuvinte /¹: „*Să*, ne vedem sănătoși și cât mai curând, /¹ chiar dacă asta ar însemna /² *să*₂ nu faci mare lucru la oraș /³”.

În (34), cele patru apariții ale lui *să* se deosebesc funcțional: *să*₂ și *să*₃ sunt numai mărci morfologice, în timp ce *să*₁ și *să*₄, pe lângă rol morfologic, îndeplinesc și rolul de conjuncție subordonatoare.

În (35), cele două apariții ale lui *să* se deosebesc și ele funcțional: *să*₁, fără rol de relație, apare cu funcție morfologică și semantică, marcând un conjunctiv cu valoare imperativ-optativă, în timp ce *să*₂ îndeplinește, pe lângă rolul morfologic de marcă a conjunctivului, și pe cel sintactic, de conjuncție de subordonare, fiind, în cazul propoziției predicative din text, mijlocul de marcarea a relației de subordonare.

Nediferențierea celor două tipuri de situații: cu rol sintactic și fără rol sintactic poate avea consecințe nedorite în operația de segmentare și de calificare a propozițiilor. În primul text, s-ar putea pune mecanic o bară de separație înaintea lui *să*₂ și a lui *să*₃, neobservându-se că subordonarea în P(3) și P(4) este asigurată de alte mijloace de relație: pronumele relative *la care*, *pe care*. În al doilea text, s-ar putea califica greșit propoziția conținând pe *să* ca subordonată, pierzându-se din vedere apariția lui *să* în vorbirea directă numai cu funcție morfosemantică: marcă a conjunctivului și valoare imperativ-deziderativă, valoare prezentă numai în principale.

9.2. Cu funcții multiple poate apărea și *cum*, care, de la un context la altul, are fie rolul de conectiv subordonator (adverb relativ de mod sau conjuncție subordonatoare⁷), fie alte roluri, neîndeplinind și funcție conectivă. În exemplele:

(36) După atâta suferință, *cum* să uit /¹ ce s-a întâmplat? /²

(37) Și /¹ *cum*₁ s-a sculat /², a și început a căuta a-și plăti polițele /¹, căci *cum*₂ să uite el vechile năravuri? /³

(38) Când stau lângă tine zilnic /¹, e imposibil /² să nu mă minunez: /³ „Cum mănânci de urât!” /⁴,

valorile lui *cum* sunt diferite. În (36), funcționează numai ca marcă interogativă, fiind semnul unei principale interogative retorice, deci fără rol de relație în frază. În (37), cei doi *cum* sunt diferiți: primul este conjuncțional, introducând o propoziție temporală, iar al doilea are un statut asemănător celui din fraza (36), funcționând ca marcă interogativă într-o interogație retorică. Se deosebește însă de (36) prin apariția în subordonată (vezi apariția în aceeași propoziție cu elementul subordonator cauzal *căci cum*), lucru posibil numai pentru că interogativa este de tip retoric. În ciuda formei interogative, o interogație retorică are un conținut asertiv (enunțativ) și, ca atare, poate apărea și în subordonată. În (38), *cum*, prezent în vorbirea directă, funcționează ca marcă exclamativă și intensivă, fiind semnul unei principale exclamative și, suplimentar, al unei valori superlative pentru adverbul *urât* (să se rețină tiparul sintactic exclamativ și superlativ marcat prin *cum ... de*).

9.3. Cu valori multiple, de relație și de alt tip, apare și *ce*. Vezi construcțiile:

(39) „Nu știu /¹ *ce*₁ trecere ăi fi având /² și în *ce*₂ lume /³ și n-am cătuși de puțin dorința /⁴ *să* ți-o pun la încercare /⁵, dar *ce*₃ mă costă /⁶ s-o fac /⁷, când știu /⁸ că după dorința dumitale am ajuns nebun /⁹” (Mateiu Caragiale);

(40) „Că se molipsise și dânsul de frigurile de a clădi, sădi și împodobi /¹ *ce*₁ au băntuit la puternicii timpului său /² era adevărat /³, dar de la nenorocitul acesta atât de bogat /⁴ și care a domnit atunci /⁵ când tumultuoasa înflorire a barocului era în toi /⁶ *ce*₂ a rămas? /⁴” (Mateiu Caragiale);

(41) „Doamne, cu *ce*₁ lume m-am adunat în acea seară /¹, strângerea a *ce*₂ mâini a trebuit /² să îndur! /³” (Mateiu Caragiale)

În (39), cele trei apariții ale lui *ce* au funcții diferite: funcție de relație, ca adjectiv pronominal relativ, în P(2) și P(3), introducând câte o subordonată completivă directă, dar rol interogativ, în a treia apariție, unde marchează o interogație retorică, ceea ce și explică apariția lui *ce*₃ într-o propoziție principală și coordonarea acesteia cu o principală neinterogativă (să se observe relația de coordonare adversativă dintre P(6) și P(4)).

În fraza (40), situația este asemănătoare: *ce*₁ funcționează ca pronume relativ introducând o subordonată atributivă, spre deosebire de *ce*₂, care funcționează ca pronume interogativ, calitate explicând apariția lui într-o propoziție principală. Ceea ce complică suplimentar segmentarea acestei fraze este, pe de o parte, intercalarea în componența principalei interogative a altor propoziții, iar, pe de alta, topica din interiorul acestei principale, unde grupul nominal cu funcție de complement indirect precedă predicatul și, ca atare, marca interogativă apare în interiorul propoziției⁸ (*de la nenorocitul acesta atât de bogat... ce a rămas?*).

În fraza (41), cei doi *ce*, lipsiți de rol conectiv, au funcție identică, de marcă exclamativă, ceea ce explică apariția lor în propoziții principale, ambele de tip exclamativ. Totuși, între cei doi *ce* din textul (41) este o diferență importantă. Dacă *ce*₁ îndeplinește, în limitele aceleiași propoziții, rolul exclamativ și rolul de parte de propoziție, *ce*₂ îndeplinește cele două funcții în propoziții diferite: în P(2) are numai rol exclamativ, iar, ca organizare sintactică, se include în P(3), unde grupul nominal *strângerea a ce mâini* este subordonat predicatului tranzitiv *să îndur*. Analizând componența și funcțiile acestui grup nominal dislocat, „ridicat”⁹ în regentă, se observă că substantivul *strângerea* este complement direct al verbului din P(3), *a mâini* este atribut substantival genitival¹⁰ pe lângă substantivul *strângerea*, iar *ce* este atributul adjectival al substantivului *mâini*. Fraza conține un exemplu interesant de „împietire a regentei cu subordonata”, rezultat din „ridicarea” și așezarea grupului complementului subordonatei înaintea predicatului regentei (*a trebuit*). „Ridicarea” este determinată tocmai de funcția exclamativă a lui *ce*. O segmentare cu așezarea grupului complementului în subordonată ar fi corectă numai în construcții în care n-ar apărea un *ce* exclamativ (exemplu: ...*strângerea a numeroase mâini*/³ *a trebuit*/² *să îndur*/³). Prezența unei mărci exclamative, cum este *ce*, obligă la includerea mărcii exclamative într-o propoziție principală, propoziție de același tip (principală exclamativă) ca și propoziția anterioară cu care se coordonează.

9.4. O varietate de valori caracterizează și apartenența formei *când*. Față de situațiile discutate anterior (element de relație subordonator, în unele apariții, dar marcă interogativă, în alte apariții), *când* adaugă și alte valori, fie de element de relație coordonator, marcând un raport „alternativ”, fie de adverb fără rol sintactic, dar cu rol semantic, de nuanțare a altui cuvânt (în cazul nostru, un rol modalizator pentru exprimarea „surprizei”). În construcțiile în care apare ca marcă interogativă, ca marcă „alternativă” între părți de propoziție sau ca adverb „al

surprizei”, *când* nu are și rol de conectiv frazal subordonator și, implicit, de demarcator al propozițiilor. Să se compare următoarele construcții:

- (42) „Și/¹ *când*₁ *gândesc la viața-mi*/² *îmi pare*/¹ *că ea cură încet, repovestită de o străină gură*/³
*Ca și când*₂ *n-ar fi viața-mi*/⁴ *ca și când*₃ *n-aș fi fost*/⁵” (Eminescu);
 (43) *Când* *să mai ajung*/¹ *dacă sunt așa de ocupată?*/²;
 (44) *Privea*/¹ *când*₁ *te așteptai mai puțin*/² *când*₂ *la mama, când*₃ *la el*/¹;
 (45) „Și, *când* *deodată*, numai *iaca*/¹ *vedem în prund câțiva oameni claie peste grămadă*/²” (Creangă).

În (42), *când*₁, în calitate de adverb relativ de timp, marchează subordonarea și introduce o propoziție circumstanțială temporală; este și motivul pentru care a fost separat de coordonatorul *și*, ultimul fiind grupat cu propoziția principală. *Când*₂ și *când*₃, lipsiți de independență lexicogramaticală, fac parte din locuțiunea conjuncțională subordonatoare *ca și când*, grup care numai în ansamblu marchează subordonarea, introducând câte o modală comparativă condițională. În (43), *când* este lipsit de orice rol conectiv, funcționând în exclusivitate ca marcă interogativă (într-o interogație retorică) și apărând, ca orice marcă interogativă, în propoziția principală. În (44), numai *când*₁ este adverb relativ și, implicit, demarcator de propoziție subordonată. În celelalte două apariții, *când* actualizează un sens „alternativ”, stabilind o relație de coordonare între părți de propoziție (între două complemente de loc care exprimă direcția). În (45), situația lui *când* este și mai specială: pierzând orice rol de relație și rămânând exclusiv cu rol modalizator, se grupează cu adverbul vecin și se include, fără funcție de parte de propoziție, în componența principalei.

9.5. Plecând de la aceeași eterogenitate funcțională a formei *unde*, propuneam într-o culegere de teste publicată anterior¹¹ un exercițiu în care, indicând mai multe construcții cu *unde*, ceream să se stabilească tipul de propoziție în care acesta apare, precum și rolul lui morfologic, sintactic și lexical din fiecare construcție. Reiau, dintre exemplele formulate acolo, următoarele construcții:

- (46) *Medicul n-a putut ajunge unde a fost nevoie de el*;
 (47) *Ne întrebăm adesea: „Unde vom ajunge cu atâta nepăsare?”*;
 (48) „*Mihnea răspunse că-i pare rău unde nu se pot înțelege de-a dreptul*” (Odobescu);
 (49) „*Și unde nu ne trezim într-o bună dimineață plini ciucur de râie căprească de la caprele Irinucăi!*” (Creangă);
 (50) *Unde dai și unde crapă!*;
 (51) *Unde până mai ieri mi-era prieten, azi mi-e cel mai mare dușman!*

În (46), (48) și (51), *unde*, deși cu valoare lexico-gramaticală diferită (adverb relativ de loc, în (46), dar fără valoare adverbială și locativă, în (48) și (51)), își păstrează funcția *conectivă la nivelul frazei*: marchează un raport de subordonare în frază și introduce propoziții subordonate, chiar dacă aceste subordonate sunt de tip diferit (locativă, în (46), causală, în (48), și opozițională, în (51)).

În (47) însă rolul conectiv este absent, *unde* funcționând numai ca marcă interogativă, motiv pentru care propoziția din care face parte este principală, și nu subordonată.

În (49), *unde* funcționează ca marcă exclamativă și intensivă, fiind lipsit complet de rol conectiv. Ca marcă exclamativă, aparține vorbirii directe (ca și mărcile interogative) și se include într-o propoziție principală.

În (50), păstrându-și rolul lexico-gramatical de adverb locativ, comun cu cel din (46), se deosebește fundamental de acesta prin pierderea totală a funcției de relație. Nemaifuncționând ca adverb relativ, dar păstrându-și valoarea semantică locativă (un adverb locativ nehotărât), apare în propoziții principale cu funcția de complement circumstanțial de loc.

9.6. Care și cât / câte pot apărea, de la o construcție la alta, cu valori diverse. Să se vadă utilizările lui *care* ca relativ, interogativ sau nehotărât și utilizările lui *cât / câte* ca relativ, interogativ, exclamativ sau distributiv. În enunțurile:

(52) *Care dintre studenți mă ajută¹ să termin bibliografia? /²;*

(53) *Și se duce care încotro¹;*

care apare în principală, ca marcă interogativă, în (52), și ca nehotărât, cu funcția de subiect, în (53).

În enunțurile:

(54) *Cât mai avem de așteptat¹ ca să ajungem la un trai decent? /²;*

(55) *Cât muncești de mult¹ și cât ești de obosită! /²;*

(56) *Câte cărți interesante au apărut! /¹;*

(57) *Câte minuni așteptăm¹ să se mai întâmple? /²;*

(58) *Veneau câte doi în fiecare zi /¹;*

cât / câte, adverbial, pronominal sau adjectival, se include, cu roluri diferite, în propoziția principală, fără nici o valoare de conectiv frazal subordonator: • este interogativ, în (54) și (57); • este exclamativ, în (55) și (56); • în (58), lipsit de autonomie, se include în structura numeralului distributiv.

Între (54) și (57) apare atât o deosebire de clasă morfologică (adverb interogativ *vs.* adjectiv interogativ), cât și una de mod de funcționare.

În (54), *cât* îndeplinește ambele funcții, de marcă interogativă și de parte de propoziție, în limitele aceleiași propoziții, în timp ce în (57), cele două funcții se manifestă în propoziții diferite: are funcție interogativă în principală P(1), dar, ca organizare sintactică, se include în subordonată P(2), unde grupul nominal *câte minuni* apare în poziția subiectului (*să se întâmple minuni*). Această disociere a rolurilor, rezultată tot dintr-un mecanism de „ridicare” din subordonată în regentă, se explică prin cerința de includere a mărcii interogative în principală.

9.7. Dacă și de¹², pe lângă utilizările de conjuncție subordonatoare, cunoscut și alte utilizări în care și-au pierdut orice valoare de conectiv frazal subordonator, funcționând ca marcă modală optativă în propoziții principale exclamative:

(59) *De-ar / Dacă-ar veni vacanța mai repede!*

Pentru toate aceste cuvinte ambigue (vezi cazurile discutate în § 9.1 – 9.7.), analiza trebuie făcută cu multă atenție, separându-se clar calitatea relativă de celelalte valori (interogativă, exclamativă, nehotărâtă, distributivă, modal-optativă), ultimele valori făcând posibilă apariția acestor forme în propoziții principale și, implicit, pierderea informației de tip *demarcativ*. Dimpotrivă, asemenea construcții pot procura informații de altă natură, mai puțin utile pentru segmentarea textului, dar prețioase pentru calificarea propozițiilor (de exemplu, procură informația că, dată fiind calitatea lor de mărci interogative sau exclamative, fac parte obligatoriu din propoziții principale).

10. Poziția vocativelor și a interjecțiilor de adresare

Alte greșeli de segmentare privesc încadrarea vocativelor și a interjecțiilor de adresare (atunci când interjecția nu funcționează predicativ). Se pierde din vedere că, în calitate de forme ale adresării, deci ale vorbirii directe, se includ în propoziții principale, gruparea cu subordonată fiind cu totul accidentală, posibilă numai în cazul unei subordonate interogative retorice. De aceea, într-o frază ca:

(60) „— *Ahei, fciior de om viclean, /¹ ce te găsești /², tocmai de ceea ce te-ai păzit /³ n-ai scăpat /¹” (Creangă),*

o segmentare corectă cere includerea interjecției și a grupului vocativ (adică a vocativului cu determinanții lui) în propoziția principală P(1), și nu în subordonatele vecine¹³.

11. Elipsă, tipuri de elipsă și consecințe pentru segmentare

Alt tip de greșeli de segmentare și de stabilire a numărului de propoziții sunt urmarea diverselor forme de *elipsă*.

11.1. Este frecventă exprimarea o singură dată a auxiliarului pasiv, în fața primului predicat, în cazul a două sau trei pasive coordonate, ceea ce are ca rezultat un tipar sintactic omonim cu un predicat nominal cu nume predicativ multiplu. În construcții ca:

(61) *Studentul a fost apreciat* /¹ și *✓ ajutat de profesorii lui* /²,

recunoașterea pasivelor este absolut obligatorie, ea antrenând recunoașterea a două predicate și, implicit, a două propoziții. În asemenea construcții, posibilitatea de a greși este conținută în limba însăși, care oferă situații de ambiguitate gramaticală, când, în afara unui context lingvistic clar formulat, este dificil de a te pronunța asupra naturii predicatului (verbal pasiv sau nominal) și, implicit, de a te pronunța asupra „elipsei” auxiliarului pasiv. Ruptă de context, construcția: *Pâinea este necoaptă și stricată* este ambiguă¹⁴. Un context explicit formulat sau o situație de comunicare dată îl poate dezambiguiza. Astfel, contexte ca: *Pâinea este necoaptă și stricată cu bună știință* (sau ~ *din neglijență* sau ~ *cu rea intenție*), pe de o parte, și *Pâinea este necoaptă și stricată și, de aceea, nu se poate mânca*, pe de alta, sunt dezambiguizatoare. În primul context, determinantul circumstanțial, trimițând la un Agent subînțeles, are rolul de a evidenția valoarea pasivă și, ca urmare, de a impune o analiză cu „elipsa” auxiliarului pasiv și deci cu două predicate coordonate. În al doilea context, propoziția cu care se coordonează evidențiază rolul de calificare al celor două participii (calitatea pâinii de a fi „necoaptă” și „stricată”), impunând o analiză fără „elipsă” și, implicit, cu un singur predicat cu nume predicativ multiplu.

11.2. În alte construcții, este posibilă și elipsa copulativului, introducerea lui fiind absolut necesară: • când în vecinătatea adjectivului apare o conjuncție de subordonare (este cazul conjuncției *deși*: *Deși ✓ bolnavă* /¹ *a ajuns la examen* /²). Trebuie făcută însă specificarea că dacă apar mai multe adjective coordonate, toate grupate cu *deși*, se subînțelege un singur copulativ, adjectivele ocupând poziția unui nume predicativ multiplu: *Deși ✓ obosită și bolnavă* /¹ *a ajuns la examen* /²; • când apare un subiect diferit de subiectul propoziției vecine (*Studentii erau încântați* /¹, *profesorii, dimpotrivă, ✓ extrem de abătuți* /²); • când se neagă predicatul propoziției, fiind prezente negația și numele predicativ, nu și copulativul (*Că te-ai purtat obraznic* /¹ *e supărător pentru mine* /² *nu ✓ însă de mirare* /³ *căci mai asistasem la asemenea ieșiri* /⁴).

11.3. S-a semnalat frecvent și subînțelegerea unui predicat sau a mai multor predicate în cazul coordonării a două sau a mai multe relative (pronume, adjective sau adverbe relative), numărul de relative indicând tot atâtea subordonate distincte. În construcții ca:

(62) *Îl întâlnești* /¹ *când ✓ /² și unde nu te gândești* /³,

apariția celor două relative adverbiale marchează prezența a două propoziții, subordonate aceluiași element regent (subordonate de tip diferit, în acest caz) și coordonate între ele.

În alte construcții, este posibil ca relativul sau, dacă sunt mai multe, ca nici unul dintre relative să nu se grupeze cu un predicat, predicatul fiind subînțeles din alt fragment al frazei sau al textului. Vezi, de exemplu, construcțiile:

(63) *Nu știu* /¹ *când ✓ /² și cu cine ✓ /³, dar sunt sigură* /⁴ *că te-am văzut* /⁵;

(64) „— Poate așa să fie, măicuță, zise Harap Alb, dar prea multe s-au îngrămădit deodată pe capul meu.

— ✓ /¹ *Câte a dat Dumnezeu* /² *Harap Alb* /¹, zise sfânta Duminică /³” (Creangă).

Astfel, în (63), nici unul dintre relative nu se învecinează cu un predicat exprimat, dar apariția lor este semnalul existenței în text a două subordonate, al căror predicat se subînțelege din alt fragment al frazei, din P(5). În (64), apare o altă formă de elipsă: relativul, grupat cu un predicat (vezi predicatul *a dat*), este lipsit de suportul unei propoziții principale, aceasta subînțelegându-se din replica anterioară a dialogului. Este știut că elipsa este o particularitate normală a sintaxei dialogului, întrucât, în cadrul unei conversații, fiecare replică adaugă o informație nouă la informația conținută în replica anterioară, dar ne-repetată în noua replică. În cazul în discuție, se subînțelege predicatul din replica anterioară *s-au îngrămădit*, propoziția introdusă prin *câte* fiind subordonată, și nu principală, iar *câte* funcționând, ca atare, ca pronume relativ într-o frază eliptică de principală. Vocativul (*Harap Alb*) se grupează cu principala subînțeleasă P(1), și nu cu subordonata P(2) (vezi *supra*, § 10).

11.4. În alte construcții, apar adverbe de afirmație sau de negație, care funcționează ca „pro-verbe”, deci ca substitute de verb (de predicat), preluând informația semantică a predicatului subînțeles, la care adaugă informația de negare sau, dimpotrivă, de afirmare a acestuia. În frazele:

- (65) „...numai că vreau¹ să știu² dacă mi-l dai³ ori ba⁴” (Creangă);
 (66) „Și mi-am adus aminte¹ că punând mama odată² să-mi ghidească norocul³, îmi căzuse² că de toate fericirile am să am parte în viață⁴, numai de dragoste nu⁵” (Mateiu Caragiale);
 (67) „— Am venit¹ să mi te-nchini² /, De nu³ schimb a ta coroană într-o ramură de spini⁴” (Eminescu),

adverbele de negație *ba*, *nu* dobândesc valoare predicativă, subînțelegându-se predicatul propoziției anterioare, la care adverbul adaugă o informație suplimentară negativă. În (65) și (66), propoziția conținând adverbul de negație se coordonează cu cea anterioară, fie printr-un conector exprimat (vezi conectorul disjunctiv *ori* din (65)), fie prin juxtapunere (vezi raportul de coordonare adversativă din (66)). În (67), deși P(2) și P(3) nu intră în relație sintactică directă, *nu* din P(3) neagă predicatul subînțeles din P(2). Ignorarea funcției predicative cu care se încarcă adverbul de negație atrage o greșeală gravă de segmentare, constând în pierderea unei propoziții.

Un caz special de dublă elipsă apare în construcții ca:

- (68) „iar d-ta spune¹ că², de-i avî vreme³ să te duci mai pe urmă⁴,
 √ bine-de-bine², iară⁵ de nu⁶ /⁶, să te ierte⁵” (Creangă),

din care lipsește, o dată, copulativul (vezi P(2)), iar, a doua oară, predicatul negat prin *nu* (vezi P(6)), negația preluând, de fapt, funcția întregului predicat.

11.5. Uneori prezența unor pronume sau adverbe cu rol semantic de „pro-fraze”, deci de înlocuitori ai conținutului unor propoziții sau fraze întregi, determină elipsa predicatului propoziției din care pro-frazele fac parte, recuperarea semantică a acestuia făcându-se numai la o lectură atentă a întregului text. În construcțiile:

- (69) „În pofida taierului cu pătrățele, se pare că A.B. continuă să fie o ob-
 sesie pentru redactorul-șef al Adevărului. De unde √ și loviturile¹ care,
 de fapt, o țintesc pe ea²” (RLit)
 (70) Am făcut tot¹ ce-am putut² ca să-mi recuperez averea³, însă
 n-am reușit⁴ și asta √⁵, fiindcă legislația este prea laxă⁶ și se poate
 ușor jongla cu ea⁷,

apar două pro-fraze: adverbul *unde* și pronumele demonstrativ *asta*, al căror sens general este „lucrul la care s-a referit anterior, conținut în fragmentul anterior de frază”. Ambele pro-fraze determină elipsa predicatului, a cărui vagă semnificație se poate deduce din ansamblul construcției: „au intervenit, au urmat”, pentru fraza (69), „s-a întâmplat”, pentru fraza (70).

12. Reluări sinonimice

Dificultăți de segmentare apar și în construcțiile ample cu reluări apozitive, tipar sintactic caracteristic registrului cult al limbii. Reluarea apozitivă se face fie printr-un substantiv cu valoare generală, care condensează conținutul unui întreg fragment, fie chiar printr-un nominal exprimat anterior. Vezi fraze ca:

- (71) „De altfel, de teama¹ ca liniștea² ce domnea în cuibul nostru³ să nu fi fost cătuși de puțin tulburată², tata nu lua nici o hotărâre¹ fără să n-o fi întrebat și pe mama,⁴ lucru¹ care-și avea, firește, și neajunsurile lui⁵” (Mateiu Caragiale);
 (72) „[...] se învederau tocmai dimpotrivă, trupestă și sufletește, semnele unei înalte stirpe în cădere: portul semeț și înfățișarea nobilă, trufia, cerbicia, cruzimea, lenea, sila de viață, setea de răzbunare și puterea de ură, semne¹ ce trecu urmașilor săi²” (Mateiu Caragiale).

Fraza (71), discutată anterior pentru alte aspecte (vezi (8)), este interesantă aici pentru substantivul apozitional cu valoare generală *lucru*, a cărui includere într-o propoziție trebuie făcută cu multă atenție, rolul său de substitut referindu-se la principala acestei fraze, și nu la propoziția vecină.

Fraza (72) conține celălalt tip de apozitie substantivală, care reia, la mare distanță, forma unui substantiv exprimat anterior. Această reluare este o apozitie izolată, separată prin virgulă de propoziția din care face parte (vezi *semnele...*, *semne*). În acest caz, importantă pentru segmentare este observarea calității relative a cuvântului următor (*ce*), și nu prezența virgulei, al cărei rol este de izolare a apozitiei, și nu de separare a două propoziții.

13. Coordonarea unei propoziții subordonate cu o parte de propoziție

Dificultăți de segmentare apar și în cazul coordonării unei propoziții subordonate cu o parte de propoziție din regentă, ceea ce explică apariția simultană a unei conjuncții de coordonare și a unui conector subordonator. Vezi fraze ca:

- (73) „s-ar fi putut oare¹ să nu te înnebunești după ea?² și √ nu de frumoașă³ ce rămăsese în pofida vârstei⁴ pe care o înșela⁵ după cum își înșelase cei doi bărbați cu cununie⁶ [...], dar pentru că avea un „vino încoace”⁷ (Mateiu Caragiale);
 (74) Fratele tău e fără îndoială un naiv¹ sau cum vrei² să-l numești³;

(75) „Dacă e însemnat Asachi, /¹ dacă merită recunoștința noastră /² și a câtor generații românești se vor succeda /³ nu e pentru novele, nici pentru versuri /⁴...” (Iorga).

În (73), se coordonează adversativ un complement de cauză (*de frumoasă*) din P(3) cu propoziția cauzală P(7), în P(7) apărând atât conectivul coordonator (*dar*), cât și cel subordonator (*pentru că*).

În (74), se coordonează disjunctiv un nume predicativ din principală cu o propoziție predicativă P(2), în subordonată apărând și mijlocul de coordonare (conjunția *sau*), și cel de subordonare (relativul *cum*).

În (75), se coordonează copulativ un atribut (*noastră*) cu o propoziție atributivă, raport marcat prin conjunția coordonatoare *și* și prin adjectivul relativ subordonator *câtor*¹⁵. Fără înțelegerea organizării speciale a acestor texte, este dificilă segmentarea lor corectă și, mai exact, includerea, în limitele subordonatei, atât a conjuncției de coordonare, cât și a elementului de relație subordonator.

14. Chestiuni de interpretare: grup analizabil vs. neanalizabil

Numeroase ezitări în delimitarea frazelor au ca punct de plecare lipsa consensului în interpretarea unor grupuri sintactice. Până când nu va exista un punct de vedere unitar asupra tratamentului grupurilor *cel ce*, *tot ce*, *atunci când*, *asa cum*, *acolo unde*, *în ciuda faptului că*, *în eventualitatea că* etc., considerate de unii cercetători drept grupuri analizabile, iar de alții, ca neanalizabile, vor exista și ezitări și soluții de segmentare diferite, care nu pot fi puse pe seama ignoranței sau a neglijenței. Și chiar dacă punctul meu de vedere este clar în privința tratamentului acestor grupuri sintactice, existând argumente structurale sigure pentru interpretarea lor ca grupuri analizabile, consider că, în lipsa unei soluții „oficiale” unitare, trebuie să existe o oarecare îngăduință, acceptându-se ambele soluții de segmentare. Ceea ce este însă extrem de important este ca, o soluție o dată acceptată, oricare ar fi ea, să fie consecventă cu restul analizei. Deci, pentru construcții ca:

(76) *Pe cel ce răspunde îl știu de mult;*

(77) *Trimit celor ce m-au susținut ajutoarele promise,*

în care apare grupul *cel ce*, grup aflat încă în dezbaterile specialiștilor¹⁶, elevii și îndrumătorii lor, profesorii, pot alege oricare dintre cele două soluții, dar sunt obligați, pe de o parte, să fie consecvenți cu soluția aleasă, iar, pe de alta, să accepte, în concursuri și examene, și celălalt punct de vedere. Prin urmare, se vor accepta două soluții de segmentare.

• Soluția (1) recunoaște calitatea analizabilă a grupului *cel ce*, alcătuit din pronumele semiindependent demonstrativ *cel* + pronumele relativ invariabil *ce*, soluție unanim admisă în cazul grupului *cel care*.

• Soluția (2) recunoaște calitatea neanalizabilă a grupului *cel ce*, interpretându-l, după modelul lui *ceea ce*, ca pronume relativ compus.

Potrivit primei soluții, segmentarea frazei (76) va fi: *Pe cel /¹ ce răspunde /² îl știu de mult /¹*, iar a frazei (77) va fi: *Trimit celor /¹ ce m-au susținut /² ajutoarele promise /¹*, iar calificarea lui P(2) va fi în consens cu această soluție de analiză. În ambele fraze, P(2) este propoziție atributivă determinativă, calitate rezultând din natura pronominală a regentului *cel*.

Potrivit celeilalte soluții, segmentarea frazei (76) va fi: *Pe cel ce răspunde /¹ îl știu de mult /²*, iar a frazei (77) va fi: *Trimit /¹ celor ce m-au susținut /² ajutoarele promise /¹*, iar calificarea corespunzătoare acestei soluții va fi următoarea: în (76), P(1) este completivă directă, introdusă prin pronumele relativ compus (*pe cel ce* și reluată în regentă prin pronumele aton *il*, iar în (77), P(2) este completivă indirectă, cu regentul *trimit* și introdusă prin pronumele relativ compus în cazul dativ *celor ce*. În ambele fraze, în această a doua interpretare, apare o excepție de la regula de construcție a subiectului, și anume: în (76), subiectul din P(1) este în cazul acuzativ (*pe cel ce răspunde*), acuzativ cerut de regentă (*știu pe cineva*), iar în (77), subiectul este în dativ (*celor ce m-au susținut*), forma de dativ fiind cerută de regentul *trimit*. Din punctul nostru de vedere, prezența, în ambele fraze, a acestor excepții de la regula de construcție a subiectului poate constitui un argument suplimentar pentru susținerea celeilalte soluții de analiză (cu *cel ce* analizabil).

În cazul grupurilor *tot ce*, *în ciuda faptului că*, *în eventualitatea că* există argumente structurale sigure pentru natura lor analizabilă. Pentru *tot ce*, este posibilă substituția cu zero a fiecărui element component (*Mănâncă tot – Mănâncă ce i s-a dat*). Pentru *în ciuda faptului că*, *în eventualitatea faptului că*, articularea substantivului *faptului*, precum și păstrarea autonomiei lui sintactice, acesta acceptând, în contextele date, și determinanți adjectivali (*în ciuda acestui fapt*, *în eventualitatea acestui fapt*), sunt argumente în favoarea soluției de grupări libere, analizabile. În consecință, borna de segmentare se va așeza înaintea conectorilor *ce*, respectiv *că*. Astfel, în frazele:

(78) *Mănâncă tot /¹ ce i se dă /²;*

(79) „*În ciuda faptului /¹ că jandarmii în curtea cuiva nu puteau fi ceva de laudă /² Catrina, înspăimântată de obicei în asemenea împrejurări, acum stătea în tindă, neputând /¹ să-și înăbușe plânsul /³”* (Preda),

propoziția P(2) din (78) este atributivă determinativă pe lângă regentul pronominal *tot*, iar P(2) din (79) este tot atributivă determinativă pe lângă regentul substantival *faptului*. Ca urmare, grupul *în ciuda faptului* aparține principalei P(1), unde are rolul de complement circumstanțial concesiv, introdus de o locuțiune prepozițională.

15. Concluzii

Situațiile discutate sub § 9–14 au strâns la un loc enunțuri a căror segmentare se face cu nesiguranță și cu numeroase greșeli, toate constituind „abateri” de la tiparul general de segmentare, fie pentru că unele cuvinte introductive sunt ambigue, fie că textul conține predicate, părți de predicat sau chiar propoziții întregi eliptice, fie că apar reluări apozitive la mare distanță. Pentru construcțiile analizate există o unică soluție de analiză, oricare altă segmentare fiind greșită. Într-un singur caz (vezi § 14, grupul *cel ce*, aflat încă în discuția specialiștilor), sunt tolerate, până la apariția unei noi Gramatici a Academiei, două soluții de segmentare, acceptându-se drept corecte ambele puncte de vedere formulate în interpretarea grupului în discuție. Recomandabil ar fi ca asemenea construcții să nu facă obiect de analiză în examene și concursuri. Dacă, totuși, dintr-un motiv sau altul, asemenea grupuri sunt incluse în chestiunile de examen, comisiile de corectură ar trebui să accepte *ambele* soluții.

NOTE

1. Regenta *insuficientă* (principală sau subordonată) este regenta care, din motive sintactice diverse, nu admite suprimarea subordonatei. Condiționările sintactice care fac imposibilă suprimarea subordonatei sunt: • regentul este un verb copulativ; • regentul este un impersonal sau un adverb predicativ / locuțiune adverbială predicativă; • regentul este un verb din clasa aspectualelor sau a modalelor: *începe să, continuă să, se apucă să, poate să* etc.; • regentul este unul dintre cuvintele a căror trăsătură de subcategorizare este prezența obligatorie a determinantului; vezi verbele: *consideră că, prezice că, presupune că*; vezi adjectivele: *apt să, interesat să, convins că*; • regentul este un substantiv articulat precedat de prepoziție (cu excepția prepoziției *cu*): *s-a dus la facultatea care...* etc.
2. În construcția *de supărată ce sunt*, forma *ce* funcționează adverbial, și nu pronominal, dată fiind caracteristica acesteia de a substitui un adjectiv (*supărată*), și nu un nominal. Vezi deosebirea dintre: *de obosită ce sunt* vs. *împostorul ce sunt*, cartea *ce s-a recomandat*.

3. Conectorii textuali (sau *transfrastici*) au rolul de a asigura legătura sintactico-semantică dintre fragmentele unui text, constituind unul dintre mijloacele importante de realizare a coeziunii textuale. Aparțin clasei adverbului și conjuncției, fiind actualizați prin forme simple sau grupuri adverbiale / conjuncționale; vezi și DSL, p. 130–131.
4. Am interpretat componentul *dar și un act de nedreptate...* ca fiind o propoziție eliptică de predicat, și nu ca parte de propoziție, având în vedere apariția variantei *nu numai că*, imposibilă în cazul coordonării părților de propoziție, precum și așezarea componentului *nu numai că* în vecinătatea verbului, și nu a complementului. Să se compare cu: *Aceia săvârșesc nu numai un act de nepatriotism, ci și un act de nedreptate*, unde locuțiunea conjuncțională apare între părți de propoziții, legând două complemente directe.
5. Pentru conceptul de *semiadverb* (numit și *clitic adverbial*), vezi Ciompec (1985), p. 246–248; vezi și DSL, p. 462–463.
6. În situația în care aceeași clasă de adverbe nuanțează o parte de propoziție (vezi exemple ca: *Numai Ion a venit; Tocmai azi ți-ai găsit să pleci; A reușit să mănânce chiar două*), adverbul se grupează cu termenul vecin, constituind ceea ce GLR, II, p. 82–84, și Avram (1997), p. 326, numesc *părți dezvoltate de propoziție*.
7. În construcțiile în care forma *cum*, marcând subordonarea, apare cu altă valoare decât cea modală (o valoare cauzală sau temporală; vezi, de exemplu, fraza (37), unde are sens temporal), *cum* își pierde calitatea adverbială, funcționând conjuncțional. Consecințele pentru analiza sintactică sunt importante: *cum* relativ-adverbial se include în organizarea sintactică a subordonatei, ocupând o anumită poziție sintactică și îndeplinind o funcție de parte de propoziție, spre deosebire de *cum* conjuncțional, care nu îndeplinește rolul unei părți de propoziție.
8. Marca interogativă, ca manifestare a unui tip de propoziție specific vorbirii directe, nu poate apărea decât în principală, exceptând situațiile cu totul accidentale de subordonate interogative retorice, pentru care marca interogativă apare în subordonată.
9. Pentru fenomenul de *ridicare* a unor componente din subordonată în regentă, având ca efect *împletirea regentei cu subordonata* și pentru formele de manifestare a *împletirii*, vezi Dindelegan (1992), p. 88–99; vezi și DSL, p. 279, 443.
10. Deși substantivul este în acuzativ, caz cerut de prepoziția *a*, întregul grup este echivalent cu un genitiv, recurgându-se la o exprimare analitică a genitivului, ca urmare a invariabilității adjectivului cu valoare exclamativă *ce*. Vezi întreaga discuție în capitolul 1.
11. Vezi Dindelegan (2001), p. 59–60.
12. Pentru *dacă*, cf. Dindelegan (1992), p. 85. Pentru *de*, vezi capitolul 14.
13. Să se observe, în această frază, și alt aspect al segmentării: apariția adverbului de precizare *tocmai* (*de ceea ce*), care face ca linia de separație dintre propoziții să nu preceadă imediat relativul, situație analizată anterior, în § 7.
14. Pentru ambiguitatea acestor construcții incluzând un participiu, vezi capitolul 8, § 4.1.3.

15. Forma de genitiv a acestui adjectiv relativ se explică nu prin poziția din subordonată, unde grupul nominal din care face parte este subiect (*a câtor generații se vor succeda*), ci prin relația grupului nominal cu propoziția regentă (*recunoștința a câtor generații*).
16. Pentru interpretarea grupului *cel ce* ca grup analizabil, cf. Dindelegan (1992), p. 44-46.

SURSE

S-au folosit texte din:

N. Bălcescu, Mateiu Caragiale, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, Marin Preda, RLit (= „România literară”).

BIBLIOGRAFIA CITATĂ

- Avram (1997) = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Humanitas
- Ciompec (1985) = Georgeta Ciompec, *Adverbul*, în Ion Coteanu (coord.), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, p. 236-259
- Dindelegan (1992) = Gabriela Pană Dindelegan, *Teorie și analiză gramaticală*, Editura Coresi SRL
- Dindelegan (2001) = Gabriela Pană Dindelegan, *Admiterea în facultate. Teste de limba română*, ediția a II-a, Editura Humanitas Educațional
- DSL = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxandoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, 2001
- GLR, II = *Gramatica limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, vol. al II-lea, Editura Academiei, 1966

Bibliografie generală

- AVRAM, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Editura Academiei, 1986; ed. a II-a revăzută și adăugită, București, Humanitas, 1997.
- AVRAM, Mioara, *Probleme ale exprimării corecte*, București, Editura Academiei, 1987.
- AVRAM, Mioara, *Ortografia pentru toți. 30 de dificultăți*, București, Editura Academiei Române, 1990.
- BLINKENBERG, Andreas, *Le problème de la transitivité en français moderne. Essai syntactico-sémantique*, Copenhagen, Munksgaard, 1960.
- BORILLO, André, *La Deixis*, Paris, Presses Universitaires de France, 1992.
- BRÂNCUȘI Grigore, SARAMANDU, Manuela, *Gramatica limbii române*, București, Credis, 2001.
- CERVONI, Jean, *La préposition. Étude sémantique et pragmatique*, Paris-Louvain-la-Neuve, Duculot, 1991.
- CHARAUDEAU, Patrick, *Grammaire du sens et de l'expression*, Paris, Hachette, 1992.
- CHOMSKY, Noam, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1965.
- CHOMSKY, Noam, *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris, 1982; trad. fr., *Théorie du Gouvernement et du Liage*, Paris, Seuil, 1991.
- CIOMPEC, Georgeta, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
- CORNILESCU, Alexandra, *Concept of Modern Grammar. A Generative Grammar Perspective*, București, Editura Universității din București, 1995.
- COȘERIU, Eugen, *Prelegeri și conferințe*, Iași, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, t. XXXIII, 1992-1993, seria A „Lingvistică”, 1994.
- COȘERIU, Eugeniu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice, versiune în limba română de N. Saramandu*, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- COȘERIU, Eugeniu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, Editura Arc, 2000.

- COTEANU, Ion (red. resp.), *Elemente de lingvistică structurală*, București, Editura Științifică, 1967.
- COTEANU, Ion (coord.), CIOMPEC, Georgeta, DOMINTE, Constantin, FORĂSCU, Narcisa, GUȚU ROMALO, Valeria, VASILIU, Emanuel, *Limba română contemporană. Fonetică. Fonologia. Morfologia*, ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- COTEANU, Ion, *Gramatică, stilistică, compoziție*, București, Editura Științifică, 1990.
- CRISTEA, Teodora, *Le locatif spatio-temporel en français contemporain*, București, Tipografia Universității din București, 1975.
- CRISTEA, Teodora, *Relations et formes casuelles*, București, Tipografia Universității din București, 1976.
- DIACONESCU, Ion, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale. Construcție și analiză*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- DIACONESCU, Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei, 1970.
- DIX, Simon C., *The Theory of Functional Grammar*, Dordrecht, Foris Publications, 1989.
- DIMITRESCU, Florica, *Dinamica lexicului românesc*, Cluj-Napoca, Clusium-Logos, 1995.
- DIMITRESCU, Florica, *Drumul neîntrerupt al limbii române*, Cluj-Napoca, Clusium, 2002.
- DIMITRIU, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române*, vol. I: Morfologia, vol. al II-lea: Sintaxă, Iași, Institutul European, 1999; 2002.
- DOBROVIE-SORIN, Carmen, *The Syntax of Romanian. Comparative Studies in Romance*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 1994; trad. rom. *Sintaxa limbii române. Studii de sintaxă comparată a limbilor romanice*, București, Univers, 2000.
- DOCA, G., *La langue roumaine. Structures fondamentales. Romanian Language. Essential Structures*, București, Editura „Ars Docendi”, 1999.
- DRAȘOVEANU, D.D., *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Cluj-Napoca, Clusium, 1997.
- DOOM = *Dictionarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (redactor responsabil: Mioara Avram), București, Editura Academiei, 1982 și 1989.
- DSL = Angela Bidu-Vrăncianu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dictionar de științe ale limbii*, București, Nemira, 2001.
- EVSEEV, Ivan, *Semantica verbului. Categoriile de acțiune, devenire și stare*, Timișoara, Facla, 1974.
- FEUILLET, Jack, *Introduction à l'analyse morphosyntaxique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1988.
- FILLMORE, Charles J., *The Case for Case*, în E. Bach, R.T. Harms (eds.), *Universals of Linguistic Theory*, New York, Holt, Rinehart & Winston, 1968.
- GAATONE, David, *Le passif en français*, Paris, Duculot, 1998.
- GIVÓN, Talmy, *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Amsterdam-Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, vol. I, 1984, vol. II, 1990.

- GLR, I, II = *Gramatica limbii române*, vol. I-II, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei, 1966.
- GREENBERG, Joseph H., *Language Universals. With special reference to feature hierarchies*, Haga, Mouton, 1966.
- GRIMSHAW, Jane, *Argument Structure*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1990.
- GUȚU ROMALO, Valeria, *Morfologie structurală a limbii române*, București, Editura Academiei, 1968.
- GUȚU ROMALO, Valeria, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- GUȚU ROMALO, Valeria, *Corectitudine și greșală. Limba română de azi*, București, Humanitas Educațional, 2000.
- HJELMSLEV, Louis, *Le langage*, Paris, Éditions de Minuit, 1966.
- HOLTUS, G., METZELTIN, M., SCHMITT, Ch. (eds.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. I-VII, Tübingen, Niemeyer, 1988-.
- HRISTEA, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, ed. a III-a, revăzută și din nou îmbogățită, București, Albatros, 1984.
- HRISTEA, Theodor, *Limba română. Teste rezolvate, texte de analizat și un glosar de neologisme*, București, Petron, 1994.
- IORDAN, Iorgu, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956.
- IORDAN, Iorgu, GUȚU ROMALO, Valeria, NICULESCU, A., *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967.
- IORDAN, Iorgu, ROBU, Vladimir, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
- IRIMIA, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Iași, Polirom, 1997.
- JACKENDOFF, Ray, *X-BAR Syntax: A Study of Phrase Structure*, Cambridge, Mass., M.I.T. Press, 1977.
- KLEIBER, Georges, *La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical*, Paris, Presses Universitaires de France, 1990.
- KLEIBER, Georges, *Anaphores et pronoms*, Louvain-la-Neuve, Duculot, 1994.
- KLEIBER, Georges, *Nominales. Essais de sémantique référentielle*, Paris, Armand Colin, 1994.
- LAZARD, Gilbert, *L'actance*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994.
- LE GOFFIC, Pierre, *Grammaire de la phrase française*, Paris, Hachette, 1993.
- GRAUR, Alexandru, *Tendințe actuale ale limbii române*, București, Editura Științifică, 1968.
- GRUȚĂ, G., *Gramatică normativă. 77 de întrebări. 77 de răspunsuri*, ediția a III-a, Iași, Polirom, 1999.
- JAKOBSON, Roman, *Essais de linguistique générale*, Paris, Les Éditions de Minuit, 1963.
- LEMARÉCHAL, Alain, *Les parties du discours. Sémantique et syntaxe*, Paris, Presses Universitaires de France, 1989.

- LYONS, John, *Introduction to Theoretical Linguistics*, London, Cambridge University Press, 1968; trad. rom. *Introducere în lingvistică teoretică*, București, Editura Științifică, 1995.
- LYONS, John, *Semantics*, I-II, Cambridge-Londra-New York-Melbourne, Cambridge University Press, 1977.
- MANEA, Dana, *Elemente de gramatică funcțională. I: Predicația*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2001.
- MANEA, Dana, *Structura semantico-sintactică a verbului românesc. Verbe psihologice*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2001.
- MANOLIU-MANEA, Maria, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, București, Editura Academiei, 1968.
- MANOLIU-MANEA, Maria, *Elemente de sintaxă comparată romanică. Tipologie și istorie*, București, Tipografia Universității din București, 1977.
- MANOLIU-MANEA, Maria, *Gramatică, pragmasemantică și discurs*, București, Litera, 1993.
- MARTIN, Robert, *Pour une logique du sens*, Paris, Presses Universitaires de France, 1983.
- MARTINET, André, *Syntaxe générale*, Paris, Armand Colin, 1985.
- MEL'ČUK, Igor, *Cours de morphologie générale (théorique et descriptif)*, I: *Introduction et première partie – Le mot*; II: *Deuxième partie – Significations morphologiques*, Les Presses de l'Université de Montréal, CNRS Éditions, 1993-1994.
- MILNER, Jean-Claude, *Ordres et raisons de langue*, Paris, Seuil, 1982.
- MOESCHLER, Jacques, AUCHLIN, Antoine, *Introduction à la linguistique contemporaine*, Paris, Armand Colin, 1997, 2000.
- NEAMȚU, G.G., *Teoria și practica analizei gramaticale*, Cluj-Napoca, Excelsior, 1999.
- NICA, Dumitru, *Teoria părților de vorbire. Aplicații la adverb*, Iași, Junimea, 1988.
- NICULESCU, Alexandru, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965, vol. 2, 1978; III, *Noi contribuții*, Cluj-Napoca, Clusium, 1999.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Sintaxa transformțională a grupului verbal în limba română*, București, Editura Academiei, 1974.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Teorie și analiză gramaticală*, Coresi SRL, 1992.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Sintaxă și semantică. Clase de cuvinte și forme gramaticale cu dublă natură*, București, Tipografia Universității din București, 1992.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Sintaxa grupului verbal*, ed. a II-a, Brașov, AULA, 1999.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela, *Admiterea în facultate. Teste de limba română*, ed. a II-a, București, Humanitas Educațional, 2001.
- PANĂ DINDELEGAN, Gabriela (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, București, Editura Universității din București, 2002.
- POSNER, Rebecca, *The Romances Languages*, Cambridge, University Press, 1996.
- REICHENBACH, Hans, *Elements of Symbolic Logic*, Londra-New York, Macmillan Co., 1947.

- REINHEIMER RÎPEANU, Sanda, *Structuri morfosintactice de bază în limbile romanice*, Tipografia Universității din București, 1993.
- RENZI, Lorenzo, SALVI, Giampaolo, CARDINALETI, Anna (coord.), *Grande grammatica italiana di consultazione. I: La frase. I sintagmi nominali et preposizionali; II: I sintagmi verbali, aggettivali, avverbiali. La subordinazione; III: Tipi di frase. Segnali discorsivi. Intonazione. Deissi. Formazione delle parole*, Bologna, Il Mulino, I, 1988; II, 1991; III, 1995.
- RIEGL, Martin, PELLAT, Jean-Christophe, RIOUL, René, *Grammaire méthodique du français*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994.
- SALA, Marius (coord.), *Enciclopedia limbilor romanice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- SALA, Marius (coord.), *Enciclopedia limbii române*, București, Univers Enciclopedic, 2001.
- SANDELD, Kristian, OLSEN, Hedvig, *Syntaxe roumaine. I: Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936; II: *Les groupes de mots*, Copenhague, 1960; III: *Structure de la proposition*, Copenhague, 1962.
- SERBAT, Guy, *Cas et fonctions. Étude des principales doctrines casuelles du Moyen Age à nos jours*, Paris, Presses Universitaires de France, 1981.
- STATI, Sorin, *Elemente de analiză sintactică. Manual pentru profesorii de limba română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972.
- STATI, Sorin, *Le transphrasique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1990.
- TESNIÈRE, Lucien, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1959; 2^e édition, 1965.
- TOURATIER, Christian, *La sémantique*, Paris, Armand Colin, 2000.
- VASILIU, Emanuel, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*, București, Editura Academiei, 1970.
- VASILIU, Emanuel, GOLOPENTIA-ERETESCU, Sanda, *Sintaxa transformțională a limbii române*, București, Editura Academiei, 1969; ed. engl. *The Transformational Syntax of Romanian*, Haga, Mouton, 1972.
- WILKINS, Wendy (ed.), *Thematic Relations*, New York, Academic Press, 1988.
- WILMET, Marc, *Grammaire critique du français*, 2^e édition, Hachette, Duculot, 1998.
- ZAFIU, Rodica, *Diversitate stilistică în româna actuală*, București, Editura Universității din București, 2001.

Cuprins

Cuvânt înainte / 5

Capitolul 1

Dificultăți ale identificării cazului / 11

1. Marcarea cazului în forma primului element al grupului nominal
2. Dublă posibilitate de exprimare a cazurilor: sintetică și analitică. Omonimia mărcilor: *a*, articol sau prepoziție?
3. Omonimia formelor cazuale
4. Sinonimia construcțiilor
5. Ambiguități cazuale
6. False analogii
7. Greșeli de construcție
8. Concluzii

Capitolul 2

Eterogenitatea formelor reunite sub denumirea de „articol” / 27

1. Eterogenitatea sub aspectul gradului de autonomie
2. Eterogenitatea ca poziție
3. Eterogenitatea funcțională
4. Funcții sintactice
5. Reguli sintactice
6. Calitatea de formant
7. Funcții stilistice
8. Concluzii

Capitolul 3

Dificultăți de recunoaștere, de analiză și de utilizare a articolului / 51

1. Dificultăți de recunoaștere și de analiză
2. Greșeli de construcție și de grafie

Capitolul 4

Dificultăți de încadrare morfologică. La interferența mai multor părți de vorbire: „mulți”, „puțini” / 65

1. Caracteristici comune cu ale numeralului
2. Caracteristici de adjectiv calificativ
3. Caracteristici pronominale
4. Consecințe în planul interpretării și al uzului. Concluzii
5. Consecințe pentru analiză: Atribut substantival sau atribut pronominal? Atribut prepozițional sau atribut genitival?

Capitolul 5

Despre valorile numeralului / 75

1. Valoarea „adjectivală” a numeralului
2. Valoare „substantivală” sau valoare „pronominală”?
3. Valoare „pronominală” sau valoare „adjectivală”?
4. Există numere cu manifestare total „substantivală”?
5. Comportamentul „adverbial” al numeralului
6. Concluzii

Capitolul 6

Forme pronominale clitice cu funcție sintactică și fără funcție sintactică. Ambiguitatea unor forme clitice / 87

1. Prezentare generală a cliticelor românești
2. Clitice cu utilizări sintactice
3. Clitice cu utilizări non-sintactice
4. Tipuri de utilizări non-sintactice ale cliticelor
5. Omonimii morfologice și lexico-sintactice
6. Concluzii

Capitolul 7

Există grade de tranzitivitate? / 103

1. Accepții ale tranzitivității; grade de tranzitivitate
2. Teste de recunoaștere a tranzitivității
3. Două trepte de tranzitivitate slabă
4. Concluzii

Capitolul 8

Participiul. Structuri sintactice, dubla natură, analiză și aspecte normative / 116

1. Tipare sintactice
2. Dubla natură a participiului
3. Concluzii
4. Dificultăți de analiză și aspecte normative

Capitolul 9

Note asupra pasivului / 133

1. Există pasiv cu auxiliar în limba română veche?
2. Uzul construcției reflexiv-pasive în limba veche
3. Utilizarea actuală a celor două variante de pasiv
4. Concluzii privind afirmația din Posner (1996)

Capitolul 10

Precizări asupra determinanților supinului / 142

1. Apariția supinului în contextul unui *verb personal*
2. Apariția supinului în contextul unui *verb impersonal* / unei construcții impersonale
3. Apariția supinului în context *adjectival*
4. Concluzii

Capitolul 11

Un tipar sintactic de „tematizare forte”: *De văzut, am văzut destule* / 151

1. Descriere sintactică
2. Tiparul sintactic „*de*” + adjectiv (+ substantiv, + adverb)
3. Analiză pragmatică
4. Echivalente (sinonime) pragmatice
5. O specializare pragmatică specifică limbii române

Capitolul 12

Statutul prepoziției. Cu referire specială la prepoziția „*PE*” / 165

1. Eterogenitatea funcțională a prepoziției
2. Ipostaze sintactico-semanticale ale prepoziției „*PE*”
3. Concluzii
4. Dificultăți de analiză

Capitolul 13

Adverbul, o „clasă problematică”. Adverb sau adjectiv? Adverb sau prepoziție? Adverb, prepoziție sau conjuncție? / 183

1. Adverb sau adjectiv?
2. Adverb sau pronume?
3. Concluzie parțială
4. Adverb sau prepoziție?
5. „*DECÂT*”, „*CA*”, adverbe, prepoziții sau conjuncții?
6. Alte forme oscilante

Capitolul 14

Ambiguitatea conjuncției „*DE*”. Poziția în ansamblul conectorilor / 200

1. Ambiguitatea lui *DE* conjuncțional
2. Valori non-conjuncționale
3. Concluzii

Capitolul 15

Reflecții asupra organizării sintactice a propoziției. Relația S(ubiect)–V(erb)–O(biect) / 211

1. Relația V(erb)–S(ubiect)
2. Relația V(erb)–O(biect)
3. Concluzii. Caracterizare tipologică

Capitolul 16

Dificultăți ale analizei sintactice a frazei / 232

1. Demarcatori de propoziții
2. Regenți adjectivali și forme verbale nepersonale. Izolarea regenților prin virgulă
3. Conjuncții compuse și locuțiuni conjuncționale disociate
4. Conjuncții cu topică liberă
5. Statutul locuțiunii conjuncționale *nu numai (că) ..., dar și*
6. Conectori transfrastici
7. Poziția și gruparea semiadverbelor
8. Implicarea *semanticului* în segmentare
9. Omonimii ale conectorilor și ambiguitate
10. Poziția vocativelor și a interjecțiilor de adresare
11. Elipsă, tipuri de elipsă și consecințe pentru segmentare
12. Reluări sinonimice
13. Coordonarea unei propoziții subordonate cu o parte de propoziție
14. Chestiuni de interpretare: *grup analizabil vs. grup neanalizabil*
15. Concluzii

Bibliografie generală / 257